

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.407>
<https://orcid.org/0000-0001-7539-2940>

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

Ieva Balčiūnė

Atsikratymas vaikais sovietmečio Lietuvoje: tėvai, valstybė ir nereikalingi vaikai

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija (H 005)

VILNIUS 2022

Disertacija rengta 2017–2022 metais Lietuvos istorijos institute.

Mokslinis vadovas – dr. Dangiras Mačiulis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – prof. dr. Arūnas Streikus (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005).

Nariai:

dr. Valdemaras Klumbys (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005),

dr. Vladas Sirutavičius (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),

dr. Vitalija Stravinskienė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),

doc. dr. Tomas Vaiseta (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, Istorija ir archeologija, H 005).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2022 m. gruodžio mėn. 5 d. 15 val., Lietuvos istorijos institute, posėdžių salėje 320. Adresas: Tiltų g. 17 (posėdžių salė 320), Vilnius, Lietuva, tel. +370 2614436; el. paštas istorija@istorija.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.407>
<https://orcid.org/0000-0001-7539-2940>

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY
VILNIUS UNIVERSITY

Ieva Balčiūnė

Abandonment of Children in Soviet Lithuania: Parents, Unwanted Children and the State

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
History and Archeology (H 005)

VILNIUS 2022

The dissertation was prepared between 2017 and 2022 at Lithuanian institute of History.

Academic supervisor – Ph.D. Dangiras Mačiulis (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology – H 005)

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Ph.D. Arūnas Streikus (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005).

Members:

Ph.D. Valdemaras Klumbys (Lithuanian institute of history, Humanities, History and Archaeology – H 005),

Ph.D. Vladas Sirutavičius (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology – H 005),

Ph.D. Vitalija Stravinskienė (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology – H 005),

Assoc. Prof. Ph.D. Tomas Vaiseta (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 3:00 p.m. on 5 December 2022 in meeting room 320 of the Lithuanian institute of History.

Address: 17 Tiltos St, Vilnius, Lithuania

Tel. +370 261 4436; e-mail: istorija@istorija.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of the Lithuanian Institute of History and Vilnius University, as well as on the website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

ĮVADAS.....	7
1. SOVIETINĖS VAIKŲ GLOBOS SISTEMOS PAGRINDAS IR MOTINYSTĖS VAIZDINYS.....	34
1.1. Valstybinės vaikų globos sistemos klostymosi pagrindai.....	34
1.2. Sovietinės motinystės vaizdinys.....	42
2. ABORTAS.....	50
2.1. Antiaborto kampanija ir kontracepcijos reprezentavimas.....	50
2.2. Aborto priešastys.....	57
2.3. Legalūs ir kriminaliniai abortai.....	70
3. NEREIKALINGŲ VAIKŲ PROBLEMA.....	80
3.1. Beglobių vaikų problemos dinamika ir socialinės aplinkybės.....	80
3.2. Vaikų globos įstaigos.....	89
3.3. Globos įstaigų auklėtiniai.....	93
3.4. Paliekamų vaikų problemos diskursas.....	100
3.5. Vaikų globos sistemos perpildymo problemos sprendiniai.....	106
3.6. Globos įstaigų personalas ir vaikų kasdienybė.....	112
4. „GRĖSMINGŲ“ IR „NEVERTINGŲ“ VAIKŲ PROBLEMA.....	123
4.1. Institucijų sankloda „beglobiško gyvenimo būdo“ vaikų problemoms spręsti.....	123
4.2. Specialios globos ir ugdymo įstaigos.....	131
4.3. Institucinis vaikų atskyrimo argumentavimas.....	140
4.4. Vaikų atskyrimo į specialias įstaigas praktikos šeimoje.....	146
5. VAIKŽUDYSTĖ.....	156
5.1. Infanticido identifikavimo ir kvalifikavimo problemos.....	156
5.2. Socialinės vaikžudystės prielaidos šeimose.....	167
5.3. Infanticido praktikos ir prevencija.....	175
IŠVADOS.....	186

LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	192
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	210
PRIEDAI	218
SUMMARY	226
CURRICULUM VITAE	243
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	245

ĮVADAS

Vaikystė sovietinėje santvarkoje turėjo „absoliučią vertę“¹ – vaikai yra svarbūs, jie yra asmenybės, į vaikus negali būti žvelgiama kaip į naštą ar kaip į savo „gyvają nuosavybę“, su kuria gali daryti ką nori². Tačiau vaikai turi tapti vertingais žmonėmis³, o žmogaus vertė sovietinėje santvarkoje matuota „visiškai tiksliu matu“⁴ – kiek jis geba būti naudingas. Režimo požiūriu, ne visi tėvai šias ir kitas diktuojamas tiesas išmoko, ne visi atsikratė ydingų nuostatų ir neteisingo požiūrio, įgijo reikiamus įgūdžius vaikams auginti ir auklėti. Dėl to šeimose galėjo kilti pavojus tiek vaikams, tiek visuomenei. Tokiais atvejais pažangi valstybė negalėjo būti abejinga, nes Sovietų Sąjungoje niekam nereikalingų žmonių negalėjo būti, visais turėjo būti pasirūpinta, niekas neturėjo būti paliktas likimo valiai, vaikai – juo labiau.

Visgi, nereikalingi, nepageidaujami, nelaukti, našta tėvams esantys vaikai yra natūralus ir įprastas žmogiškas reiškinys, o atsikratymas vaikais yra universalus siužetas įvairiose kultūrose, sutinkamas mitologijose, religiniuose pasakojimuose, literatūroje ir kitose meno formose. Nebejotinai, vaikais buvo atsikratoma ir sovietmečio Lietuvoje, o valstybė ir visuomenė, kaip matyti, neturėjo likti šio proceso nuošalėje. Tyrimas, kokie vaikai ir dėl kokių priežasčių tapdavo nereikalingi, kaip vyko atsikratymas vaikais, kokios prielaidos vaikų atsikratymui susiklostė sovietmečiu, kaip atsikratymo vaikais problemas siekė spręsti valstybė ir kaip sprendė visuomenė, leidžia atskleisti iki šiol menkai dėmesio sulaukusią šeimų gyvenimo sovietmečiu pusę bei geriau pažinti sovietmečio visuomenę.

Tyrimo objektas, problema, disertacijos tikslas ir uždaviniai

Šio tyrimo **objektas** – atsikratymo vaikais reiškinys sovietinėje Lietuvoje 1944–1990 m.

Atsikratymas vaikais (abandonment of children) yra skėtinė sąvoka, skirtingai naudojama įvairiose disciplinose⁵ ir individualiai formuluojama

---

¹ Albinas Jarusevičius, *Mūsų džiaugsmas, mūsų rūpestis*, serija „Tėvų biblioteka“, Šviesa, 1979, p. 9–11.

² Cituojama Nadežda Krupskaja (Albinas Jarusevičius, *op. cit.*, p. 10).

³ *Ibid*, p. 9–11.

⁴ *Ibid*, p. 9.

⁵ David L. Ransel “Orphans and Foundlings“, *Encyclopedia of European Social History, From 1350 to 2000*, Vol. 3, New York, 2001, p. 497–505; John Boswell, *Kindness of Strangers: The Abandonment of Children in Western Europe from Late Antiquity to The Renaissance*, The University of Chicago Press, 1988; David L.

atskirų tyrėjų. Darbe remiamasi į antropologės Sarah B. Hrdy ir istoriko John Boswel pateikiamą reikšmę – „abandonment of children“ sąvoka apima tėvų elgesio būdus, kuriais jie siekia sumažinti per didelę vaikų turėjimo bei auginimo kainą (materialią ir nematerialią) arba visiškai išvengti tėvystės⁶. Šis terminas naudojamas siekiant apibendrintai įvardyti kompleksinį tėvų savanoriško atsisakymo kontroliuoti, rūpintis, išlaikyti savo vaikus reiškinių⁷. Atsikratymo vaikais sąvoka nebuvo svetima sovietmečiu, ji vartota aptariant ar vertinant vaikų apleidimo, atidavimo, nužudymo ir aborto atvejus⁸.

Siekis atsikratyti pasireiškia įvairiomis formomis, kurios kelia grėsmę vaiko (iš)gyvenimui. Pavyzdžiui, John Boswel, pateikdamas atsikratymo sąvokos reikšmės variantus, remiasi kultūriniais kontekstais ir lingvistika. Jis teigia, kad atsikratymo reiškiniui apibūdinti naudotas lotyniškas *expositio*, kuris verčiamas į anglų kalbą kaip *exposure*, turintis išviešinimo, atidengimo reikšmę, jis nurodo į vaiką, esantį „už namų ribų“ ar viešoje erdvėje, iš esmės apleistą ir dėl to atsidūrusį rizikingoje ar grėsmingoje jo gyvybei aplinkoje⁹.

Ransel, *Mothers of Misery: Child Abandonment in Russia*, Princeton UP, 1988; Julie Miller, *Abandoned: Foundlings in Nineteenth-Century New York City*, New York University Press, 2008; Rachel G. Fuchs, *Abandoned Children: Foundlings and Child Welfare in Nineteenth-Century France*, State University of New York Press, 1984; David I. Kertzer, Michael J. White, Heather Koball „Growing Up as an Abandoned Child in Nineteenth-Century Italy”, *History of the Family*, 1997, No. 2, pp. 211–228; David I. Kertzer, *Sacrificed for Honor: Italian Infant Abandonment and the Politics of Reproductive Control*, Beacon press, 1993; Sarah B. Hrdy, *Mothers and Others: The Evolutionary Origins of Mutual Understanding*, The Belknap Press of Harvard University Press, 2009; Sarah B. Hrdy, *Mother Nature: a History of Mothers, Infants and Natural Selection*, Pantheon, 1999; Nancy Sheper-Hughes, *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*, University of California Press, 1992; Claudia Fonseca, “Orphanages, Foundlings and Foster Mother: The System of Child Circulation in a Brazilian Squatter Settlement”, *Anthropological Quarterly*, 1986, No. 59, pp. 15–27; Mildred Dickemann, “Female Infanticide, Reproductive Strategies, and Social Stratification”, in: Napoleon A. Chagnon, William Irons (eds.), *Evolutionary Biology and Human Social Behavior: An Anthropological Perspective*, Duxbury press, 1979, pp. 321–367.

⁶ Sarah B. Hrdy, *op. cit.*, 1999, p. 297.

⁷ John Boswell, *op. cit.*, p. 24.

⁸ Atsikratymo sąvoka taip pat rasta etnografiniame Lietuvos visuomenės ir papročių tyrime. Jame naudota tik aptariant abortą (Paukštytė-Šaknienė Rasa, „Gimimų reguliavimo būdai ir jų raiška istoriografiniame kontekste“, *Liaudies kultūra*, 2008, nr. 5, pp. 30–37).

⁹ John Boswell, *op. cit.*, p. 24–25. taip pat, pvz., anglų kalboje apleisti vaikai (abandoned children) vadinami „foundlings“ t. y. surasti vaikai.

William L. Langer apleidimui (*exposure*) taip pat priskiria ir infanticidą, kaip vieną iš galimų mirties priežasčių¹⁰.

Įprastai konceptualizuoti atsikratymo vaikais tyrimai apima įvairias atsikratymo formas. Pavyzdžiui, religijotyrininkas Juha Pentikainen teigia, kad vaikų atsikratymo kriminalizavimas ir to reprezentacijos skandinavų sagose žymi esminį civilizacinį lūžį – krašto christianizaciją¹¹. Kriminalizuoti, pasak jo, buvo būtent vaikų apleidimas, nužudymas ir nėštumo nutraukimas. Jeffrey S. Richter, tyręs atsikratymą vaikais XIX a. Vokietijos imperijoje, remiasi teisinėmis nuostatomis ir infanticidą, vaikų apleidimą (*exposure*) bei abortą traktuoja kaip atsikratymą vaikais, nes visos trys praktikos buvo apibrėžtos juridiškai kaip reprodukciniai nusikaltimai (*reproductive criminal*)¹². Svarbu paminėti, kad Sovietų Sąjungoje aborto draudimo laikotarpiu 1936–1955 m. tokie patys veiksmai panašiai vertinti¹³.

Šioje disertacijoje atsikratymas vaikais nagrinėjamas per tris elgesio su vaikais būdus, į juos žvelgiant kaip į skirtingas to paties reiškinio puses:

- vaikų apleidimą ar atidavimą augti už šeimos ribos;
- fizinį naikinimą – vaikžudystę;
- dirbtinį nėštumo nutraukimą.

Žinoma, svarstant, ar abortas yra atsikratymas vaiku, egzistuoja diskusijos. Diskutuodamos apie tai oponuojančios pusės dažniausiai remiasi aristoteliška palaiptinio embriono humanizavimosi mintimi ir krikščioniška vaisiaus, turinčio savo teises nuo pradėjimo, idėja¹⁴. Etnologė Rasa Paukštytė-Šaknienė pažymi, kad paskirose kultūrose nebūtinai egzistuoja aiški etinė riba tarp

---

¹⁰ William L. Langer, “Infanticide: a Historical Survey“, *History of Childhood Quarterly*, 1974, Vol. 1, No. 3, pp. 353–365.

¹¹ Juha Pentikainen, “Child Abandonment as an Indicator of Christianization in the Nordic Countries“, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 1990, Vol. 13: Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names, pp. 72–91.

¹² Jeffrey S. Richter, “Infanticide, Child Abandonment, and Abortion in Imperial Germany“, *The Journal of Interdisciplinary History*, 1998, Vol. 28, No. 4, pp. 511–551.

¹³ Mie Nakachi, “N. S. Khrushchev and the 1944 Soviet Family Law: Politics, Reproduction, and Language“, *East European Politics and Societies: And Cultures*, 2006, No. 1, pp. 40–68.

¹⁴ Anja Titze pranešimas „The Global Journey of a Legal Concept – Fetal Rights and Women’s Lives in Ireland and Poland“ konferencijoje "Challenging Norms and Narrations: Family Planning and Social Change in Europe" (2022 01 27–28) organizuotoje Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft.

aborto ir vaikžudystės¹⁵. Tuo tarpu, kaip teigia Lynne Morgan, aborto, kaip vaikžudystės, sampratos Vakaruose sustiprėjimas XX a. yra susijęs ne tik ar ne tiek su pasaulėžiūriniais įsitikinimais, religija, papročiais ir tikėjimais, moralinėmis nuostatomis ar politika ir jos tikslais, bet ir su tokia biomedicinos technologijų pažanga, kaip ultragarso naudojimas vaisiaus tyrimui – tuo, kas padarė reikšmingą įtaką gemalo, kaip asmens (*personhood*), vaizdiniui¹⁶. Visgi abortas, kaip ir vaikžudystė, gali būti matomas kaip kraštutinis palikuonių kiekio reguliavimo būdas bei gali būti traktuojamas kaip atsikratymas vaiku, priklausomai nuo požiūrio, kurio laikomasi. Todėl, atsižvelgiant į nėštumo nutraukimo klausimu kitusių valdžios politiką ir siekiant iširti aborto praktikos specifiką sovietmečio Lietuvoje, nėštumo nutraukimas įtrauktas į atsikratymo vaikais tyrimą.

Teoriškai galėtų būti tiriamas dar vienas vaikų atsikratymo būdas – vaikų pardavimas (*exploitation of the infant as a resource*¹⁷). Tačiau tyrimo metu pavyko aptikti tik pora tokių atvejų. Tikėtina, kad tai buvo išskirtiniai įvykiai, todėl jie neišskiriami kaip savarankiška kategorija.

Oficialiajame sovietiniame diskurse nenusistovėjus sąvokų lietuvių kalba varstosenai, taip pat nesant juridinio apibrėžtumo, apibūdinant vaikus naudoti labai įvairūs terminai, kurie turėjo suponuoti institucinį elgesį su jais sprendžiant jų (keliamas) problemas. Tad disertacijoje yra naudojamos originaliai vaikams sovietmečiu apibūdinti parenkamos sąvokos, daugiausia, kaip epitetai („bezprizornikai“, „beglobiai“, „valkataujantys“, „neprižiūrimi“, „nerekalingi“, „našlaičiai“ ir pan.), kartu analizuojant, kokios reikšmės joms buvo priskiriamos, kaip jos kito, kaip ir kodėl vienos buvo pakeičiamos kitomis ir ką konkrečiose situacijose tai reiškė ar lėmė. Taip pat oficialiame diskurse sutinkamos „pavojingų“ ir „nevertingų“ vaikų sampratos. Originaliai jos buvo skėtinės ir, apibendrinant, nurodė į tai, jog šie vaikai yra kokios nors prasme keliantys grėsmę. Tad „grėsmingų“ ir „nevertingų“ vaikų sampratos disertacijoje naudojamos kaip analitinės kategorijos, jos pasitelkiamos kaip raktas siekiant suprasti tam tikrų vaikų atsikratymo socialinį ir kultūrinį kontekstą, prielaidas. Tuo tarpu „atskirtų“ vaikų sąvoka darbe vartojama pragmatiškai, siekiant tiksliai įvardinti tas situacijas, kuriose išryškėja

---

¹⁵ Rasa Paukštytė-Šaknienė, *op. cit.*, 2008, nr. 5, p. 31.

¹⁶ Lynn M. Morgan, “Ambibuties Lost: Fashioning the Fetus into a Child in Ecuador and United States”, in: Nancy Scheper-Hughes, Carolyn Sargent (eds.), *Small Wars: The Cultural Politics of Childhood*, University of California Press, 1998, p. 71.

¹⁷ Sarah Blaffer Hrdy, “Fitness Tradeoffs in the History and Evolution of Delegated Mothering with Special Reference to Wet-Nursing, Abandonment and Infanticide“, *Ethology & Sociobiology*, 1992, Vol. 13, No. 5–6, pp. 409–442.

sisteminė, institucinė iniciatyva patraukti vaikus nuo šeimos ir visuomenės. Toks sąvokų vartojimo pasirinkimas padarytas siekiant atskleisti atsikratytų vaikų problemos kompleksiskumą, atsikratymo vaikais problemos sprendimo būdų spektrą bei niuansus, taip pat realią vaikų socialinės rūpybos sistemos veiklos (ne)tvarką.

Tiriamą atsikratymą vaikais, „vaikas“ taip pat yra probleminė sąvoka, kurią reikia paaiškinti. Pasak pedagogo E. M. Rybickij (V. I. Lenino vardo vaikystės tyrimų instituto Maskvoje direktoriaus 1990 m.), Sovietų Sąjungoje „mediciniškai“ vaikais laikyti asmenys iki 14 m., o pagal teisinės atsakomybės taikymo nuostatas vaikais laikyti asmenys iki 18 m.¹⁸. Tačiau pasas buvo išduodamas asmenims nuo 16 metų; oficialiai dirbti nepilnamečiai galėjo pradėti nuo 14–15 metų¹⁹; visu ištirtu laikotarpiu dėl apleistumo ar už netinkamą gyvenimo būdą į vaikų globos įstaigas turėjo būti siunčiami asmenys tik iki 14 m., į specialias įstaigas turėjo būti siunčiami tik vyresni nei 14 metų asmenys; skirtingos administracinės institucijos vaikais laikydavo asmenis nuo 3 m. iki 15 m.; socialinės rūpybos sistemoje vaikais galėjo būti vadinami ir pilnamečiai jaunuoliai (pvz., iki 25 metų), kurie dėl įvairių priežasčių (neįgalumo, tęsiamų mokslų ar kt.) vis dar gyveno nepilnamečių globos įstaigose²⁰, jie pagal socialinę funkciją buvo apibrėžiami kaip moksleiviai. Akivaizdu, kad praktikoje net oficialiajame lygmenyje nepilnamečių skirstymas į amžiaus grupes siejant su socialinėmis pareigomis ar psichiniu, fiziniu išsivystymu buvo labai įvairus²¹. Dėl tokio vaikystės

---

¹⁸ E. M. Рыбичкий, *Положение детей в СССР 1990 год: состояние, проблемы, перспективы*, Москва, 1990, p. 12–13.

¹⁹ Vanda Kašauskienė, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, p. 183.

²⁰ Išrašas iš Vilniaus miesto komiteto posėdžio 1945 m. kovo 21 d. protokolo „Apie vaikų namų darbą Vilniaus mieste“, LYA f. 1771, ap. 8 b. 332, l. 9. Nors šis pavyzdys yra ankstyvas, bet situacija išliko iki 1990.

²¹ Taip pat galima kelti klausimą – kada, kokiose situacijose jie nustodavo būti vaikais? Allison James ir Alan Prout teigia, kad negalima kalbėti apie vaikus ir vaikystę universaliu matu, nes tokio nėra, egzistuoja daugybė įvairių vaikysčių. (Allison James, Alan Prout, “A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise, and Problems”, in: A. James, A. Prout (eds.), *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, Routledge, 2015). Svarbu tai, kad XX a. Tyrimuose yra pastebimos išsiskyrusios vaikystės ir socialinės brandos pradžios ribos (Sigita Kraniauskienė, *Tapšmas suaugusiuoju: jaunimo socialinė branda Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2009, p. 9–10), o remiantis Johan Huizinga, totalitarinėse ar autoritarinėse santvarkose ideologizuotas žaidimo formas turinčios organizacijos

amžiaus neapibrėžtumo šiame darbe vaikais laikomi tie, kuriuos administravo nepilnamečių institucijos, kurie pateko į vaikų ir nepilnamečių įstaigas ir buvo įstatymais apibrėžiami kaip nepilnamečiai.

Tyrimo problema yra sovietmečiu susiformavęs socialinio veikimo laukas ir jame vykęs atsikratymas vaikais.

Lietuvai patekus į Sovietų Sąjungos erdvę visuomenė išgyveno ne vieną socialinį, kultūrinį ir ekonominį sukrėtimą – pokario suirutę, represijas, sovietizavimo²² procesą įvairiose srityse bei paspartintą modernizaciją²³. Kaip ir visuomet, šiuo laikotarpiu buvo tėvų, kurie vaikų nepageidavo, todėl siekė kontroliuoti arba nutraukti nėštumą, o gimus nepageidautiems vaikams

---

vaikams, tebuvo sukčiavimas politiniams tikslams pasiekti (Johan Huizinga, *Homo Ludens: Mėginimas apibrėžti kultūros žaidybinį elementą*, Gelmės, 2018, p. 345–347), atsižvelgiant į tai, galima kelti „pagreitinotos vaikystės“ (hurried child syndrome), vaikų buvimo „nevaikystės“ sferose, vaikų perėmusių suaugusių žmonių atsakomybes ir gyvenimo būdą dėl jiems taikomų aukštų gebėjimų, įgūdžių standartų problemas (Neil Postman, *The disappearance of Childhood*, Delacorte Press, 1982; Jill E. Korbin, “Children, Childhoods and Violence”, *Annual Review of Anthropology*, 2003, Vol. 32, p. 440; Norma Field, “The Child as labourer and Consumer: The Disappearance of Childhood in Contemporary Japan”, in: S. Stephens (ed.), *Children and the Politics of Culture*, Princeton University Press, 1995, p. 53). Kita vertus, kaip pastebi Zahra Tara, vaikai patyrę nacių nusikaltimus nebegebėdavo žaisti, šie vaikai apibūdinami kaip „nevaikiški“ (unchildlike) (Zahra Tara, *The Lost Children: Reconstructing Europe’s Families after World War II*, Harvard University Press, 2011, p. 9), „Ne vaikiški buvo tų metų vaikai“ – sako ir Lietuvos pokario vaikų namuose gyvenusi Danutė Trečiokienė-Žemaitienė. Tad galima kelti vaikystės sovietmečiu problemą aktualizuojant šiuos klausimus: ar sovietmečiu buvo apriboti politiškai neangažuoti žaidimai vaikų gyvenimuose? Ar vaikai sovietmečiu prarado dalį savo vaikiškumo, ar jie buvo „nuvaikinti“?

²² Remiamasi Felix Ackermann ir Sören Urbansky sovietizacijos sąvokos aiškinimu: turėjo keletą etapų, reikėsi įvairiomis formomis, buvo įgyvendinama skirtingomis priemonėmis – nuo masinių trėmimų ir žudynių iki vietovių pervadinimo, iš esmės buvo visa apimantis ir visus palietęs transformavimo procesas – specifinė modernizacijos forma, sovietinis civilizavimas. (Ackermann F., Urbansky S., “Reframing Postwar Sovietization: Power, Conflict, and Accommodation“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 2016, B. 64, H. 3, pp. 355–357).

²³ Remiamasi Tomo Vaisetos aiškinimu: modernizacija kaip technokratinis ir socioekonominis procesas, sovietinėje erdvėje dėl ideologijos specifikos ir svarbos įgavęs turbo- ir soc- modernizacijos formą. (Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija Vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*, Naujasis Židinys-Aidai, 2014, p. 100, 104.

apsisprendavo apriboti savo dalyvavimą jų auginime arba atsisakydavo jų. Valstybė, deklaravusi, kad sovietinėje visuomenėje nereikalingų vaikų nėra, šia nuostata bent iš dalies grindė formuojamą šeimos politiką ir socialinės rūpybos koncepciją. Tad disertacijoje siekiama atskleisti, kas ir dėl kokių priežasčių atsikratydavo vaikais, kokiais vaikais buvo atsikratoma, kaip su jais elgtasi šeimoje ir visuomenėje ir kaip visą tai veikė santvarka.

Disertacijos **tikslas** – ištirti atsikratymo vaikais reiškinių sovietmečio Lietuvoje ir atskleisti, kaip vaikų atsikratymo socialiniuose procesuose veikė ir sąveikavo tėvai, valstybė ir visuomenė.

Uždaviniai:

- atskleisti dominavusias vaikų atsikratymo priežastis ir socialines prielaidas;
- nustatyti atsikratymo vaikais reiškinių mastą ir dinamiką;
- atskleisti tėvų, valstybės ir visuomenės veikimą vaikų atsikratymo situacijose;
- ištyrus socialinės vaikų rūpybos institucijas ir įstaigas, atskleisti susiklosčiusią teorinę ir praktinę sistemos veikimo būdą;
- išanalizuoti viešąjį diskursą su atsikratymu vaikais susijusiomis temomis – nustatyti, kaip reprezentuota atsikratymo vaikais problema;
- nustatyti, kokie atsikratymo vaikais problemos sprendiniai taikyti praktiškai.

Tyrimo chronologija ir erdvė. Sovietmečio visuomenės reiškiniai, taip pat susiję su šeima, vaikyste, tėvyste bei įvairiais socialinės rūpybos klausimais, dažniausiai tiriami remiantis nuostata, kad modernybė Sovietų Sąjungoje buvo savita²⁴. Sovietmečio socialinės istorijos tyrinėtojai įprastai tyrimo objektui pasirenka tam tikrą chronologinį tarpsnį, siekdami atskleisti būtent jam būdingą specifiką. Vieni ryškiausių socialinių bei politinių pokyčių

---

²⁴ Alena V. Ledeneva, *Russia's Economy of favour: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge University Press, 1998; David M. Fox, "Multiple Modernities vs. Neo-Traditionalism: on Recent Debates in Russian and Soviet History", *Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas, Neue folge*, 2006, B. 54, H. 4, p. 535–555; Vylius Leonavičius, „Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo saveika“, *Darbai ir dienos*, 2002, nr. 49, pp. 219–233.

sovietmečiu siejami su Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu²⁵, tad daugelis šiam tyrimui giminingų temų tyrėjų atsispiria nuo jo pradžios, įžvelgdami naujos Sovietų Sąjungos politikos pradžią, įdiegusią naujo tipo visuomenės kontrolės sistemą bei pasižymėjusią vartotojiškumo, individualizmo apraiškomis, kurios „normalizavo“²⁶ kasdienybę.

Šiame darbe pasirinktas kitas kelias. Sovietų Sąjungos socialinės politikos, įdiegtos Lietuvoje po reokupacijos, įgyvendintojai susidūrė su savita visuomene, todėl įgyvendinimas buvo lydimas ne tik politinės, bet ir kultūrinės įtampos. Po pokario suirutės Lietuvoje politinio ir socialinio gyvenimo stabilizacija, kasdienybės nuspėjamumas reiškė ne grįžimą į „geresnius“ ir ideologiškai „tikresnius“ laikus²⁷, ne komunistinių pažadų išsipildymą, o visiškai naujo gyvenimo būdo susiklostymą. Tad nustatant tyrimo chronologiją ir erdvę paisytas regioninis Lietuvos savitumas Sovietų

---

²⁵ Oleg Kharkhordin, *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*, Berkley, 1999; Vladimir Shlapentokh, *Public and Private Life of the Soviet People: Changing Values in Post-Stalin Russia*, Oxford, 1989; Miriam J. Dobson, “The Post-Stalin Era: de-Stalinization, daily life, and dissent”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol. 12, No. 4, pp. 905–924.

²⁶ Normalizacija gali reikšti tam tikrą politikos, kasdienio gyvenimo su(si)tvarkymą (Zenonas Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilniaus Universiteto leidykla, 2008, p. 224); nusistovinęią politinę ir kasdienybės tvarką, gyvenimo būdo stabilizaciją visuomenėje (Valdemaras Klumbys, *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*, Lietuvos istorijos institutas, 2021; Stephen Lovell, *The Shadow of War: Russia and the USSR, 1941 to the present*, Wiley-Blackwell, 2010, p. 16; Mark B. Smith, “The Withering Away of the Danger Society: The Pensions Reforms of 1956 and 1964 in the Soviet Union”, *Social Science History*, 2015, Vol. 39, No. 1, p. 131 – “from the chaos and cruelty of Stalinism to the predictable way of life of the Brezhnev years”; Miriam Galley, *Building Communism and Policing Deviance in Soviet Union: Residential Childcare 1958–91*, Routledge, 2020, p. 3); grįžimą į normalumą (Claire E. McCallum, “The Return: Postwar Masculinity and the Domestic Space in Stalinist Visual Culture, 1945–53”, *The Russian Review*, 2015, Vol. 74, No. 1, p. 130). ar „vidinio“ gyvenimo kategoriją – pačios socializmo idėjos kaip geros, teisingos priėmimą (Alexei Yurchak, *Everything Was Forever Until it Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton University Press, 2006, p. 8; 97–98). Tad normalizaciją galime suprasti, viena vertus, kaip socialinės tvarkos su(si)klostymą, kita vertus kaip socialistinių vertybių priėmimą, taip pat ir jas (ne)sąmoningai atskiriant nuo socialistinės valstybės santvarkos.

²⁷ Alexei Yurchak, pateikia tokio grįžimo pavyzdį: „Chruščiovas atšaukė Stalino kultą tam, kad „sugrąžintų“ į tikrąjį, Lenino, pasaulį“ (vertimas – I.B.). (Alexei Yurchak, *op. cit.*, p. 74).

Sąjungos kontekste. Toks požiūris būdingas kultūros ir politikos istorijos tyrėjams²⁸.

Tyrimas apsiriboja LTSR erdve. Siekiama atskleisti atsikratymo vaikais reiškinį nuo 1944 m., kai Sovietų Sąjungos reokupuotoje Lietuvoje buvo diegtas sovietinis politinis režimas, be pertrūkių veikęs iki nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais. Į tyrimą pasirinkta neįtraukti 1940–1941 metų sovietinės okupacijos laikotarpio, kurio metu, tikėtina, nebuvo įgyvendinti esminiai ir ilgalaikiai socialinės politikos pokyčiai, jie buvo nutraukti nacistinės okupacijos, be to, dėl karo konteksto problematikos reikalautų atskiro tyrimo.

Tyrimo metodai

Dėl nagrinėtos temos ir objekto naujumo Lietuvos istoriografijoje, aprašomasis ir lyginamasis metodai naudoti pasiremiant objektui giminingais publikuotais Sovietų Sąjungos, socialistinio bloko bei Vakarų šalių tyrimais. Atsikratymo vaikais reiškinys nagrinėtas socialinių, politinių ir kultūrinių ypatybių ir pokyčių kontekste. Naudojant gausius archyvinius, publikuotus bei sovietinės spaudos šaltinius siekta iširti atsikratymo vaikais situacijas (prielaidas, motyvus), tad aptikti atvejai aprašomi ir sisteminami, jie kontekstualizuoti, apibendrinti ir problemiška išanalizuoti. Pasitelktų archyvinių šaltinių problemos lėmė tai, kad tyrimui atlikti ir išryškėjusias spragas užpildyti pasitelktas ir sakininės istorijos metodas – vykdyti pusiau struktūruoti interviu. Gautų duomenų tyrimui pasitelkiami kritinės šaltinių analizės, statistinės analizės, interpretacijos ir sintezės metodai, o tekstas konstruotas taikant probleminės analizės metodą.

---

²⁸ Vylius Leonavičius, Saulius Keturakis, „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo–lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje“, *Mintis ir veiksmai*, 2002, nr. 2, p. 40–49; Zenonas Norkus, *op. cit.*, p. 256 – 259; Bendresne prasme, regiono išskirtinumą teigia William J. Risch, „A Soviet West: Nationhood, Regionalism, and Empire in the Anexed Western Borderlands“, *Nationalities Papers*, 2015, Vol. 43, No. 1, pp. 63–81, Nerijos Putinaitės teigiamas tautinių motyvų adaptavimas ir pajungimas sovietiniam diskursui. *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, LKMA, NŽA, 2019; David M. Fox, „Multiple Modernities vs. Neo–Traditionalism: on Recent Debates in Russian and Soviet History“, *Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas, Neue folge*, 2006, B. 54, H. 4, pp. 535–555; Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: Cenzūra sovietų Lietuvoje*, Naujasis Židinys-Aidai, 2018.

Tyrimo teorinė prieiga

Siekiant atskleisti socialines atsikratymo vaikais prielaidas, pastebėti pagrindines prokreacijos ir vaikų auginimo šeimoje problemas sovietinėje santvarkoje skirtingais laikotarpiais, pasitelkta kasdienybės istorijos prieiga²⁹ ir remiamasi požiūriu, kad elgesį su vaiku lemia jo vertė. Disertacijoje derinamos Sarah B. Hrdy, Theodore W. Schultz'o bei Viviana Zelizer pateikiamos vaiko vertės reikšmės ir atsikratymo atvejai analizuojami per kultūrinės, socialinės, ekonominės, emocinės vaikų vertės prizmę.

Theodore W. Schultz³⁰ pastebėjimu, skurdžiose visuomenėse šeimos investicijos į vaiką, jo auginimą, ugdymą matomos per ekonominės ir socialinės naudos prizmę. Vaiko vertės yra tiek, kiek jis geba prisidėti kuriant šeimos gerovę: talkinant buities darbuose, gausinant šeimos pajamas, perimant kitų vaikų priežiūros funkciją ir t. t. Sarah B. Hrdy teigia, jog vaikų atsikratoma strategiškai, racionaliai įvertinus jų naudingumą ir daromus nuostolius. Tyrėja nurodo, kad tėvai (pirmiausia motinos) visuomet yra kompromiso tarp savo poreikių (plačiaja prasme) ir investicijų į vaiką (laikas, finansinės išlaidos ir kt.) situacijoje. Jeigu vaikas kelia grėsmę tėvų ir kitų palikuonių (iš)gyvenimui (tai gali reikšti ne tik materialinių išteklių stygių, bet ir kultūrinį, socialinį šeimos garbės, statuso praradimą), gali būti nuspręsta jo atsikratyti. Jei šeimoje yra daugiau vaikų, kurio vaiko atsikratoma priklauso nuo kelių dedamųjų. Dažniausiai atsikratoma vaiko, kuris koku nors kriterijumi yra mažiau pageidaujamas dėl savo savybių, pavyzdžiui, lyties ar fizinių savybių. Taip pat vaiko gali būti atsikratoma ir dėl bendresnės socioekonominės situacijos, kurioje jis atsirado, pavyzdžiui, jei vaikas gimė sunkmečiu³¹. Viviana Zelizer, pasiremmdama Philippe Aries kultūros istorijos vaikystės studija³² ir kitais jo įdirbio paveiktais darbais, nagrinėjo emocinės

---

²⁹ Svarbu paminėti, kad istorijos „iš apačios“ iššūkių, aptartų David F. Crew (struktūros ir patirties santykio įtampos, tyrėjo ir objekto santykio, kasdienybės patirčių reprezentatyvumo priklausomai nuo lyties, socialinio statuso, amžiaus ir t.t. problemų), neišvengta. (David F. Crew, „Alltagsgeschichte: A New Social History "From below"?, *Central European History*, 1989, Vol. 22, No. 3–4: German Histories: Challenges in Theory, Practice, Technique, pp. 394–407).

³⁰ Theodore W. Schultz, „The Value of Children: an Economic Perspective“, *Journal of Political Economy*, 1973, Vol. 81, No. 2, Part 2: New Economic Approaches to Fertility, pp. S2–S13.

³¹ Sarah B. Hrdy, *op. cit.*, 1992, p. 409–442.

³² Philippe Aries, *Centuries of Childhood: a Social History of Family Life*, Random House USA Inc. 1965, išskleidęs vaikystės ir vaiko idėjos kaitą ir reikšmę skirtingais istorijos periodais yra tapęs klasika. Tiesa, jis dėl ne pakankamai pagrįstos ikimodernaus ir modernaus požiūrio į vaiką perskyros bei paties tyrėjo vertinamojo

vaiko vertės³³ problemą. Pastebėta, kad vaiko emocinė vertė visuomenėje kinta priklausomai nuo kultūrinio konteksto, šeimos socialinio statuso, ideologijos, modernizacijos procesų³⁴.

Į atsikratymą vaikais tyrime žvelgta ir kaip į santvarkos veikiamą problemą. Valstybės vaidmuo atsikratymo situacijose yra išskiriamas modernių ir postmodernių visuomenių „atskirtų“³⁵ arba „apleistų vaikų“ (abandoned children) tyrimuose³⁶. Kaip teigia Catherine Panter–Brick, tiriant vaikus, augančius ne šeimoje (įstaigose, gatvėje ar pan.), dažniausiai jie traktuojami kaip apleisti ir už tai priskiriama atsakomybė kuriam nors subjektui: tėvams (t. y. vaikai buvo palikti ar patikėti kitiems), valstybei

---

požiūrio sulaukė gausios kritikos (Pvz: Lloyd DeMause, *The History of Childhood*, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 5–6; David Archard, *Children, Rights and Childhood*, Routledge, 1993, p. 20). Visgi ši kultūrologinė, istorinė ir menotyrinė vaikystės ir vaikų reiškinių analizė įsiliejo į antropologų ir istorikų tyrimus ir iki šiol yra vienu pagrindinių atraminių tekstų vaikystės kaip objekto, šeimos santykių, požiūrio į vaikus, elgesio su vaikais, vaikystės ir prasmės suteikiamos vaikystei įvairiose visuomenėse, bendruomenėse ir kultūrose, tyrimuose. Istoriografijoje vaikai ir vaikystė taip pat yra sulaukę atskiros dėmesio ir dažniausiai atsiremia į klausimus „kaip atrodė vaikystė?“, „Kaip vakai/vaikystė buvo suvokiami?“ ir „kokie buvo vaikai?“ (pažymėtini šie leidiniai: Linda A. Pollock, *Forgotten Children: Parent–Child Relation from 1500–1900*, Cambridge University Press, 1985; Paula S. Fass (ed.), *The Routledge history of Childhood in Western World*, Routledge, 2013; Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society Since 1500*, Routledge, 2021; Joanna S. Derevenski (ed.), *Children and Material Culture*, Routledge, 2000) .

³³ Viviana Zelizer, *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, Princeton University Press, 1994.

³⁴ Moderniaisiais laikais dėl sveikatos apsaugos sistemos vystymosi, ypač akušerijos ir pediatrijos paslaugų profesionalizacijos, mažėjo įprastai labai aukšti kūdikių ir vaikų mirtingumo rodikliai, dėl dėl to neva intensyvėjo tėvų emocinis santykis su vaiku.

³⁵ David Tolfree, kalbėdamas apie socialinės rūpybos formas vaikams (įstaigas ir jų veiklą), jas nagrinėja atsižvelgdamas į tai, kokių būdu vaikai į jas pateko, ir dalį vaikų įvardija kaip „atskirtus“ (separated), nurodydamas, kas ir kokių pagrindu atskyrė juos nuo šeimos. (David Tolfree, *Roofs and Roots: The Care of Separated Children in the Developing World*, Arena, 1995, prieiga per internetą: <https://archive.crin.org/sites/default/files/images/docs/Roofs%20and%20Roots.%20The%20care%20of%20separated%20children%20in%20the%20deve.pdf> [žiūrėta 2021 10 03])

³⁶ Vaikystės studijų kontekste „abandoned children“ sąvoka galėtų būti verčiama kaip „palikti/apleisti vaikai“. Tačiau tuomet turėtų būti orientuojamasi į vaikų būklę. Tokiu atveju apleistų vaikų tyrimas įgautų psychologizuotą pobūdį, nes būtų svarbu atkreipti dėmesį į vaiko savijautą ir savipratą. Tokio pobūdžio tyrimai istorikui būtų įmanomi tik turint gausius vaikų kurtus šaltinius.

(sudariusiai juridinį pagrindą ir inicijavusiai jų atskyrimą nuo šeimos), patiems vaikams (pavyzdžiui, pabėgusiems iš namų)³⁷. Apleisto vaiko – vaiko esančio pavojuje – sąvoka buvo naudota ir sovietmečiu tam tikriems vaikams apibūdinti³⁸. Toks vaiko vertinimas buvo neatsiejamas nuo santvarkos ideologijos ir politinių valstybės tikslų. Taigi, atsikratymo vaikais reiškinys tiriamas ir kaip modernizacijos bei politinių tikslų sąlygojamų procesų dalis, o vaikų vertė matoma kaip esanti aktuali ne tik tėvams, bet ir valstybei.

Sovietinės vaikų socialinės rūpybos sistemos teoriniam modeliui paaiškinti praverčia totalitarizmą, sistemingą visuomenės ir individų kontrolę analizuojančios ir konceptualizuojančios Hannah Arendt³⁹, Michel Foucault⁴⁰ bei Erving Goffman⁴¹ idėjos. Tuo tarpu realiam sistemos veikimui rekonstruoti tirta valstybės įstaigų ir institucijų veikla, kreipiant dėmesį į kasdienį vaikų gyvenimą įstaigų erdvėje ir įprastas įstaigų bei institucijų darbuotojų praktikas susidūrus su atsikratymo vaikais situacijomis. Darbe aktualizuojami: politiniai valstybės tikslai, svarbiausi visuomenės kasdienio gyvenimo poreikiai, sociokultūrinis kontekstas, taip pat šeimyninio gyvenimo aplinkybės – buities sąlygos, maisto ir sveikatos apsaugos, vaikų priežiūros galimybės bei šeimos narių, lyčių santykių aspektai.

---

³⁷ Catherine Panter–Brick, “Nobody’s Children? A Reconsideration of Child Abandonment“, in: Catherine Panter–Brick, Malcolm T. Smith (eds.), *Abandoned Children*, Cambridge University Press, 2000, p. 3.

³⁸ Lygiai taip pat, XX a. socialistinės Vengrijos tyrime, Eszter Varsa, nors ir nepateikia vengrų kalba „abandoned children“ sąvokos, teigia, kad tokia sąvoka buvo naudota iki 1952 m. kai socialistinės Vengrijos Ministrų Tarybos nutarimu buvo uždrausta. Nuo tada imti naudoti terminai: „vaikai esantys valstybės priežiūroje“ (Children under state care) ir „vaikai esantys pavojuje“ (Endangered children). (Eszter Varsa, “Child Protection, Residential Care and the „Gypsy question“ in Early State Socialist Hungary“, in: Sabine Hering, Opladen and Farmington Hills (eds.), *Social Care under State Socialism (1945–1989)*, Barbara Budrich Publishers, 2009, p. 150).

³⁹ Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*, Margi raštai, 2005; *Totalitarizmo ištakos*, Tyto Alba, 2001.

⁴⁰ Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, Baltos lankos, 1998.

⁴¹ Erving Goffman, *Assylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and other Inmates*, Routledge, 2017. Taip pat Erving Goffman'o koncepcijos kritika – Christie Davies, “Goffman’s Concept of the Total Institution: Criticisms and Revisions“, *Human Studies*, 1989, Vol. 12, No. 1–2: Erving Goffman’s Sociology, pp. 77–95.

Probleminė šaltinių apžvalga ir šaltinių kritika

Disertacijoje naudotos šios šaltinių grupės:

- archyviniai dokumentai;
- interviu;
- publikuoti dienoraščiai ir atsiminimai;
- sovietinės publikacijos.

Tyrimui atlikti ir uždaviniams įgyvendinti buvo būtina derinti skirtingas šaltinių grupes, įvairaus lygmens institucijų skirtingo pobūdžio dokumentus. Atskleisti pronatalinės⁴², švietimo, socialinės vaikų apsaugos politikos ir jos įgyvendinimo lygmeniui, pasitaravo valdžios institucijų: Lietuvos komunistų partijos centrinio okmiteto (LKP CK), Ministrų Tarybos (MT), Švietimo (ŠM), Socialinio aprūpinimo (SA), Sveikatos apsaugos (SAM), Vidaus reikalų (VRM) ministerijos, specialių komisijų ir prokuratūros – įvairaus lygmens dokumentai: įsakymai, ataskaitos, nutarimai, patikrų aktai, vidinė korespondencija, skundai ir atsakymai į juos, įvairių socialinių kampanijų vykdymo analizės ir pan. Šių aukščiausio lygmens valdžios institucijų fondų dokumentų blokas leidžia pastebėti atsikratymo vaikais problemos sovietinėje Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje aktualumą, priimtų sprendimų motyvaciją, socialinės vaikų rūpybos, specialaus ugdymo ir pan. sistemos klostymąsi LTSR bei problemų sprendimo valstybiniu ir respublikiniu lygmeniu principus. Pastaruoju atveju svarbu tai, kad šio lygmens dokumentuose (ypač LKP CK, MT) dažnai detaliau fiksuoti įvairūs apibendrinti sistemos veikimo trūkumai, pažeidimai, tendencingi nusikaltimai įvairiuose lygmenyse. Taip pat jie įgalina rekonstruoti tam tikrų sričių, pavyzdžiui, švietimo sistemos sovietizavimo dinamiką. Nors bendras politikos gaires šis dokumentų blokas atskleidžia, tačiau išsamiau neatskleidžia centro (Sovietų Sąjungos) ir periferijos (Lietuvos) santykių sprendžiant vaikų atsikratymo ir atsikratytų vaikų problemas.

Reiškinio mastui ištirti būtina atlikti statistinę analizę. Daugiausiai disertacijoje remtasi Statistikos komiteto veiklos dokumentais. Tačiau tyrimo metu pastebėta, kad čia aptinkami duomenys dažnai nesutampa su atskirų įstaigų, institucijų, ministerijų dokumentuose randamais duomenimis. Taip pat tyrimo metu aptiktas netikslus, dažnai aplaidus, kartais net piktavališkai

---

⁴² Pronatalinė politika remiama nuostata, kad prokreacija yra psichologiškai normalus, moraliai teisingas ir socialiai pageidautinas veiksmas, svarbus individo brandai, tad tie kurie negali arba nenori turėti vaikų vertinami kaip patiriantys esminį egzistencinį trūkumą (H. Theixos, Sania B. Jamil, “The Bad Habit of Bearing Children“, *International Journal of Feminist Approaches to Bioethics*, 2014, Vol. 7, No. 1, pp. 34–45).

aplaidus įvairių tiek kiekybinių, tiek kokybinių duomenų, susijusių su atsikratymu vaikais (abortais, vaikžudystėmis, paliktais vaikais), fiksavimas. Tad objektyvesniam statistiniam vaizdui susidaryti Statistikos komiteto veiklos fonde rasti duomenys derinti su įstaigų ir paskirų vietos valdžios institucijų duomenimis, pateiktais tais pačiais klausimais. Visgi visi statistiniai duomenys turi būti vertinami atsargiai ir yra labiau orientacinio pobūdžio.

Dėl atskirų šaltinių grupių ribotumo, siekiant geriau apčiuopti atsikratymo situacijas, tėvų ir visuomenės bei valdžios subjektų veikimą, buvo pasitelktos ir derintos skirtingos šaltinių rūšys. Motinos ir vaiko sveikatos apsaugos valdybos, taip pat vyr. akušerio ginekologo institucijos bylos LTSR Sveikatos apsaugos ministerijos fonde, vykdomųjų komitetų nepilnamečių reikalų tarybų, paskirų įstaigų (globos ir ugdymo įstaigų, ligoninių ir pan.) bei savivaldos dokumentai išsamiausiai atskleidžia atsikratymo vaikais reiškinių tendencijas, sistemos darbuotojų veiklos principus, iniciatyvas ir bendresnę visuomenės požiūrį į atsikratymo vaikais reiškinį. Šio lygmens institucijų dokumentuose atsiskleidžia reali sistemos veikimo specifika, kuri leidžia pastebėti ir nerašytas, tačiau visuomenėje savaimingai susiformavusias taisykles, kurių kontekste subjektai veikė. Svarbu paminėti, kad tyrėjui atskaitiniuose dokumentuose tenka susidurti su įstaigų ir regioninių valdžios institucijų vykdytos veiklos pagražinimu, o kartais net su įvairiomis klastotėmis. Tai tampa iššūkiu vertinant realią padėtį.

Šio lygmens institucijų dokumentai ilgainiui tapo vis labiau trafaretiški. Tiriama laikotarpio dokumentuose daugmaž nuo 8-o dešimtmečio pradžios galima pastebėti, pavyzdžiui, dokumentuotų vaikų atsikratymo atvejų vienodėjimą, o tokia tendencija gali būti suvokta kaip praktikos stabilizavimasis. Dokumentavimo trūkumas ypač apsunkina ir siekį nutapyti atsikračiusių vaikais bei atsikratytų vaikų socialinius portretus. Vaikų globos ir medicinos įstaigų dokumentai tik minimaliai atskleidžia vaikų ir jų tėvų socialinius ypatumus: tautybę, šeimos modelį, ekonominę situaciją, tėvų išsilavinimą ir pan. Tokių duomenų spragos pildytos konkrečių medikų, socialinės rūpybos sistemos darbuotojų iniciatyva dokumentuose pateiktomis įžvalgomis bei duomenimis gautais interviu metu.

Atsikratymo situacijos daugiausiai atsispindi institucijų ir įstaigų dokumentuose. Esminis jų trūkumas yra tai, kad čia matyti sistemos darbuotojų demonstruota galia tėvams. Institucijų dokumentuose tėvų pozicija, jei ji apskritai yra, reprezentuojama labai skurdžiai ir dažnai tendencingai. Itin trūksta tėčių patirtis fiksuojančių šaltinių. Atsižvelgiant į įvairias kontekstines aplinkybes, pavyzdžiui, natūralų motinų ir kūdikių fizinių artumą, lyčiai priskiriamas socialines funkcijas ir pan., tikėtina, kad egzistavo

ir kultūriškai sąlygota tėčių nutildymo šeimos, vaikų klausimais tendencija. Tad šiuos dokumentus esmingai papildė nepublikuoti laišakai (daugiausiai rasti žurnalo „Tarybinė moteris“ redakcijos fonde), taip pat tėvų siųsti pareiškimai Vykdomųjų komitetų Nepilnamečių reikalų komitetams, Ministrų Tarybos nepilnamečių reikalų komitetams ir įstaigų vadovybėms.

Vaikų įstaigų ir institucijų kasdienės veiklos, ypač vaikų gyvenimo kasdienybės, tyrime ypač aktuali yra istorijos „iš apačios“ problema. Vaikų sukurtų šaltinių trūkumas yra veik neišvengiamas bet kurio laikotarpio tyrimuose. Šiame darbe tik kontekstiškai atsižvelgta į publikuotus egodokumentus ir prisiminimus – poetės Nijolės Miliauskaitės laišakai (nuo 1968 m.), publikuoti periodiniame leidinyje „Metai“ 2019 m. Nr. 10, rašytojos Vandos Juknaitės autobiografinė apysaka „Ta dūzgianti ir kvepianti liepa yra“⁴³, Našlaičių brolijos 2009 m. publikuotas leidinys, skirtas brolijos 20-mečiui „Našlaičių dalia“⁴⁴ – bei kitų tyrėjų (D. Leinartės⁴⁵, L. Kiškūnės ir R. Pociūtės⁴⁶, J. Jonutytės ir G. Šmitienės⁴⁷) tyrimų metu surinktų interviu ištraukas. Taip pat į tyrimą įtrauktas vienas interviu su gyvenimo globos įstaigose sovietmečiu patirties turinčiu asmeniu. Tačiau šiais šaltiniais kliautasi rezervuotai dėl skirtingo publikuotų tekstų žanro bei leidinių tikslų, taip pat dėl sakinės istorijos metodo šiame tyrime kontroversiškumo ir problemų (tai bus aptariama atskirai). Todėl pagrindinis šaltinių blokas šiai tyrimo daliai tapo įstaigų darbuotojų susirinkimų protokolų, taip pat veiklos ataskaitų bei ministerijų ar prokuratūros vykdytų patikrų medžiaga.

Viešojo diskurso tyrimui pasitelkti teminiai sovietmečio leidiniai, sanitarinio švietimo brošiūros, šviečiamosios serijos „Tėvų biblioteka“ leidiniai, ekspertinės knygelės, pavyzdžiui, vaikų su negalėmis ugdymo klausimais ar pan. Visgi, remiantis tuo, kad, pasak Arūno Streikaus, periodika sovietmečiu buvo paveikiausia medija⁴⁸, pagrindiniu šaltiniu, kuriuo gausiai remiamasi tyrime, tapo periodiniai leidiniai. Peržvelgti regioniniai pokario laikraščiai „Panevėžio tiesa“, „Naujasis kelias“, taip pat žurnalai „Švyturys“, „Jaunimo gretos“, „Šeima“. Visgi periodika, skirta moterims, ypač žurnalas „Tarybinė moteris“ – sovietinės Rusijos „Sovetskaya zhenshchina“ analogas,

---

⁴³ Vanda Juknaitė, *Ta dūzgianti ir kvepianti liepa yra*, Vilnius, 2021.

⁴⁴ *Našlaičių dalia*, parengta Našlaičių brolijos ir I. I. „Vyto mūza“, Švenčionys, 2009.

⁴⁵ Dalia Leinartė (sud.), *Prijaukintos kasdienybės: 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*, Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

⁴⁶ Laimė Kiškūnė, Rima Pociūtė, *Gimdymas ir gimimas. Šiandienės patirtys pribuvėjų istorijos kontekste*, Vilnius, 2005.

⁴⁷ Jurga Jonutytė, Giedrė Šmitienė, *Gyvatės kojos: Negalios samprata gyvenimo pasakojimuose*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021.

⁴⁸ Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 213.

leistas 1952–1990 m., – pasirinkta kaip parankiausia šio tyrimo rėmuose. Svarbu tai, kad šiam žurnalui, kurio tiražas nuo 15 000 egzempliorių per mėnesį 6–e dešimtmetyje išaugo iki 350 000 egzempliorių 8–e dešimtmetyje, buvo keliamas tikslas „keisti visuomenės įpročius“⁴⁹. Be to, galima pagrįstai teigti, jog „Tarybinė moteris“ sėkmingai užmezgė ypatingą santykį su auditorija⁵⁰ ir panašu, kad buvo pasiteisinęs įrankis spaudos įtakai visuomenėje didinti.

Sakytinės istorijos šaltinių problemos

Tyrimo metu atlikta 12 pusiau struktūruotų interviu, tačiau iš jų disertacijoje panaudoti tik 6. Interviu medžiaga naudota atsižvelgiant į kontekstinius archyvinius šaltinius bei numanomą respondentų psichologinę būklę, elgesį su tyrėju ir kt. Tyrimo metu iškilusios ir išryškėjusios sakytinės istorijos problemos smarkiai apribojo šių šaltinių naudojimą, tad darbe naudojami tik tie interviu, kurie kėlė mažiausiai įtarimo dėl prisiminimų ir įspūdžių tikrumo⁵¹, respondentų tikslų duodant interviu. Tai, žinoma, yra sąlygiška, tačiau interviu medžiagai įvertinti ir naudoti buvo pasitelktas istorikams įprastas šaltinių kritikos metodas.

Respondentų paieška ir darbas su jais buvo ypač sudėtingi, nes daugelio žmonių tyrimo tema suvokiama kaip balansuojanti ant kriminalinio elgesio ribos. Į kai kurių garbaus amžiaus potencialių respondentų pasiryžimą kalbėti sureagavo jų artimieji, tad interviu galėjo vykti tik su trečiųjų asmenų priežiūra. Tokiais atvejais vykdyti interviu atsisakyta. Taip pat dalis respondentų po pokalbio persigalvojo ir paprašė vis dėlto nenaudoti jų liudijimų darbe. Problemų sukėlė siekis išgirsti su tyrimo tema susijusių tėvų balsus. Buvo ypatingai sunku rasti ir prakalbinti tėvus, kurie galėtų ir norėtų papasakoti apie apsisprendimą apleisti savo vaikus, todėl tokių asmenų interviu tyrime nėra. Labai emociškai jautrūs pokalbiai buvo tiems asmenims, kurie tiesiogiai susidūrė su tyrimo objekto problemomis – abortu, vaikžudyste, vaikų atsisakymu, tai tapo iššūkiu ir iškėlė etines metodo problemas. Žinoma,

---

⁴⁹ Moterų žurnalų redaktorių ir redkolegijų narių seminaro įvykusio Maskvoje 1963 santrauka, LLMA f. 83 b. 56, l. 8–9.

⁵⁰ Redakcija sulaukdavo gausybės skaitytojų laiškų, moterys laiškuose žurnalo redakcijai net rašydavo kreipinį „Drauge Redakcija“ (Moters pasirašiusios slapyvardžiu „Žuvėdra“ laiškas „Tarybinė moteris“ redakcijai, 1968, LLMA f. 83, ap. 1, b. 92, l. 57–58).

⁵¹ Apie prisiminimų ir gyvenimo istorijos konstravimą rašyta: Ulric Neisser, Robyn Fivush (eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative*, Cambridge University Press, 1994.

egzistuoja tikimybė, kad nesugebėta išlaikyti tyrėjui tinkamo santykio su respondentais ar prakalbinti savo pašnekovų⁵².

Interviu šaltiniai pasižymi keliomis problemomis. Svarbu tai, kad sakytinės istorijos metodo taikymas⁵³ siekiant priartėti prie kasdienybės per vaikystės patirtis yra prieštaringas. Nors yra nemažai tyrėjų, kurie tokio ir panašaus pobūdžio tyrimuose taiko interviu metodą, visgi suaugusiųjų gebėjimai prisiminti, reflektuoti savo vaikystę, ypač jei joje būta trauminių patirčių, gali būti vertinami skeptiškai⁵⁴. Vaikystės laikotarpis neišvengiamai yra lydimas sudėtingų emocijų išgyvenimų, kurie ankstyvame vystymosi etape esančiam žmogui kelia savitus iššūkius ir palieka savitas psichologines žymes. Interviu metu pastebėtos kelios tendencijos, kurios atsikartoja ir leidinyje „Našlaičių dalia“ publikuotuose atsiminimuose. Buvę vaikų globos įstaigų auklėtiniai dažniausiai menkina, nuvertina arba ignoruoja konkrečias išgyventas smurto, alkio, neteisingumo, pažeminimo ir kitas patirtis, net jeigu pripažįsta, kad tokių būta. Kartais tokie prisiminimai, bekalbant tik išsprūdę, yra užgniaužiami, pavyzdžiui:

Nu ką, mes pavalgę tenai, ir atsimenu, kad mus ten ir skriau... [žodis nebaigiamas tarti,– I. B.], nu nesvarbu, bet vis vien mes buvom pavalgę, vis vien ten gynam ore, kažkokie ten vis vien kažką pažaisdavom⁵⁵. [Čia ir kitur interviu ir laišku kalba netaisyta,– I. B.]

Taip pat buvę įstaigų globotiniai, leidžiantys sau kalbėti apie savijautą ir įspūdžius, susiduria su likimo draugų, su kuriais iki šiol būna išlaikę ryšius, psichologiniu spaudimu. Pavyzdžiui, respondentė liudijo, kad viešai

---

⁵² Komunikacines klaidas interviu metodo taikyme, kurių, greičiausiai, nebuvo išvengta ir šiame tyrime, yra analizavusios Lijana Stundžė, Giedrė Rutkauskaitė, „Moterų sakytinė istorija. Komunikacinis aspektas“, *Informacijos mokslai*, 2014, t. 68, p. 63–76.

⁵³ Šio metodo taikymas istoriografijoje yra pristatytas, aptartas ir Lietuvos tyrėjų: Aurimas Švedas, „Sakytinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (atminties kultūris ir istorijos politikos aspektai“, Lietuvos istorijos studijos, 2010, t. 26, pp. 148–161, Dalia Marcinkevičienė, „Lytis ir istorija: pasakojamosios istorijos metodas“, *Inter-studia humanitatis*, 2008, Nr. 5, pp. 88–95; Dalia Leinartė, Laima Žilinskienė, Sigita Kraniauskienė, Irena Šutinienė, Ingrida Gečienė, *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, Vilnius, 2014.

⁵⁴ Nell Musgrove et al., “Hearing Children Voices: Conceptual and Methodological Challenges“, in: K. Moruzi, N. Musgrove, C. P. Leahy (eds.), *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*, Palgrave Macmillan, 2019, p. 12; 18–19.

⁵⁵ Pokalbis su A. J.

papasakojusi apie savo patirtis (pasakojimas buvo publikuotas) sulaukė skambučių iš buvusių bendramokslių, kurie pasipiktino jos prisiminimais, teigė, jog jos prisiminimai nėra teisingi ir jog jie buvo įskaudinti jos atvirumo apie patirtis globos įstaigose. Kai kurie iš šių žmonių net nutraukė su ja ryšį. Augusiems įstaigose ryšiai su kitais globos įstaigų auklėtiniais yra itin svarbūs, jie neretai yra išlikę artimiausiais žmonėmis, tad kai kuriais atvejais, nenorint prarasti ryšio, apsisprendžiama apie savo patirtis viešai nekalbėti. Tikėtina, kad tokio spaudimo veikiami ar dėl galimų kalbėjimo viešai padarinių baimės daugybė žmonių renkasi atkartoti dominuojantį diskursą arba visai nekalbėti.

Dominuojantis diskursas turi gana ryškias sąsajas su stipriais programiniais sovietiniais imperatyvais – naikinti išlaikytiniškas auklėtinių nuotaikas, būti dėkingiems už santvarkos teikiamą išlaikymą bei karjeros galimybes. Pastebėtina, kad kartais respondentai, natūraliai ėmę pasakoti apie skaudžias patirtis, sureaguoja į jas kaip į pasireiškiantį asmeninį silpnumą, kurio turėti nevalia, negarbinga, netinkama. Net ir knygoje „Našlaičių dalia“ rašoma: „Netvirtinu, kad visi mūsų kartos našlaičiai tapo didvyriais. Yra ir iki šiol verkšlenančių, ir likimą plūstančių. Visokių yra. Bet tie dabar jau močiutės ir seneliai, kurių vaikystė prabėgo pokario vaikų namuose, prisimena juos beveik išskirtinai teigiamai, gražiai.“⁵⁶ Tad, matyti, kad egzistuoja gana griežta, tikėtina, įgyta savikontrolė ir tinkamas patirties bei aplinkybių vertinimas, kuris kolektyviai palaikomas.

Interviu metu pabrėžtas įstaigų, kuriose augta, vertinimas kaip „mano namai“, „mūsų namai“. Tačiau Riccardo Lucchini ir Daniel Stoecklin „vaikų gatvės situacijose“ tyrimuose pažymi, kad vaikai autentiškai gyvenamąją erdvę išties suvokia ne namų ir kitų, svetimų erdvių perskyroje, o kaip vientisą gyvenamąją valdą (*Domain*), kurią patys aktyviai kuria⁵⁷. Tikėtina, kad tyrimo metu pastebėtas kalbėjimas apie savo patirtį per namų kategoriją gali būti primestas vyravusio diskurso, kuriame asmenys neturintys oficialiai apibrėžtos gyvenamosios vietos yra marginalizuojami. Tad gali būti, kad žmonės nuo šeimos ir visuomenės buvę fiziškai atskirti, šiuo atveju vaikų įstaigose, per kalbą stengiasi grąžinti save į šeimą ir visuomenę.

---

⁵⁶ *Našlaičių dalia*, p. 38.

⁵⁷ Riccardo Lucchini, Daniel Stoecklin, *Children in Street Situations: A Concept in Search of an Object*, Springer, 2020; Judith Ennew, Jill Swart-Kruger, “Introduction: Homes, Places and Spaces in the Construction of Street Children and Street Youth”, *Children, Youth and Environments*, 2003, Vol. 13, No. 1: Street Children and Other Papers, pp. 81–104.

Tyrimui kalbinti 9 sistemos darbuotojai, vienas iš jų – vyras. Disertacijoje panaudoti 5 (iš 9) interviu su 4 medicinos darbuotojais (akušeriais-ginekologais, neonatalogais), 1 vaikų rūpybos sistemoje provincijos miestelyje dirbusiu asmeniu. Pašnekovų darbo laikas sovietmečiu apėmė skirtingus laikotarpius nuo 1955 m. iki 1990 m. Vykdam interviu atsiskleidė keletas atminties ir patirties ypatybių. Didžiajai daliai respondentų jų darbo laikotarpis sovietmečiu yra veik visiškai susiliejęs į vientisą laikotarpį, neturintį ryškesnių orientacinių koordinačių – įvykių, įspūdžių ar kitokių ženklų⁵⁸. Respondentų atmintyje ši laikotarpį visiškai nustelbia Lietuvos nepriklausomybės pradžia, būtent tuomet paaštrėjusios ar tiesiog į viešumą iškilusios socialinės problemos ir pasikeitimas santvarkos, gyvenimo būdo, darbo taisyklių bei normų, prie kurių jie turėjo prisitaikyti ir kurias dažnu atveju iki šiol stengiasi suprasti.

Taip pat respondentai, vis dar išlaikę autoritetinę socialinę statusą, nėra linkę kalbėti atvirai. Interviu metu dažnai kalbėta aptakiai, kartoti visuotinio progreso, tvarkos, išskirtinio valstybės rūpesčio žmonėmis naratyvai, su tarpukario Lietuvos arba dabartinais nepriklausomybės laikais teoriškai lyginta sovietinė pažanga socialinėje ir medicinos srityse, moralinis visuomenės tvarkingumas, tarpusavio supratimo, empatijos, savitarpio pagalbos atmosfera ir pan.⁵⁹, vengta kalbėti apie asmenines patirtis. Dėl to interviu (ypač sistemos darbuotojų) galėtų būti vertingesni kitokio pobūdžio (kolektyvinės sąmonės, režimo atmosferos, atminties ir pan.) visuomenės tyrimams.

Istoriografija

Atsikratymo vaikais reiškinyms⁶⁰ (tiek atskiros atsikratymo formos, tiek atsikratytų vaikų problemos) be specializuotų tyrimų (tokių kaip jau minėti John Boswell, Sarah B. Hrdy, David Ransel, Julie Miller, David I. Kertzer, Rachel G. Fuchs ir kitų) neretai paliečiamas šeimos istorijos ir moterų studijų

---

⁵⁸ Tai patvirtina Nerijos Putinaitės išvalga, jog režimas, dabartį konstruojant kaip nesvarbų pereinamąjį laikotarpį, atribojo žmones nuo laiko, (Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Aidai, 2007, p. 41).

⁵⁹ Šios problemos teorinė analizė pateikiama Nerijos Putinaitės, *op. cit.*, 2007, p. 41; praktinė – Dalios Leinartės (sud.), *op. cit.*, 2007.

⁶⁰ Paminėtini: Mark Jackson (ed.), *Infanticide: Historical Perspectives on Child Murder and Concealment 1550–2000*, Routledge, 2002; James Kelly, “Infanticide in Eighteenth-Century Ireland”, *Irish Economic and Social History*, 1992, Vol. 19, pp. 5–26; Catherine Panter-Brick, Malcolm T. Smith (eds.), *Abandoned Children*, Cambridge University Press, 2000.

kontekste⁶¹. Galima teigti, jog po pirmeiviškos Philippe Aries vaikystės istorijos studijos šeimos istorijos tyrimų banga, kartu su (daugiausiai) sociologiniais vaikystės fenomeno tyrimais, nuosekliai kilo. Būtent 8–o dešimtmečio viduryje šeimos, moterų ir vaikystės temos tiesiog sprogo. Atsirado Philippe Aries kritikos, kūrėsi specializuoti žurnalai, modernios ir postmodernios šeimos tyrimams skirti darbai (Edward Shorter⁶², Charles E. Rosenberg⁶³, Lloyd de Mause⁶⁴, David Z. Levine⁶⁵ ir kt.), plėtotos feministinės šeimos studijų perspektyvos. Taip pat ir sovietikos studijų kontekste gausėjo bandymų tirti bei suprasti Sovietų Sąjungos ar bent socialistinio bloko valstybių vaikus, vaikystę, šeimas, moteris, demografinius procesus (Urie Bronfenbrenner⁶⁶, Billie K. Press⁶⁷, Bernice Madison⁶⁸, David M. Heer⁶⁹, Gail Warshofsky Lapidus⁷⁰, Vladimir Shlapentokh⁷¹ ir daugybė kitų).

Įsibėgėjus Persitvarkymui ir sugriuvus Sovietų Sąjungai, išsilaisvinus daugeliui socialistinio bloko šalių, dešimto dešimtmečio pradžioje atsiradus galimybei ne tik keliauti po buvusių atvykėliams griežtai apribotą teritoriją, bet ir patekti į archyvus, kilo dar viena šio tyrimo rėmuose aktualių tyrimų banga. Tai sovietinio pasaulio moterų, vyrų ir šeimų temų tyrimai, plėtoti ir remti prieinama gausia archyvine medžiaga bei interviu būdu surinktais

---

⁶¹ P vz. Samantha Williams, “The Experience of Pregnancy and Childbirth for Unmarried Mothers in London, 1760–1866“, *Women’s History Review*, 2011, Vol. 20, No. 1, pp. 67–86.

⁶² Edward Shorter, *Making of the Modern Family*, New York: Basic books, 1975.

⁶³ Charles E. Rosenberg (ed.), *The family in History*, University of Philadelphia Press, 1975.

⁶⁴ Lloyd de Mause, *The History of Childhood*, Rowman and Littlefield Publishers, inc, 1975.

⁶⁵ David Z. Levine, *Family Formation in an Age of Nascent Capitalism*, Academic Press Inc., 1977.

⁶⁶ Urie Bronfenbrenner, *Two Worlds of Childhood: U.S. And U.S.S.R.*, London: George Allen & Unwin LTD, 1971.

⁶⁷ Billie K. Press, “Observations on Family Life, Child Rearing and Education in the Soviet Union Today“, *Early Child Development and Care*, 1989, Vol. 50, pp. 11–23.

⁶⁸ Bernice Madison, “Social Services for Families and Children in the Soviet Union Since 1967“, *Slavic Review*, 1972, Vol. 31, No. 4, pp. 831–852.

⁶⁹ David M. Heer, Judith G. Bryden, “Family Allowances and Fertility in The Soviet Union“, *Soviet Studies*, 1966, Vol. 18, No. 2, pp. 153–163.

⁷⁰ Gail Warshofsky Lapidus, *Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change*, Berkeley: University of California press, 1978.

⁷¹ Vladimir Shlapentokh, *Love, Marriage and Friendship in the Soviet Union*, Praeger, 1984.

duomenimis (pažymėtini tyrimai: Gail Kligman⁷², Susan Gal⁷³, Anna Rotkirch⁷⁴, Rosalind Marsh⁷⁵, Wolfang Lutz⁷⁶). Šio laikotarpio darbuose suformuotos problemos, hipotezės, įžvalgos ir išvados tapo atspirtimi šiuolaikiniams buvusios Sovietų Sąjungos įtakos erdvės tyrėjams, kurių nemaža dalis yra kilę iš tiriamos sociokultūrinės erdvės, bet akademinius įgūdžius įgiję vakarietiškuose universitetuose. Taigi, socialinės politikos, šeimos, moterų, lyčių santykių ir vaikystės reiškinių tyrimai yra įgavę naują kokybinį lygmenį: atsirado kasdienybės, praktikų ir mikroistorijos tyrimų, regioninės specifikos tyrimų ir konceptualių tarpdisciplininių tyrimų bei, atsiremiant į šaltinių specifiką, tyrimams taikomi skirtingi metodai ir teorinės priegijos. Šiame tyrime yra gausiai remiamasi pastarosios bangos tyrėjų darbais⁷⁷.

Lietuvoje, atgavus nepriklausomybę, bene pirmoji šeimos istorijos tyrimų įdirbį sukaupe Dalia Leinartė. Ji savo darbuose, kuriuose tirtas šeimos instituto formavimasis Lietuvos erdvėje, šeimos politika, moterystė, bent iš

---

⁷² Gail Kligman, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*, University of California Press, 1998.

⁷³ Susan Gal, Gail Kligman, *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton University Press, 2000.

⁷⁴ Anna Rotkirch, *The Man Question: Loves and Lives in Late 20–th Century Russia*, University of Helsinki, 2000.

⁷⁵ Rosalind Marsh (ed.), *Women in Russia and Ukraine*, Cambridge University Press, 1996.

⁷⁶ Wolfgang Lutz, Sergei Scherbov, Andrei Volkov (eds.), *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union Before 1991*, Routledge, 1993.

⁷⁷ Sabine Hering (ed.), *Social Care under State Socialism (1945–1989): Ambitions, Ambiguities, and Mismanagement*, Barbara Budrich publishers, 2009; Catherine Baker (ed.), *Gender in Twentieth–Century Eastern Europe and the USSR*, Palgrave, 2017; Helene Carlback, Yulia Gradszkova, Zhanna Kravchenko (eds.), *And They Lived Happily Ever After: Norms and Everyday Practices of Family and Parenthood in Russia and Eastern Europe*, CEU press, 2012; Kristen Ghodsee, Katerina Liškova, “Bumbling Idiots or Evil Masterminds? Challenging Cold War Stereotypes about Women, Sexuality and State Socialism“, *Filozofija i Društvo*, 2016, t. 27, nr. 3, pp. 489–503; Katerina Liškova, “Sex under Socialism: From Emancipation of Women to Normalized Families in Czechoslovakia“, *Sexualities*, 2019, Vol. 19, No. 1–2, pp. 211–235; Yulia Hilevych, *Strong Families and Declining Fertility: a Comparative Study of Family Relations and Reproductive Careers in Soviet Ukraine*, PhD thesis, Wageningen University, Wageningen, NL (2016); Catriona Kelly, *Children's World: Growing Up in Russia, 1890–1991*, Yale University Press, 2007; Elizabeth White, *A Modern History of Russian Childhood: from the Late Imperial Period to the Collapse of The Soviet Union*, Bloomsbury Publishing, 2020.

dalies prisilietė ir prie reprodukcijos bei problemų, susijusių su atsikratymu vaikais, vaikų auginimo praktikomis ir taktikomis⁷⁸. Taip pat įvairių šeimos, reprodukcijos, lyčių santykių, vaikystės, šeimos politikos ir kitų giminingų temų istorijoje imtasi kitų tyrėjų: sociologų Vlados Stankūnienės⁷⁹, Marės Baublytės, Aušros Maslauskaitės⁸⁰, Sigitos Kraniauskienės⁸¹, Irenos Štutininės ir kt.; edukologų⁸²; istorikų Valdemaro Klumbio, Tomo Vaisetos⁸³ ir kt. Tad atsirado ne tik prieigų, metodų ir temų įvairovė, bet ir polemikos.

Lietuvos istoriografijoje paskiros atsikratymo vaikais praktikos iki šiol daugiausiai yra paliestos vėlyvųjų modernių laikų ir ilgojo XIX amžiaus socialinės istorijos tyrimuose – Martyno Jakulio⁸⁴, Viliaus Šadausko⁸⁵, Vlado

---

⁷⁸ Dalia Marcinkevičienė, *Vedusiųjų visuomenė. Santuoka ir skyrybos Lietuvoje*, Vilnius, 1999; Dalia Leinartė, *Family and the State in Soviet Lithuania. Gender, Law and Society*, Bloomsbury Academic, 2021.

⁷⁹ Vlada Stankūnienė, Alfonsas Algimantas Mitrkas (sud.), *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997; Vlada Stankūnienė, „Šeimos kūrimo strategijos kitimas Lietuvoje: nuo tradicinio prie modernaus modelio“, *Lietuvos mokslas*, 1997, t. 15, nr. 5.

⁸⁰ Vlada Stankūnienė, Aušra Maslauskaitė (sud.), *Lietuvos šeima: Tarp tradicijos ir naujos realybės*, Socialinių tyrimų institutas, 2009; Aušra Maslauskaitė, Marė Baublytė, *Skyrybų visuomenė: ištuokų raida, veiksniai ir pasekmės*, Gyventojų studijos, Vilnius 2012, nr. 4.

⁸¹ Sigita Kraniauskienė, *Tapsmas suaugusiuoju: jaunimo socialinė branda Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2009.

⁸² Marija Barkauskaitė, Viktorija Griepėdienė, *Vaikų globos ir rūpybos Lietuvoje istorinės pedagoginės raidos apžvalga*, VPU leidykla, 1998; Rasa Braslauskienė, *Bešeimių vaikų ugdymo ypatumai globos institucijose (socialinis ir psichopedagoginis aspektas)*, Daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas, 2000. Svarbu paminėti, kad šiuose edukologų darbuose kartojasi kelios problemos: istorinės apžvalgos remiamos abejotiniais arba klaidingais duomenimis rastais publicistiniuose nepriklausomybės pradžios straipsniuose, arba atkartojama sovietinėje literatūroje rasta informacija. Taip pat dažnai nenurodomi naudojamų duomenų šaltiniai. Darbuose matyti beveik identiški sakiniai, teiginiai ir duomenys rasti kituose leidiniuose, jie nevertinami kritiškai, gausu loginių klaidų ir klišių. Panašu, kad informacija paremta abejotiniais šaltiniais yra tiesiog kopijuota iš vienu leidinių į kitus.

⁸³ 2017–2019 LMT finansuoto nacionalinės mokslo programos „Modernybė Lietuvoje“ projekto „Seksualinių normų ir elgsenos kaita modernėjančioje Lietuvos visuomenėje“ kontekste.

⁸⁴ Martynas Jakulis, *Špitolės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVII a.*, VU, 2019, p. 185–192.

⁸⁵ Vilius Šadauskas, „Tarp Eurpos ir Rusijos imperijos – žvilgsnis į tėvų globos netekusių vaikų institucinės globos praktikos Lietuvoje XVIII a. pab. – XX a. pr.:

Sirutavičiaus⁸⁶, Rimos Praspaliauskienės⁸⁷, Dalios Leinartės⁸⁸ darbuose. Minėti tyrėjai dažniausiai koncentruojasi į konkrečius vaikų atsikratymo būdus kaip savarankiškas problemas: infanticidas, abortas, vaikų pametimas ir pamestinukai bei jų globa, arba bendresnio pobūdžio šeimos instituto bruožus tad atsikratymo vaikais praktikos paliečiamos tik sporadiškai. Kiek kitu aspektu, galima sakyti, sociokultūrinė istorinės demografijos prieiga, prie atsikratymo vaikais praktikų priartėja doktorantė Ugnė Jonaitytė, kuri tiria konkrečių vaikų grupės – nesantuokinių vaikų problemą XVIII a. Lietuvoje⁸⁹. Aborto ir infanticido praktikos XX a. pirmoje pusėje yra paliestos ir etnografijos lauke, gilinantis į šeimos, gimtųjų papročius ir tradicijas: Rasos Paukštytės-Šaknienės, Rasos Račiūnaitės-Paužuolienės⁹⁰. XX–XXI a. rūpinimosi vaikais fenomeną tyrė ir antropologė Audronė Daraškevičienė⁹¹.

Tyrimui atlikti svarbi tapo beglobių, našlaičių, nepilnamečių nusikaltėlių ir specializuoto institucinio ugdymo, globos įstaigų ir socialinės vaikų rūpybos politikos Sovietų Sąjungoje, istoriografija. Svarbiausi paminėtini

---

Vilniaus Vaikelio Jėzaus auklėjimo namų atvejis“, *Socialinis ugdymas*, 2020, t. 53, nr. 1, pp. 58–82.

⁸⁶ Vladas Sirutavičius, „Nusikaltimai „dėl gėdos“: naujagimių žudymai XIX a. visuomenėje“, *Lietuvos etnologija*, 2002, nr. 11, pp. 147–158.

⁸⁷ Rima Praspaliauskienė, „Crime Born of Shame and Fear“, *Lithuanian Historical Studies*, 2001, nr. 6, pp. 89–105.

⁸⁸ Dalia Marcinkevičienė, *op. cit.*, 1999.

⁸⁹ Ugnė Jonaitytė, *Nesantuokiniai vaikai XVIII a. Vilniaus dekanate: sociodemografinė perspektyva*, magistro darbas, VU IF, 2020.

⁹⁰ Rasa Paukštytės-Šaknienė, *op. cit.*, 2008; „Kultūrinių reprodukcijos aspektų raiška kaimo kultūroje“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2004, nr. 4, pp. 89–110; „Kūdikio laukimas tradicinėje kaimo ir šiuolaikinėje bendruomenėje (XIX a. pab. – XX a.)“, *Liaudies kultūra*, 1995, nr. 5, p. 15–17; *Gimtųjų ir krikštytos Lietuvos kaimo gyvenime: XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1999; Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, „XIX a. pabaigos XXI a. pradžios gyvenimo ciklo papročiai“, in: V. Girininkienė ir kt. (sud.), *Papilė*, t. 2–3, Vilnius, 2006.

⁹¹ Audronė Daraškevičienė, *Rūpinimasis kūdikiu ir ankstyvasis vaiko auklėjimas šiuolaikinėje Lietuvoje: Viduriniojo visuomenės sluoksnio tėvų požiūriai*, Daktaro disertacija, LII, VDU, KU, Vilnius, 2020.

pokario beglobių našlaičių tyrėjų: Andrej A. Slavko⁹², Olga Kucherenko⁹³, Mariia R. Zezina⁹⁴, Margaret K. Stolee⁹⁵, Juliana Furst⁹⁶ darbai; vaikų gyvenimo-ugdymo įstaigų tyrėjų: Maria Maiofis⁹⁷ ir Mirriam Galley⁹⁸ darbai. Pažymėtina, kad Mirriam Galley tyrimas paremtas Rusijos ir Latvijos archyviniais šaltiniais. Paminėtini ir sovietinės vaikų socialinės rūpybos sistemos tyrėjų: Laurie Bernstein⁹⁹, Mariia J. Zezina¹⁰⁰ ir Elena Khlinovskaya-Rockhill¹⁰¹ darbai. Pastaruoju atveju etnografiniame-antropologiniame vaikų institucinėje globoje tyrime analizuojama būtent po sovietinės Rusijos našlaičių Tolimuosiuose rytuose situacija ir labiau teoriškai aptariamas

---

⁹² Андрей А. Славко, *Детская беспризорность и безнадзорность в России конца 1920-х - начала 1950-х годов: социальный портрет, причины, формы борьбы*, диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук, самарский государственный университет, 2011; «Государственное регулирование процесса ликвидации детской беспризорности в России в годы Великой Отечественной войны и в послевоенный период», *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, 2010, prieiga per internetą: (<https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-regulirovanie-protsessa-likvidatsii-detskoj-besprizornosti-v-rossii-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny-i-v/viewer>) [žiūrėta 2021 05 10].

⁹³ Olga Kucherenko, *Soviet Street Children and the Second World War Welfare and Social Control under Stalin*, Bloomsbury, 2016.

⁹⁴ Mariia R. Zezina, “Without a Family: Orphans of the Postwar Period“, *Russian Studies in History*, 2010, Vol. 48, No. 4, pp. 59–73.

⁹⁵ Margaret K. Stolee, “Homeless Children in the USSR, 1917–1957“, *Soviet Studies*, 1988, t. 40, pp. 64–83.

⁹⁶ Juliana Furst, “Between Salvation and Liquidation: Homeless and Vagrant Children and the Reconstruction of Soviet Society“, *The Slavonic and East European Review*, 2008, Vol. 86, No. 2: The Relaunch of the Soviet Project, 1945–64, pp. 232–258.

⁹⁷ Мария Майофис, «Пенсии трудовых резервов: формирование системы школ-интернатов в 1954—1964 года», *Новое литературное обозрение*, 2016, nr. 6, prieiga per internetą: <https://magazines.gorky.media/nlo/2016/6/pansiony-trudovyh-rezervov-formirovanie-sistemy-shkol-internatov-v-1954-1964-godah.html> [žiūrėta: 2022 01 13].

⁹⁸ Mirriam Galley, *op. cit.*

⁹⁹ Laurie Bernstein, “Communist Custodial Contests: Adoption Rulings in the USSR after the Second World War“, *Journal of Social History*, 2001, Vol. 34, No. 4, pp. 843–861.

¹⁰⁰ Мария Р. Зенина, «Система социальной защите детей-сирот в СССР», *Педагогика*, 2000, t. 3, pp. 58–67.

¹⁰¹ Elena Khlinovskaya-Rockhill, *Lost to the State: Family Discontinuity, Social Orphanhood and Residential Care in the Russian Far East*, Berghahn books, 2010.

sovietinės santvarkos palikimas. Visgi šiame darbe tyrėja koncentruojasi į valstybės ir šeimos santykio problemą šiuolaikinėje Rusijoje, ir sieja ją su sovietine patirtimi. Taip pat pravarti Rusijos tyrėjos Vlada M. Volokhatova¹⁰² aprašomojo pobūdžio disertacija apie sovietines įstaigas skirtas našlaičiams.

Visi šie darbai yra autoritetingi ir pravartūs, juose surinkti duomenys leidžia matyti skirtingas, daugiausiai, apleistų vaikų temos detales sąjunginiu mastu, taip pat socialinės rūpybos sistemos Sovietų Sąjungoje kūrimo ir vystymosi, veikimo specifika. Visgi, nors atskirų atsikratymo vaikais, beglobių vaikų ar socialinės rūpybos sistemos problemų Sovietų Sąjungos erdvėje tyrimų šiek tiek yra (svarbesni čia paminėti), galima pagrįstai teigti, kad bendresnio pobūdžio atsikratymo vaikais tema iki šiol susilaukė menko, sporadiško ar tik paviršutiniško dėmesio, tyrimuose dažniausiai koncentruojamasi į sąlyginai siaurus laikotarpius (pavyzdžiui, pokaris Sovietų Rusijoje) ir siauras problemas (pavyzdžiui, aborto legalizavimo procesas Sovietų Sąjungoje). Ypač trūksta atskirų Sovietų Sąjungos respublikų atsikratymo vaikais situaciją analizuojančios istoriografijos, ir tai apriboja galimybę lyginti LTSR atvejį.

Tyrimui taip pat tapo pravartūs vaikų socialinės rūpybos politikos, „vaikų teisių tarnybų“, vaikų prieglaudų, mokyklų–internatų ir panašių institucijų tyrimai platesniame geopolitiniame kontekste¹⁰³. Visgi svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad didelė dalis šio tipo istoriografijos koncentruojasi į tam tikrų visuomenės grupių, dažniausiai etninių, socializacijos ar kontrolės veiklą. Socialistinio bloko šalių atveju, pažymėtinas Eszter Varsa tyrimas, ji dėmesį koncentruoja į tris reiškinius: mokyklų–internatų veiklą, „čigonų klausimo“ sprendimą bei moterų kontrolės pasitelkiant vaikų teisių apsaugos instituciją siekį pokarinėje Vengrijoje¹⁰⁴. Lietuvos atveju aktualesnė (masto atžvilgiu) problema yra vaikų socializacijos situacija ne etniniu, o negalių atžvilgiu. Negalių turinčių žmonių socialinės rūpybos politiką, kartu ir defektologijos mokslo įtaką praktikai¹⁰⁵, daugiausiai koncentruojantis į posovietinį sistemos

---

¹⁰² Влада М. Волохатова, *Сиротские Учреждение Советской России : История Становление и Проблемы Функционирования*, диссертация на соискание ученой кандидата исторических наук, Московский государственный гуманитарный университет имени М. А. Шолохова, 2005.

¹⁰³ Mark Smith, *Rethinking Residential Child Care: Positive Perspectives*, Policy Press, University of Bristol, 2009.

¹⁰⁴ Eszter Varsa, *Protected Children, Regulated Mothers: Gender and the "Gypsy Question" in State Care in Postwar Hungary, 1949–1956*, CEU Press, 2021.

¹⁰⁵ Defektologija Sovietų Sąjungoje, buvo mokslo šaka orientuota į vaikų turinčių fizinių ar psichikos sutrikimų ar negalių tyrimus ir formavusi tokių vaikų gydymą ir ugdymą. Defektologijoje derinti psichiatrijos ir pedagogikos metodai. (Jim Riordan

virsmą, yra gana gausiai tyrę sociologai ir socialinio darbo studijų tyrėjai¹⁰⁶. Šie tyrimai padeda kontekstiškai matyti institucijų, skirtų tam tikroms asmenų, tarp jų ir vaikų, grupėms, veikimo principus, teorinius, ideologinius jų vertinimus, pastebėti tyrėjų aktualizuojamas praktikas.

(ed.), *Soviet Education: The Gifted and the Handicapped*, Routledge, 1988; William McCagg, Lewis Siegelbaum, *The Disabled in the Soviet Union: Past and Present, Theory and Practice*, Pittsburg: University of Pittsburg Press, 1989, p. 39–61). Lietuvišką defektologijos mokslo apibrėžimą yra pateikusi Eglė Šumskienė: „Defektologija – į medikalizaciją labai orientuotas mokslas, negalią apibrėžiantis kaip ligos būklę, pabrėžiant neįgalumą, defektyvumą, nenormalumą, psichinius ar fizinius trūkumus. Ignoruojamas aplinkos vaidmuo, remiant individų, gydymą sudaro diagnozė, atskyrimas „normalių“ ir „nenormalių“ individų ir defekto korekcija.“ (Eglė Rimšaitė, „Psichoneurologiniai pensionatai: socialinio darbo ar disciplinarinės visuomenės institutas?“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2006, nr. 2, p. 131–139).

¹⁰⁶ Eglė Šumskienė, Rasa Genienė, „Stacionarios globos pertvarka Lietuvoje institucionalizmo teorijos požiūriu“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 2016, t. 12, p. 74–89; Eglė Rimšaitė, „Psichoneurologiniai pensionatai: socialinio darbo ar disciplinarinės visuomenės institutas?“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2006, nr. 2, p. 131–139; Eglė Rimšaitė, Laimutė Žalimienė, „Nevyriausybinių organizacijų metamorfozės – nuo labdaringos pagalbos vargšams XVIII amžiuje iki socialinių paslaugų rinkos dalyvio šiuolaikinėje visuomenėje“, *Socialinis darbas*, 2007, t. 6, nr. 1, p. 83–95; Eglė Rimšaitė, *Nuo tradicinės iki modernios globos: sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančių asmenų atvejis*, daktaro disertacija, VU, Vilnius, 2006; Eglė Šumskienė, Monika Nemanytė, “Discursive Exploitation or Actual Impact: Mental Health Anti-Stigma Campaigns in the Post-Communist Area“, *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 2020, No. 1, p. 22–33; Dainius Pūras, Eglė šumskienė, „Psichikos negalią turinčių asmenų globa Lietuvoje: priklausomybė nuo paveldėtos paslaugų teikimo kultūros“, in: A. Germanavičius, D. Pūras, D. Šakalienė, E. Rimšaitė, L. Mališauskaitė, R. Povilaitis (sud.), *Žmogaus teisių stebėseną uždaroje psichikos sveikatos priežiūros ir globos institucijose, projekto ataskaita*, Vilnius 2005, prieiga per internetą: https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/psi_ataskaita_170x245.pdf [žiūrėta 2021 10 13].

Struktūra

Disertaciją sudaro šios dalys: Įvadas, 5 dėstymo skyriai, Išvados, Priedai, Literatūros sąrašas, Šaltinių sąrašas, Santrumpa anglų kalba – Summary, Publikacijų ir pranešimų disertacijos tema sąrašas. Įvade pristatyta pasirinkta teorinė prieiga temai atskleisti, pateikti naudoti šaltiniai ir jų kritika, taip pat yra metodologijos, sąvokų pristatymas, istoriografijos apžvalga. Pirmajame skyriuje pateikiamas Sovietų Sąjungos globos sistemos LTSR klostymosi pagrindas bei propagandinis pavyzdinės sovietinės motinystės vaizdinys, aptarus šių dviejų dėmenų bruožus atskleidžiamas atsikratymo vaikais reikšmių laukas. Antrajame skyriuje pristatomas aborto reiškinio tyrimas, kurį sudaro valstybės politikos ir viešojo diskurso analizė, legalių ir nelegalių nėštumo nutraukimo atvejų analizė, nagrinėjamas socialinis jų kontekstas. Trečiajame skyriuje atskleidžiama vaikų tėvų paliktų augti valstybinėse įstaigose problema, beglobių vaikų problemos dinamika, nereikalingų vaikų socialinis paveikslas ir išryškėjusios vaikų apleidimo socialinės aplinkybės, realus vaikų globos sistemos veikimas, analizuojami valstybėje taikyti, su atsikratymu vaikais susijusių, kylančių problemų sprendiniai. Ketvirtajame skyriuje pateikiamas institucinio vaikų atskyrimo nuo šeimos pagrindas. Skyriuje atsispiriama nuo socialinės vaikų rūpybos sistemos veikimo principų susiklosčiusių sovietmečio Lietuvoje ir specializuotų įstaigų vaikams tyrimo. Analizuojami vaikų atskyrimo į specialias įstaigas šeimose atvejai. Penktajame skyriuje pateikiamas vaikžudystės tyrimas: analizuojami atvejai, jų aplinkybės ir visuomenėje susiklostę infanticido problemos sprendiniai.

1. SOVIETINĖS VAIKŲ GLOBOS SISTEMOS PAGRINDAS IR MOTINYSTĖS VAIZDINYS

1.1. Valstybinės vaikų globos sistemos klostymosi pagrindai

Atsikratymas vaikais praktikuotas visais laikais ir visose kultūrose¹⁰⁷. Aukomis įprastai tapdavo nelaukti, pertekliniai vaikai, vertinti kaip ekonominė, socialinė ar kitokia našta šeimai, bendruomenei ar valstybei¹⁰⁸. Dalies našta tėvams tapusių vaikų – pamestinukų – problemą dažniausiai sprendavo pavienių geradarių iniciatyvos – John Boswell tai įvardijo „svetimųjų gerumu“ (Kindness of strangers). Manoma, kad institucijų, skirtų paliktiems vaikams steigimasis Europoje prasidėjo viduramžiais nuo pirmosios našlaičių prieglaudos *Innocenti* Romoje, įkurtos 1198 m. Nuo XIII–XIV a. Europoje – Italijoje, Portugalijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje – prieglaudų, skirtų našlaičiams, tinklas plėtėsi ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais tapo ne tik religinių bendruomenių, bet ir pasaulietinės valdžios rūpesčiu.

Svarbu tai, kad vaikai atsidūrę įstaigose ir ten globojami, tapo ne tik kultūros, bet ir svarbiais socialiniais ir ekonomikos subjektais. Jiems išmaitinti buvo sandoma gausybė žindyvių, o tai leido joms išlaikyti savas šeimas. Šie vaikai buvo vertingi pačioms įstaigoms: dirbo įstaigų ūkiuose, buvo svarbūs darbdaviams, kurie užsiaugindavo pameistrius ir darbininkus¹⁰⁹. Galiausiai, prieglaudos, špitolės tapo erdve krikščioniškos geradarystės ir meilės artimui veikloms, kurias demonstravo kilmingieji ir turtingieji. Ilgainiui našlaičių

---

¹⁰⁷ Tai yra universalus reiškinys, kuris pastebimas nepriklausomai nuo tikėjimo ar santvarkos, o kaip rodo Sarah B. Hrdy tyrimai, įprastas ne tik žmonių, bet ir kitų gyvūnų, primatų tarpe, tad netgi gali būti vertinamas kaip natūralus (Sarah B. Hrdy, *op. cit.*, 1999, p. 293).

¹⁰⁸ Atsikratymo vaikais praktikos, žvelgiant sociologiškai, yra viena iš prokreacijos strategijos priemonių (Vida Česnuitytė, „Socialinių sluoksnių matrimonialinės ir prokreacinės elgsenos strategijos: bruožai ir jų kaita“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2004, nr. 1, p. 97–103).

¹⁰⁹ Isabel dos Guimaraes Sa, “Circulation of Children in Eighteenth-Century Portugal“, in: Catherine Panter-Brick, Malcolm T. Smith (eds.), *Abandoned Children*, Cambridge University Press, 2000, p. 31–32; 35–36.

prieglaudų globotiniai imti sistemiškai matyti kaip *tabula rasa*, kurią galima pripildyti „naudingo“ turinio¹¹⁰ ir naudoti tiesiogiai visuomenės interesams ir valstybiniam tikslams. Daugėjant disciplinos įstaigų, kartu bendresnio pobūdžio prieglaudoms modifikuojantis į totalines institucijas¹¹¹ ar priverstinio darbo ir įkalinimo įstaigas¹¹², pokyčiai neaplenkė ir beglobių vaikų. Jiems buvo numatyta papildyti kariuomenės gretas, jie turėjo būti naudojami imigracijai kolonijose, imti projektuoti kaip atskira socialinė klasė¹¹³. Kaip apibendrina Andrea Griffante, ideologija ėmė diktuoti šių vaikų auginimo, ugdymo ir rūpybos metodus bei tikslus¹¹⁴.

Institucionalizavus „nereikalingų“ vaikų globą, tėvams ne tik atsirado galimybė nebūtinai fiziškai sunaikinti trukdančius vaikus, ar palikti viešose vietose, tikintis, kad juos kas nors suras ir jais pasirūpins, bet legalizuoti tėvystės atsisakymą, perduodant vaiką auginti kitiems. Yra teigiančių, kad šie reiškiniai tik atrodo skirtingi, tačiau iš esmės yra giminingi arba netgi gali būti vertinami kaip lygiaverčiai, ypač jei vaikai atiduodami į prieglaudą, žinant, kad išgyvenimo jose rodikliai yra rizikingai žemi¹¹⁵. Sistemiškai sukurta galimybė perkelti atsakomybę už vaiko auginimą, o kartu ir investicijas reikalingas jo užauginimui, kitiems, viena vertus, sukūrė alternatyvą vaikžudystei, kita vertus, prisidėjo prie atsikratymo atvejų gausėjimo¹¹⁶.

Modernėjančioje nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje našlaičių, apleistų ir pasimetusių vaikų problema skatino socialinės pagalbos sistemos vystymąsi¹¹⁷. Trečio dešimtmečio pirmoje pusėje skurstančių vaikų problema valstybėje ėmė kelti jų kultūrinio, tautinio, o vėliau ir socialinio reabilitavimo klausimus¹¹⁸. Ilgainiui, ketvirtajame dešimtmetyje, nusistovėjusi socialinė politika vaikų našlaičių ir paliktųjų atveju Lietuvoje atliepė modernias tendencijas – ji buvo įgyvendinama trinare struktūra: valstybės parama,

---

¹¹⁰ David L. Ransel, *op. cit.*, 1988.

¹¹¹ Erving Goffman, *op. cit.*, 2017.

¹¹² Michel Foucault, *op. cit.*, 1998.

¹¹³ Isabel dos Guimarães Sa, *op. cit.*, p. 29.

¹¹⁴ Andrea Griffante, *Children, Poverty, and Nationalism in Lithuania 1900–1940*, Palgrave Macmillan, 2019, p. 3.

¹¹⁵ Sarah B. Hrdy, *op. cit.*, 1999, p. 297.

¹¹⁶ Motinystės delegavimo praktikų (Delegated mothering) Sarah B. Hrdy, *op. cit.*, 1992.

¹¹⁷ Norbertas Černiauskas, *Nedarbas Lietuvoje 1918–1940 metais*, daktaro disertacija, Vilniaus Universitetas, 2014, p. 153; Marija Barkauskaitė, Viktorija Griškėdienė, *op. cit.*, p. 9.

¹¹⁸ Andrea Griffante, *op. cit.*, p. 102.

Bažnyčios veikla ir visuomeninių organizacijų bei privačių asmenų rūpesčiu ir iniciatyvomis.

Kaip pastebi Norbertas Černiauskas, po 1926 m. valkataujančių, neprižiūrėtų, į prieglaudą atiduotų vaikų situacija nemenka dalimi buvo gyventojų bedarbystės ir 1933–1935 m. ekonominės krizės išdava¹¹⁹. Tad, viena vertus, dėl platesnio masto socioekonominių problemų, išsikerojusių visuomenėje krizės laikotarpiu, priežiūros ir auklėjimo negaunančius vaikus (Lietuvoje iki 16 m. amžiaus) siekta apsaugoti nuo blogų įpročių ir kenksmingos (socialiai ir politiškai) įtakos. Kita vertus, buvo numatyta apsaugoti ir visuomenę nuo potencialiai šių vaikų keliamos grėsmės ir naštos¹²⁰. Kintanti problemos prigimtis skatino ir naujas diskusijas bei sąlygojo politikos kryptį¹²¹. socialinės pagalbos vaikams sistemos vystymąsi Lietuvoje iš esmės sustabdė Antrasis pasaulinis karas ir okupacijos.

Sovietų Rusijoje, o vėliau Sovietų Sąjungoje, beglobių vaikų reiškinys buvo milžiniško masto problema, su kuria susidurta po Pirmojo pasaulinio ir pilietinio karų, bado ir masinių represijų periodų. Skaičiuojama, jog trečiame dešimtmetyje Sovietų Sąjungos gatvėse gyveno ir po šalį migravo tarp 1 ir 4 milijonų vaikų¹²², o pikas buvo pasiektas 1922 m. – daugiau kaip 7,5 milijono¹²³. Dėl šios problemos 1925 m. persvarstytos 1918 m. nuostatos teigiant, kad galiojantys įstatymai dezintegruoja šeimą ir tai tiesiogiai susiję su vaikų beglobystės reiškiniu¹²⁴. Kita vertus, vaikai traktuoti kaip ir moterys – esantys susiformavusių šeimų santykių priespaudoje, nuo kurios jie turi būti „išlaisvinti“ valstybinėse ugdymo įstaigose¹²⁵. Tuo metu buvo paruoštas vaikų teisių deklaracijos juodraštis, teigiantis įvairias moralines vaikų teises, buvo įsteigtas vaikų apsaugos komitetas¹²⁶, vaikų „išlaisvinimui“ ir „apsaugai“ nuo šeimoje ar gatvėje kylančių pavojų užtikrinti imtos steigti vaikų socializavimo

---

¹¹⁹ Norbertas Černiauskas, *op. cit.*, p. 201.

¹²⁰ Andrea Griffante, *op. cit.*, p. 104; Norbertas Černiauskas, *op. cit.*, p. 201.

¹²¹ Andrea Griffante, *op. cit.*, p. 106.

¹²² Allan M. Ball, *And Now My Soul is Hardened: Abandoned Children in Soviet Russia, 1918–1930*, University of California Press, 1994, p. 16.

¹²³ Wendy Z. Goldman, *Women, The State And Revolution: Soviet Family Policy and Social Life 1917–1936*, Cambridge University Press, 1993, p. 60.

¹²⁴ Lauren Kaminsky, “Utopian Visions of Family Life in the Stalin–Era Soviet Union“, *Central European History*, 2011, Vol. 44, No. 1: Human rights, utopias, and gender in twentieth–century Europe, pp. 63–91.

¹²⁵ Vladimir Zenzinov, *Deserted: The Story of the Children Abandoned in Soviet Russia*, Hyperion Press Inc. 1975, p. 26–34.

¹²⁶ Elizabeth White, *A Modern History of Russian Childhood: from the Late Imperial Period to the Collapse of The Soviet Union*, Bloomsbury Publishing, 2020, p. 54–60.

ir perauklėjimo įstaigos, o masinei beglobių vaikų problemai spręsti imta formuoti sovietinę institucijų ir įstaigų sistemą.

Tačiau šių įstaigų, pavadintų „vaikų namais“, kurios visiškai pasirūpintų vaikų gerove, idėjos tuomet sužlugo ir gatvėse vėl siautė masė beglobių vaikų. Pasak Svetlanos Stephenson bendru partijos ir OGPU-NKVD¹²⁷ nurodymu bei pajėgomis visuomenės „parazitai“: valkatos, prostitutės, aristokratai ir kiti buvo persekiojami ir ištremiami arba išsiunčiami iš miestų. Toks, nekontroliuojamųjų ir socialinės tvarkos neatitinkančių asmenų patraukimas geografiškai į periferiją ir tuo būdu išstūmimas iš visuomenės buvo taikomas ir psichinę negalią turintiems vaikams¹²⁸. Visgi svarbu pastebėti, kad ypatingą ir ne mažą elgetaujančių, migruojančių dalį sudarė būtent tėvų nekontroliuojami vaikai, kurie iš esmės buvo traktuoti lygiaverčiai su kitais elgetomis ir valkatomis. Turint tikslą šiuos atitinkamų institucijų identifikuotus ir kategorizuotus vaikus, remiantis žymiojo sovietinio pedagogo Antono Makarenkos suformuluotais ugdymo principais, išugdyti visuomenei naudingais žmonėmis, pradėtos steigti specialios įstaigos – auklėjamosios darbo kolonijos. Tai buvo uždaro tipo, griežtos hierarchijos ir disciplinos įstaigos, kuriose ugdymas vyko darbo prievolės atlikimo metu, kartu diegiant kolektyvizmo jausmą. Jos buvo skirtos nepilnamečiams nusikaltėliams bei tiems, kurie laikyti esantys pavojuje tapti nusikaltėliais.

4-o dešimtmečio viduryje, kartu su atnaujinta šeimos politika, uždraudus aborto procedūrą, sugriežtinus bausmes už infanticidą bei vaikų apleidimą/palikimą, turėjo būti griežčiau kontroliuotos ir diferencijuotos egzistavusios vaikų priežiūros ir ugdymo įstaigos¹²⁹, kurių dalis dėl prie mokyklų veikusių bendrabučių vadintos mokyklomis su internatais¹³⁰. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Sovietų Sąjungoje apleistų vaikų gatvėse jau buvo mažiau. Tačiau prasidėjus karui problema atgijo ir vėl reikėjo imtis priemonių prieš šimtus tūkstančių paliktų, pasimetusių ir našlaičiais likusių migruojančių ir nusikalstančių vaikų oficialiai vadintų „neprižiūrimais ir beglobiais“¹³¹.

---

¹²⁷ ОГПУ-НКВД – Объединённое государственное политическое управление - Народный комиссариат внутренних дел.

¹²⁸ Svetlana Stephenson, *Crossing the Line: Vagrancy, Homelessness and Social Displacement in Russia*, Ashgate, 2006, p. 80.

¹²⁹ Catriona Kelly, *op. cit.*, 2007, p. 103, 221, 224.

¹³⁰ Мария Майофис, *op. cit.*, 2016.

¹³¹ „беспризорные и безнадзорные“. Lietuviškas terminas naudojamas atsižvelgiant į kampanijos „борьба с детской беспризорностью и безнадзорностью“ šaltiniuose lietuvių kalba vertimą – „Kova su vaikų nepriežiūra ir beglobiškumu“.

1942 m. balandžio 17 d. buvo pateiktas TSRS Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas¹³², kuris buvo nukreiptas į karo situacijos paveiktų vaikų gatvėse problemos pažabojimą¹³³. Socialinės politikos vaikų klausimais klostymasis Sovietų Sąjungoje, pasak tyrėjų, buvo nulemtas ideologinių, politinių ir praktinių motyvų: egzistavo ideologinis vaikų, kaip komunistinės ateities statytojų, naratyvas, tačiau valdžios ir santvarkos įvaizdį kompromitavo suirutė, bei į akis krentantys, karo traumas, skurdą ir nesėkmingą sovietinio projekto įgyvendinimą personifikuojantys vaikai gatvėse¹³⁴. Taip pat svarbios buvo ir realios vaikataujančių, plėšikaujančių, priklausomybių valdomų, užkrečiamomis ligomis sergančių nekontroliuojamo gyvenimo beglobių keliamos viešosios tvarkos, nusikalstamumo problemos. Daugeliui jų skirtos globos, ugdymo ir perauklėjimo įstaigos, steigtos kaip uždaros, visišką kontrolę užtikrinančios vietos. Taip pat imta vykdyti ir propagandinė kampanija, skatinusi moteris įsivaikinti, globoti tėvų aplestus ar jų netekusius vaikus ir tokiu būdu prisidėti prie karo fronte kariaujančių vyrų, ir panašu, kad ši kampanija Sovietinėje Rusijoje bent iš dalies veikė¹³⁵.

1944 m. reokupuotoje Lietuvoje buvo įdiegta 1942 m. nutarimo nuostatomis paremta ir Sovietų Sąjungoje jau įgyvendinama beglobių vaikų problemos sprendimo praktika. Matyti, kad vaikų nepriežiūros ir beglobystės įveikimo kampanija, iš esmės buvo orientuota dviem kryptimis: Pirmą – beglobius ir vaikus, kuriems tėvai negeba užtikrinti būtinų gyvenimo sąlygų ir pageidaujamo auklėjimo, priskiriant globoti kitiems asmenims, valstybinėms įstaigoms, arba griežto režimo kolonijoms skirtoms vaikams. Antra – tie, kurie jau priskirti globai, turėjo būti socializuojami, apmokomi ar įdarbinami.

1944 m. sovietų rastos 29 karo metais Lietuvoje veikusios vaikų prieglaudos, kuriose augo 1500, kaip dokumentuose įvardinta, „nuoگو ir alkanų“ vaikų¹³⁶. Tai rodo, kad nors ir ypač sudėtingomis sąlygomis, vaikų globos įstaigos karo laikotarpiu nenustojo veikti. Tad vietų, kurios primdavo

---

¹³² Liaudies Komisarų Tarybos nutarimo nuorašas „Apie vaikų, likusių be tėvų, apgyvendinimą, jų išaiškinimo užtikrinimą NKVD TSRS rajonuose bei patalpinimą DPR“, 1942, LYA f. V–145/9, ap. 1, b.1, l. 23–24.

¹³³ Margaret K. Stolee, „Homeless Children in the USSR, 1917–1957“, *Soviet Studies*, 1988, Vol. 40, pp. 64–83; Андрей А. Славко, *op. cit.*, 2011.

¹³⁴ Juliana Furst, *op. cit.*, p. 233.

¹³⁵ *Ibid*, p. 241.

¹³⁶ Švietimo liaudies komisaro pavaduotojos Michailinos Meškauskienės pranešimas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui, LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui, LTSR Valstybės kontrolės liaudies komisariui Zigmui Tverkui, 1945, LCVA f. R–754, ap. 13, b 37, l. 134.

tėvų paliktus ar našlaičiais likusius vaikus buvo. Per pirmuosius reokupacijos metus buvo įdiegta nauja socialinės beglobių vaikų rūpybos sistema ir minėtos 29 įstaigos perimtos ir pertvarkytos. Sovietizuojamai, urbanizuojamai ir industrializuojamai šaliai reikėjo ne tik darbo rankų, bet ir režimui lojalios kartos. Pokario Lietuvos našlaičiai ar tėvų palikti vaikai, nespėję tapti Sovietų Sąjungoje jau įprastais gatvės gyvenimo būdo „bezprizornikais“ – jauniaisiais nusikaltėliais, kuriems reikalingas specialus ugdymas kolonijose, turėjo būti politiškai ir profesiškai orientuoti. Tad šiose įstaigose numatyta įdiegti ekspertų žiniomis paremtą vaikų ugdymo standartą.

Ankstyviausiuose tekstuose, pasirodžiusiuose pokario regioninėje periodinėje spaudoje, akcentuotos naujosios santvarkos nuostatos, pirmiausia deklaruojant išskirtinį socialistinės santvarkos rūpestį žmonėmis. Kartu pristatytas rūpestis beglobiais (ne nereikalingais) vaikais, kurie, šioje santvarkoje įgijo naują statusą, jie – liaudies vaikai, bendras visų rūpestis: „Vaikai–našlaičiai mūsų šalyje yra gerai prižiūrimi ir auklėjami, o ne niekinami“¹³⁷. Tad nors istoriografijoje sąvokos: „vaikų prieglauda“ (orphanage) ir „vaikų namai“ dažniausiai yra vartojamos kaip sinonimai¹³⁸, kalbant apie sistemos steigimo pradžios etapą Lietuvoje, skirtumas yra itin svarbus. Kartu su administracine pertvarka vaikų globos įstaigos taip pat pervadintos sovietine naujakalbe „vaikų namais“¹³⁹.

Nauja vaikų globos įstaigų reikšmė formuota kartu su 1944 m. liepos 8 d. šeimos politikos įsaku „Apie valstybinę pagalbą nėščioms moterims, daugiavaikėms ir vienišoms motinoms, apie motinystės ir kūdikystės globos sustiprinimą, apie garbės vardo „Motina–didvyrė“ nustatymą, ordino „Motinos šlovė“ ir medalio „Motinystės medalis“ įsteigimą“. Iki tol įprastai vaikų prieglaudose būdavo pasirūpinama vaikais, atsidūrusiais už šeimos ribos dėl moralinių, socialinių deviacijų ar kitokių kraštutinių situacijų, o pristatant naujus teisės aktus pažymėta, jog „įsakas numatė praplėsti vaikų namų, vaikų darželių, lopšelių, konsultacijų, vaikų ligoninių ir pieno virtuvių

---

¹³⁷ M. Lanca, „Daugiau rūpintis našlaičiais“, *Panevėžio tiesa*, 1947, 09 05, p. 4.

¹³⁸ žr. Catriona Kelly, *op. cit.*, 2007 ; Dalia Leinartė, *op. cit.*, 2021; Mie Nakachi, *op. cit.*, 2006.

¹³⁹ „Vaikų namai“ yra būtent sovietų Lietuvoje pristatyta sąvoka. Iki okupacijos Lietuvoje vaikų namų sąvoka nenaudota, Carinės Rusijos imperijos kontekste taip pat tokios sąvokos neaptikta. Vienintelė panaši sąvoka aptikta A.A.Vinogradov, *Putevoditel po gorodu Vilnie i jevo okriestnostiam*, Vilna, 1904, p. 236, minimas „воспитательный дом“.

tinklą.¹⁴⁰ Taigi vaikų namai pateikti kaip iš esmės normali sovietinės valstybės socialinių paslaugų ir pagalbos skirtos dirbančioms motinoms paketo dalis, jie spaudoje, kitaip nei buržuaziniai „našlaitynai“, buvo pristatyti kaip pažangios priežiūros įstaigos, palaikančios pavyzdinį rūpesčio vaikais standartą.

Vaikų namai buvo pristatyti ne kaip išskirtinai kraštutines situacijas sprendžiančios įstaigos, skirtos našlaičiams ir apleistiems, našta esantiems, nereikalingiems vaikams, o kaip „profilaktinė auklėjamoji įstaiga“¹⁴¹ ir, galima teigti, kad jų funkcijos pateiktos taip pat kaip vaikų lopšelių¹⁴² ir darželių: perimti rūpesčio vaikais pareigas tuo laiku, kai motinos dėl darbo įsipareigojimų negali jais pasirūpinti. Apie visas šias įstaigas spaudoje rašyta: „Vaikai čia [Sovietų Sąjungoje, – I. B.] paimami socialistinės valstybės globon jau nuo pirmųjų savo amžiaus dienų – vaikų lopšeliuose. Vėliau jie auklėjami vaikų darželiuose ir vaikų namuose. <...> Jus globoti ir jais rūpintis pasiėmė socialistinė valstybė, suteikdama jiems pragyvenimą ir sąlygas mokintis pasirinkto srityje, kad iš jų išaugtų naudingi savo kraštui ir visai tarybų liaudžiai piliečiai“¹⁴³. Taigi, vaikų darželiuose, kaip ir vaikų namuose, taip pat neva augo našlaičiai: „Vaikų darželyje lankos darbininkų tarnautojų našlaičių apie 60 vaikučių“¹⁴⁴, „Troškūnų vaikų darželio tėvų susirinkime <...> buvo apdovanoti 36 darželį lankantieji vaikučiai našlaičiai <...>, daugiavaikių šeimų vaikai ir kt.“¹⁴⁵. Tad visos šio tipo įstaigos buvo skirtos visiems vaikams, ne tik našlaičiams ir benamiams–beglobiams.

Skirtingos valstybinės priežiūros ir globos įstaigos vaikams, pakeitus jų reikšmę, panašu, buvo painiojamos. Matome, kad motinos jų paskirtį suvokė taip, kaip valdžia jas ir pristatė visuomenei – perimančios vaikų priežiūrą motinų darbo metu. Jos net imtos apibendrinamai vadinti „naktiniais vaikų darželiais“¹⁴⁶: tai matyti iš suinteresuotų moterų prašymo pasirūpinti jų vaikais darbo metu:

---

¹⁴⁰ L. Veržbavičius, „Tarybinės valstybės rūpinimasis motinyste ir vaikyste“, *Naujasis kelias*, 1946 07 07, p. 3.

¹⁴¹ Respublikinių Kauno vaikų namų 1953 metų darbo ataskaita, direktoriaus J. Lifšicas. LCVA f. R-769, ap.1, b. 900, l. 31.

¹⁴² Svarbu pažymėti, kad pasak Marijos Barkauskaitės ir Viktorijos Grikpėdienės, tarpukariu Lietuvoje „Lopšeliais“ buvo vadinamos kūdikių prieglaudos. (Marija Barkauskaitė, Viktorija Grikpėdienė, *op. cit.*, p. 22).

¹⁴³ B. Kvietinis, „Jus globoja socialistinė valstybė“, *Naujasis kelias*, 1948 09, p. 3.

¹⁴⁴ S. Kaziūnas, „Pavyzdingas vaikų darželis“, *Panevėžio tiesa*, 1948 02 01, p. 3.

¹⁴⁵ Iz. Girčys, „Dovanėlės neturtingiems vaikams“, *Panevėžio tiesa*, 1946, nr. 78, p. 3.

¹⁴⁶ Pasak Marijos Barkauskaitės ir Viktorijos Grikpėdienės, „nakties vaikų darželiai“ buvo dar tarpukariu susiformavusios „pusiau atviro“ tipo vaikų priežiūros įstaigos,

Panevėžio miesto vaikų darželio visų motinų vardu, prašom Tamstos leisti laikyti naktinį vaikų darželį. <...> turim dirbti nemažiau kaip po 8 val. į parą ir esam visai neturtingos. <...> Trukdosi motinos tinkamas darbas valstybei. Tokių neturtingų motinų susidaro apie 10, o dar yra apie porą pamestinukų. <...> Maloniai prašom Tamstos vaikus laikyti per naktį tame pačiame name¹⁴⁷.

Spaudoje ir vėliau rašyta apie vaikų namus kaip apie pažangias vaikų priežiūros paslaugą tėvams teikiančias įstaigas: „Motinos, savaime aišku, jai nieks nepakeis, o pavaduoti... Pavaduoti gali. Mano manymu reikia kreiptis į kūdikių namus. – Tada Malinovskis [„jos“ tėvas, – I.B.] ir sužinojo apie šią nepaprastą įstaigą – Kūdikių namus... <...> Subačiaus gatvėje stovi balti namai, aptverti aukšta tvora. Tačiau net storos sienos negali nustelbti gyvenimo džiaugsmu skambančių vaikučių balsų. <...> Malinovskiu rodėsi, kad jis pirmą kartą mato tokius rūpestingus, gerus ir patikimus gydymo įstaigos darbuotojus. <...> jis sužinojo, kad pavyzdžiui mėsa „Barbutės namuose“ malama elektrine mašinėle, kad netrukus ten bus įvestas dušas <...> Ir tikrai kūdikių namai gerai sutvarkyti: dar nuo pernai įvestas centralinis apšildymas, mechanizuota skalbykla, šaldytuvai.<...> Daug vaikų ilgiau ar trumpiau gyveno kūdikių namuose, ir apie kiekvieną žino personalas. Tai jau ne vien pareiga – tai gili meilė savo augintiniams...“¹⁴⁸. Toks vaikų namų įvaizdis palaikytas ir „atšilimo“ laikotarpiu¹⁴⁹. Tad namai vaikams, žvelgiant praktiškai, išties galėjo būti suprasti kaip valstybės pasiūlytas tinkamas pakaitalas to, ko netekta, šiuo atveju – motinos. Tačiau lygiai taip pat dėl pokariu išdraskytų šeimų, pasunkėjusių materialinių sąlygų, šeimos narių paramos auginant vaikus stokos atsakomybės pasidalinimas su valstybe galėjo tapti viliojančiu ir iš principo priimtiniu pasiūlymu tėvams.

---

kuriose auklėtiniai praleisdavo pusę paros. Tačiau šių autorių leidinio problema yra nuorodų į šaltinius, kuriais remiamasi, nebuvimas, arba rėmimasis abejotino patikimumo literatūra be išnašų į šaltinius. Tad teiginį reikia vertinti atsargiai. (Marija Barkauskaitė, Viktorija Griepėdienė, *op.cit.*).

¹⁴⁷ Panevėžio miesto VK pirmininkui prašymas, 1946, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 677, l. 81.

¹⁴⁸ V. Vaicekauskienė, „Barbutės „namai“, *Tarybinė moteris*, 1955 nr. 8, p. 14.

¹⁴⁹ Pilnos socializacijos nuolatinės priežiūros, globos, gyvenimo ir ugdymo įstaigos vaikams teigtos kaip analogiškos vaikų darželiams ar mokykloms dar ir 1960 m. (Kent H. Geiger, *The family in Soviet Russia*, Harvard University Press, 1986 p. 113).

Ilgainiui su santuokos ir šeimos įstatymo atnaujinimais ir pildymais 1965 m., 1969 m., 1981 m. buvo laisvinamos ir griežtinamos šeimos narių, partnerių ar tėvų ir vaikų atsakomybių vienas kito atžvilgiu nuostatos¹⁵⁰. Tačiau nuolatinio gyvenimo ir ugdymo įstaigos vaikams, oficialiai pristatomos lygiai taip pat kaip iki šiol – kaip teikiančios autoritetinę vaikų auginimo, priežiūros ir ugdymo pasidalinimo ar perkėlimo paslauga: „Kam reikalingi vaikų namai, internatai? <...> tuose namuose gyvena ir tėvų vaikai. Žinoma, laikinai. Jiems gera. Pas juos ateina mamos, tėveliai, močiutės, tetos <...> Vaikams, kurie nieko neturi, ir tiems yra lengviau ant širdelės matant tokius vaizdus“¹⁵¹, – ir reprezentuotos kaip „Šviesūs vaikystės rūmai“¹⁵².

1.2. Sovietinės motinystės vaizdinys

Žvelgiant į šeimos politikos 1944 m. liepos 8 d. įsaką, akivaizdu, kad didžiausiais dėmesys čia skirtas motinystei. Teigta, kad Sovietų Sąjungoje ji esanti kitokia – nepriklausoma ir savarankiška, socialiai ir ekonomiškai nebesusaistyta su vyru. 1944 m. įsakas turėjo atspindėti valstybės modernėjimą, teisiškai apsaugoti nesantuokinius vaikus ir jų motinas, pasitarnauti moterų „išlaisvinimui“ iš namų erdvės ir prisidėti prie jų (darbinės) saviraiškos siekių. Pasiremiant Sergei Kukhterin išvalgomis apie 3-o dešimtmečio sovietines šeimos nuostatas, orientuotas tik į motinas ir vaikus, galima teigti, kad sovietinė valstybė sistemingai siekė išardyti tradicinę patriarchalinę socialinę ir ekonominę tvarką (ne santykius) šeimose¹⁵³, 1944 m. įsakas tęsė šią politiką. Jis turėjo pasitarnauti

---

¹⁵⁰ Šias nuostatas ne kartą yra aptarę ir Lietuvos tyrėjai: Dalia Leinartė, „Sovietinė lyčių lygybė ir jos įgyvendinimo pradžia Lietuvoje, 1945–1955 m.“, *Liaudies kultūra*, 2010, nr. 6, pp. 39–45; „Teisiniai socialinės paramos šeimai pagrindai sovietinėje Lietuvoje 1945–1970 m.“, *Istorija*, 2008, t. 72, pp. 53–61; „Civilinė metrikacija ir santuoka sovietinėje Lietuvoje 1940–1969 m.“, *Istorija*, 2009, t. 73, pp. 51–58; Valdemaras Klumbys, „Equality just over the Horizon: Soviet Gender Equality in Law and Policy“, *Lithuanian History Studies*, 2020, pp. 143–181.

¹⁵¹ A. Vieversys, „Motinos meilė“, *Tarybinė moteris priedas Pagrandukas*, 1979, nr. 11, p. 8.

¹⁵² Vanda Lipeikaitė, „Šviesūs vaikystės rūmai“, *Tarybinė moteris*, 1983, nr. 10, p. nežymėtas.

¹⁵³ Sergei Kukhterin, "Fathers and Patriarchs in Communist and Post-Communist Russia", in: Sarah Ashwin, (ed.), *Gender and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*, London 2000, p. 74.

formuluojant sovietinės šeimos sampratą ir funkcijas, formuojant naujus šeimos narių vaidmenis¹⁵⁴ ir įtvirtinant didesnę valstybės dalyvavimą šeimų gyvenimuose¹⁵⁵. Tiesa, valstybė pasiūlė finansinę paramą ir teisinį užtarimą tik tam tikroms motinoms (nėščiosioms, daugiavaikėms, vienišoms moterims), o įstatymai buvo griežtai pronataliniai. Imtasi vienišos motinystės reabilitavimo¹⁵⁶, viešajame diskurse imta teigti jog „pagimdyti vaiką – ne paleistuvystė, o svarbi moters socialinė funkcija“¹⁵⁷, tad vienišos moterys buvo skatinamos gimdyti, taip pat ir imtis globoti beglobius, dažniausiai reprezentuotus kaip motinų paliktus didvyriškai kare žuvusių tėčių vaikus¹⁵⁸, kartu skatinta daugiavaikystė. Tad iš esmės siekta aktyviai reguliuoti reprodukciją, tam taip pat buvo pasitelkti draudimai bei mokesčiai: išlaikytas 1936 m. aborto kriminalizavimas bei 1941 m. įsteigtas viengungio, bevaikystės mokestis, apmokestintos išliko šeimos, turinčios mažiau nei 3 vaikus¹⁵⁹.

Teigiama, kad būtent pokariu Sovietų Sąjungoje moterys imtos vaizduoti kaip rūpestingos motinos dėl bendros pokario gimstamumo skatinimo ir šeimų gausinimo politikos¹⁶⁰. Tačiau, nepaisant formalaus moterų lygiatesiškumo su vyrais, moterų emancipacijos ir darbinės mobilizacijos, taip pat kintančių šeimos įstatymų (1955 m. buvo panaikintas aborto kriminalizavimas, 1965 m. pradėtas šeimos politikos liberalizavimas¹⁶¹), griežtas pronatalinis diskursas ir vėlesniais laikotarpiais išlaikytas, o pagrindinė moterų funkcija toliau laikyta

---

¹⁵⁴ Dalia Marcinkevičienė, „Civilinė metrikacija ir santuoka sovietinėje Lietuvoje 1940–1969 m.“, *Istorija*, 2009, t. 73, p. 51–58.

¹⁵⁵ Lauren Kaminsky, *op. cit.*, p. 63–91.

¹⁵⁶ Pasak Dalios Leinartės vieniša motinystė Lietuvoje buvo vertinama ypač skeptiškai, dėl to su sovietiniais įstatymais diegta paramos joms samprata kurį laiką buvo visuomenėje nepriimtina (Dalia Leinartė, *op. cit.*, 2021, p. 38–40).

¹⁵⁷ M. Solovjovas, „Motinystė – ne yda“, *Tarybinė moteris*, 1961, nr. 4, p. 15–16.

¹⁵⁸ Filomena Taunytė, „Tikroji motina“, *Tarybinė moteris*, 1959, nr. 2, p. 12.

¹⁵⁹ Šie įstatymai taikyti su išlygomis. Jie netaikyti: karininkams, karininkų žmonoms, tėvams, kurių vaikai buvo žuvę ar dingę karo metu, moterys gaunančios pašalpą vaikams išlaikyti, mokyklų ir aukštųjų mokyklų moksleiviai iki 25 metų („RTFSR santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas“, Vilnius, 1952).

¹⁶⁰ Adelė Trimakienė, „Naujojo žmogaus“ kūrimas: sovietinės pedagogikos atvejis“, *Naujas Židinys-Aidai*, 2007, nr. 1–2, p. 43–45.

¹⁶¹ Politiniai pasikeitimai motinystės aspektu išsamiai pristatyti: Dalios Leinartės, *op. cit.*, 2008; *op. cit.*, 2010; „Vyrai, moterys ir sovietinė ideologija“, *Klėja*, 2003, nr. 7, prieiga per internetą: https://www.lsc.vu.lt/assets/leidiniai/index0453.html?show_content_id=599, [žiūrėta: 2019 03 04] bei Valdemaro Klumbio, *op. cit.*, 2020. straipsniuose. Pasirinkta jų nekartoti.

motinystė¹⁶². Šeima turėjo būti svarbiausia moters veiklos sfera: „*Moteris turi dalyvauti visuomeniniame gyvenime. Šiandiena jai per ankšta virtuvėje ir miegamajame. Tačiau šeima, vaikų auklėjimas kaip ir ankščiau lieka jos pačia svarbiausia pareiga.*“¹⁶³ – rašoma tipiškame redakcijos atsakyme skaitytojai, prašiusiai patarimo, kaip spręsti jos šeimoje kilusią situaciją – ji patyrė nepakeliamą vyro kontrolę, fizinį smurtą, tačiau labai norėjo būti aktyvi visuomeniškai ir dirbti visuomenei naudingą darbą, o to daryti ji, būdama tokiuose santykiuose, negalėjo¹⁶⁴. Tačiau, kaip atrodė šios pavyzdinės motiniškos šeimyninės pareigos, kokios gi buvo ta rūpestinga sovietinė motinystė, kokios buvo jos svarbiausi bruožai – lieka nepaaiškinta. Nepaaiškinta, ir ką pavyzdinės motinystės reprezentacijos reiškę bendresniame sovietizacijos – palankumo sovietinei tvarkai tvirtinimo viešajame diskurse¹⁶⁵, nuostatų, požiūrio, tinkamo gyvenimo būdo formavimo¹⁶⁶ – kontekste. Juo labiau kad analizuojant redakcijai siųstus skaitytojų laiškus aiškėja, jog vis dažniau juose kaip asmeninė nuomonė imtos reprodukuoti propagandinės klišės:

Mano tikslas šiuo atveju pasisakyti apie moters paskirtį gamtoje ir visuomenėje.<...>Aš manau, kad kiekvienai iš mūsų aišku, kad gamtiniu

---

¹⁶² Valdemaras Klumbys, *op. cit.*, 2020.

¹⁶³ „Tarybinė moteris“ redakcijos atsakymas A.G., 1971, LLMA F. 83, b. 39, p. 109.

¹⁶⁴ Įdomu tai, kad šiame laiške atsikartoja įtampos dėl naujo emancipuotų sovietinių moterų vaidmens visuomeninėje, kurio nepriima ir kuriam priešinasi vyrai, motyvas, įprastai tyrėjų pastebimas kaip būdingas 2–4 dešimtmečių sovietinei Rusijai (Sheila Fitzpatrick, *Tear off the masks!: Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*, Princeton University Press, 2005, p. 131–142; Lynne Attwood, *Creating the New Soviet Woman: Women's Magazines as Engineers of Female Identity*, Houndmills: Macmillan, 1999, p. 4–15). Ten šios įtampos įveika tapo dalies komunistų identiteto pagrindu, o jos reprezentacijos išnaudotos propagandoje kaip buržuazinių liekanų šeimos lygmenyje sunaikinimo iliustracija. Visgi šiuo atveju, iš ikoniskai ideologinės lyčių vaidmenų šeimoje problemos kilusios 8-o dešimtmečio pradžioje, ir reakcijos į ją, matyti, kad minėtas moterų sovietizavime svarbus „liekanų sunaikinimo“ motyvas LTSR nebuvo sureikšmintas, konservatyvūs lyčių santykiai ir pareigos šeimoje teigtos prioritetiškes.

¹⁶⁵ Tarik C. Amar, “Reframing Sovietization: Sovietization with a Woman's Face: Gender and the Social Imaginary of Sovietness in Western Ukraine“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge*, 2016, B. 64, H. 3: Reframing Postwar Sovietization: Power, Conflict, and Accommodation, p. 364.

¹⁶⁶ Remiamasi Sheila Fitzpatrick išplėtotą „tapimo“ socialistiniu per elgesį mintimi (Sheila Fitzpatrick, *op. cit.*, 2005).

*atžvilgiu mes esame moteriški padarai, mūsų paskirtis yra gimdyti, dauginti, bei fiziniai išauginti naująją žmonių kartą, kuri ateity pakeistų atgyvenusią, išmiršančią žmonių kartą. Visuomeniniu atžvilgiu moteris yra tikra to žodžio prasme, motina–auklėtoja jos pagimdytų vaikų. Ne vien tik fiziniu atžvilgiu maitintoja, augintoja, bet ir moraliniu atžvilgiu žmonių kartos, kurie būtų verti vadintis žmonėmis*¹⁶⁷,–

savo nuomonę apie motinystę išsakė „Tarybinės moters“ skaitytoja.

Nors motinų reprezentavimo būta ir iki tol, ypač susietų su informavimu apie 1944 m. įsaką, kryptingas moterų, kaip pirmiausia motinų, reprezentavimas LTSR matyti „Tarybinės moters“ žurnalo publikacijose, tačiau ne pirmųjų leidybos metų (žurnalas pradėtas leisti 1952 m.) numeriuose. Įdomu tai, kad propagandoje naudota moterų, kaip motinų reprezentavimo tendencija po 1954 m., pastebima ir socialistinėje Lenkijoje. Ten po Stalino mirties buvo sąmoningai atsisakytos heroizuotos, iš esmės svetimo stalininio režimo darbininkės įvaizdžio ir strategiškai grįžta prie atpažįstamo, visuomenei priimtinesnio, stipraus kultūrinio archetipo „Matka polka“¹⁶⁸. „Tarybinei moteriai“ buvo keltas uždavinys didinti žurnalo populiarumą, reikalaujant atliepti Lietuvos moterų polinkius ir patrauklumą lygiuotis į Lenkijoje leistą „Kobieta y Zycie“¹⁶⁹. Nors ir būdamas Sovietų Rusijoje leisto žurnalo „Sovetskaya zhenshchina“ analogas, „Tarybinė moteris“ žurnalas, siekdamas didinti paveikumą, neabejotinai negalėjo nepaisyti respublikos kultūrinio, socialinio konteksto¹⁷⁰. Žinoma, tai neprieštarauja Sovietų Sąjungos mastu taikytai bendresnio pobūdžio pronatalinei strategijai, tačiau tikėtina, kad okupuotos, sunkiai sovietizuojamos Lietuvos atveju, siekiant moterims diegti naujo režimo

---

¹⁶⁷ P. laiškas „Tarybinė moteris“ redakcijai, 1967, LLMA f. 83, ap. 1, b. 86, l. 36–38.

¹⁶⁸ Malgorzata Hajdo, „Wizerunek kobiety jako matki, pracownika i działaczki społecznej prezentowany na łamach prasy kobiecej w latach 1948–1956“, Dzieje najnowsze, rocznik XXXVIII, 2006, t. 3, p. 59; Dobrochna Kalwa, „Post-Stalinist Backlash in Poland“, *Clio. Women, Gender, History*, 2015, No. 41: “Real socialism” and the challenge of gender, p. 154.

¹⁶⁹ „Tarybinė moteris“ redakcijos praktiško skyriaus aktyvo pasitarimo protokolas 1965 01 30, LLMA F. 83, b.71, p. 11.

¹⁷⁰ Taip pat apie sovietinių žurnalų moterims Vakarų Ukrainoje atsižvelgiant į regiono sociokultūrinį kontekstą ir ypatybes rašė Yoshie Mitsuyoshi, “Public Representations of Women in Western Ukraine under Late Stalinism: Magazines, Literature, and Memoirs“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge*, 2006, B. 54, H. 1: Themenschwerpunkt: Gespaltene Geschichtskulturen? Zweiter Weltkrieg und kollektive Erinnerungskulturen in der Ukraine, pp. 20–36.

idėjas, publicistikoje galėjo būti parinktas būtent pavyzdingos motinos vaizdiny kaip parankiausia ar bent parankesnė forma, nei fabriku darbininkės, politikės, visuomenininkės.

Daugiau nei pusę „Tarybinės moters“ turinio ilgainiui sudarė įvairios teisingos ar ydingos motinystės temos, bei motinų reprezentacijos. Jau XIX ir XX amžių sandūroje vaikų ugdymo ir auginimo autoritetas buvo perkeltas į mokslo sritį ir tėvystės praktikos imtos konstruoti už šeimos ir asmeninės patirties ribų. Šis reiškinys vyko visame modernėjančiame pasaulyje, mokslą atstovaujančių ekspertų autoritetas paveikė tėvų autoritetą, kartu nutraukė tradicinių praktikų perdavimą iš kartos į kartą, taip pat nustatė naujas motinystės taisykles¹⁷¹. Tokia, kaip Jenny Kaminer įvardijo, „mokslinė motinystė“ nešė žinią, kad (pirmiausia) motinos nėra pajėgios teisingai ir sėkmingai auginti savo vaikų be mokslo ir ekspertų įsikišimo, jų vadovavimo¹⁷². Tyrėjų teigimu, tėvystė (parenting) apskritai yra kultūrinis pasiekimas, tai yra įgūdis, o ne integralus šeimos santykių broožas¹⁷³. Tėvystė reikalauja atitinkamo išsilavinimo, suformuluoto oficialių ekspertų. Tokią mintį randame publikuotą ir 1955 m. žurnale „Tarybinė moteris“: „Mes suaugusieji turime įsigyti „tėvų profesiją“, o tai reikalauja iš mūsų didelio atidumo ir kantrybės“¹⁷⁴. Tiesa, kad vyriškai tėvystei sovietiniame diskurse buvo skirta gerokai mažiau dėmesio, o jos reprezentacijos yra platesnės vyrų identiteto konstravimo sovietmečiu problemos dalis¹⁷⁵. Visgi panašu, kad

---

¹⁷¹ Charlotte Faircloth, “Introduction”, in: Charlotte Faircloth, Diane M. Hoffman, Linda L. Layne (eds.), *Parenting in Global Perspective: Negotiating Ideologies of Kinship, Self and Politics*, Routledge, 2013. Autorė teigia, jog tėvystė kaip koncepcija atsirado tik ties 1950–siais, p. 1.

¹⁷² Jenny Kaminer, “Maternity and Culture in The Soviet Period“, in: Catherine Baker (ed.), *Gender in Twentieth-century Eastern Europe and the USSR*, Bloomsbury, 2017, p. 84, Šio požiūrio taip pat laikosi ir plėtoja kiti motinystės studijų tyrėjai, tarp jų Sarah B. Hrdy, Nancy Shepher–Hughes.

¹⁷³ P.vz. Frank Furedi, “Foreword”, in: Charlotte Faircloth, Diane M. Hoffman, Linda L. Layne (eds.), *Parenting in Global Perspective: Negotiating Ideologies of Kinship, Self and Politics*, Routledge, 2013, p. xiv. Tokiam požiūriui ypač svarbiu tapo Elizabeth Badinter suabejojimas motiniško instinkto egzistavimu. Ji teigia, kad motinystė yra kultūros nulemtų praktikų ir sentimentų išdava (Elizabeth Badinter, *Mother Love Myth and Reality: Motherhood in Modern History*, Macmillan, 1981).

¹⁷⁴ L. Kosmodemjanskaja, „Savi“ ir „svetimi“ vaikai“, *Tarybinė moteris*, 1955 nr. 9, p. 16.

¹⁷⁵ Sarah Ashwin, *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*, Routledge, 2000, p. 3; Claire McCallum, “Postwar Masculinity and the Domestic Space in Stalinist Visual Culture, 1945–53”, *The Russian Review*, 2015, Vol. 74, No.

reprezentuotos tėčių pareigos, bent jau šeimoje, išties tarnavo pavyzdinės motinystės paveikslui kurti¹⁷⁶. Taigi motinystės temos ir vaizdiniai propagandoje užėmė vis svarbesnę vietą.

Be žinių apie valstybės įstatymais teikiamą paramą tam tikrų formų motinystei, leidiniuose daug dėmesio skirta sanitariniam švietimui. Brošiūromis ir straipsniais periodikoje buvo gausiai aptarimos įvairios nėštumo, higienos, kūdikių ir vaikų auginimo papročių (siekiant išgyvendinti „priertarus“), maitinimo ar slaugymo temos. Taip pat publikuoti ir menamų gyvenimiškų situacijų pripildyti straipsniai apie neva kintantį santvarkos veikiamos visuomenės požiūrį į motinas – kaip pavyzdingos darbininkės, pavyzdingos motinos čia buvo apdovanojamos pagarba ir oficialiais valstybiniais medaliais. Be to, buvo nuolat primenamos ir sovietinio režimo moterims suteikiamos teisės į visuomeninę veiklą, darbą už namų ribų. Remiantis Marsha Marotta išvalgomis, taip režimas ne tik informavo apie įstatymus, formavo naujus praktinius motinystės įgūdžius, bet kartu naujai apibrėžė erdvę ir moterų veiklos sferą tiek fiziškai, tiek mentaliai¹⁷⁷. Čia svarbu tai, kad paraleliai publikuotais neigiamas emocijas turėjusiais katalizuoti „prisiminimais“ apie buržuazinę Lietuvą, „reportažais“ iš Vakarų ar Vakarų įtakos zonų, stengtasi demonstruoti kardinalų vertybių ir gyvenimo realybės skirtumą šiapus ir anapus sovietinio pasaulio ribų ir taip įteigti, kad Sovietų Sąjunga „išvadavo“ ir „tebegelbėja“ motinas nuo siaubingo likimo, kuris moterims tenka Vakaruose.

Taip dvipoliškai konstruotas vaizdas rodo, Jeffrey Brooks suformuluoto stalinistinio „moralinės ekonomikos“ principo taikymą. Šio principo esmė yra diegti asmeninės skolos valdžiai diskursą, kelti įsiskolinimo jausmą. Liaudis turėjo jaustis režimui skolinga už geranoriškai teikiamas socialinių paslaugų, suteiktų teisių ir socialinio teisingumo dovanas (the gift of social benefits)¹⁷⁸,

---

1, p. 117–143; Helena Goscilo, Yana Hashamova (eds.), *Cinepaternity: Fathers and Sons in Soviet and Post-Soviet Film*, Indiana University Press, 2010.

¹⁷⁶ Lynne Attwood teigimu, būtent moterims skirta spauda buvo pagrindinis kanalas komunistų partijos komunikacijai su liaudimi bei propagandos skleidimui, galima daryti prielaidą, kad čia skleistas diskursas turėjo pasitarnauti ir platesnės visuomenės indoktrinacijai vykdyti. (Lynne Attwood, *op. cit.*, 1999, p. 2).

¹⁷⁷ Marsha Marotta, “MotherSpace: Disciplining Through the Material and Discursive”, in: S. Hardy, C. Wiedmer (eds.), *Motherhood as Space: Configurations of the Maternal Through Politics, Home, and the Body*, Plgrave Macmillan, 2005, p. 19.

¹⁷⁸ Jeffrey Brooks, *Thank you Comrade Stalin!: Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*, Princeton University Press, 2000, p. xvii; Gail Kligman kalbėdamas apie reprodukcinę politiką Nikola Čaušesku Rumunijoje taip pat mini tą patį principą – už

kurios nėra savaimė suprantamos ir akivaizdžiai, kontrastuoja situacijai Vakaruose ar Lietuvoje „buržuaziniams“ laikais. Santvarka, kurioje moterystė turėjo būti „išlaisvinta“, įpareigojo, o išties, įjungus į privalomą kasdienį, pamaininį darbą, labiau neišvengiamai vertė naudotis režimo socialinių paslaugų dovanomis. Tačiau šių dovanų, žinoma, nenusipelnę, tad žmonės turėjo būti ne tik dėkingi, bet ir šį tą atiduoti mainais – taip kuriamas skolininko ir kreditoriaus santykis. Ko mainais režime reikalauta iš moterų, buvo nurodoma ekspertų lūpomis kalbant beveik išskirtinai per pavyzdingos motinos vaidmens vaizdinį.

Galima teigti, kad pavyzdingų motinų vaidmuo ir šeimyninės pareigos buvo apribotas konkrečiais teisingais pasirinkimais. Teisingi pasirinkimai pagrįdė turėjo atsiskleisti šeimos planavimo ir šeimos modelio bei vaikų auginimo ir ugdymo srityse. Pirmiausia, naudojant talentingai emocijomis manipuliuojančius grožinio pobūdžio pasakojimus, apsakas, straipsnius, buvo nurodoma, ko moteris neturėtų daryti: pavyzdžiui, aktyviai nekontroliuoti savo reprodukcijos, nesiorientuoti kilti karjeros laiptais (taip pasiduodant egoizmui), taip pat nepriekaištauti vyrui, nes tai gali lemti skyrybas ir tėvo trūkumą vaikams (ypač svarbu – sūnums). Antra, pasitelkiant ekspertų, daugiausiai medikų ir pedagogų, autoritetą, moksliniais argumentais nurodyta, ką moteris turėtų daryti, svarbiausia – kiek nėštumų ir kada jos turi gimdyti: būtinai pirmuosius 3–4 nėštumus reikia gimdyti¹⁷⁹, „Pirmą vaiką turėtų gimdyti 21–23 metų moteris, antrą – po 2–3 metų, bet ne ilgesnės kaip 5 metų pertraukos, trečią – praėjus 2–3 metams po antrojo gimimo“¹⁸⁰.

Motiniškas rūpestis, bent jau sistemos steigimo pradžioje, daugumą pirmaisiais dviem dešimtmečiais, pagrįdė turėjo skleisti bendradarbiavime su valstybe netrukdomai „auginti ir auklėti jaunos tarybinius piliečius“¹⁸¹, leidžiant ekspertams perimti vaikų priežiūros ir ugdymo funkciją: „Kuri motina nenori, kad jos vaikas lavintųsi, būtų drąsus, gyvas ir linksmas? O tai įmanoma tik darželyje, kolektyve, vadovaujant prityrusioms auklėtojom“¹⁸².

---

režimo suteikiamą socialinį rūpestį moteris buvo įpareigotos gimdyti (Gail Kligman, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, 1998, p. 6).

¹⁷⁹ „Moteris ir motinystė“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrاندukas*, 1975 m. nr. 5, p. 5; „Ne mažiau kaip trys vaikai reikalingi kiekvienai šeimai. Kaip rodo gyvenimas, gausios šeimos yra laimingesnės ir atsparesnės.“ („Rytoj Operacijos diena“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrاندukas*, 1984 m. nr. 3, p. 16).

¹⁸⁰ P. Šimulis, A. Vingras, *Jauniems tėvams*, Vilnius, 1988.

¹⁸¹ G. Dembauskienė, „Vaikų skriaudėja“, *Panevėžio tiesa*, 1947, nr. 71, p. 3.

¹⁸² L. Aleknavičienė, „Kur palikti vaikus“, *Tarybinė moteris*, 1961, nr. 4, p. 9.

Na, o kai kuriais atvejais (esant vienišoms, daugiavaikėms, dėl kokių nors priežasčių nesugebant ar negalint tinkamai auginti ir auklėti vaikų ar turint, režimo požiūriu, specialaus ugdymo ir priežiūros arba atskirties nuo visuomenės reikalingus vaikus, apskritai, geriausias sprendimas buvo patikėti ne tik vaikų ugdymą ar priežiūrą, bet ir jų kasdienį auginimą valstybei. Žinoma, tai buvo tik propagandinis lygmuo, kuris nebūtinai ir ne visuomet valstybės buvo atliepiamas praktiškai. Be to diskursas šiek tiek kito priklausomai nuo kitų aktualių problemų ir tikslų, pavyzdžiui, 9–e dešimtmetyje, greičiausiai, reaguojant į išryškėjusias tėvų ir vaikų santykio problemas, atsirado vis daugiau straipsnių, kuriuose imama aptarti motinų ir vaikų emocinio ryšio stiprinimo būtinybę. Visgi paklusnumas autoritetų vadovavimui išliko motiniško rūpestingumo bruožas.

2. ABORTAS

2.1. Antiaborto kampanija ir kontracepcijos reprezentavimas

Sovietų Sąjungoje 1955 m. dekriminalizavus abortą, tokia reprodukcijos kontrolės paslauga visuomenei buvo pristatyta kaip dar viena valstybės geranoriškai suteikiama teisė moterims. Tačiau kartu sumanyta ir imta masiškai įgyvendinti antiaborto kampanija. Jos pobūdis buvo visiškai retorinis. Žvelgiant į kampanijos strategiją matyti kelios pasitelktos priemonės. Praktinė šios kampanijos priemonė buvo procedūros atvykusių moterų atkalbinėjimas, skatinimas persigalvoti dėl sprendimo nutraukti nėštumą. Atkalbinėti moteris buvo oficialiai rekomenduota¹⁸³ ir apie tai rašyta spaudoje: „Pirmasis nėštumas, atkalbinėjom, verkia ir neklauso. Sako, kad vyras nenori vaikų. – Ar žinote, kad galite likti bevaikė? – paklausiau. <...> tai buvo nebe pirmas kartas, kai man ir mano bendradarbiams pavykdavo atkalbėti moteris nuo aborto“¹⁸⁴. Be perspėjimų apie galimą nevaisingumą, gydytojai taip pat turėjo norinčias nėštumą nutraukti moteris įtikinti, kad valstybė jomis, ypač vienišomis, ir jų kūdikiais tinkamai pasirūpins. Toks motyvas viešajame diskurse dominavo, mat bendrai kartojo motinų, ypač vienišų, ekonominio savarankiškumo vaizdinį, valstybės siūlomos vaikų priežiūros, kartu ir vaikų namų paslaugų pasiūlymą.

Tuo tarpu viešojoje erdvėje pasitelkti emociškai jaudinantys, bauginantys ir moralizuojantys naratyvai. Pirmiausia, šios kampanijos kontekste gemalas reprezentuotas humanizuotai: „štai jau du mėnesiai – ūgis 2–3 cm. Bet visi organai, net rankų ir kojų pirštai, jau susiformavę. <...> Trys mėnesiai – 5–6 cm ilgio <...> ir jau aišku, berniukas jis ar mergaitė.<...> Keturi mėnesiai. Mano žmogutis galėtų patogiai jaustis ant delno, <...> man pagailo tų moterų, kurios šito nepajus. Ir net vyrų pagailo. <...> o septynių mėnesių jis atmerkė savo mėlynas akis“¹⁸⁵. Visgi pati procedūra buvo įvardijama ne kaip jau savaime vertingos, o kaip palaiptiesniui įgaunančios žmogišką pavidalą gyvybės

---

¹⁸³ Jono Neniškio pažyma „apie kovos priemonės su abortais sustiprinimo“ vykdymo eigą respublikoje, 1965, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3006, l. 110.

¹⁸⁴ L. Maleckas, „Iš ginekologo užrašų“, *Tarybinė moteris*, 1967 nr. 9, p. 8.

¹⁸⁵ G. Narauskaitė, „Mažasis rūpestėlis“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1970, nr. 10, p. 1.

nutraukimas: „Skyriaus priimamajame rikiavosi jaunų moterų eilutė. <...> Visos jaunos, iš pažiūros sveikos. <...> Kuo gi jos serga? Ne, jos neserga. ŠIOS MOTERYS NORI ATSIKRATYTI SAVO BŪSIMU KŪDIKIU [išryškinta originale,– I. B.]. Būdamos sveikos jos taps tam tikra prasme nepilnavertės“¹⁸⁶, – rašyta 1984 m. antiaborto kampanijos publicistikoje. Tad nors ir vaizdžiai, situacija nušviesta tik kaip būsimo, dar nesančio, kūdikio atsikratymas.

Visgi dažniausiai kampanijos diskursas plėtotas pasitelkiant fikcines situacijas, kurios komentuotos autoritetingu, įprastai mediko, arba savikritišku pačios moters balsu išdėstant teorinius kontrargumentus apsisprendimui nutraukti nėštumą. Čia abortas veik visuomet buvo pristatomas kaip veiksmas iš netinkamų individualistinių, egoistiškų moterų paskatų, akcentuojant jų ideologiškai netinkamą požiūrį į savo pareigas: „Vis dažniau pagalvoju, kad būtų tie du, kuriems neleidau išvysti pasaulio. <...> O juk duonos tada netrūko. Buvau egoistė“¹⁸⁷, – rašyta „Tarybinėje moteryje“. Taip pat, kaip argumentas buvo pateikiama ir visuomenės patiriamo nepritekliaus nauda tiek moteriai, tiek šeimai ir ypač vaikams. „Šioks toks“ trūkumas neva grūdina, sutvirtina šeimą, ugdo vaikų „teisingą“ moralę, šie neužauga egoistai, moka dalintis, tad, kaip nuolat priminta spaudoje: „dar geriau būtų, <...>, kad šio to trūktų – tada vaikai išaugą geresni“¹⁸⁸. Be to buvo pasitelkiama ir vienturčio vaiko ydingumo retorika: „vienas vaikas dažnai lepinamas <...>, auga egoistas ir neretai nueina klystkeliomis“¹⁸⁹, „Vienas vaikas nelabai gerai nei psichologiniu, nei fiziniu aspektu. <...> Gyvendamas šiltnamio sąlygomis jis auga fiziškai silpnas, paprastai neužgrūdintas, kaprizingas, dažnai serga“¹⁹⁰. Šio motyvo buvo gausu karikatūrose.

Kita ryški tendencija buvo moterų gąsdinimas aborto procedūros padariniais jų fizinei ir psichologinei sveikatai. Kaip pastebi Amy E. Randal, būtent poveikis partnerių santykiams, moters bei šeimos laimei buvo bene pagrindinė tema ir argumentas, naudotas sovietiniame antiaborto kampanijos

---

¹⁸⁶ „Rytoj – operacijos diena“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1984, nr. 3, p. 16.

¹⁸⁷ „Rytoj Operacijos diena“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1984, nr. 3, p. 16.

¹⁸⁸ „Demografija ir mes“, *Tarybinė moteris*, 1973, nr. 7 p. 21.

¹⁸⁹ „Rytoj Operacijos diena“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1984, nr. 3, p. 16.

¹⁹⁰ P. Šimulis, A. Vingras, *Jauniems tėvams*, Vilnius, 1988, p. 23.

diskurse¹⁹¹. Veik visose minėtos kampanijos publikacijose, pasitelkiant ir kino mediją (filmas „Aborto žala“) buvo kartojama ir pabrėžiama, kad abortu moterys rizikuodavo savo „pilnavertiškumu“: sveikata (taps nebevaisingos ar nedarbingos) ir laime – būdamos nevaisingos arba nedarbingos, negalės įprasminti savo gyvenimo, įvykdyti savo pagrindinių pareigų – gimdyti ir dirbti.

Tačiau čia svarbu tai, kad visais atvejais kampanija – argumentai ir manipuliacijos – buvo tikslingai nukreipta į jaunas merginas ir moteris bei iš esmės koncentravosi į pirmojo nėštumo abortą. Atsižvelgiant į publikuotą statistiką, tiek LTSR, tiek visoje Sovietų Sąjungoje didžioji dauguma moterų, kurios kreipėsi nėštumo nutraukimo procedūros, buvo ištekęsios, 25–35 m. amžiaus, jau turinčios vaikų¹⁹². Tad išties diskursas neatliepė realios didžiosios dalies aborto paslaugos auditorijos. Toks prasilenkimas su realybe, tikėtina, buvo dėl to, kad kampanija turėjo taip pat vykdyti ir bendresnio pobūdžio politinius uždavinius.

Svarbus „atšilimo“ bruožas buvo vartojimo augimas. Būtent moterys ir jaunimas sovietinės valdžios buvo identifikuoti kaip turintys natūralų polinkį į vartojimą ir jų vaidmuo „atšilimo“ politikoje buvo svarbus¹⁹³. Jų poreikiai, ypač moterų buitinio, šeimyninio gyvenimo kokybės lūkesčiai šios politikos sąlygomis augo, bet kuo toliau tuo labiau prasilenkė su santvarkos teikiamomis galimybėmis. Tai kūrė naują kultūrinę terpę, kurioje atsirado erdvės, o kartu ir rizikos kilti įvairioms valdžios nepageidaujamoms idėjoms. Tiesa, kad už uždarų durų problema gerai suvokta ir artikuliuota: „Sudarytos misijos kovai su abortais savo tikslo neatlieka ir yra neveiksmingos. <...> mažai ką gali jos padėti. Joms vedami uždaviniai gana sunkūs, kurių faktiškai įgyvendinti neįmanoma, pvz. aprūpinti būstu, darželiu–lopšeliu ir kt. Nes

---

¹⁹¹ Amy E. Randal, “Abortion Will Deprive You of Happiness!” Soviet Reproductive Politics in the Post–Stalin Era”, *a Journal of Women’s History*, 2011, Vol. 23, No. 3, p. 21.

¹⁹² 1958–1984 m. 80–90% pasidariusių nėštumo nutraukimo procedūrą buvo ištekęsios 25–34 m. moterys (Christopher Williams „Abortion and women’s health in Russia and the soviet successor states“, in: Rosalind J. Marsh (ed.), *Women in Russia And Ukraine*, Cambridge University Press, 1996, p. 136).

¹⁹³ Deborah A. Field, “Mothers and Fathers and the Problem of Selfishness in the Khrushchev Era“, in: M. Ilič, S. E. Reid, L. Attwood (eds.), *Women in the Khrushchev Period*, Palgrave Mcmillan, 2004, p. 98; Susan E. Reid, “Cold War in the Kitchen: Gender and the De–Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev“, *Slavic Review*, 2002, Vol. 61, No. 2, pp. 211–252. Įspūdinga moterų vartotojiškumo kritika publikuota J. Butautienės straipsniu „Į tavo visi sužiuro“, *Tarybinė moteris*, 1960, nr. 3, p. 15.

pagal abortų priežastis nemaža dalis moterų nutraukia nėštumą dėl blogų butų, arba kad nėra kas prižiūri vaikus, lopšeliuose–darželiuose vietų trūksta, butų trūksta¹⁹⁴, – teigė gydytojai. Tačiau sisteminiai pokyčiai, žinoma, buvo ne jų rankose. Tad panašu, kad, pavyzdžiui, socialinis nesaugumas ir skurdas ar jo rizika (tai deklaravo moterys) viešajame diskurse buvo redukuojami į tai, kas išties kėlė nerimą režimui – individualizmo, laisvės bei didesnės savo gyvenimo kontrolės apraiškas.

Visgi nepaisant skatinimo gimdyti, siekiant kontroliuoti reprodukciją, o kartu ir savo gyvenimus, Sovietų Sąjungoje egzistavo alternatyvos abortui. Teoriškai ir LTSR turėjo pasiekti įvairaus pobūdžio medicininės kontraceptinės priemonės: pastos, gaubtuvėliai, prezervatyvai. Visgi jos buvo ypač nepopuliarios, pavyzdžiui, 7-o dešimtmečio viduryje daugiau nei pusė iš 3594 Vilniaus mieste apklaustų moterų teigė, kad nėštumo nesisaugo arba naudoja nutraukto lytinio akto metodą¹⁹⁵. Žinoma, aktuali buvo priemonių patikimumo problema. Iš dalies galima teigti, kad tam, jog abortas buvo lengviausias reprodukcijos kontrolės metodas, neabejotinai įtakos turėjo modernių kontraceptinių priemonių Sovietų Lietuvoje praktinės problemos – jų trūkumas ir kokybė¹⁹⁶. Nors ilgainiui į Sovietų Sąjungą pradėtos importuoti tabletės „Infekundin“ (nuo 1969 m.), atsirado spiralės (LTSR pradėtos naudoti tik 1973 m.)¹⁹⁷, šių priemonių pasiekiamumas išties nebuvo užtikrinamas¹⁹⁸, o dalis jų dėl specifikos buvo sunkiai pritaikomos arba nepritaikomos didelei daliai moterų, pavyzdžiui, smulkesnio sudėjimo ar negimdžiusioms¹⁹⁹, tad spiralės – populiariausia kontraceptinė priemonė – realiai buvo daugiausia naudojamos vyresnių nei 40 metų moterų²⁰⁰. Kitų priemonių, kaip teigia

---

¹⁹⁴ Gyd. Gričienės raštas „Kova su abortais“, 1970, LCVA F. R–769, ap. 1, b. 4817, l. 64–65.

¹⁹⁵ Jono Neniškio pažyma „apie kovos priemonės su abortais sustiprinimo“ vykdymo eigą respublikoje, 1965, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3006, l. 104.

¹⁹⁶ Vilniaus m. sveikatos apsaugos skyriaus vedėjo V. Bernackio raštas LTSR Sveikatos apsaugos ministerijos vyr. akušeriui–ginekologui Jonui Neniškiui, 1965, LCVA F. R–769, ap. 1, b. 3006, l. 38.

¹⁹⁷ Vilniaus zonos akušerinės–ginekologinės pagalbos konjunktūrinė apžvalga už 1975, LCVA F R–769, ap. 1, b. 6850, l. 49.

¹⁹⁸ Plungės raj. centrinės ligoninės vyr. Gydytojo V. Skridailos atsakymas į raštą vyr. akušeriui ginekologui Jonui Neniškiui, 1965, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3006, l. 52.

¹⁹⁹ Vilkaviškio raj. akušerinio–ginekologinio darbo 1975 m. konjunktūrinė apžvalga, LCVA F R–769 ap. 1, b. 7600, l. 230.

²⁰⁰ Pokalbis su D.K., respondentė teigia, kad daugiausiai spirales įvesdavo vyresnėms nei 40 metų moterims, kurios jau turėjo keletą vaikų ir dažniausiai nerūpestingus, alkoholį nesaikingai vartojančius vyrus.

respondentas, „*praktiškai nebuvo. Ji [kontracepcija,– I.B.] buvo labai primityvi, tai pastodavo daug*“²⁰¹. Tokiomis sąlygomis siekdamas kontroliuoti reprodukciją moterys vartodavo priemones, kurios apnuodydavo („Motina nėštumo nenorėjo, nėštumo metu naudojo įvairius medikamentus, net nuodijosi“²⁰²; „vaiko motina vieniša, <...> galbūt ankstyvame nėštume norėjo jo išvengti ir to pasėkoje galėjo vartoti kokias tai priemones“²⁰³) arba žalodavo – naudodavo po lytinio akto makšties praplovimus citrinos rūgštimi, įvairiais skiediniais²⁰⁴. Kita vertus, šios situacijos iš dalies rodo ir konservatyvius lyčių santykius, atsakomybės už pastojimą priskyrimą moterims ir yra bendresnio pobūdžio mačistinio vyrų elgesio išdava. Juolab kad, kaip teigia respondentė, vyrai tiesiog nenorėjo prezervatyvų naudoti, nes, jų požiūriu, tai kaip „rožę per stiklą uostyti“²⁰⁵.

Išryškėja kontraceptinių priemonių reprezentacijos problema. Nors sovietinėje erdvėje mokslo pažanga ir mechanizacija buvo savotišku kultu, tačiau, kitaip nei daugelyje gyvenimo sferų, medicininių naujovių taikymas šeimos planavime buvo pateikiamas kaip vertybiškai nepriimtinas. Be to, į kontraceptinius metodus sovietiniai ekspertai žvelgė skeptiškai: „Klaidinga galvoti, kad pradėjus lytinį gyvenimą, galima išvengti nėštumo“²⁰⁶, – teigė gydytojas Venckauskas. Apskritai moderni medicininė reprodukcijos kontrolė buvo vienareikšmiškai susieta su piktavališka socialine inžinerija, kišimusi į natūralią, gamtišką sferą. Tai, pasak sovietinės propagandos, savo nedoriems kėslams naudojo tik cinikai kapitalistai Vakaruose. Tad, pavyzdžiui, nors pripažinta, kad dirbtinio apvaisinimo metodas yra medicininė pažanga, visgi moraliai ir socialiai jis buvo pateikiamas kaip abejotinas, neištirtas. Ypač dėl to, kad Vakaruose, kur metodas išrastas, dirbtinis apvaisinimas neva pasitelkiamas makabriškose situacijose – moteriai siekiant pagimdyti vaiką nuo žuvusio amerikiečių kareivio, kuris lėmė mirtį tūkstančiams vaikų ir jų motinų karo veiksmų metu. Kaip teigta šio pasakojimo atveju, dirbtinį apvaisinimą taikydami „biologiniai strategai“, JAV „sensacingai eksperimentuoja žmonėmis ir šeimyniniais ryšiais“²⁰⁷. Medicininės

---

²⁰¹ Pokalbis su J.R.

²⁰² Šiaulių zonos kūdikių, mirusių 1975 metų balandžio mėnesį, mirties priežasčių analizė, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 7539, l. 119.

²⁰³ Kūdikių ir vaikų iki 14 m. amž. Mirtingumo analizė už 1975 liepos mėn. Vilniaus m., LCVA f. R–769, ap.1, b. 7536, l. 131.

²⁰⁴ S. Saudargienė, „Nėštumo reguliavimas“, *Tarybinė moteris*, 1969, nr 3, p. 14–15.

²⁰⁵ Pokalbis su V.

²⁰⁶ A. Venckauskas, „Atsako gydytojas“, *Tarybinė moteris*, 1972 nr. 6, p. 1.

²⁰⁷ H. Vesels, „Žmonės iš konservų“, *Tarybinė moteris*, 1967, nr. 5, p. 4.

kontracepcijos priemonės buvo pristatomos panašiai, nors jų pasirinkimo Sovietų Sąjungoje ilgainiui ir daugėjo.

Žinoma, abortas irgi buvo reprezentuojamas kaip kenksminga procedūra. Tačiau lyginant su naujovėmis iš Vakarų – moderniomis medicininėmis kontraceptinėmis priemonėmis – abortas buvo pristatytas kaip natūralesnė, geresnė, saugesnė alternatyva. Analogiškai ydingi bei sąmoksliškai veikiantys Vakarai Šaltojo karo kontekste nuolat gretinti su Sovietų Sąjungos gaivališku gamtišku tyrumu ir taikingumu. Kaip atstovaujančios šią – tyrą ir taikią – pasaulio pusę, moterys, kuriomis neva ypatingai režimo pasirūpinta ir daug teisių bei paramos teikta, taip pat turėjo įsmeninti natūralią, stichišką ir pažeidžiamą gamtą. Tipiška laimingos sovietinės motinystės reprezentavimo „Tarybinėje moteryje” tendencija buvo jaunos motinos, patalpintos pievų, gėlių, laukų fone, paveikslas. Gamtai būdingi taikos ir tyrumo epitetai buvo nuolat pasitelkiami kalbant apie moteris, ypač aptariant jų šeimyninį gyvenimą, pirmiausia, žinoma, turint mintyje seksualinio elgesio, seksualinės reputacijos aspektą: „Norime matyti šiuolaikinę mergaitę drąsiai, savarankišką, bet tyrą“²⁰⁸.

Per visą „Tarybinės moters“ žurnalo leidybos istoriją publikuoti vos keli tekstai, kuriuose nušviesta ne vien moralinė pasiruošimo santuokai ir jaunavedžių gyvenimo pusė, bet teikta bent šiek tiek praktinės informacijos reprodukcijos kontrolės klausimais. Viename iš jų pasitelkiant jaudinančias istorijas, gąsdinimus ir šaltą, medicininę atmosferą, nėštumą padedantys kontroliuoti modernūs medicinos preparatai buvo traktuojami kaip rizikingi: „– Moterų konsultacijoje sutikau pažįstamą. Išsišnekėjome. Tai ji patarė gerti man tas tabletes. Gal sako, nereikės aborto. Aš ir apsidžiaugiau. – <...> Jeigu moteris būtų dariusi abortą, tai ji būtų ligoninėje išgulėjusi 3 – 4 dienas. O dabar jai teko sirgti apie tris savaites. Mes su dideliu vargu pastatėme ją ant kojų. <...> Kas nutiko šiai jaunai moteriai? Endokrininis preparatas, kurį ji vartojo, pakenkė normaliam organizmo darbui ir nervų sistemos veiklai“²⁰⁹.

Tame pačiame straipsnyje pateiktas ir kitas argumentas: „Pagalvokite, moterys, argi gydytojai įrodinėtų tablečių žalą, jeigu jos iš tikrųjų būtų naudingos sveikatai?“ Tačiau svarbu tai, kad neva natūralios (išties primityvios) priemonės buvo čia pat pristatytos kaip tinkanos, saugios ir patikimos siekiant kontroliuoti vaikų kiekį šeimoje. Teigta, kad taip pat kaip abortas nėštumo kontrolei padeda „išsišvirkštimai“ į gimdą, būtent dezinfekuojantis skystis (1 valgomas šaukštas 1 litrui vandens), kalio

---

²⁰⁸ „Mergaitė – būsimoji šeiminkė, žmona, motina“, *Tarybinė moteris*, 1970 nr. 1, p. 10.

²⁰⁹ „Apie visų intymiausia“, *Tarybinė moteris*, 1963, nr. 7, p. 18.

permanganato, boro rūgšties skiediniai, citrinos rūgšties naudojimas gimdos praplovimui po lytinio akto. Šios sąlygiškai natūralios priemonės bei abortas (tai, kas buvo nesunkiai prieinama Sovietų Sąjungoje) buvo vienareikšmiškai priešpastatyta naujovėms, kurios ilgą laiką, o kai kuriais, pavyzdžiui, kontraceptinių tablečių, atvejais pasiekdavo šalį būtent ir tik iš Vakarų – socialistinio bloko valstybių.

Kitame straipsnyje, publikuotame 1969 m., kai į Sovietų Lietuvą pradėtos importuoti socialistinėje Vengrijoje gamintos kontraceptinės tabletės „Infekundin“, bene pirmą kartą visuomenei viešai ir pakankamai išsamiai pristatyti modernūs medicininiai preparatai. Svarbu tai, kad straipsnyje aptartas šių tablečių vartojimas (kiek, kaip ir kam galima jas vartoti) bei, kad norint jų įsigyti, reikia pirmiausia kreiptis į gydytoją. Visgi ir čia atiduota duoklė platesnio pobūdžio antivakarietiškai propagandai, skatintas įtarumas tablečių atžvilgiu – paminėta, kad tabletes naudoja milijonai pasaulio moterų, daugiausiai JAV bei Didžiojoje Britanijoje, tačiau dalies šių ir panašių naujų medicininų preparatų veikimo principas išties medikams nėra iki galo žinomas ir suprantamas²¹⁰. Tai visiškai atitiko sisteminį kontraceptinių tablečių demonizavimo diskursą, palaikytą Sovietų Sąjungoje 8–e dešimtmetyje²¹¹.

Trečiajame straipsnyje, publikuotame 1974 m., primintas ir pristatytas Ogino Knaus'o metodas (kontracepcijos būdas, kuris remiasi vaisingųjų dienų nustatymu), kaip „natūralus ir visiškai nekenksmingas moters organizmui“²¹². Vėlgi čia pat, prie informacijos apie šį natūralų metodą, pirmiausia pateikti ir apibendrinti tablečių, spiralių ir pesarų šalutiniai poveikiai. Tad per gan ilgą laiką žurnale visgi išsamiau ir teigiamai reprezentuotas tik mediciniškai patikrintas, bet iš esmės natūralus metodas lyg kompromisinis, priimtinas vidurio kelias, įsispraudęs tarp primityvių, beveik liaudiškų metodų, prastos reputacijos medicininių abortų ir neva rizikingų bei nepatikimų modernių medicininių preparatų, populiarių Vakaruose, tačiau neva nesuprantamų Sovietų Sąjungos gydytojams.

---

²¹⁰ S. Saudargienė, „Nėštumo reguliavimas“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrاندukas*, 1969 nr. 3, p. 4.

²¹¹ Boris Denisov, Victoria Sakevich, “Birth Control in Russia: A Swaying Population Policy”, in: L. Niethammer, S. Satjukow (eds.), *Wenn die Chemie stimmt...: Geschlechterbeziehungen und Geburtenplanung im Zeitalter der “Pille”*, Walstein Verlag, 2016, p. 260.

²¹² A. Venckauskas, „Antikoncepcijos klausimai“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrاندukas*, 1974 nr. 11, p. 4.

Sovietų Sąjungoje reprodukcijos kontrolei turėjo būti pasitelkiamos tik natūralios priemonės. Šiuo atveju svarbus tapo ir moterų bei ypač jų motinystės natūralumas: „Protingai planuojant šeimą, ypač svarbu nenutolti nuo gamtos dėsnių, nes, nusižengus jiems, negalima tikėtis laimingos motinystės“, – rašyta 1975 m. straipsnyje „Moteris ir motinystė“²¹³. Viena vertus, gali būti, kad medijose atsakingai teikta informacija apie tas priemones ir metodus, kurie realiai galėjo būti praktikuojami deficito sąlygomis – natūralios priemonės ir lengviau prieinami, nesudėtingai butyje pasigaminami preparatai. Kita vertus, Francoise Navailh, tyrusi fikcines moterų istorijas, pasakotas sovietmečio kine, pastebi, kad jose moterys nuolat persmelktos baimės pastoti²¹⁴. Atsižvelgiant į tai, tikėtina, kad oficialiajame diskurse reprezentuota reprodukcija nebuvo ir neturėjo būti sąmoningai, racionaliai kontroliuojama moterų gyvenimo dalis. Strategiškai daugiausia buvo gąsdinama psichologiniu nepasitenkinimu – laimės pojūčio trūkumu – ir teigiamas bei palaikomas moterų natūralumo, pažeidžiamumo, bejėgiškumo ir nekontroliuojamos būklės vaizdinys. Didesnę vaisingumo kontrolę, o kartu ir moterų gyvenimo savikontrolę užtikrinančios priemonės buvo sistemingai mistifikuojamos, siejamos su nežinomybe, o svarbiausia, būtent niekšiškais Vakarų sumanymais. Šeimos planavimo, reprodukcijos, vaisingumo temos buvo plėtotos tik iš dalies atliepiant realius moterų ir šeimų poreikius.

2.2. Aborto priežastys

Kaip mini Andrea Griffante, nepriklausomoje Lietuvoje 1930 m. buvo atliekama apie 15 000 nėštumo nutraukimų²¹⁵. Šie duomenys paimti iš leidinyje „Savivaldybė“ Petro Skomskio publikuotos pirmosios Lietuvoje motinų ir vaikų apsaugos konferencijos apžvalgos. Tekste Petras Skomskis atpasakoja prof. Prano Mažylio pranešimo nuotrupas. Pasak autoriaus, profesorius pažymėjo, kad visi šie abortai yra atlikti nelegaliai, dėl jų kasmet miršta apie 700 moterų, 90 % abortų atliekama „be reikalo“, o nėštumo

---

²¹³ G. Džiaugienė ir V. Sadauskas, „Moteris ir motinystė“, *Tarybinė moteris*, 1975 nr. 5, p. 5.

²¹⁴ Francoise Navailh, “The Image of Women in Contemporary Soviet Cinema“, in: Anna Lawton (ed.), *The Red Screen: Politics, Society, Art in Soviet Cinema*, Routledge 1992, p. 222.

²¹⁵ Andrea Griffante, *op. cit.*, p. 108.

nutraukimo mastas (abortas ir kitokių dirbtinių priemonių naudojimas) auga, ir praktikos imamos pastebėti ne tik miestuose, bet ir kaimuose²¹⁶. Visgi net ir pasitikint šiuo tekstu, reikia pasakyti, kad prof. Petras Mažylis pranešime labiau išsakė kritiką bendresniais socialinės politikos ir medicininio gimdyvių ir motinų aptarnavimo klausimais, o pateikta abortų statistika čia nenagrinėta ir duomenys nedetalizuoti. Nėra tikslinama, ir kokios tiksliai praktikos į šią statistiką buvo įtrauktos, ir kaip šie duomenys surinkti²¹⁷.

Kita vertus, lietuvių šeimos ir gimtųjų papročių etnografiniuose tyrimuose pastebima, kad abortas tarpukario Lietuvoje, nepaisant to, jog viešai buvo vertinamas kaip amoralus ir pasmerkiamą bendruomenėje prišaukdavęs veiksmas²¹⁸, o kartu ir kriminalinė veika, už kurią turėjo būti baudžiama teisiškai, išties nebuvo reta praktika. Įprastai moterys siekdavo susikelti persileidimą naudodamos įvairius liaudiškus metodus, tai, iškilus viešumon, buvo vertinama taip pat kaip abortas²¹⁹. Visgi tyrimuose pabrėžiama, kad plačiau aborto praktika paplito tik 3–4–e dešimtmečiuose, visgi net ir tuomet, neva, moterys tik kraštutiniu atveju kreipdavosi į

---

²¹⁶ P. Skomskis, „Pirmoji Lietuvoje moterų ir vaikų apsaugos konferencija Kaune“ *Savivaldybė*, 1930, nr. 4 (83), p. 19.

²¹⁷ Palyginus su Lenkija ar Latvija, tarpukario Lietuvoje, panašu, apskritai menkai vyko aborto temos analizavimas, ypač viešojoje erdvėje. Šiose kaimyninėse valstybėse vykę procesai susiję su aborto fenomenu, paslauga ir procedūra: profesionalų diskusijos, net ir diskusijos Bažnyčios viduje, o taip pat ir visuomenės švietimas, ar visuomeniniai judėjimai buvo įgavę gerokai platesnį mastą ir įvairesnes formas (Ineta Lipša, „Over–Latvianisation in Heaven” – Attitudes towards Contraception and Abortion in Latvia 1918–1940“, in: B. Felder, P. Weindling (eds.), *Baltic Eugenics. Bio–Politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania, 1918–1940*, Amsterdam/New York, NY: Rodopi, 2013, pp. 169–201; Sylwia Kuzma–Markowska, „Conflicts and Interdependencies: Family Planning Narratives and Activisms in Interwar Poland“, pranešimas konferencijoje "Tracing Social Change: "Family Planning" since the 19th Century" 2021 07 12, Herder Institute, Vokietija; "An Unexpected Continuity: Voluntary and Compulsory Sterilization in the Rhetoric of the Pre– and Post–World War II Polish Birth Control Movement", *East Central Europe*, 2011, Vol. 38, p. 97–114.

²¹⁸ Nors platesnių tyrimų apie diskusijas aborto klausimu tarpukario Lietuvoje nėra, visgi, galima matyti, kad pavyzdžiui, Latvijoje, ir viešojoje erdvėje ekspertų buvo diktuotas ypač neigiamas požiūris į abortą, šį reiškinį susiejant su sąmoningu valstybės silpninimu, tautos mažinimu. Taip pat Latvijoje jau 3–e dešimtmetyje buvo rodomi šviečiamieji kino filmai apie abortą ir jo žalą (Ineta Lipša, *op. cit.*, p. 169–201).

²¹⁹ Rasa Paukštytė–Šaknienė, *op. cit.*, 2008, p. 34.

„daktarkas“, užsiėmusias nėštumo nutraukimu naudojant akušerines priemones²²⁰.

Reokupuotoje Lietuvoje dirbtinio nėštumo nutraukimas buvo uždraustas grindžiant Sovietų Sąjungos politikos principais. Sovietų Sąjungoje, reaguojant į demografinę krizę ir atitinkamai modeliuojant ideologinę liniją, nuo 1936 m. dirbtinis nėštumo nutraukimas buvo uždraustas. Tik išimtiniais atvejais leidimą mediciniam abortui atlikti galėjo suteikti gydytojų komisija, įvertinusi nėštumo ar gimdymo riziką moters gyvybei arba esant vaisiaus žymaus apsigimimo rizikai. Sovietų Sąjungos politika abortų klausimu laikotarpiu iki legalizavimo 1955 m. yra gausiai tirta problema tiek posovietinės erdvės, tiek Vakarų mokslininkų²²¹. Nepaisant draudimo ir griežtėjančios institucionalizacijos, kuri turėjo pasitarnauti ir kaip fizinės moterų kontrolės sistema, išlikę duomenys apie abortų praktiką Sovietų Sąjungoje, pradedant statistika, baigiant gydytojų diskusijomis ar nelegalių praktikų išieškojimu šiuo laikotarpiu, yra labai riboti²²². Pokario Lietuvoje duomenų situacija yra dar keblesnė. Čia reikia turėti mintyje tai, kad ir iki reokupacijos visuomenės pasitikėjimas moderniomis medicininėmis paslaugomis buvo menkas²²³, tad ir vėliau, panašu, prireikė laiko, kol moterys ėmė jomis naudotis.

Kaip teigia Mie Nakachi, Sovietų Sąjungos šalyse, kurios karo laikotarpiu buvo okupuotos nacistinės Vokietijos, egzistavo nuosaikus požiūris į abortą. Nacistinės Vokietijos okupuotuose kraštuose, kur žmonėms buvo numatyta dirbti, o ne daugintis, aborto praktika buvo susieta su ideologine ir politine programa tad nekriminalizuota. Tyrėjos teigimu, pokariu, net ir egzistuojant

---

²²⁰ *Ibid.*

²²¹ Alexander Adveev et al. “The History of Abortion Statistics in Russia and The USSR from 1900 to 1991”, prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/306160208_The_history_of_abortion_statistics_in_Russia_and_the_USSR_from_1900_to_1991, [žiūrėta 2020 05 16]; Mie Nakachi, *Replacing the Dead: Politics of Reproduction in the Postwar Soviet Union, 1944–1955*, University of Chicago, Department of History, Dissertation, 2008; Janet Hyer, *Fertility Control in Soviet Russia, 1920–1936: a Case Study of Gender Regulation and Professionalization*, PhD thesis Department of Political Science, University of Toronto, 2007; Victoria I. Sakevich, Boris P. Denisov, “Birth Control in Russia: Overcoming the State System Resistance”, *Higher School of Economics Research Paper*, No. WP BRP42/SOC/2014

²²² Alexander Avdeev, Alain Blum, Irina Troitskaya, “The History of Abortion Statistics in Russia and The USSR from 1900 to 1991”, *Population: An English Selection*, 1995, No. 7, p. 39–66.

²²³ Rasa Paukštytė–Šaknienė, *op. cit.*, 2008, p. 34.

draudimui, minėtose šalyse gydytojai tęsė aborto operacijas²²⁴. Taip pat yra etnografinių tyrimų, kuriuose teigiama, kad Lietuvoje abortas atlaidžiau imtas vertinti Antrojo pasaulinio karo metu ir pokariu²²⁵. Žinoma, dėl karo ir pokario situacijos ir šių įvykių kontekste neabejotinai vykusio seksualinio smurto ir prievartos, tikėtina, kad nėštumo nutraukimo poreikis galėjo būti išaugęs. Visgi, prielaidas apie kintantį požiūrį į abortą, taip pat ir praktikos populiarumo augimą archyviniais šaltiniais sunku patvirtinti ar paneigti.

Tačiau galima pastebėti porą išryškėjusių detalių, kurios rodo, kad visgi ne nacistinės okupacijos tvarka ar moterų karo bei pokario patirtys turėjo įtakos tam, kaip pokario laikotarpiu atrodo aborto procedūra ir kaip bent dalis visuomenės į tai žiūrėjo. Šaltiniuose geriausiai girdimas institucijų darbuotojų balsas, tad galima kabėti nebent apie šios visuomenės dalies požiūrį. Jis, regisi, išties neretai buvo lankstus: „milicijos darbuotojai <...> pareiškė, kad „ambulatorija neturi visai širdies reikalaujama perduoti teismui „abortmacherę“, kuri turi mažametę dukterį“; „akuš.–ginekologas pranešė raštu Raseinių prokuratūrai apie minėtą kriminalinį abortą. Atvyko tardytoja N. E. Pasirodė, kad pil. V. D. yra tardytojos draugė, <...> sekančią dieną tardytoja N. pasakė akuš.–ginekologui padaryti pil. V. D. abortą. Vietos akuš.–ginekologui atsisakius tai padaryti, tardytoja N. pasakė, kad ji draugiškai patarianti pil. V. D. abortą, nes pil. V. esąs toks žmogus, kuris nesiskaitęs su priemonėmis eidamas prie tikslo ir pagrasė, kad nepadarius aborto akuš.–ginekologas pamatys „baltasias meškes.“²²⁶ Be to, matyti, kad atvejai tiesiog menkai dokumentuoti, nes pokario teisėsaugos aparato darbuotojų, kurių kontingentas neabejotinai buvo specifinis, prioritetas buvo ne ši veika. Didelė dalis atveju, kurie perduoti teisėsaugai, buvo ignoruoti ir netirti²²⁷, pavyzdžiui: „Pranešta buvo Raseinių prokuratūrai, kuri pareiškė žodžiu, kad jie jokių priemonių nesiima, nes kaltininkas gyvenęs Ariogalos raj. Telefonu praneša Ariogalos milicijai, kuri pareiškė, jog nematanti reikalo įsikišti.“

Kita vertus, draudimo laikotarpiu, kaip ir vėliau, neteisėtą paslaugą už medicinos įstaigų ribų dažnai atlikdavo būtent žemesnysis medicinos

---

²²⁴ Mie Nakachi, *op. cit.*, 2008, p. 244.

²²⁵ Rasa Račiūnaitė–Paužuolienė, „XIX a. pabaigos XXI a. pradžios gyvenimo ciklo papročiai“, *Papilė*, 2006, t. 2–3, Vilniū, p. 165.

²²⁶ Nežinomo asmens rašto LTSR SAM nuorašas, 1952, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 636, l. 38–39.

²²⁷ Kauno srities vyr. Akuš. Gin. Andriūškevičiaus raštas LTSR SAM Resp. Vyr. akuš. gin. Jonui Neniškiui, 1952, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 636, l. 5–6; tas pats Klaipėdos srities Sveikatos apsaugos skyriaus vyr. akuš. Gin. Cukermas, l. 6–7, 9.

personalas arba medicinos įstaigose nedirbę ar medicininio išsilavinimo neturėję asmenys, o ne kvalifikuoti gydytojai, akušeriai–ginekologai, turėję praktikos nacistinės okupacijos laikotarpiu. Pavyzdžiui: „Pranešus vietos organams (Betygalos) apie šiuos kriminalinius abortus ir nurodžius, kad abortus daro pil. B. [dirbanti, – I. B.] „Kelias į komunizmą“ kolūkyje kiaulių šerėja <...> Milicijos organai padarė kratą pas minėtą pil. B. ir rado abortui daryti jos pačios pritaikytas priemones: guminių balioniuką, tuščiaavidurį vamzdelį, virbalų bei žasies plunksnų rinkinį“²²⁸; „Neturėdama medicininio išsilavinimo vertėsi abortų darymu“²²⁹. Atsižvelgiant į rastus duomenis panašu, kad vienintelis šaltiniuose atsispindintis požiūris – žmonių, pokariu užėmusių atsakingas pozicijas milicijoje, prokuratūroje, medicinos įstaigose ir pan., – sukuria, tikėtina, klaidingą kintančio požiūrio visoje visuomenėje įspūdį²³⁰.

Žvelgiant į aborto dokumentacijos problemas Sovietų Rusijos kontekste, nenuostabu, jog LTSR duomenų apie abortus iki 1956 m. aptinkame labai mažai. Pavyzdžiui, apibendrinta statistika, pateikiama kriminalinės paieškos skyriaus prie LTSR Vidaus reikalų ministerijos (VRM) dokumentuose, teigiama, kad per 1951 metus į medicinos įstaigas pateko 9276 moterų dėl kriminalinių abortų (tai neva sudarė 22% stacionaruose priimtų gimdymų skaičiaus), iš kurių 30 žuvo, daugybė liko „invalidės“²³¹. Visgi šie duomenys gana smarkiai prasilenkia su medicinos įstaigų duomenimis, pateikiamais Sveikatos apsaugos ministerijai (SAM) skirtose apyskaitose. Pavyzdžiui, 1950 m. I pusmetyje kriminalinių abortų LTSR visose med. įstaigose, įskaitant moterų konsultacijos punktus, fiksuota vos 340, iš jų tik 251 perduota

---

²²⁸ Nežinomo asmens rašto LTSR SAM nuorašas, 1952, LCVA f. R–769, ap. 1, b.636, l. 38–39.

²²⁹ Aukščiausiosios tarybos prezidiumo kanceliarijos išrašas iš protokolo nr. 35, 1954, R–754, ap. 5, b. 221, l. 25.

²³⁰ Kaip pažymi Marė Baublytė ir V. Klimas, remiantis įvairių šalių duomenimis, aborto praktika ir jos populiarumas, paplitimas, mastas yra menkai susiję su moralinėmis nuostatomis ir požiūriu į negimusią gyvybę (Marė Baublytė, V. Klimas, „Gimstamumo reguliavimas Lietuvoje: situacija ir nuostatos“, in: Vlada Stankūnienė, Alfonsas Algimantas Mitrkas (sud.), *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997, p. 134.

²³¹ LTSR kriminalinės paieškos skyriaus vadovų ir VRM registracijos ir įskaitos valdybos operatyvinio posėdžio protokolas, 1952 05 16, LYA f. V–99, ap. 1, b.19, l. 29.

prokuratūrai²³². Abejotina ar per vienerius metus (1950 ir 1951 m.) galėjo taip smarkiai išaugti abortų skaičius. VRM pateikiamas tūkstantinis skaičius, nors ir tikėtinas, tačiau lieka neaišku, kokiais duomenimis paremtas.

Bene daugiausiai išsamesnės informacijos apie aborto praktikas galime sužinoti iš tokių medicininės sistemos dokumentų, kaip gydytojų iniciatyva SAM pateikiami „įsimintini“ abortų atvejai ir moterų, dėl kriminalinės veikos perduotų teisėsaugai, sąrašai (iš šios menkos dokumentacijos matyti, kad dėl aborto kreipdavosi moterys tarp 21 ir 45 metų amžiaus, sprendžiant iš pavardžių tiek ištekėjusios, tiek ne²³³) arba moterų epikrizės. Bene detaliausiai dokumentuoti tik tie atvejai, kai medicininis abortas baigdavosi moters mirtimi arba rimtomis sveikatos komplikacijomis. Tokiais atvejais galime matyti bent šiek tiek duomenų apie procedūros aplinkybes: moterų amžių ar socialinę padėtį (kilusi iš miesto ar kaimo vietovės, ar ištekėjusi, kiek vaikų turi ir pan.). Tad net legalaus medicininio aborto atvejai draudimo laikotarpiu didžiąja dalimi lieka nežinioje. Kita vertus, statistiniuose medicininuose dokumentuose nedetalizuojama, apie kokius abortus tiksliai yra rašoma, mat abortas reiškė ir natūralų persileidimą, ir susikeltą persileidimą, ir medicininį, akušerinėmis priemonėmis atliktą nėštumo nutraukimą. Visgi ir tai turint omenyje, sunku rasti 30 mirties atvejų dėl aborto per metus. Tad labiau tikėtina, kad nelegalios medicininės praktikos ar tradiciniai moterų naudoti metodai, jei nesibaigė mirtimi, tai liko šešėlyje, o sisteminiuose dokumentuose pateikiami skaičiai išties neatskleidžia visuomenės požiūrio į abortą, juo labiau to požiūrio kitimo.

Dirbtinis nėštumo nutraukimas, kaip minėta, Sovietų Sąjungoje antrą kartą legalizuotas 1955 m., LTSR nutarimas pradėtas įgyvendinti 1956 m. 1964 m. aborto procedūros sąlygos buvo dar labiau atlaisvintos, nėštumo nutraukimo apsisprendimo terminas pailgintas iki 12 savaičių, nuo šiol nepilnametėms merginoms kreipiantis dėl procedūros nereikėjo oficialaus tėvų sutikimo. Taip pat siekiant procedūros nebebuvo reikalinga kreiptis ir į gydytojų komisiją. 1987 m. apsisprendimo terminas pailgintas iki 28 savaičių²³⁴, jei tam būta „rimtų socialinių priežasčių“ – vyro mirtis nėštumo

---

²³² Gimdymo namų ir ligoninių gimdymo skyrių apyskaitų duomenys, 1950, LCVA f. R-769, ap.1, b. 452, l. 1-59; Moters konsultacijų apyskaitos, 1950, LCVA f. R-769, ap.1, b. 455, l. 1-53.

²³³ Raseinių raj. ligoninėje gulėjusių su abortais perduotų prokuratūrai sąrašas už 1951-1952 m. LCVA f. R-769, ap.1, b. 636, l. 32.

²³⁴ Bet Jonas Stankus teigia, kad terminas pailgintas jau 1982 m. Lieka neaišku ar tai autoriaus atminties liapsusas, ar praktikoje tokios taisyklės galiojo ir anksčiau

metu, vyro įkalinimas, išprievartavimas ar pan., nors tiksliai, kas yra tos „rimtos“ priežastys, nebuvo apibrėžta.

Sovietų Sąjungai dekriminalizavus nėštumo nutraukimą, aborto paklausa tapo stabili²³⁵ ir veik masinė²³⁶. Taip procedūros populiarumą aiškina kalbinti gydytojai: „*Buvo turbūt lengviausia. Niekas negalvojo.*“²³⁷ Išties, abortas buvo sąlyginai lengvai prieinama paslauga, be to didžiąją dalį legalizacijos laikotarpio nemokama. Teikti nėštumo nutraukimo paslaugą buvo pritaikytos didžioji dalis medicinos įstaigų, įskaitant moterų konsultacijos punktus, net kai kuriose didesnėse industrijos įmonėse įsteigtuose moterų konsultacijos punktuose. Ilgainiui Vilniuje atidarytas net specialus gimdymo namų ginekologijos skyrius, teikęs tik nėštumo nutraukimo procedūras, jis neoficialiai vadintas „abortariumu“.

Nors abortų (tiek dirbtinių nėštumo nutraukimų, tiek savaiminių, įvykusių už medicinos įstaigų ribų) priežasčių dokumentavimas vyko ir anksčiau, tik ties 7-o – 8-o dešimtmečių sandūra medicinos įstaigose tai daryti imta sistemingiau. Buvo patvirtinta forma, kaip juos fiksuoti. Be įprastų standartinių priežasčių, kaip pvz., sunkus fizinis darbas, traumos darbe ar buityje²³⁸, buvo įtrauktos tokios aplinkybės, pavyzdžiui, „nuovargis“²³⁹. Be to, šiuokart buvo galima pridėti pačių moterų įvardytas priežastis. Taigi nors

---

nepaisant oficialių nuostatų. (Jonas Stankus, *Tarp dienoraščio eilučių*, Danielius, 2005).

²³⁵ Stabilus atliekamų abortų skaičius fiksuojamas jau 8-o dešimtmečio pradžioje. Jei vienos zonos skaičius kiek sumažėdavo, kitose – išaugdavo. Gyd. Gričienės raštas „Kova su abortais“, 1970 05 19, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 4817, l. 63–65.

²³⁶ Christopher Williams („Abortion and Women’s Health in Russia and the Other Successor States“, in: R. J. Marsh, Rosalind Marsh (eds.), *Women in Russia And Ukraine*, Cambridge University Press, 1996 p. 137–139) yra pateikęs visų Sovietų Sąjungos respublikų abortų statistiką nuo 1954 m., o LTSR nuo 1971 m., šaltinis – A. Avdeev, A. Blom, I. Troitskaia, ‘L’avortement et la contraception en Russie et dans l’ex-URSS: histoire et présent’, *Dossiers et Recherches*, Paris: INED, 1993, nr. 41, p. 46,60. Iš pateikiamos statistikos matyti, kad visoje Sovietų Sąjungoje didžiąją laikotarpio dalį mediciniškai buvo atliekama apie 7–7,5 mil. Abortų, Lietuvoje – apie 45 tūkst. abortų per metus.

²³⁷ Pokalbis su V.

²³⁸ Abortų charakteristika Panevėžio zonoje 1970 m. I pusmetį, LCVA F. R–769, ap. 1, B. 4817, l. 43.

²³⁹ Ši priežastis buvo medicinos darbuotojų užginčyta, pavyzdžiui, siūlyta išbraukti punktą nr. 5 – aborto priežastį „nuovargis“, mat į tokią grafą galima įrašyti visas moteris be išimties (Respublikinės Klaipėdos ligoninės vyr. akušerės ginekologės Girčienės atsakymas Jonui Neniškiui, 1970, LCVA F. R–769 ap.1 b. 4817, l. 16).

dalį abortų priežasčių formose, kurias reikėjo užpildyti, buvo jau nurodytos, standartinės, taip pat buvo ir galimybė pažymėti kitokius atvejus. Visgi vietos detaliau aprašyti moterų pasirinkimo motyvus nebuvo. Be to, kaip atvirai ir sąžiningai formos buvo pildomos sistemos darbuotojų, juo labiau kaip atvirai moterys apie priežastis, motyvus kalbėdavo, lieka nežinoma.

Visgi iš šių standartinių medicininių formų galima matyti, kad per pirmąjį 1970 metų ketvirtį, pavyzdžiui, Šiaulių rajono centrinėje ligoninėje buvo užfiksuoti 98 abortai pagal moterų pageidavimą. Nurodytos abortų priežastys skamba taip: Nenori vaikų ir nenori daugiau gimdyti (23 atvejai); Mažas vaikas (23); Blogos gyvenimo sąlygos (10); Daug vaikų (6); Vienišos (14); Išsiskyrusios (6); Persirgusios gripu (2); Virš 40 metų (2); Gimdė dvynius, bijo (1); Medicininė indikacija (1); Mokosi (3); Nesugyvena su vyru (7)²⁴⁰. Tais pačiais metais Panevėžio administracinėje zonoje²⁴¹ per pusmetį fiksuota 946 abortų, atliktų remiantis moterų noru. Šių abortų priežastys žymimos taip: Nenori daugiau vaikų (256); Mažas vaikas (273); Neturi vyro (79); Blogos buitinės sąlygos (73); Nesugyvena su vyru (37); Dėl mokslo (19); Daug vaikų (81); Blogos materialinės sąlygos (32); Vyras kalėjime (1), Vyras kariuomenėje (2); Bloga sveikata (71); Vyras serga (7); Naudojo daug vaistų (5); Vyras alkoholikas (6); Pagal med. indikacijas (21); Mirė vyras (2); Vyras serga psichine liga (2)²⁴². Labai panašūs rodikliai buvo ir kitur. Pavyzdžiui, Vilniaus administracinėje zonoje nurodoma, kad per 1970 m. pusmetį iš visų 6427 atvejų 33% moterų nutraukė nėštumą dėl dviejų ar daugiau vaikų, 18,5% dėl mažų vaikų, 8,8% nes buvo vienišos, 8,3% dėl blogo buto, 2,4% dėl lopšelio–darželio paslaugų trūkumo, likusioji dalis lieka nepaaiškinta, dokumente neidentifikuota²⁴³.

Iš panašaus pobūdžio duomenų apie abortų priežastis galima apibendrinti dominuojančius nėštumo nutraukimo motyvus. Santykinai didžiausia dalis – socialinis nesaugumas, sąlygotas ekonominių, socialinių priežasčių: skurdo, blogų gyvenimo sąlygų, mažų atlyginimų ar pan., bei nenoras turėti daugiau vaikų. Tikėtina, kad pirmoji priežastis dažnu atveju lėmė antrąją ir atvirkščiai, antroji buvo kartais pridengiama pirmąją. Antra – įvairios su vyru šeimoje

---

²⁴⁰ Šiaulių rajono centrinės ligoninės abortų ataskaitą už I–ą ketvirtį, 1970 LCVA f. R–769, ap. 1, b. 4817, l. 39.

²⁴¹ Į ją įėjo Panevėžio miestas ir rajonas, Anykščių, Biržų, Kupiškio, Pasvalio, ir Rokiškio rajonai.

²⁴² Abortų charakteristika Panevėžio zonoje už 1970 m. I pusmetį, 1970 LCVA f. R–769, ap. 1, b. 4817, l. 42–43.

²⁴³ Abortai ir jų priežasčių analizė Vilniaus zonoje 1970 metų pirmame pusmetyje, 1970, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 4817, l. 54–55.

susijusios problemos bei iš to kylantis socialinis nesaugumas, t.y. partnerio nebuvimas šeimoje, partnerio elgesys, santykis su partneriu ir pan. Ir bene mažiausia užfiksuotų atvejų dalis motyvuota moterų asmeniniais poreikiais ir būtinybėmis – rūpestis savo sveikata, tęsiami mokslai ir kita.

Kaip minėta, socialinio nesaugumo nulemtu ekonominių priežasčių ir asmeninių poreikių temos buvo tos, kurios naudotos antiaborto kampanijos retorinėje strategijoje. Tačiau visgi nemažą dalį apsisprendimų lėmė būtent santykis su vyru arba vyro elgesys su partnere. Ši priežastis antiaborto kampanijoje analizuota išskirtinai retai. Nors kartais vidiniuose medicinos sistemos dokumentuose ji buvo minima, pavyzdžiui, 1965 m. LTSR vyr. akušeris ginekologas Jonas Neniškis pažymėjo, kad iš išnagrinėtų 13400 abortų atvejų 6 proc. nurodytų priežasčių sudarė „kitos priežastys“, jo teigimu, tai reiškė išprievartavimus, sutuoktinio nenorą turėti vaikų ar bedarbybę²⁴⁴. Betgi, kaip matyti iš moterų laiškų, abortas neretu atveju išties buvo neatsiejamas nuo patiriamo smurto ir vyrų girtuoklystės ar, bendresne prasme, vyrų įtakos²⁴⁵. Ne formaliuose, o išsamiuose, laisvai reikštuose moterų liudijimuose, skirtuose ne medicininėms formoms, bet siekiant pasiguosti, sulaukti pagalbos ar patarimo, vienintelė ryškiau atsiskleidžianti priežastis yra būtent fizinio ir psichologinio smurto, nusivylimo santykiu su partneriu, jo reakcijos į nėštumą įtaka apsisprendimui:

Vyras pradėjo rėkti išsigandęs: „pašalink greitai o tai ne aš pašalinsiu. Ir pradėjo mane terorizuot valgyk savo atskirai, motina neleidžia nei į virtuve

---

²⁴⁴ Sveikatos apsaugos ministerijos vyr. akušerio–ginekologo Jono Neniškio raštas 1965, LCVA F. R–769, ap.1 b. 3006 l. 108.

²⁴⁵ Svarbu pažymėti, kad aborto draudimo laikotarpiu, kuomet moterys buvo teisiamos už abortą, galima pastebėti ir vyrų dalyvavimą procese. Pavyzdžiui, 1947 m. kartu su moterimi pasidariusia abortą prieš teismą stoji ir vyras, kuris, kaip teigta parodymuose, davė pinigų nėštumui nutraukti. Visgi jis dėl įkalčių trūkumo buvo išteisintas, o moteriai teko 7 metų laisvės atėmimo bausmė (Nuosprendžio pasirašyto MVD spec. skyriaus И Т Л “P“ viršininko kopija. LTSR Aukščiausiosios tarybos prezidiumo malonės prašymų svarstymų dokumentai. LCVA f. R–758, ap. 5, b. 92, l. 149). Kitu atveju, 1952 m. kuomet moteris dėl aborto žuvo, vyras buvo nuteistas dėl to, kad bendrininkavo – davė pinigų abortui ir teigė, kad jei moteris nėštumą nutrauks jis ją vesiąs (LTSR Kauno srities teismo baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos nutartis, 1952, LCVA f. R–758, ap. 5, b. 114, l. 93). Abortą legalizavus, tokių vyrų įsitraukimo į sprendimus atvejų praktiškai aptikti nebėra įmanoma.

*ieiti nei išsivirti nei nusiprausti. <...> O naktį pareina vyras iš Milašienės abu su motina puolinėja mušti daryk abortą.*²⁴⁶

Pagimdžiau 8 vaikų. Kada aš protestuodavau, sakydavau, kad kūdikių užtenka, sakydavau, kad nuo lytinio gyvenimo reikia susilaikyti vyras imdavo pykti, įžeidinėti. Į mano protesto žodžius vyras atsakydavo, šiais žodžiais (net gėda rašyti): „ – Vis nepatenkinta, susiraukusi, kad nuo vyro turi daug vaikų. Nebūk kaip karvė... Jei nenori turėt vaikų daryk abortus kaip miesto bobos“ <...> Būdama despoto valioj gimdžiau kol sveikata leido. Vėliau dėl venų išsiplėtimo gydytojai uždraudė daugiau gimdyti. Tada keletą kartų dariau abortus. Parėjęs vyras girtas prikaišiodavo, šaukdavo: „– Tu žmogžudė, žudai nekaltus vaikus. Tu nebeturi sąžinės. Vieną kartą ir mane gali nužudyti, nes tau nebėra sąžinės“. Tai vyro žodžiai, nors jis pats mane į tai pastūmėdavo. <...> Taip daugelį metų girtas žiauriai sumušdavo, iškoliudavo ir galop išvydavo iš namų²⁴⁷. (ši moteris svarstė savižudybę).

*Kaip išsiskyriau su vyru praėjo penki metai. Paskutiniuoju metu aš draugavau su kitu žmogumi, nes skaičiau, kad ko nors tikėtis būtų tiesiog kvaila. Nuo to žmogaus aš tapau nėščia. O dabar, lyg nelaimei, grįžo į šeimą mano tikrasis vyras. Nieko kito man neliko kaip pasidaryti išvalymą, slapčiomis nuo vyro. Dėl savo sūnaus laimės aš ryžausi taip. Nes jeigu vyras sužinotų, galutinai mus paliktų, o to aš labiausiai bijausi.*²⁴⁸

Kai aš nuėjau pas jį pirmą kartą ir pasakiau kokioj aš padėty, jis man pasiūlė daryti abortą, deja, jau buvo per vėlu²⁴⁹.

Šiuo atveju svarbu tai, kad ryšio tarp aborto ir partnerių santykių problema, jei viešose publikacijose ir buvo paminima, visgi liko visiškai neanalizuojama. Ši problema buvo intymi lyčių santykio sfera, kurios

---

²⁴⁶ S. N. Laiškas „Tarybinė moteris“ redakcijai, 1968, LLMA f. 83, ap. 1, b. 92, l. 53–54.

²⁴⁷ T. Š. Laiškas „Tarybinė moteris“ redakcijai, 1967, LLMA, f. 83, ap. 1, b. 92, l. 103–104.

²⁴⁸ LLMA netvarkytas fondas. Kino filmų nuomos kontoros Šaulių skyriaus darbuotojos byla, pasiaiškinimas direktoriui, 1971.

²⁴⁹ LLMA netvarkytas fondas, kino filmų nuomos valdybos byla, E. M. B. pareiškimas Tarybų rajono milicijos skyriaus viršininkui, p. 19.

sovietinis režimas nepolitizavo²⁵⁰. Žinoma, kiekviena situacija buvo unikali ir kiekvienos iš jų rekonstruoti yra neįmanoma, juo labiau, nebūtų tinkama šiuos atvejus aiškinti generalizuojant. Tačiau iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad visais atvejais ryškus konservatyvus lyčių santykis, kuris tyrėjų siejamas su būtent abortu, kaip reprodukcijos kontrolės metodo, ir nutraukto lytinio akto, kaip kontraceptinio metodo, populiarumu²⁵¹. Tokiame režime iki pastojimo moterys yra linkusios visiškai pasikliauti partneriu, paklusti jo norams, poreikiams, o visi procesai po pastojimo yra paliekami vien moterų atsakomybei. Tai palaiko ir konservatyvų požiūrį į moterų garbę, kaip seksualinę reputaciją, kuris kuria gėdos dėl nesantuokinio nėštumo fenomeną.

Sovietmečiu, nepaisant bent iš dalies didėjančios kai kurių moterų ekonominės nepriklausomybės nuo partnerių, buvo išlaikyta socialinė ir emocinė priklausomybė, kuri ypač pastebima ikisantuokinio nėštumo situacijose. Nesantuokinis nėštumas viešoje erdvėje visgi pristatytas kaip moraliai ne visai pateisinamas arba kaip įprastas, parankus metodas sudaryti pretekstą partnerio įpareigojimui, pavyzdžiui, teigta: „Ikisantuokinis nėštumas gali būti ir lengvabūdiško požiūrio į seksualinius santykius pasekmė ir gali būti vienintelė galimybė sukurti šeimą su išrinktuojų žmogumi“²⁵². Grįžtant prie pateiktų laiškų, matyti, kad nėštumo baigtis ir moterų apsisprendimas nutraukti nėštumą tiesiogiai priklausė būtent nuo partnerio reakcijos į šią moters būseną. Tad gali būti keliami hipotezė, kad politika legalizuoto aborto klausimu labiau pasitarnavo ne moterų teisėms, o prisidėjo legitimizuojant neatsakingą vyrų elgesį, ir paskatino slaptas ir nelegalias nėštumo nutraukimo praktikas.

Aborto fenomeno tyrimuose pastebima, kad moterys, patiriančios smurtą, gali siekti apsaugoti savo esamus ir būsimus vaikus nuo skausmingų patirčių, kurios tenka joms²⁵³. Remiantis pastarąja išvalga, galima teigti, kad sprendimas nutraukti nėštumą neretai gali būti priimamas iš psichologinių

---

²⁵⁰ Valstybė menkai kišosi į eilinių kolūkiečių, darbininkų, sutuoktinių tarpusavio santykius ir gyvenimą. Apie aukštesnes pareigas užimančių partinių asmenų šeimyninių nesutarimų aiškinimąsi ir sprendimą Partijos komitetuose rašė: Vladimir Shlapentokh, *op. cit.*; Sheila Fitzpatrick, *op. cit.*, 2005.

²⁵¹ Tania McIntosh, “An Abortionist City”: Maternal Mortality, Abortion, and Birth Control in Sheffield, 1920–1940“, *Medical History*, 2000, t. 44, nr. 1, p. 44,75; Heather Paxson, “Rationalizing Sex: Family Planning and the Making of Modern Lovers in Urban Greece“, *American Ethnologist*, 2002, t. 29, nr. 2, p. 307–334.

²⁵² A. Žvilklienė, *Santuokos sėkmė*, Vilnius, Žinija, 1988, p. 17.

²⁵³ Susan S. Phillips, “Violence and Abortions: What’s Doctor to do?“, *Canadian medical association*, 2005, April, p. 635.

savisaugos ir siekio apsaugoti paskatų. Juo labiau kad, kaip matyti iš pateiktų laiškų, patirtas smurtas koreliavo su svarstymu ar apsisprendimu nutraukti nėštumą. Tad būtina atkreipti dėmesį į tai, kad aborto ir persileidimo susikėlimo kaip šeimos planavimo metodo naudojimas, ne retu atveju galėjo būti susijęs su smurtinėmis pastojimo aplinkybėmis šeimoje ar (nebūtinai reflektuota) psichologine moterų reakcija į smurto grėsmę²⁵⁴.

Įvairių formų smurto artimoje aplinkoje (ir už jos ribų) sovietmečio Lietuvoje²⁵⁵ mastas dėl atvejų nekriminalizavimo praktikoje²⁵⁶ iki šiol sklendo labiau viešo žinojimo forma²⁵⁷. Nepaisant to, kad teisinė bazė smurto nusikaltimams šeimoje egzistavo²⁵⁸, jos taikymas buvo kompliktuotas dėl tendencingo problemos traktavimo randant pateisinimą smurtui, dėl patirto smurto apkaltinant auką²⁵⁹. Beje, smurto atvejų neregistravimo problema iškelta viešai dar 1967 m. „Tarybinės moters“ straipsnyje apie įstatymus, taikomus smurtaujančių vyrų atžvilgiu: „milicijos darbuotojai pagal kvietimą atvyksta į butą, kur triukšmauja girtas vyras, išaiškina aplinkybes, bet juridiskai akto neapiformina“²⁶⁰. Žvelgiant į kolektyvinius moterų skundus dėl žiauraus fizinio vyrų smurto²⁶¹, taip pat atvejus, kai, pavyzdžiui, sugyventinio iki visiško invalidumo sumušta moteris vėliau nuo to paties vyro

---

²⁵⁴ Kaip rodo tyrimai, taip pat svarbūs tokiai parktikai gali būti vaikystėje patirtas smurtas, viktimizacija (William A. Fisher, et al., “Characteristics of Women Undergoing Repeat Induced Abortion“, *CMAJ*, 2005, t. 172, nr. 5, pp. 637–641).

²⁵⁵ Pvz. smurto šeimoje atvejai oficialiai Sovietų Rusijoje nė neturėjo būti žymėti iki 1970 m. (Marianna Muravyeva, “Bytovukha: Family Violence in Soviet Russia“, *Aspasia*, 2014, Vol. 8, No. 1, pp. 90–124).

²⁵⁶ Monika Kareniauskaitė, „Nutyłėta trauma? Smurtas prieš moteris sovietinių okupacijų kontekste“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2019, nr. 5, p. 22.

²⁵⁷ Monika Kareniauskaitė, „Smurto lyties pagrindu sampratos Lietuvoje vėlyvuju sovietmečiu ir posovietinės transformacijos metu“, *Kriminologijos studijos*, 2019 t. 7, pp. 104–132 (p. 117–119).

²⁵⁸ Valdemaras Klumbys, *op. cit.*, 2020, p. 166; Monika Kareniauskaitė, *op. cit.*, 2019.

²⁵⁹ Pvz. Marianna Muravyeva teigia, kad „šeimyninio smurto“ problema sovietinių kriminologų buvo susieta su porų nemokėjimu spręsti problemų, kadangi moterys neva nesupranta ir nemoka priimti specifinės vyrų psichologijos, agresyvios prigimties (Mariana Muravyeva, *op. cit.*, p. 101); panašius aiškinimus LTSR kriminologijos kontekste pastebi ir Monika Kareniauskaitė, *op. cit.*, 2019.

²⁶⁰ J. Budanovas, „Įstatymas yra“, *Tarybinė moteris*, 1967, nr. 9, p. 8.

²⁶¹ Julės Žemaitės vardo kolūkio moterų kolektyvinis laiškas „Tarybinė moteris“ redakcijai 1968, LLMA, f. 83, ap. 1, b. 92, l. 174–175.

pagimdydavo vaiką²⁶², akivaizdu, kad reiškinys bent jau kolūkiečių, darbininkių, tarnautojų sluoksnyje buvo paliktas savieigai. Pagrindinė pritaikyta poveikio priemonė smurtaujančiam vyrui buvo jo elgesio viešas svarstymas darbo kolektyve ir gerokai rečiau draugiškajame teisme .

Visgi svarbu pabrėžti, kad smurtas šeimoje nebuvo reprezentuojamas kaip normalus reiškinys. Apskritai nei smurtas, nei girtuoklystė, nei abortas nebuvo reprezentuoti kaip teigiami reiškiniai nei moterų, nei porų, nei šeimų gyvenime. Pavyzdžiui, fizinės bausmės vaikams gana anksti imtos įvardyti kaip „žalingi prietariai“ ir „praeties liekanos“²⁶³, kurie neleistini naujo, sovietinio tipo šeimoje. Taip pat viešai problemiškai apžvelgiamas buvo ir bendresnių įstatymų ydingumas smurto artimoje aplinkoje, smurto prieš partnerę atvejais²⁶⁴. Viešajame diskurse vyrų girtuokliavimas ir smurtavimas dažnai buvo pristatomi kaip aktualios ir susijusios problemos, o kartais, straipsniuose apie vyrų smurto ar girtuoklystės situacijas (atsiliepus į daugybę skundų, ypač 7–e dešimtmetyje), šmėžuodavo ir nėštumo nutraukimo momentas²⁶⁵.

Tačiau kaltė už smurtinę situaciją visgi buvo priskiriama moterims. Net ir seksualinio smurto²⁶⁶ situacijos dažniausiai taip pat buvo nušviestos kaip pačių moterų atsakomybė²⁶⁷: „tokiais atvejais neretai kaltos būna pačios

---

²⁶² „Sugyventinio sunkiai sumušta, sutrupinti galvos kaulai, operuota. Po to liko invalidė, savęs neapsitarnavo <...> naujagimis gimė neišnešiotas“ (Kūdikių mirtingumas pagal atskirus rajonus: Ukmergės rajonas, 1980, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 8862, l. 76).

²⁶³ Pvz. „Ar galima vaikus bausti fizinėmis bausmėmis?“, *Tarybinė moteris*, 1955 nr. 1, p. nežymėtas.

²⁶⁴ J. Budanovas, „Įstatymas yra“, *Tarybinė moteris*, 1967, nr. 9, p. 8.

²⁶⁵ Pvz., Z. Garunkštytė, „Jos niekas nedrįs mušti“, *Tarybinė moteris*, 1967, nr. 5, p. 20.

²⁶⁶ Sovietų Sąjungos mastu diskusijų apie seksualinį smurtą šiek tiek būta seksologijos, seksopatologijos srityse, tačiau nors LTSR erdvėje populiaraus pobūdžio straipsnių apie seksualinį elgesį būta, tačiau seksualinio smurto tema beveik nepaliesta. Tik kartais pažymima kad, pavyzdžiui, pirmąją vedybinę naktį vyrui nederu su savo žmona elgtis grubiai (R. Baronas, *Vedybų higiena*, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962). Lyginant su socialistinės Lenkijos atveju (Agnieszka Kościńska, *Gender, Pleasure and Violence: The Construction of Expert Knowledge of Sexuality in Poland*, Indiana University Press, 2021) LTSR šiuo atžvilgiu, panašu, kad rimtesnė diskusija beveik neegzistavo.

²⁶⁷ Smurtinio nusikaltimo aukos kaltinimo tendencija tyrėjų aiškinama labai įvairiai priklausomai nuo pasirinktų tyrimo metodų, ideologijos, teorinės prieigos ir t.t., tame tarpe ir lyčių studijų, feminizmo studijų kontekste. Plačiau apie tai rašė Sigita

merginos. Matyt, jos nesugebėjo parodyti vyrams mergiško išdidumo ir pareikalauti iš jų tikros pagarbos sau²⁶⁸; arba: „Nes dar yra moterų, kurias **mušė, muša ir muš** [paryškinta originale,– I.B.]. Kol moterys išmoks ginti savo orumą, kol visuomeninės organizacijos, viešosios tvarkos ir moralės saugotojai stengsis kaip nors užlyginti neužlyginamus konfliktus šeimoje“²⁶⁹. Šiose situacijose atsakomybės iš vyrų atėmimas, atitikęs bendrą vyrų infantilizavimo tendenciją viešajame diskurse vėlyvuoju sovietmečiu visos valstybės mastu²⁷⁰, galėjo lemti tai, kad vyrų elgesio, taip pat ir smurtinio, įtaka aborto praktikai ir jos paplitimui sistemiskai nebuvo sureikšmintą ar analizuota.

2.3. Legalūs ir kriminaliniai abortai

Nėštumo nutraukimo procedūra LTSR nuo jos legalizavimo per visą sovietmetį mažai pasikeitė. Sovietinę Lietuvą pasiekė vos kelios inovacijos. Įprastas abraziijos (operacijos būdu išgramdant gimdos turinį) metodas buvo praktikuojamas visu laikotarpiu ir ilgainiui turėjo būti pasitelkiamas tais atvejais, kai nėštumas buvo 12–14 savaičių. Tačiau 7–e dešimtmetyje LTSR pradėtas naudoti ir vakuuminis metodas, kuris turėjo būti pasitelkiamas atvejais iki 12 nėštumo savaitės. Technologiškai vakuuminis metodas, ypač socialistiniame bloke, buvo tobulinamas, kad galėtų būti pasitelktas ir vėlyvesniam nėštumui nutraukti²⁷¹, tačiau LTSR, atrodo, patobulinti jo modeliai nepasiekė. Nepaisant to, pradėjus naudoti vakuuminį metodą, kaip

---

Černevičiūtė, „Smurtas prieš moteris : seksualiniai nusikaltimai ir jų prevencijos idėjos Lietuvoje 1918–1940“, *Istorija / History*, 2020, t. 117, nr. 1, p. 24–46.

²⁶⁸ J. Bačiulis, „Gerbkite save“, *Tarybinė moteris*, 1965 nr. 10, p. 6.

²⁶⁹ Z. Garunkštytė, „Jos niekas nedrįs mušti“, *Tarybinė moteris*, 1967, nr. 5, p. 20.

²⁷⁰ Elena Zdravomyslova, Anna Temkina, “The Crisis of Masculinity in Late Soviet Discourse“, *Russian Studies in History*, 2012, Vol. 51, No. 2, pp. 13–34, p. 27.

²⁷¹ Išrastas Kinijoje, vakuuminis metodas naudojant stiklinį indą, kurį kaitinant susidarydavo vakuumas ir sukurdavo traukimo efektą (Michelle Murphy, *Seizing the Means of Reproduction: Entanglements of Feminism, Health, and Technoscience*, Duke University Press, 2012, p. 215). Sovietų Sąjungoje imtas naudoti 6–e dešimtmetyje. Vėliau išskirtinis dėmesys metodo technologiniam tobulinimui parodytas Sovietų Sąjungoje ir Jugoslavijoje (Branka Bogdan, “Cold War Entanglements and Abortion Technology: Writing Yugoslavia into the Global History of Vacuum Aspiration, 1964–1974“, *AJPH, Special Issue: The Entanglements of Europe: history, Geography, Identity*, 2018, Vol. 64, No. 3, pp. 407–421.

mini respondentai, moterys masiškai ėjo tokio „atsiurbimo“²⁷². Atliekant procedūrą, nuo 7-o dešimtmečio pradžios anestezijai turėjo būti pradėtos naudoti linksminamosios dujos – pilnai anestezijai užtikrinti²⁷³.

Tačiau procedūros atlikimas, nepaisant deklaruojamo modernizavimo ir pasiekiamumo, priklausė nuo realių medicinos įstaigos galimybių. Kai kuriuose ginekologiniuose kabinetuose, moterų konsultacijos punktuose, ligoninėse, gimdymo skyriuose ypač provincijoje ar mažesniuose miesteliuose ir miestuose trūko net elementarių ginekologinės apžiūros priemonių: ginekologinių kėdžių, patikros įrankių ir pan.²⁷⁴, be to, kaip pažymi interviu respondentas, žemesnysis personalas – sanitarai, valytojai – kartais net išgerdavo spiritą, reikalingą įrankių dezinfekcijai²⁷⁵. Tad daugybėje kabinetų neturėta ir vakuuminiam metodui reikalingų priemonių. Tokiu atveju operacijos darytos tomis sąlygomis ir priemonėmis, kurios turėtos.

Legalioje sistemoje nėštumo nutraukimo procedūra buvo ginekologijos–akušerijos gydytojų darbo dalis, kurios atsisakyti nebuvo galima. Atsisakymas daryti abortus galėjo būti traktuotas kaip pareigos nevykdymas, darbo drausmės pažeidimas, taip pat galėjo kelti įtarimą dėl netinkamų gydytojo įsitikinimų. Dalis gydytojų, jausdami įtampą dėl prievolių, kurių oficialiai negalėjo atsisakyti, vengė arba bandydavo išsisukti nuo šių procedūrų dėl įvairių priežasčių²⁷⁶, o tarp jų ir religinių įsitikinimų:

Aš atsimenu, Kalniečiuose dirbau ir buvo Didysis penktadienis. Jau didžiausiai abortmacheri²⁷⁷ atėjo nėštumo nutraukimui – atsiurbimui turbūt, konsultacijoj nenutraukdavo, atsiurbimai būdavo – nu, visiems pakirto kojas ir niekas nedarė. <...> Niekas taip nenukalbėjo, aišku, ir nesakė. Gal kokia sanitarė ir pasakė, kad – ar proto neturi?²⁷⁸

---

²⁷² Pokalbis su V.

²⁷³ Vilniaus zonos akušerinės–ginekologinės pagalbos konjunktūrinė apžvalga už 1975, LCVA F R–769, ap. 1, b. 6850, l. 48; Christopher Williams, *op. cit.*, 1996, p. 142.

²⁷⁴ Jurbarko raj. centrinės ligoninės akušerinio–ginekologinio skyriaus darbo konjunktūrinė apžvalga už 1975 m., LCVA f. R–769, ap. 1, b. 7600, l. 63.

²⁷⁵ Pokalbis su J.R.

²⁷⁶ Pokalbis su J.R.

²⁷⁷ Abortmacheriais vadinti žmonės draudimo laikotarpiu (1936–1955) Sovietų Sąjungoje atlikdavę nelegalius abortus. Vėliau pavadinimas prigijo ne tik kriminalinių abortų praktikams, bet ir gydytojams dirbusiems abortariume ir tokiems gydytojams, kurie kolegų vertinti kaip nejautrūs aborto moralinei pusei.

²⁷⁸ Pokalbis su V.

Tačiau, kaip mini respondentas, kai kurie gydytojai išties jautėsi spaudžiami pareigų, nesutaikomų ne tiek su religiniais įsitikinimais, kiek su konfliktiška situacija: *Man tai buvo didžiulė trauma. Psichologinė. Aš neįsivaizdavau, kaip galima iki pietų priiminėti gimdymus ir gelbėti vaikus, o po pietų ... Nesuvokiama*²⁷⁹.

Legitimi priemonė neatlikti šiaip jau profesiskai privalomos procedūros buvo moterų atkalbinėjimas. Kaip minėta, tai buvo oficialiai skatinta, ir respondentai patvirtina, kad dalis akušerių–ginekologų tiesiog stengėsi atkalbėti moteris nuo sprendimo. Kartais tai padaryti pavykdavo, ir vėliau, kaip teigia, jie sulaukdavo padėkų, moterys net veždavo ir gydytojams rodydavo „išgelbėtus vaikus“²⁸⁰. Visgi, kaip mini Jonas Neniškis, atkalbinėjimas buvo beviltiškas, jei nėštumo nutraukimo priežastimi įvardytas būsto trūkumas. Betgi pastebėta, kad kol vieni gydytojai stengdavosi atkalbėti, kiti atvirkščiai: „pasiūlo nutraukti nėštumą net toms moterims, kurios kaip tik būtinai ruošiasi gimdyti“²⁸¹.

Svarbu tai, kad, be legalių praktikų, egzistavo ir, galima teigti, pusiau legalios praktikos, kurios nebūtinai atitiko teisinės normas, tačiau buvo tapusios lyg ir priimtinomis, nes jos nebuvo nei garsiai kvestionuotos, nei skųstos, o kartais, panašu, net buvo skatintos. Nors vienašališki psichikos ligų ar sutrikimų turinčių bei asocialių asmenų sterilizacijos atvejai sklandė labiau gandų pavidalu, tačiau instituciniame lygmenyje buvo toleruojamas ir skatinamas abortas moterims, įtariamoms, kad turi, ar iš tiesų turinčioms psichikos sutrikimų, ligų. Pavyzdžiui, kūdikiui mirus dėl įvairių tiek įgimtų, tiek įgytų ligų, sveikatos apsaugos valdininkų pažymėta, kad „kūdikio motina serga šizofrenija, bobutė – alkoholikė <...> moterų konsultacijai reikėjo anksti išaiškinti ir nutraukti nėštumą“²⁸². Taigi, abortas galėjo būti pasitelkiamas kaip prevencinė priemonė užkertant kelią kitoms neva neišvengiamoms problemoms kaip kūdikių mirtims. Šiuo atveju, siekiant mažinti kūdikių mirčių rodiklius, prevencinis abortas buvo traktuotas kaip strateginė priemonė: „Svarbiausiu faktoriumi, galinčiu valdyti tokį žemą kūdikių mirtingumo rodiklį, tenka skaityti perinatalinę anomalinio vaisiaus vystymosi

---

²⁷⁹Pokalbis su J.R.

²⁸⁰Pokalbis su V.

²⁸¹Jono Neniškio pažyma „apie kovos priemonės su abortais sustiprinimo“ vykdymo eigą respublikoje, 1965, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3006, l. 110.

²⁸²Kauno miesto sveikatos apsaugos skyriaus vedėjas J. Gaurylius, LTSR SAM motinos ir vaiko sveikatos apsaugos valdybos viršininkui A. Žilienei, 1966, LCVA f. R–769, ap.1, b. 3218, l. 22.

diagnostiką ir anomaliskai besivystančio vaisiaus naikinimą²⁸³. Čia svarbu tai, jog reprodukcinės sveikatos klausimais gydytojai iš esmės galėjo priimti sprendimus vienašališkai remdamiesi asmeninėmis nuostatomis ir požiūriu į tam tikras visuomenės grupes, tiesiog remdamiesi gimdyvės išvaizda ar įtariamomis gyvenimo aplinkybėmis, nuspręsti, kaip reiktų elgtis jos vaisiaus atžvilgiu²⁸⁴. Tokios nuostatos ir tokia praktika iš esmės buvo sovietinis eugenikos taikymas²⁸⁵.

Kita vertus, pavyzdžiui, sterilizacijos atveju (kiaušintakių perrišimo operacija) buvo reikalingas pačių moterų sutikimas²⁸⁶. Visgi lieka neaišku, kaip išties atrodė tas sutikimas, ar asmenys buvo informuojami apie procedūrą, kas ją inicijavo, ir pan. mat šeimos lygmenyje taip pat egzistavo praktika kontroliuoti negalią turinčio artimojo reprodukciją – giminaičiai galėjo siekti, kad toks asmuo negalėtų susilaukti vaikų. Kalbinta gydytoja prisimena:

Motina atvedė [dukra,– I.B.]. Sesuo sveika, sesuo pasigimdė,– ir jai reikia vaikų. Ir jinai ir tose psichiatrinėse ligoninėse gulėjusi, nieko nepadarysi. Ir jai įvedė spirale, ir jinai ją išsitraukė. Ir ką tu padarysi. Ir, sako, psichiškai

---

²⁸³ Klaipėdos skyriaus vyr. pediatrės N. Zubienės Klaipėdos zonos kūdikių mirtingumo analizė už 1987 metus, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 10199, l. 4.

²⁸⁴ Jonas Stankus pažymi: „Greitoji medicinos pagalba atgabeno iš bendrabučio 28 metų sergančią gripu nėščią moterį. <...> įtarėme, kad persileidimo priežastis yra kriminalinė. Mat moteris buvo pirmą kartą nėščia, atvykusi iš rajono ir gyveno bendrabutyje.<...> Dėl to buvo skubiai atlikta operacija, kurios metu gimda su visais priedais kaip uždegiminė pašalinta.<...> sužinojome, kad moteris gyvena šeimoje, jos vyras – kolūkio pirmininkas, ji – vyriausia kolūkio ekonomistė <...> Taigi negalima skubotai spręsti apie žmones iš pirmo įspūdžio. Jei būtume viską žinoję, gal nebūtume taip radikaliai pasielgę“ (Jonas Stankus, *op. cit.*, 1969 m. p. 190).

²⁸⁵ Eugenikos idėjų taikymas aborto praktikoje ryškiai atsiskleidžia tiek Sovietinės eugenikos, tiek tarpukario Lietuvoje eugenikos diskusijų (Jurgita Gaižutytė „Pagerinta“ visuomenė: eugenikos pėdsakai tarpukario Lietuvoje“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2021 nr. 1), tiek Nacistinės „Rasės higienos“ atvejais. Apie eugenikos ir socialistinės nėštumo kontrolės politikos sąsajas pokario Lenkijoje rašė Sylwia Kuzma–Markowska, kuri teigia, kad iš esmės, komunistinis eugenikos pateikimas pokariu buvo ne kaip blogos savaimė, bet tik kaip Nacių neteisingai taikytos. (Sylwia Kuzma–Markowska, “An Unexpected Continuity: Voluntary and Compulsory Sterilization in the Rhetoric of the Pre– and Post–World War II Polish Birth Control Movement”, *East Central Europe*, 2011, Vol. 38, pp. 97–114).

²⁸⁶ Pokalbis su V.

*nesveika, ir niekas jai nesakė [kad įvedė spirale,– I.B]. Jinai labai norėjo vaiko*²⁸⁷.

Tokia, kolektyvinė šeimos reprodukcijos savikontrolė greičiausiai buvo nulemta realių gyvenimiškų sunkumų, kylančių dėl problemų, tenkančių šeimoms, savo gretose turinčioms žmonių su negale ar ligomis.

Remiantis istoriografija, yra linkstama manyti, kad sovietinėje visuomenėje nėštumo nutraukimai už medicinos įstaigų ribų sudarė dar apie 20%–30% legalių nėštumo nutraukimo procedūrų²⁸⁸. Visgi čia turimas mintyje būtent tik nelegaliai, už oficialios sistemos ribų atliekamų abortų šešėlis (be minėtų „pusiau legalių“ praktikų), kurio mastas Lietuvoje, panašu, buvo nemažas. Tam ypač didelę reikšmę, pasak respondento, turėjo gajus gėdos motyvas:

*Buvo didelis gėdos jausmas, o ką pasakys aplinkiniai. Tai buvo nepriimtina. Tai buvo iš tikrųjų smerktina. Visuomenė smerkė tokį dalyką. Tu pastojai, tu nori nutraukti nėštumą – tai yra blogai. Tu pažeidi kažkokias visuomenės normas. <...> Niekas nenorėdavo to pasmerkimo. Ir moterys labai nenorėdavo eiti į tą ligoninę. Kas pamatys, jos bijodavo. Užsidengusios eidavo. Tikrai jausdavo tokį didžiulį didžiulį psichologinį [spaudimą,– I. B.]. Galbūt tas turėdavo, kad eidavo tuos kriminalinius abortus. Kitas dalykas galbūt būdavo taip, kad nueidavo pas gydytoją ir pasako: „Ne, – nėštumas yra per didelis, jo negalima nutraukti.“ <...> Būdavo komplikacijų. Jos patekdavo pas mus, tos moterys, kur mes žinom, kad kažkas buvo daryta. Tada kuo daryta? Aišku, tada kviesdavo miliciją, važiuodavo tardytojas, aiškindavosi, kas įvyko, kas galėjo padaryti. Bet negali paskui tų dalykų pasakyti, ar ten surasdavo, ar nesurasdavo.*²⁸⁹

Kaip matyti iš kito liudijimo, tikėtina, kad kriminalinių abortų mastui taip pat kaip ir visam neoficialių su abortu susijusių paslaugų verslui įtakos turėjo ir sisteminės sąlygos, kurios buvo suteikiamos procedūrai atlikti. Jos išties buvo prastos. Oficialiai nėštumo nutraukimo procedūra turėjo būti konfidenciali, moterims priklausė 3 lovdieniai po operacijos²⁹⁰ ir, kai kurių

---

²⁸⁷ Pokalbis su V.

²⁸⁸ David M. Heer, “Abortion, Contraception, and Population policy in Soviet Union“, *Demography*, 1965, Vol. 2, pp. 531–539, p. 536.

²⁸⁹ Pokalbis su J. R.

²⁹⁰ Tikėtina, kad dažniausiai šios nuostatos nesilaikyta, nors oficialiai dokumentuose kartais būdavo pažymima, jog pavyzdžiui, 1964 m. Vilniuje po operacijos vidutiniškai

tyrėjų teigimu, net išeitinės pašalpos²⁹¹. Tačiau, kaip liudija gydytojai, konfidencialumas nebuvo užtikrinamas, o moterys buvo operuojamos konvejerio principu²⁹², praktiškai be tinkamo nuskausminimo, procedūriniame kabinete pirštines pamirkius į kibirą su dezinfekciniu skysčiu:

Kažkas kraupaus, aš atsimenu, <...> nuskausminimas, aš pagalvoju, minimalus.“ – „O tai skausminga procedūra?“ (I.Balčiūnė) – „Be abejonės. Inovokainą tokį leisdavo, tai tas nuskausminimas... Ir tu, atėjęs gydytojas, tu privalai per darbą [per vienos dienos darbą,– I.B.] padaryti 15 abortų maždaug. Aš atsimenu, toks vaizdas, tokia patalpa, <...> su kolega dviese, čia tas vakuumas ir su spirale tokia riete patikrini. Ir 15 operacijų. Dirbi, kartu dirba seselė. Ji nepatenkinta, atėjo kažkoks jaunas, ilgai darys, negreitai darys, o reikia greičiau greičiau, greičiau, nes viską sutvarkyti reikia, paruošti instrumentai. <...> Tai tokia patalpa – procedūrų kabinetas. Tu įeini, apsirengi, užsimauni pirštines. Toks bliūdas, tokio dezinfektavimui, pirštines pamirkai, ten moterį įstumia, ta moteriškė įeina, nu, toks išpūdis kaip skerdykloj. Tau tą moterį įstumia, tu paguldai ją, padarai tą, staigiai suleidi vaistus, greit greit greit padarai, nes reikia jau kitą, kita už durų stovi, tą išstumi.“²⁹³

Sveikatos apsaugos sistemos viduje, regisi, nebuvo rūpinamasi kaip ši procedūra bus atliekama. Tačiau aiškiai suvokta, kad moterys, priverstos laukti legalioje sistemoje, yra skatinamos pasidaryti abortą už legalios sistemos ribų²⁹⁴. Tad vienintele problema, kuri buvo įvardyta aukščiausiu lygiu, tai nuolat susidaranti laukiančių procedūros eilės. Pavyzdžiui, pažymėta, kad 1970 m. „Nėštumo nutraukimui eilės susidariusios: Druskininkų mieste (7–15 d.), Trakų c. lignoninė (2–3d.), Širvintų raj. c. lignoninė (3–4 d.), Vilniaus raj. c. lignoninė (6–7 d.) ir Vilniaus m. gimdymo

---

viena moteris gulėjo 1,3 lovadienio (Vilniaus gimdymo namų II ginekologinio skyriaus darbo patirtis 1964 m., LCVA F. R–769, ap. 1. B. 3006, l. 88).

²⁹¹ Robert Kalmar, “Comparative Perspective on Abortion Policy in the People’s Republic of China and the Soviet Union“, *International Social Work*, 1976, t. 19, nr. 2, pp. 42–47, p. 44 : nėštumo nutraukimo operacijos dėl soc. priežasčių kaina čia pateikiama doleriais – \$ 5,5, “kompensacija” – \$ 10. Visgi LTSR atveju jokių išeitinių pašalpų praktikos nepavyko aptikti.

²⁹² Panašų apibūdinimą pateikia Francine Du Plessix Gray, *Soviet Women: Walking the Tightrope*, New York, Doubleday, 1991, p. 19.

²⁹³ Pokalbis su J.R.

²⁹⁴ Sveikatos apsaugos ministerijos vyr. Akušerio–ginekologo Jono Neniškio raštas 1965, LCVA F. R–769, ap.1 b. 3006, l. 91.

namuose (2 sav.), Zarasų raj. c. ligoninė (1–3d.). Tiems stacionarams patarta, pagal galimybes, šiam tikslui panaudoti ginekologines lovas ir šeštadienius²⁹⁵.

Dar iki aborto dekriminalizavimo 1955 m. paskelbta „kova su kriminaliniais abortais“ tęsta ir legalizavus abortus. Už nelegalių abortų praktiką grėsė įkalinimas. Tačiau, kaip pastebėjo viena respondentė, mažesniuose miesteliuose net „valdžia“ žinojo „abortmacherius“ ir vietas kur būdavo užkasami („sukaišioti“) vaisiai, tačiau niekas negaudydavo jų atliekančių procedūrą²⁹⁶, tad numatytos priemonės pastebimo poveikio neturėjo ir kovos rezultatas buvo nuviliantis. Kita vertus, 1970 m. Jonas Neniškis kolegoms nurodė detaliau aiškintis abortus, įvykusius ne stacionare, ir žymėti moters šeimyninę padėtį, vaikų šeimoje skaičių, informaciją, ar nėštumas buvo lauktas, nemigos ir nuovargio patirtis ir pan.²⁹⁷ Informacijos rinkimas buvo pristatytas kaip priemonė kovoje su kriminaliniais abortais. Tačiau jis taip pat teigė, kad nuo šiol atvejai, registruoti kaip susikelti persileidimai ar pačių pasidaryti nėštumo nutraukimai, neturėtų būti tiriami ir teikiami prokuratūrai²⁹⁸. Tad nors minėti duomenys rinkti, tačiau neteko aptikti, kad jie būtų analizuoti ir svarstyti, o po to realiai panaudoti kuriant pronatalinės kampanijos strategiją. Tai kelia įtarimą, kad ignoruojant didelę dalį abortų įvykusių ne medicinos įstaigose, kampanija iš esmės buvo orientuota tik į pelnymosi iš aborto procedūros ir įvairių su procedūra susijusių paslaugų teikimo už legalios sistemos ribų praktikas.

Mums ši informacija apie abortus, įvykusius už medicinos įstaigų ribų rodo, kad tiksliai mediciniškai nepavykdavo nustatyti ar įvykęs abortas buvo savaiminis (t. y., natūralus persileidimas), susikeltas persileidimas ar kriminalinis abortas, nes medicinos įstaigose pildytose standartinėse formose dažniausiai nepažymėta skirtis tarp nėštumo nutraukimo, atlikto dėl moters pageidavimo, ir aborto – kaip natūralaus persileidimo. Tad viena vertus, didelė tikimybė, kad į tą pačią statistiką dažnai patekdavo tiek dirbtiniai nėštumo nutraukimai, tiek natūralūs persileidimai. Tą liudija formos, kuriose, pavienių medicinos įstaigų darbuotojų iniciatyva papildant standartinės formos tekstą,

---

²⁹⁵ Vyr. Akušerės ginekologės V. Černienės raštas „Abortai ir jų priežasčių analizė Vilniaus zonoje 1970 metų pirmame pusmetyje“, 1970, LCVA, F. R–769, ap. 1, b. 4817, l. 55.

²⁹⁶ Pokalbis su D.K.

²⁹⁷ SAM vyr. akušerio ginekologo Jono Neniškio raštas visoms respublikos ligoninėms, 1970, LCVA F. R–769 ap. 1, b. 4817, l. 1–2.

²⁹⁸ SAM vyr. akušerio ginekologo Jono Neniškio raštas visų ligoninių vyr akušeriams ginekologams, LCVA f. R–769, ap.1, b.4817, l. 50.

bendrame abortų kiekyje visgi išskirtos savaiminių ar kriminalinių abortų dalys. Kita vertus, panašu, kad tokiais atvejais dažnai buvo visiškai pasikliaunama moterų liudijimais apie įvykį. Dėl šios priežasties dalis tikslingai susikeltų abortų ar kriminalinių abortų medicininėse formose galėdavo pasislėpti po tokiomis standartinėmis aplinkybėmis, kaip įvairios darbo ar buities traumos, persitempimai, šokiai ar pan. Kartais minimas ir vyro smurtas²⁹⁹. Tačiau platesnių, gilesnių tyrimų tiek mediciniškai, tiek teisiškai šiais atvejais iš esmės nebuvo atliekama.

Tad dauguma prokuratūros tirtų atvejų liudijo būtent apie nelegaliomis praktikomis už medicinos įstaigų ir sistemos ribų užsiėmusius ir iš to pasipelnydavusius medicinos darbuotojus, seseles ar sanitarės, karjerą baigusius gydytojus ar medicininio išsilavinimo neturinčius asmenis. Ši tendencija, kaip minėta, išliko dar nuo aborto draudimo laikotarpio³⁰⁰. Pastarųjų atveju, pasak liudininkės, už paslaugas būdavo atsilyginama paprasčiausiais maisto produktais³⁰¹. Na, o medicinos darbuotojų atveju, susidaro įspūdis, kad kriminalinių abortų, taip pat ir oficialiai nefiksuotų paslaugų, mastas buvo gana didelis ir leisdavo nemenkai prisidurti prie atlyginimo. Pavyzdžiui, nelegalų atvejį prisimena kalbinta respondentė:

Juodų būdavo. Yra net mano viena kurso akušerė, kuri sėdėjo [kalėjime,– I. B.], namuose darė. Ten ne jinai viena darė. Čia netgi nelabai žinai. Toks atvejis buvo, kai jinai sėdo, tai mes šokiruoti buvom. Čia iš klinikų. Dirbo ir med. sesuo. “– „Čia dėl pinigų?“ (I. Balčiūnė) – „Taip taip. Čia, man atrodo, dėl ko iškilo, kad, man atrodo, moteris mirė. Labai buvo didelis skandalas. O kiek nežinom? Aš tik matydavau stacionare, jausdavau, kur kas vyksta. Budėjimo metu, naktį kaip ateina. Viskas kūno kalba kalba. Pasižiūri į žmogų, į vieną į kitą, ir tas kuris dirba, ir tas kuris atėjo – viskas aišku.”³⁰²

Dėl visų minėtų legalaus aborto sąlygų ir aplinkybių buvo plačiai paplitę blato principu sudaromi susitarimai, specialūs kyšiai. Tad ir už oficialiai priklausančias paslaugas, pavyzdžiui, siekiant gauti tinkamą anesteziją ar išlaikyti konfidencialumą, tekdavo atsidėkoti. Tam buvo būtina ne tik turėti

---

²⁹⁹ Šiaulių rajono centrinės ligoninės abortų ataskaita už II ketvirtį, 1970, LCVA f. R–769, ap.1, b. 4817, l. 62.

³⁰⁰ Malonės prašymo svarstymas, 1953, LCVA f. R–758, ap. 1, b. 133, l. 136; SAM ministro pirmojo pavaduotojo raštas LTSR prokuratūrai, 1971, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 6111, l. 93.

³⁰¹ Pokalbis su D.K.

³⁰² Pokalbis su V.

ką duoti, bet ir turėti pažinčių. Pasak liudytojų, nuolat vyko susitarimai tarp gydytojų, sanitarų, med. personalo ir pacienčių dėl įvairių papildomų, taip pat ir priklausančių tačiau neteikiamų, paslaugų. Lygiai taip vyko ir susitarimai dėl nelegalių praktikų medicinos įstaigose. Tačiau prokuratūrai kasmet buvo perduodamas labai nežymus skaičius kriminalinių abortų atvejų, užfiksuotų medicinos įstaigose, o iš jų tik nedidelė dalis buvo išties tiriama³⁰³. Kaip liudija respondentė, dalis abortų medicinos įstaigose buvo atliekami atvejų neregistruojant, slapta, nakties metu. Apie gydytojus, su kuriais buvo galima susitarti dėl procedūros už oficialios sistemos ribų, žinojo medicinos įstaigų personalas, taip pat žinojo ir apie pačius įvykius, tačiau apie tai nebuvo garsiai kalbama. Visgi jei nelegalūs veiksmai iškildavo įstaigos viduje, „*būdavo tos penkiaminutės, kur išsikviečia šneka ten, bet vis tiek visi popieriai būdavo sutvarkomi, kaip turi būt*“³⁰⁴. Taigi, panašu, kad situacija išties buvo išsprendžiama vietoje ir taip būta dėl bendrai plačiai paplitusio ir visais lygmenimis veikusio šešėlinių susitarimų reiškinių.

Konkretesnius pačių kriminalinių abortų atvejų apibūdinimus galime sužinoti tik iš teisinių dokumentų, arba moterų epikrizių, kuomet mirties priežastis būdavo užfiksuojama kaip kriminalinis abortas ar medicinos įstaigoje neoficialiai atliktas nėštumo nutraukimas. Šiais atvejais kartais negaluojančios moterys pripažindavo, kad procedūros atlikti kreipėsi į „abortmacherį“. Tuomet išryškėja, kad dažnu atveju moterys nežinodavo, kas tie žmonės yra ir kas tiksliai joms buvo daroma. Žinoma, dalis galbūt sąmoningai slėpė asmenis, į kuriuos kreipėsi, siekdamas juos, o kartu ir save apsaugoti nuo galimų teisinių padarinių. Visgi tokių, tikėtina, buvo mažuma, nes, sprendžiant iš epikrizių ir žuvusių moterų gydytojų lydymųjų raštų, besigaluojančios moterys buvo kamantinėjamos apie „abortmacherį“ nuolat.

Kyla įtarimas, kad moterys galėjo pasitikėti nėštumo nutraukimo paslaugas teikusiais asmenimis. Viena vertus, dėl to, kad „abortmacheriai“ moterų apibūdinami labai aptakiai, pavyzdžiui: „Kažkokia moteris iš Raseinių“³⁰⁵, „kažkokia pil. Ženia,“³⁰⁶ ir pan. Kita vertus, panašu, kad moterys išties nežinodavo, kas tiksliai su jomis buvo daroma, pavyzdžiui: „suleidusi į gimdą

---

³⁰³ P vz. 1970 m. pirmąjį pusmetį Vilniaus zonos ligoninėse registruoti 18 kriminalinių abortų, atvejai perduoti prokuratūrai, bet toliau netirti, bylos nesudarytos. (Abortai ir jų priežasčių analizė Vilniaus zonoje 1970 metų pirmame pusmetyje, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 4817, l. 55.

³⁰⁴ Pokalbis su V.

³⁰⁵ Šiaulių miesto gimdymo namų vyr. gydytojos raštas Šiaulių miesto ir rajono prokuratūrai, 1973, LCVA F. R–769, ap.1, b. 6869, l. 64.

³⁰⁶ Ligos eigos istorijos išrašas, 1970, LCVA f. R–769 ap. 1 b. 4817, l. 67.

kokius tai vaistus ir davusi kažko išgerti³⁰⁷. Tokia apibūdinimas akivaizdžiai skiriasi nuo tų atvejų, kuomet moterys pripažindavo pačios pasidariusios abortą ar siekusios susikelti persileidimą: „Pirtyje karštame vandenyje išsimaudė, bet nepersileido, todėl išgėrė 5 [neaiškus žodis,– I.B.] kas 10 min. chinino ix 12, išsivirino muilo ir su [neaiškus žodis,– I.B.] iš viso apie 50–60 mil. su guminiu balionėliu susileido į gimdą.“³⁰⁸ Arba, kaip matyti iš patirties dviejų moterų, kurių vienai atsisakyta mediciniškai nutraukti nėštumą dėl praėjusio termino, „tai ji pati tualete į gimdą įsivedė dviračio stipiną, kita dirbo sanitarė ligoninėje, tai kateterį įsivedė“³⁰⁹. Šiais atvejais jos gana detalai galėdavo papasakoti, ką ir kaip dariusios, kitaip nei tais atvejais, kuomet abortą joms atlikdavo kiti asmenys.

Paradoksalu, tačiau būtent dėl pronatalinių kampanijų, kurių metu filmais ir gausiais ir sąlygiškai išsamiais straipsniais bei viešomis paskaitomis apie aborto procedūrą ir jos kenksmingumą (kitaip nei demonizuotų ir sunkiai pasiekiamų medicininių kontraceptinių priemonių atveju) abortas buvo geriausiai ekspertų paaiškintas, be to, aiškiausias ir užtikrintai veikęs reprodukcijos kontrolės metodas. Taigi, tikėtina, kad moterys pasitikėjo nėštumo nutraukimo paslauga. Tai galėjo lemti faktą, kad net ir kreipdamosi nutraukti nėštumą už legalios sistemos ribų, moterys detalesnių paaiškinimų apie tai, kas su jomis yra daroma, nė nereikalavo.

---

³⁰⁷ Ligos eigos istorijos išrašas 1970, LCVA f. R–769 ap. 1 b. 4817, l. 67.

³⁰⁸ Šiaulių Miesto gimdymo namų priėmimo kambario gydytojo įrašas, 1973, LCVA f. R–769, ap. 1 b. 6869, l. 41.

³⁰⁹ Jurbarko rajono centrinės ligoninės akušerinio–ginekologinio skyriaus darbo konjunktūrinė apžvalga už 1975 m., LCVA f. R–769, ap. 1, b. 7600, l. 73.

3. NEREIKALINGŲ VAIKŲ PROBLEMA

3.1. Beglobių vaikų problemos dinamika ir socialinės aplinkybės

Pirmaisiais pokario metais vaikų namus pildė ne tik vietoje likę be tėvų pamestinukai ar našlaičiai³¹⁰, bet ir iš tremties į Lietuvą grąžinami vaikai. Pavyzdžiui, 1946 m. iš Komijos, Krasnojarsko, Altajaus, Kazachstano, Tomsko vaikų namų į LTSR buvo grąžinta apie 300 lietuvių ir, kaip minima dokumente nedetalizuojant, ukrainiečių tautybės vaikų, tremtyje likusių našlaičiais³¹¹. Daugelis jų, atvežus į Lietuvą, buvo paskirti globoti giminaičiams, o likę dažniausiai buvo apgyvendinami vaikų namuose. Svarbu tai, kad pamestinukai ir našlaičiai dalyje vaikų namų sudarė mažąją vaikų namų auklėtinių dalį, didesnę dalį įstaigų auklėtinių sudarė vaikai, kurie, kaip pažymima, buvo vietiniai ir turėjo bent vieną iš tėvų, daugiausiai dirbusių gamyklose ir žemės ūkyje, ar motinas samdines³¹², taigi, žvelgiant formaliai, nebuvo našlaičiai. Pavyzdžiui, 1946 m. Utenos vaikų namuose daugiau nei pusė (iš 68) vaikų buvo gimę dar iki karo (1930–1939 m.) Lietuvoje ir turėjo gyvas motinas ar tėvus. Situacija tuose pačiuose vaikų namuose po metų apibūdinama taip: „56 vaikai turi tėvus, abu tėvus turi 7 vaikai. Tėvai vaikų esančių vaikų namuose, daugiausia darbininkai (pramonės, žemės ūkio). Yra ir tarnautojų vaikų sargų, valytojų“³¹³. Beveik visi tėvus turintys vaikai į vaikų namus atvyko pirmaisiais pokario metais³¹⁴. Žinoma, jie čia patekdavo dėl įvairių priežasčių ir aplinkybių, visgi dažniausiai priežastys buvo žymimos glaustai ir nedetalizuojant: „vieniša motina“ ar „teisti tėvai“³¹⁵.

---

³¹⁰ Kauno vaikų namų nr. 1 vaikų registracijos knyga, 1947, KRVA f. 108, ap. 1, b. 10.

³¹¹ Lietuvių vaikų našlaičių atvežtų iš kitų sąjunginių ir autonominių respublikų sąrašai, 1946, LYA F. V–11, ap. 1, b. 36, l. 87–96.

³¹² Raštas LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui ir CK komjaunimo sekretoriui Antanui Raguočiai „Apie Trakų rajono vaikų namų darbo būklę ir kovą su nepriežiūra ir beglobyste“, 1947, LYA f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 99

³¹³ LKP(b) CK mokyklų skyriui pranešimas apie Utenos I–us vaikų namus, 1947, LYA F. 1771, ap. 10, b. 556, l. 27.

³¹⁴ Utenos vaikų namų auklėtinių sąrašas, 1946, UAA f. 372, ap. 1, b. 4, l. 5.

³¹⁵ Kauno vaikų namų nr. 1 vaikų registracijos knyga, 1947, KRVA f. 108, ap. 1, b. 10.

Taip pat penktajame dešimtmetyje, pasak Mariia Zezina, Sovietų Sąjungoje priskaičiuota daugiau kaip 2,5 mln. beglobių vaikų³¹⁶, Lietuvoje šiuo laikotarpiu savarankiškai migravo tūkstančiai įvairaus amžiaus vaikų. Iš tokius beglobius bastūnus žymėjusių institucijų dokumentų matyti, kad kiekvieną mėnesį į LTSR esančius vaikų administravimo punktus (priėmimo–paskirstymo punktai³¹⁷ –DPR) patekdavo apie 250–300 nepilnamečių, dauguma jų buvo karo laikotarpio (1939–1942 m.) gimimo, dalį jų taip pat paskirdavo globoti vaikų namams. Apie pusę šių vaikų į LTSR atvykdavo iš Rusijos ir Baltarusijos teritorijų daugiausiai pavasario ir vasaros mėnesiais, kaip teigiama dokumentuose, „ieškoti duonos“³¹⁸. Tiesa, kritinį kiekį sudarė 14–16 m. amžiaus paaugliai – daugiausiai berniukai ir specifinis kontingentas lietuviškai nekalbėjusių nepilnamečių merginų, kurių niekur nepriimdavo mokyti ar dirbti. Tačiau netrukus, apie 1951–uosius, ėmė mažėti iš Baltarusijos, Rusijos ar tolimesnių Sovietų Sąjungos kraštų migruojančių beglobių, iki darbinio amžiaus užaugo ir dalis karo bei pokario našlaičių.

Nepaisant to, šiuo laikotarpiu bendras vaikų, kuriems buvo reikalinga globa, skaičius LTSR tik augo³¹⁹. Akivaizdžiai ėmė augti kūdikystėje tėvų, daugiausiai vienišų motinų, paliktų vaikų, istoriografijoje dažniausiai vadinamų „socialiniais našlaičiais“³²⁰ arba „pusiau našlaičiais“³²¹ skaičius. Jau 1951–1953 m. visuose vaikų namuose maždaug 30 proc. auklėtinių turėjo gyvą ir pagal įstatymus galintį (neįkalintą, pankankamos sveikatos ar pan.) jais pasirūpinti bent vieną iš tėvų³²². Šie vaikai, kitaip nei teigta propagandoje konstruojant naują vaikų priežiūros įstaigų įvaizdį, išties neturėjo teisės gyventi vaikų namuose³²³. Be to, sisteminiuose dokumentuose atsispindi ir dėl įvairesnių priežasčių, nei negalėjimas pasirūpinti vaikais darbo metu, į įstaigas

---

³¹⁶ Mariia J. Zezina, “Without a Family: Orphans of the Post–War Period“, *Russian studies in History*, 2010, Vol. 48, No. 4, p. 59.

³¹⁷ Kartais spaudoje taip pat vadinama “vaikų priėmimo – persiuntimo punktas“ (P. Bertaitis, „Tarybinės vyriausybės rūpinimasis vaikais“, *Panevėžio tiesa*, 1947 10 29, p. 3).

³¹⁸ Pažyma apie DPR MVD, 1947, LYA f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 33.

³¹⁹ Žr. Priedą nr. 1: 1 lentelę. Miriam Galley teigia, kad tuo tarpu įstaigose Sovietų Rusijoje tokių vaikų mažėjo (Maria Galley, *op cit.*, p. 57).

³²⁰ Elena Khlinovskaya Rockhill, “Lost to the State: Family Discontinuity, Social Orphanhood, and Residential Care in The Russian Far East“, Berghahn Books, 2010.

³²¹ „Полусироты“ (Е. М. Рыбицкий, *Положение детей в СССР 1990 год: состояние, проблемы, перспектива*, Москва, 1990, p. 88).

³²² Pažyma „Apie priemonės pagerinti vaikų namų darbą respublikoje“ LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui, 1951, LYA f. 1771, ap. 105, b. 3, l. 1.

³²³ LTSR švietimo ministro įsakymas nr. 179, 1951, UAA f. 372, ap. 1, b. 8, l. 55.

patenkantys vaikai. Pavyzdžiui, į vaikų namus buvo atiduodami mokyklinio amžiaus vaikai dėl šeimos nedarnos: „Vaikai, turintieji abu tėvus į vaikų namus pakliūna iširus šeimai: vyras gauna sau kitą žmoną, o žmona – vaikų motina, randa sau kitą vyrą; tokiu būdu nėra kuriam vaikams auklėti, žiūrėti. Buvo net toks įvykis: A., dirbanti valytoja Dargailių milicijos skyriuje, atvedė dvi savo dukteris į vaikų namų koridorių, sudrožė joms į kuprą, kad paskui ją nesektų ir išbėgo mergaitės palikusi. Mergaitėms, vienai – 7, kitai – 10 metų. Jos vyras miręs. Ji gauna kitą vyrą, bet tas neapkenčia jos vaikų. Tai ji tuos vaikus čia ir atvedė“³²⁴. Panašūs atvejai fiksuojami ir atsiminimuose³²⁵.

Reikia pažymėti, kad 6–o dešimtmečio pabaigoje, pasibaigus pokario laikotarpiui ir atsiradus vaikų mokykloms–internatams, vyresnių nei ikimokyklinio amžiaus vaikų į vaikų namus patekdavo nedaug. Mokyklinio amžiaus vaikai buvo atiduodami valstybės globai dažniau giminaičių iniciatyva. Jiems dėl įvairių priežasčių: tėvų mirties, tremties, įkalinimo, pabėgimo tekdavo šiais vaikais pasirūpinti, nors to imtis nepageidauta:

Žodžiu, niekam mūsų ten nereikėjo. <...> Ir paskui mama liko viena. Kažkaip tai. Savo mamai nereikalinga kažkaip tai, nes jin ne lygis. Kitai pusei, tėvo nebėr, irgi tenai viskas. Ir jin [motina,– I. B.] ieškojo kelio savo, išgerdavo. Taip tai skaitėsi graži <...> pradėjo ieškoti kažkaip, kad išgyventi. Matyt. Aš dabar taip galvoju. Ir mum kaip biednom, vienišos motinos vaikus, mum paėmė į įstaigos kur jin dirbo, tas darbs <...> davė mum kelalapius į tokių pionierių stovyklą. Abiem su sese <...>. Ir grįžom iš stovyklos, parvežė į patį Joniškį, nu ir mes dulinam į namus. Pareinam į namus – tušt ta mūsų trobela. Podė pasak, kad motina <...> išėjo. Nu ir mes einam kitą dieną pas vieną babą, pas kitą, nēr ką valgyt. <...> sakau, tai kas mum įtaisė į tą internatą? Kuri ten? Aš galvojau, kad M., tėvo sesuo. <...> ta M. buvo siuvėja ir skaitės ten liuksum siuvėja. Ir siūdavo pas ją visi švietimo skyriaus, vadindavom, poniom. <...> Tai gal tos ponios. Aš tik galvoju, bet sesuo sakė – ne. Teta R., mamos sesuo pati jauniausia. Būk tais ji. Tai kaip čia buvo, nežinau. Tik žinau, kad nuvežė mum tai tikrai tėvo giminaičiai. Su autobusu ten, paėmė už rankų. Su kokiais ten reikėjo gimimo liudijimais. Kuo ten, tais popieriais. <...> mum pasiuvo sjonukus, naktinius ir išvežė. <...> Kartais vis vien parvažiuodavom į tą Joniškį. Tikrai nenorėjo ten, bet, kad būtų išgynę, nėra išgynę. <...> pas babą, tai būdavo nepatenkinta ji. <...> šiaip išviję nėra, bet ir džiaugsmo nekažkiek. <...> todėl aš galvoju, kad kur mano situacijoj,

³²⁴ LKP(b) CK mokyklų skyriui pranešimas apie Utenos I–us vaikų namus, 1947, F. 1771, ap. 10, b. 556, l. 27.

³²⁵ P vz. Rasa Žurlytė–Antanavičienė, *Našlaičių dalia*, p 143–144.

kur buvo giminaičių ir visokių ten, ir ne mažai... pirmiausia niekas nepareiškė jokio noro. Kits dalyks <..> jeigu būtų pasiėmę, jie nieks nebūtų mūsų... pasistengę, kad mes mokytumėmės. <...> nežinau ar apskritai kas nors tokio amžiaus vaikus pasiminėję jeigu ne giminaičiai. Taip buvo anam laikmety. O jeigu būtų pasiėmę, kažį kuo mes ir būtume buvę. Tas ir būtų buvę. To tokio nereikalingo, atimančio. Patys jie ne kažką turi, kur reik dalintis tuo ką turi. Svetims.³²⁶

Galima pastebėti, kad suaugę, sukūrę savas šeimas vyresni broliai ir seserys (taip pat buvę palikti ir vaikų įstaigose augę) mažesniuosis, gyvenančius kūdikių ar vaikų namuose bei mokyklose–internatuose, retai imdavosi globoti³²⁷.

Taigi, dauguma vaikų patekdavo į vaikų namus ikimokyklinio amžiaus. Gan dažnai, kaip pažymi respondentė D.K., tokio amžiaus vaikus augti į globos įstaigas atiduodavo tėčiai motinos ligos ar mirties atveju³²⁸, tačiau ryškiausia tendencija – iš karto po gimdymo ligoninėse motinų atsisakyti kūdikiai, kurių kiekis ėmė kelti daugiausiai problemų. Pavyzdžiui, 1952 m. Sveikatos apsaugos ministerija atsisakė pasirūpinti prie Šilutės esančiame lagerio skyriuje Nr.3 kalinčių moterų kūdikiais, teigiant, kad Respublikoje yra tik 4 ir visiškai perpildyti kūdikių namai, kadangi per porą mėnesių LTSR vienišos motinos ligoninėse paliko 103 kūdikius. Taigi visų paliekamų kūdikių tiesiog nėra kur padėti³²⁹.

Situacija nebuvo kitokia ir vėlyvuojų sovietmečiu, o vaiko atsisakymo iš karto po gimdymo tvarka buvo ypač paprasta ir tokia liko iki pat 1990 m. Pasak kalbinto respondento:

Tai iš tikrųjų nebuvo dažnas dalykas, buvo tam tikra kita tvarka tuo metu, ir man teko daug tokių dalykų matyti. Iš tikrųjų buvo tokia galimybė moteriai atsisakyti savo vaiko. Iš tikrųjų tai buvo labai paprastai daroma. Jos pagimdavo, pasakydavo – aš nenoriu to vaiko imti, parašydavo tokį kaip pareiškimą, atiduodavo vyr. gydytojui, kad jinai atsisako savo vaiko ir išvažiuodavo namo, ir viskas³³⁰.

---

³²⁶ Pokalbis su A.J.

³²⁷ Danguolė Bardauskaitė–Tijunaitienė, *Našlaičių dalia*, p. 146.

³²⁸ Pokalbis su D.K.

³²⁹ VRM ministro Juozo Bartašiūno raštas Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui ir Sveikatos apsaugos ministro pavaduotojo Viktoro Micelmacherio raštas Ministrų Tarybai, 1952, LCVA f. R–754, ap. 13 b. 370, l. 118–120.

³³⁰ Pokalbis su J.R.

Remiantis respondento liudijimu, bent jau vėlyvučiu sovietmečiu kūdikius ligoninėse palikusią moterų portretą galima nupiešti trejopai: daugiausia būdavo jaunų netekėjusių merginų, studenčių, kurios (tikėtina) pastojo netyčia; antrasis pagal gausą tipas – *degradavusios moterys* <...> *atvažiuodavo būdavo ne blaivos gimdymo metu. Ir tikrai tokių žmonių buvo daug*; trečiasis tipas – moterys, kurios jau turėjo vaikų ir palikdavo kūdikius motyvuodamos tuo, kad neturi buto ir jų gyvenimo sąlygos blogos. Dalis šių moterų tiesiog nespėjo nutraukti nėštumo legaliu laikotarpiu³³¹. Tačiau svarbu tai, kad daugybė moterų atvykdavo gimdyti jau apsisprendusios palikti kūdikius, ir panašu, kad daugeliu atveju tai buvo racionalus, apmąstytas veiksmas, o dėl gimdyvių izoliuotumo medicinos įstaigose, aplinkinių žmonių (artimųjų, partnerio) įtakos apsisprendimui lieka nepastebimos.

Kaip stebėdamasi pažymėjo Filomena Taunytė „Tarybinės moters“ korespondentams: „lankėme jaunas motinas, kurios savo vaikus atidavė į kūdikių namus. Pasirodo, yra vienišų motinų, turinčių po kelis vaikus.“³³². Visgi žvelgiant į vaikų globos įstaigas, jose išties buvo daugiausia būtent vienišų motinų vaikų, ir vienas pagrindinių motyvų vaiką atiduoti buvo tas, kad šeimoje jau yra daugiau vaikų, tad dar vienas motinai tampa didele našta. Skurdo problema – gyvenamosios vietos trūkumas, maisto trūkumas, elementarių gyvenimo sąlygų nebuvimas: šviesos, šilumos, vandens trūkumas – vienišų motinų šeimose buvo aktuali nuolat. „Tarybinės moters“ redakcijai siūsta gausybė laiškų, kuriuose moterys vėlyvučiu sovietmečiu prašo pagalbos dėl nepakeliamai blogų gyvenimo sąlygų ir, esant vienišoms, neišsprendžiamų problemų:

*Buto neturiu, mes 4 asmenys gyvename ant 9m² tik atitvertoje virtuvėje, namo pusė neapkūrenama ir šąlu dienų dienas, tik po stogu sąlygos baisios. Palėpė, šviesos mažai*³³³;

---

³³¹ Pokalbis su J.R.

³³² Filomena Taunytė, „šeimoje bent trys vaikai“, *Tarybinė moteris*, 1969 nr. 5, p. 9. Pavyzdžiui, 1976 m. visoje Lietuvoje buvo 10701 (oficialiai) vieniša motina, kuri „buvo išlaikiusi teisę“ (Lietuviškame dokumento variante rašoma „turinčių teisę gauti pašalpą“. Apie valstybines pašalpas daugiavaikėms ir vienišoms motinoms žinios LCVA f. R–363, ap. 1, b. 17098, l. nežymėtas) gauti pašalpą, iš šio skaičiaus 518 buvo daugiavaikės turinčios 4 ir daugiau vaikų (Valstybinių pašalpų daugiavaikėms ir vienišoms motinoms suvestinė už 1976 m. LCVA f. R–363, ap. 1, b. 17098, l. 3).

³³³ R.M. laiškas Tarybinės moters redakcijai, 1968, LLMA f. 83, ap. 1, b. 92, l. 35.

Priglaudė laikinai tokie žmonės ant viršaus, kambarėlyje tokiam <...> mūsų mieste butą gauti tai greičiau numirsi³³⁴;

Išplėšė pagalbinio kambarėlio malkinėje užraktus ir sukraustė su kūdikiais. <...> Ten pragyvenau iki 1972 rugsėjo 7d. Nuo 1968 rugsėjo 25d. <...> 1972 m. sausio 10 d. buvau išskedinta į kiemą <...>. Ten brangi redakcija ne butas o koridoriaus kampas nei sutvarkytos plytos nei elektros, langų rėmai supuvę virsta į lauką. Bendra kvadratūra galbūt tik kokie 6 metrai. Durys yra kada buvusios, o dabar išlaužta su visais rėmais. Kaip man su kūdikiais 7 metų, 6 metų ir 10 mėn. ten gyventi³³⁵.

Pasitaikydavo precedentų kuomet dėl vaikų priežiūros darželių ar vietų juose trūkumo³³⁶, dėl gyvenamosios vietos trūkumo, dėl elementarių buitinių sąlygų auginti savo vaikus stokos, neretai net badaujančios vienišos motinos (“Kūdikiai gimus, šeimą paliko tėvas. Moters materialinė būklė labai pablogėjo <...> kartu su kūdikiu badavo³³⁷), kaip alternatyvą pasirinkdavo ne tik vaiko apleidimą po gimdymo ar perkėlimą augti į vaikų namus, bet kartais ir savo bei savo vaikų mirtį: „mirė 1–as 3 mėn. amžiaus kūdikis. Kūdikis vienišos motinos, auginamas be pastovios gyvenimo vietos. Kartu su motina nusiskandino ežere.“³³⁸. Tad nors socialistinės šeimos politikos programa kai kurių tyrėjų vertinama kaip iš esmės buvusi palanki ekonominiam ir socialiniam moterų savarankiškumui, reprodukcijai ir vaikų auginimui³³⁹,

---

³³⁴ S.V. Laiškas Tarybinės moters redakcijai, 1968, LLMA, f. 83, ap. 1, b. 92, l. 54–55.

³³⁵ Z.Z. Laiškas Tarybinės moters redakcijai, 1972, LLMA, f. 83, ap. 1, b. 110, l. 9–10.

³³⁶ Dalia Marcinkevičienė, „Būti mama: vaikų priežiūros strategijos sovietinėje Lietuvoje 1945–1970 metais“, *Liaudies kultūra*, 2008, nr. 6, p. 31–39.

³³⁷ Kūdikių ir vaikų mirtingumas Kauno grupės rajonuose per 1988 birželio mėn. LCVA f. R–769, ap.1, b. 10200, l. 39.

³³⁸ Molėtų rajono kūdikių mirtingumo analizė už 1981 metus, LCVA f. R–769, ap.1, b. 9074, l. 51.

³³⁹ Kristen R. Ghodsee, *Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic Independence*, Bold Type books, 2018; Kristen R. Ghodsee, Julia Mead, “What Has Socialism Ever Done For Women?”, *Catalyst*, 2018, nr. 2, prieiga per internetą: <https://catalyst-journal.com/2018/09/what-has-socialism-ever-done-for-women>, [žiūrėta 2021 01 20]; Kristen R. Ghodsee, Kateřina Lišková, “Bumbling Idiots or Evil Masterminds? Challenging Cold War Stereotypes about Women, Sexuality and State Socialism”, *Filozofija i društvo*, 2016, t. XXVII, nr. 3, p. 489–503.

panašu, kad kasdienio vienišos motinos gyvenimo problemų neatsverdavo motinų didvyrių medaliai, vienkartinės išmokos už naujagimį, ilginamos motinystės atostogos, prievolės darbdaviui sudaryti motinystei palankias sąlygas darbe. Periodikoje skelbta valstybės teikiama pagalba motinoms keldavo pasipiktinimą. „Tarybinės moters“ redakcijai skaitytoja rašė:

Aš paprastas darbo žmogus. Per 30 sovietinės valstybės metų aš nuolat girdžiu apie rūpestį žmogumi, kad besieliškumas, beviltiškumas tai kapitalistinio pasaulio įstatymai! Bet juk mane iš namų su kūdikių ant rankų veja socializmo amžiuje! Kur man ieškoti užtarimo, pas ką? Kur tie įstatymai, kurie turėtų saugoti mane ir vaika?³⁴⁰

Tuo pačiu, vaikų priežiūros motinų darbo metu paslaugų trūkumas ir tapdavo priežastimi palikti vaikus augti vaikų namuose:

Esu netekėjusi, bet auginu vaiką, kuris yra 10–ties mėnesių ir šiuo metu randasi pas mano tolimus giminaičius. Iki 8 mėnesių vaikas buvo pas mane, nes aš laikiau auklę ir taip vaikas buvo prižiūrimas kol aš darbe. <...> tuomet aš palikusi be auklės turėjau pati kurį laiką atsakyti iš darbo <...> bet ilgai būti be darbo aš negalėjau, juo labiau auginu vaiką, ir aš pradėjau ieškoti pagalbos. Tuomet apylinkės gyd. J. B. man pasiūlė atiduoti vaiką pusei metų į kūdikių namus (laikiniai kol paims į lopšėlį). Aš sutikau, nes man kitos išeities nebuvo. Tada mano šitie tolimi giminaičiai (pas kuriuos dabar randasi vaikas) sužinoję, jog aš galvoju vaiką atiduoti laikinai į kūdikių namus, man pasiūlė: – „Kad mes galime paauginti vaiką pas save kol priims į lopšėlį“ jie pradėjo mane atkalbinėti, kad aš neduočiau į kūdikių namus. Aš jų paklausiau³⁴¹.

Iš liudijimo akivaizdu, kad alternatyva vaikų darželiams–lopšeliams galėjo tapti vaikų namai, o bendrai valstybinėms vaikų priežiūros įstaigoms – auklės arba giminaičiai. Anna Rotkirch teigia, kad sovietmečio visuomenėje ypač svarbus vaikų augintojų vaidmuo teko močiutėms. Močiutės išliko svarbios būtent dėl socialinių paslaugų trūkumo. Tačiau taip pat ji teigia, kad tai buvo iš esmės tradicinės rusiškos „moterocentrinės“ (women-centered) šeimos struktūros tęstinumas, nes Rusijoje šeimos pagrindas buvo šeimos ar giminės

---

³⁴⁰ M. K. L. laiškas „Tarybinės moters“ redakcijai, 1971, LLMA f. 83, ap. 1, b. 110, l. 3–4.

³⁴¹ L.V. laiškas Tarybinės moters redakcijai, 1968, LLMA f. 83, ap. 1, b. 92, l 164–165.

moterų tarpusavio ryšys. Tai neva buvo ir pagrindinis faktorius, visais lygmenimis eliminavęs vyrus iš vaikų auginimo ir namų erdvės apskritai³⁴².

LTSR, panašu, močiūčių svarba taip pat buvo ne maža: „Auginu du anūkus. Jie auga be tėvo. Tėvas gerdavo ir išėjo, palikęs juos auginti vienai motinai“ – patirtimis su „Tarybinės moters“ auditorija dalijosi močiutė. Iš šio liudijimo matyti, kad motina buvo šeimoje, tačiau vaikų auginime ji praktiškai nedalyvavo, tad močiutės pasakojime jos daugiau nėra. Tačiau ar toks močiūčių vaikų auginimo perėmimas LTSR taip pat buvo „moterocentrinės“ kultūros tąsa, ar vaikų auginimo valstiečių šeimose³⁴³ praktikos tęstinumas ar, kaip matyti iš pastarojo pavyzdžio, alkoholizmo ir, greičiausiai, sovietinės šeimos politikos, smarkiai apribojusios tėvo vaidmenį šeimoje, bei gyvenimo būdo sąlygotų problemų rezultatas – gali būti diskusinis klausimas³⁴⁴.

Tėvų gyvenimo būdo problemos kaip vaikų atsikratymo priežastis ima ryškėti tik nuo daugmaž 7–o dešimtmečio pradžios. Tuo metu vaikų namuose tėvų paliktų kūdikystėje vaikų gretas ėmė pildyti ir socialinės rūpybos institucijų atskirti bei teismo sprendimu iš tėvų atimti vaikai. Žinoma, tai nereiškia, jog iki šio laiko problemų nebuvo. Nors vaikų atskyrimo nuo tėvų, kurie „nevykdo savo pareigų“, „neteisėtai vykto savo teises vaikų atžvilgiu“ ar „žiauriai elgiasi su vaikais“, nuostatos LTSR įsigaliojo nuo reokupacijos

---

³⁴² Anna Rotkirch, *The Man Question: Loves and Lifes in Late 20th Century Russia*, University of Helsinki, 2000, p. 120–121.

³⁴³ Tradicinėse bendruomenėse, ne branduolinėse šeimose, vaikų auginimo prerogatyva tekdavo ne vien tėvams. Už vaikų išgyvenimą, jų auginimą atsakingas buvo didesnis žmonių plačioje šeimoje ratas. Tai įprasta besivystančių šalių šeimų, tradicinių socialinių santykių saistomose bendruomenėse (David Tolfree, *op. cit.*, p. 261).

³⁴⁴ Pavyzdžiui, remiantis žymiąja John Hajnal santuokos ir šeimos formavimosi modelių Europoje linija iki karinės Lietuvos šeimų modelis tam tikrais kriterijais buvo „vakarietiškas“, o ne „rytietiškas“, tad ir individualumo, šeimos uždaro raiška Lietuvos sociokultūrinėje erdvėje galėjo būti daug ryškesnė nei galias bendruomenines tradicijas turinčioje Rusijoje. Jeigu laikyti tai argumentu, gali būti keliami hipotezė, kad bent iš dalies toks „rusiškas“ šeimos modelis dalies sovietinės Lietuvos visuomenės visgi galėjo būti perimtas, o ne „išlaikytas“ (John Hajnal, “European marriage patterns in Perspective“, in: D.V. Glass, D.E.C. Eversley (eds.), *Population in History. Essays in Historical Demography*, London, 1965, pp. 101–143; Kalev Katus, Allan Puur, Luule Sakkeus, “Family Formation in the Baltic Countries: A Transformation in the Legacy of State Socialism“, *Journal of Baltic Studies*, 2008, t. 39, nr. 2, p. 123–156).

pradžios kartu su 1944 m. liepos 8 d. įsaku³⁴⁵, jos pastebimai sistemingai imtos taikyti tik tuomet kai dėl visuomenės įsitraukimo ėmė veikti socialinės vaikų rūpybos institucijų ir įstaigų mechanizmas. Deja, dėl dokumentacijos trūkumo ir sporadiškumo bei paplitusių neoficialių praktikų sunku pasakyti, kokią dalį vaikų namų ir mokyklų–internatų auklėtinių ėmė sudaryti vaikai, nuo šeimų atskirti teismo, socialinės rūpybos institucijų ar įstaigų ir jų atstovų sprendimu.

Svarbu tai, kad vaikų palikimo valstybinei globai vaikų namuose galimybės ilgainiui plėstos. Pavyzdžiui, pagal 1948 m. balandžio 28 d. TSRS SAM patvirtintą vaikų priėmimo į kūdikių namus instrukciją, čia galėjo būti priimami tik našlaičiai, pamestinukai, vienišų motinų vaikai ir vaikai, kurių tėvams buvo atimtos tėvystės teisės arba tėvai buvo įkalinti, o vaikai neturėjo būti vyresni nei 3 metų amžiaus. Tačiau nepaisant šių nuostatų, vaikų namai natūraliai tapo ne tik našlaičių ir tėvų apleistų vaikų (kurių atsisakyta ar į kuriuos atimtos tėvystės teisės) prieglauda, tačiau taip pat veikė ir kaip laikinos vaikų priežiūros vieta. Kaip pažymima vaikų namų dokumentuose, pavasario ir vasaros mėnesiais, darbymečiu nemažai tėvų laikinai vaikus atiduodavo į kūdikių namus³⁴⁶. Gana daug vaikų iš, pavyzdžiui, Vilniaus kūdikių namų (1967–41%³⁴⁷, 1971–34%³⁴⁸, 1975–9%³⁴⁹, 1980–29%³⁵⁰), kasmet grįždavo atgal pas savo biologinius tėvus. Nors išsamiau šie atvejai nėra dokumentuoti, tačiau galima daryti prielaidą, kad bent dalis šių vaikų buvo paliekami vaikų namuose konkrečiam laikotarpiui, kol dėl kokių nors priežasčių vaikus auginti tėvams buvo nepatogu. Jau 1976 m. TSRS SAM išplėtė minėtas nuostatas. Nuo šiol lygiai taip pat kūdikių namai turėjo priimti vaikus iki 4 metų amžiaus³⁵¹, kurie galėjo būti fiziškai ar protiškai

---

³⁴⁵ „RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas“, Vilnius, 1952, p. 17, str. 46.

³⁴⁶ Vilniaus miesto Kūdikių namų analizė už 1971 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 111, l. 10.

³⁴⁷ Vilniaus miesto Kūdikių namų analizė už 1969 m., VRVA f. 1189, ap.1, b. 94, l. 8.

³⁴⁸ Vilniaus miesto Kūdikių namų analizė už 1971 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 111, l. 6.

³⁴⁹ Vilniaus miesto Kūdikių namų analizė už 1975 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 146, l. 7.

³⁵⁰ Vilniaus miesto Kūdikių namų analizė už 1980 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 200, l. 3.

³⁵¹ Sovietinėje psichiatrijoje laikytasi nuostatos, kad vaiko vystymesi, tarp 4 or 5 metų įvyksta lūžis susijęs su kalbos suvokimu. Tikėtina, kad minėti oficialūs amžiaus cenzos pasikeitimai įvyko dėl to, o ne reaguojant į praktines vaikų įstaigų perpildymo

„defektyvūs“, ar tokius, kurių tėvai neturėjo galimybės patys auklėti vaikų „dėl sveikatos būklės ar ilgalaikio išvykimo ir kt.“³⁵². Ką tiksliai reiškė negalėjimas auklėti – liko neapibrėžta, bet galima daryti išvadą, kad tėvai, atidavę vaikus į kūdikių namus, galėjo kada nori juos iš ten pasiimti³⁵³.

3.2. Vaikų globos įstaigos

Pokariu pagrindinė vaikų namų įstaigų diferenciacija buvo atskiros įstaigos kūdikiams (administravo Sveikatos apsaugos ministerija) ir ikimokyklinio bei mokyklinio amžiaus vaikams (administravo Švietimo ministerija). Po 1956 m. vaikų namai pradėti labiau diferencijuoti, atsirado įvairių vaikų namų tipų: bendrojo (juos sudarė ikimokykliniai, mokykliniai ir mišrūs), sanatoriniai, kurčrebylių, aklių, neįgaliesiems (vieni priklausė Švietimo ministerijai, kiti – Socialinės rūpybos, visgi administracinė priklausomybė nepriklausomai nuo pobūdžio galėjo skirtis ir ilgainiui keistis). Nepavyko nustatyti, ar tai buvo susiję su kokia nors specialia vaikų namų reforma. Gali būti tai susiję su tuo, kad Maria Maiofis pastebėjimu, nuo 1954 m. prasidėjo pertvarkų ir naujų idėjų švietimo sistemoje artikuliuojimas³⁵⁴. Tuo metu imti formuluoti nauji, uždaro tipo ugdymo įstaigų su internatais sumanymai, kurie buvo pagrįsti ir intensyvesnės vaikų socialinės inžinerijos būtinybe. Tikėtina, kad vaikų namų diferenciacija buvo šios bendresnio pobūdžio ugdymo sistemos pokyčių dalis.

1954–1956 m. buvo sukonkretinta mokyklų–internatų idėja ir XX TSKP suvažiavimo nutarimu turėjo būti smarkiai išplėstas mokyklų–internatų steigimas³⁵⁵. Maria Maiofis teigia, kad šios pertvarkos buvo reakcija į išties tragišką visuotinio privalomo švietimo nesėkmę, vaikų ugdymo ir resocializacijos įstaigų neveiknumą, bei specialių įstaigų negalių turintiems vaikams būtinybę³⁵⁶. Tiesa, iki tol prie mokyklų egzistavo bendrabučiai, skirti provincijos ar atokiau nuo švietimo centrų gyvenusiems moksleiviams, tačiau jie nebuvo integralios įstaigos. Apgyvendinimo paskirtis buvo numatyta ir

---

problemas. (Nancy Rollins, *Child Psychiatry in The Soviet Union: Preliminary Observations*, Harvard University Press, 1972, p. 17).

³⁵² LTSR Sveikatos apsaugos ministro raštas LTSR MT „Dėl vaikų – augintinių, gulinčių vaikų stacionaruose“, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10676, l. 73.

³⁵³ Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija, t. 6, Vilnius, 1980, p. 229.

³⁵⁴ Мария Майофис, *op. cit.*, 2016.

³⁵⁵ Мария Майофис *op. cit.*, 2016.

³⁵⁶ Мария Майофис *op. cit.*, 2016.

naujai steigiamuose mokyklose–internatuose. Mokyklų–internatų sumanymas nedelsiant imtas įgyvendinti LTSR (didžioji jų dalis buvo administruojama Švietimo ministerijos, tačiau ilgainiui, kartu su savaeigėmis reorganizacijomis ir pertvarkomis, vėlgi įstaigų priklausomybė kito). Jie buvo priskirti administracinėms zonoms, kurių šeimas turėjo aptarnauti. Tad mokyklos–internatai pasitarnavo vaikų, gyvenusių atokiose vietose, apgyvendinimui³⁵⁷, bei, regisi, išties nemenkai mokyklų nelankymo LTSR problemai spręsti³⁵⁸. Pastarajai, tiesa, priemonės buvo numatytos dvi: pavežėjimo organizavimas (didžiąja dalimi visu sovietmečio laikotarpiu jis vyko labai prastai³⁵⁹) ir vaikų apgyvendinimas internatuose. Tačiau realiai vos iki 20% mokyklų–internatų auklėtinių sudarė vaikai, ten atsidūrę todėl, kad mokykla nuo jų namų buvo toli³⁶⁰. Mokyklos–internatai tapo našlaičių ir dėl įvairių socialinių priežasčių nuo tėvų atskirtų vaikų ugdymo ir globos įstaigos³⁶¹.

Margaret E. Peacock teigia, kad 6–e dešimtmetyje vaikai imti reprezentuoti kaip esantys pažeidžiami ir, netinkamai prižiūrimi ar ugdomi, galintys tapti grėsme visuomenei³⁶². Mokyklų–internatų sumanymo pristatymo 1956 m. metu buvo pabrėžta tėvų nekompetencija vaikų auklėjimo klausimais³⁶³, ir mokyklos–internatai visuomenei pateikti (veik lygiai taip pat kaip ir vaikų namai) kaip pažangios, ekspertų vadovaujamos, pigios, galinčios vykdyti šeimos ar paskirų jos narių funkcijas įstaigos, užtikrinančios palankiausias, geriausias vaikų auklėjimo ir lavinimo sąlygas³⁶⁴. Tėvai buvo skatinti deleguoti vaikų priežiūrą ir ugdymą autoritetingai ekspertinei įstaigai. Tai

---

³⁵⁷ Priedėlis nr. 2 prie LTSR švietimo ministro 1964.VII.8 d. įsakymo nr. 168, Mokyklų – internatų aptarnavimo zonos, 1964, UAA f. 124, ap.1, b. 48, l. 34.

³⁵⁸ Vanda Kašauskienė, *op. cit.*, p. 196–198.

³⁵⁹ Prokuratūros raštas NRK prie LTSR MT „dėl įstatymų pažeidimų ir trūkumų įgyvendinant visuotinį privalomą vidurinį mokslą“, 1981, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10926, l. 11 – minimas ne tik kolūkių neorganizuojamas pavežėjimas, bet ir maršrutinių autobusų nebuvimas.

³⁶⁰ Švietimo ministro Antano Rimkaus raštas LTSR MT, 1979, LCVA f. R–754, ap.4, b. 10413, l. 38–40.

³⁶¹ pagal 1980 m. duomenis, mokyklose–internatuose vaikų kontingentą sudarė 60% vaikų iš probleminių šeimų, 20% beglobių vaikų ir dar 15–20% vaikų turinčių tėvus ir normalias (sovietiniais standartais) gyvenimo sąlygas tėvų namuose (Švietimo ministro Antano Rimkaus raštas LTSR MT, 1979, LCVA f. R–754, ap.4, b. 10413, l. 38–40).

³⁶² Margaret E. Peacock, *Contested Innocence: Images of the Child in The Cold War*, Phd thesis, The University of Texas at Austin, 2008, p. 27.

³⁶³ Мария Майофис, *op. cit.*, 2016.

³⁶⁴ P.vz. P. Šimulis ir A. Vingras, *Jauniems tėvams*, Vilnius, 1988, p. 8.

turėjo būti (ir iš dalies buvo) aktualu vienišoms motinoms, senyvo amžiaus, daugiavaikiams ar sunkiai sergantiems tėvams. Tačiau taip pat šios įstaigos pasitelktos probleminių vaikų ir probleminių (režimo požiūriu „amoralaus“ gyvenimo būdo, „tinkamai“ ugdyti vaikų negebančių) šeimų vaikų perkėlimui iš įprastų mokyklų. Pastarasis sprendimas iš dalies buvo pragmatiškas, nes už vaiko išlaikymą mokykloje–internate, kitaip nei daugeliu atvejų vaikų namuose³⁶⁵, tėvai turėjo mokėti³⁶⁶.

Be to, įvykdžius švietimo reformą, po 1962 m. vaikų namų pavadinimą turinčių įstaigų smarkiai sumažinta, didelę jų dalį pervadinant ir reorganizuojant į mokyklas–internatus, tačiau formaliai visos įstaigos buvo priskirtos vaikų namų kategorijai³⁶⁷, nepriklausomai nuo administracinės priklausomybės konkrečiai sričiai (ministerijai). Pasak Mirriam Galley tuomet buvo numatyta, kad vaikų namus iš esmės turėtų pakeisti mokyklos–internatai³⁶⁸. Tačiau pastarosios įstaigos vaikų namų visiškai nepakeitė, o tik papildė vaikų namų įstaigų sistemą. Taip ilgainiui nebeliko ir sanatorinių

---

³⁶⁵ Už vaikų išlaikymą vaikų namuose galėjo būti priskirti alimentai „valstybės naudai“ tuo atveju, jeigu tėvams buvo atimtos tėvystės teisės.

³⁶⁶ 1956 m. nustatytas minimalus 60–80 rublių, maksimalus 560 rublių mokestis už vaikų išlaikymą mokyklose–internatuose. LTSR MT pasiūlė, kad Lietuvoje mokestis būtų pakeistas į minimalų 80 ir maksimalų 160 rublių. Su tuo nebuvo sutikta. (SSSR Gosekonomkomisijos kolegijos nario I. Kulev LTSR MT pirmininko pavaduotojui Eduardui Ozarskiui, 1957, LCVA f. R–754, ap.4, b. 4100, l. 5–6) Vėliau, pagal 1962 m. finansų ministerijos instrukciją apie mokestį už vaikų išlaikymą auklėjamosiose kolonijose – specialiuose mokyklose–internatuose – atsižvelgiant į bendras tėvų mėnesio pajamas ir vaikų kiekį šeimoje (turint vieną–du vaikus, arba turint tris ir daugiau) mokestis galėjo būti būti nuo 3 rublių (jei šeimoje yra 3 ir daugiau vaikų, o tėvų pajamos yra 35 – 40 rublių) iki 50 rublių (jeigu šeimoje yra vienas arba du vaikai, o tėvų pajamos yra didesnės nei 201 rublių). Vis dėlto jeigu šeimos uždėtis nesiekdavo 35 rublių. Mokestis galėjo būti netaikomas (SSSR finansų ministerijos instrukcija dėl mokesčio už vaikų išlaikymą auklėjamosiose kolonijose priemonių ir tvarkos, 1962 spalio 26, VRVA f. 763, ap. 1, b. 113, l. 19–21). Tokių šeimų pasitaikydavo, pavyzdžiui, vienišų pensininkų gaunančių 20 rublių dydžio pensijas. Taip pat, kaip rodo atvejai, kuomet šeimos gausios, o tėvų (dažniausiai vienišos motinos) uždėtis būdavo tarp 35 ir 40 rublių, mokestis NRK nutarimu taip pat galėjo būti panaikinamas. 1969 m. mokesčiai už vaikų išlaikymą įstaigose buvo pakeisti, numatyta, kad mokestis skaičiuojamas dalimis nuo atlyginimo priklausomai nuo tėvų šeiminių (kiek vaikų šeimoje: 1 vaikas – 1 ketvirtadalis nuo atlyginimo, 2 vaikai – trečdalis ir t.t.) ir materialinės padėties. Taip pat jei vaikai pilnai išlaikyti valstybės, tėvai galėjo būti atleisti nuo bet kokio mokesčio.

³⁶⁷ Žr. Priedą nr. 2: 2 lentelė.

³⁶⁸ Mirriam Galley, *op cit.*, p. 21.

vaikų namų. Jie, kaip ir didžioji dauguma vaikų namų, buvo pertvarkyti į pagalbinius mokyklas–internatus, skirtus vaikams su įvairiomis negalėmis, sutrikimais ir atsilikimais. Tad tik nedidelė dalis mokyklinio amžiaus našlaičių ir apleistųjų oficialiai augo vaikų namuose.

Tačiau nepaisant to, kaip oficialiai keistos, reorganizuotos ar pervadintos įstaigos, kokie tikslai joms buvo numatyti, problema buvo ta, kad globos įstaigoms paliekamų vaikų, ir vaikų, kurie dėl įvairių priežasčių netinkamo auginimo ir auklėjimo turėjo būti atskirti nuo šeimos, skaičius sparčiai augo³⁶⁹ ir viršijo numatytos jų rūpybos pajėgumus. Tad įsivyravusi nuolatinė įstaigų vaikams pertvarka, kuri matyti pateiktose statistinėse lentelėse, tikėtina, buvo vykdoma reaguojant į vaikų, atsidurdavusių valstybinėje globos sistemoje, skaičių ir tendencijas – vis daugiau čia paliekamų vaikų turėjo (arba buvo žymimi kaip turintys) apsigimimų, sutrikimų, negalių ir elgesio problemų, be to, nuolat augo kūdikystėje paliekamų vaikų skaičius. Tad dalis mokyklinių ir mišrių vaikų namų buvo pertvarkomi į kūdikių namus arba ikimokyklinius vaikų namus. Dauguma jų buvo pervadinami namais vaikams su įvairiomis negaliomis ir vystymosi sutrikimais. Valstybei siekiant labiau diferencijuoti įstaigas, nuolat tikslinta, kokiems vaikams ir su kokiomis negalėmis ar sutrikimais, kurios įstaigos skirtos, pagal tai siekiant suteikti tinkamą jų ugdymą. Likusi nedidelė dalis mokyklinių ir mišraus amžiaus vaikų namų tapo lyg antros pakopos įstaigomis, į kurias, pervesti dauguma vaikų iš kūdikių ir ikimokyklinių vaikų namų.

Dar viena rūšis įstaigų, kurios imtos steigti minėtu laikotarpiu, buvo savaitiniai darželiai. Jie iš esmės atitiko „naktinių vaikų darželių“ koncepciją ir priklausė nemokyklinių vaikų įstaigų kategorijai kaip prailgintos dienos darželiai ir lopšeliai–darželiai. Dalis prailgintos dienos darželių veikė 10,5 val. per parą arba 12–14 val. per parą³⁷⁰, o likę praktiškai veikė vaikų namų principu ir oficialiai buvo vadinami visą parą veikiančiais arba „internatiniais“, dalis jų visgi nedirbo sekmadieniais, tačiau kurie dirbo, o

---

³⁶⁹ Pasak, Barbara Klich–Kluchewska, Lenkijos vaikų namuose augo apie 20 000 vaikų, o 8–o dešimtmečio viduryje vos apie 10 600. (Barbara Klich–Kluchewska, “Far From a Children’s Home and the Question of Individual Agency in the Peoples’s Republic of Poland”, in: J. Kochanowski, C. Kraft (eds.), *Rooms for Manoeuvre: Another Look at Negotiating Processes in the Socialist Bloc: Another Look at Negotiating Processes in the Socialist Block*, Vienna University Press, 2021, pp. 213–230, p. 214.

³⁷⁰ Šie, prailgintos dienos vaikų darželiai buvo numatyti steigti dar 5–e dešimtmetyje (LTSR Švietimo ministro Alberto Knyvos raštas LTSR MT reikalų valdybai, 1950 LCVA f. R–754, ap. 4, b. 2189, l. 52).

kurie ne – lieka nežinioje. Deja, statistika, kiek vaikų lankė šiuos darželius, yra padrika, tad tiksliai nėra įmanoma nustatyti mastų ir dinamikos. Visgi žinoma, kad, pavyzdžiui, 1964 m. šiuose darželiuose augo 4886 vaikai³⁷¹, 1976 m. – 19 173 vaikai³⁷², 1978 m. – 19 882 vaikai³⁷³, o 1983 m. – 20 749 vaikai³⁷⁴, todėl galima teigti, kad juos lankančių skaičius augo. Kita vertus, lieka visiškai neaišku, kiek vaikų šiuose darželiuose gyveno nuolat. Į šias įstaigas vaikai kartais buvo perkelti dėl nepakankamos ar netinkamos priežiūros, vaikams pavojingo tėvų elgesio su jais³⁷⁵. Tačiau šiomis įstaigomis naudojosi įvairių socialinių sluoksnių, netgi partiniam, kultūriniam ar akademiniam elitui priskiriamos šeimos, todėl panašu, kad šios įstaigos nekėlė didesnių nuogastavimų ir neįgijo blogo vardo.

3.3. Globos įstaigų auklėtiniai

6-e dešimtyje „Tarybinės moters“ žurnale publikuoti straipsniai pabrėžė „klaidingą“ naujagimių berniukų preferenciją kapitalistinėje santvarkoje ir buržuazinės Lietuvos laikais, kuri neva daugybės ydingų tėvų sovietmečiu vis dar buvo išlaikoma dėl prietaringumo. Tuo pat metu moterų lygiateisiškumo propagandos kontekste imta pabrėžti mergaičių nauda šeimai: „Jeigu jums gimė duktė artimųjų šypsena įgaus lengvutį ironijos arba užuojautos atspalvį <...> o jei atsitiko taip, kad ir antrą kartą susilaukėte dukters, beveik kiekvienas pripažins, kad jums labai nepasisekė <...> Gražesnė, jaukesnė ta šeima, kurioje yra mergaičių. Jos ramesnės ir auginti bei aukleti jas lengviau. <...> mergaitė yra prieraiši ir miela. Ji labiau myli tėvus, labiau jų klauso.

---

³⁷¹ Metinė vaikų darželių ir vaikų lopšelių–darželių ataskaita 1964 sausio 1 d. LCVA F. R–363, ap. 1, b. 6981, l. 15.

³⁷² LTSR suvestinė vaikų darželių, lopšelių–darželių ir lopšelių visų žinybų, 1978, LCVA f. R–363, ap. 1, b. 17086, l. 11.

³⁷³ LTSR suvestinė vaikų darželių, lopšelių–darželių ir lopšelių visų žinybų, 1978, LCVA f. R–363, ap. 1, b. 18606, l. 12.

³⁷⁴ LTSR suvestinė vaikų darželių, lopšelių–darželių ir lopšelių visų žinybų, 1983, LCVA f. R–363, ap. 1, b. 22654, l. 4.

³⁷⁵ Vilniaus m. lopšelio darželio nr. 10 vyr. Auklėtojos pareiškimas Vilniaus m. VK NRK pirmininkui, 1980, VRVA f. 765, ap.1, b. 1656, l. 178.

Paaugusi – greitai tampa motinos padėjėja.<...> turėti sūnų kai kuriems tėvams yra ambicijos reikalas“³⁷⁶.

Įvairiose kultūrose ir visuomenėse atsikratymas vaikais lyties pagrindu yra strateginė populiacijos kontrolės praktika³⁷⁷ ir dažniausiai lemtingas mergaitėms³⁷⁸ dėl sociokultūrinės sūnų preferencijos³⁷⁹. Tačiau LTSR atveju nuo pat 6 dešimtmečio pradžios matyti atvirkščia tendencija³⁸⁰, panašu, kad berniukai šeimose buvo mažiau pageidaujami. Tiesa, berniukų gimdavo šiek tiek daugiau – gimstančių mergaičių ir berniukų santykio skirtumas nuo 1945 iki 1990 buvo maždaug tarp 1000 ir 2000³⁸¹. Tačiau skirtumas išties per mažas, kad galima būtų teigti, jog tai lėmė veik dvigubai didesnę berniukų, augančių globos įstaigose, skaičių. Viena vertus, tikėtina, kad jų daugiau patekdavo į vaikų rūpybos institucijų akiratį dėl nedrausmingo elgesio, tad ir „perauklėjimas“ jiems buvo taikytas dažniau (apie vaikų rūpybos institucijų veiklą bus rašoma kitame skyriuje). Tačiau ir paliktų vaikų didesnė dalis buvo vyriškos lyties. Be to, tėvų siekiančių įsivaikinti, preferencija taip pat buvo mergaitės³⁸², deja tokios nuostatos argumentai šaltiniuose neatsispindi. Visa

---

³⁷⁶ A. Baltrūnienė, „Kodėl vyras nenori dukters?“, *Tarybinė moteris*, 1956 nr. 12, p. nežymėtas.

³⁷⁷ Stephen Wilson, „Infanticide, Child Abandonment and Female Honour in Nineteenth-Century“, *Comparative Studies in Society and History*, 1988, Vol.30, No. 4, pp. 762–783, p. 778.

³⁷⁸ Pvz. David Riches, „The Netsilik Eskimo: A Special Case of Selective Female Infanticide“, *Ethnology*, 1974, Vol. 13, No. 4, pp. 351–361; Kay A. Johnson, „Chinese Orphanages: Saving China's Abandoned Girls“, *The Australian Journal of Chinese Affairs*, 1993, No. 30, pp. 61–87; Kamalroop Singh, „Save Our Girls: The Prevention of Female Feticide in the Asian Community“, *Journal of Religion and Violence*, 2014, Vol. 2, No. 3, pp. 433–446; Sharada Srinivasan, Arjun S. Bedi, „Daughter Elimination: Cradle Baby Scheme in Tamil Nadu“, *Economic and Political Weekly*, 2010, Vol. 45, No. 23, p. 17, 19–20.

³⁷⁹ John Knodel and Susan De Vos, „Preferences for the Sex of Offspring and Demographic Behavior in Eighteenth- and Nineteenth-Century Germany: an Examination of Evidence from Village Genealogies“, *Journal of Family History*, 1980, Vol. 5, No. 2, pp. 145–166; Monica Das Gupta, Jiang Zhenghua, Li Bohua, Xie Zhenming, Woojin Chung, and Bae Hwa-Ok, „Why is Son Preference so Persistent in East and South Asia? A Cross-Country Study of China, India and the Republic of Korea“, *Journal of Development Studies*, 2003, Vol. 40, No. 2, pp. 153–187.

³⁸⁰ Žr. Priedą nr. 3: 3 lentelė.

³⁸¹ Gimstamumo pagal lytį informacija prieinama: [https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=a6be55ed-5871-43c8-afb4-f1925e50d4f2#/](https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=a6be55ed-5871-43c8-afb4-f1925e50d4f2#/ [žiūrėta 2022 02 22]) [žiūrėta 2022 02 22].

³⁸² Vilniaus m. kūdikių namų analizė už 1969 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 94, l. 8.

tai leidžia daryti prielaidą, jog atsikratymas vaikais LTSR galėjo vykti ir lyties pagrindu.

Skurdo akivaizdoje svarbus aspektas yra vaiko, taip pat ir lyties pagrindu, ekonominė ir socialinė vertė³⁸³. Ekonominei ir socialinei vaikų pagal lyti vertei didelę įtaką darė bendro pobūdžio lyčių vaidmenų visuomenėje ir šeimoje kaita. Sovietinės moterų teisės į mokslą, darbą ir visuomeninę veiklą kontekste vis didesnė moterų dalis įgijo specialųjį ar aukštąjį išsilavinimą, tad keitėsi moterų vaidmuo visuomenėje apskritai. Vyrai ėmė prarasti intelektualinį ir profesinį autoritetą bei svarbiausio šeimos finansinio išlaikytojo ir kartais apskritai šeimos nario vaidmenį. Smarkiai išaugus skyrybų skaičiui vėlyvuoju sovietmečiu³⁸⁴, dalis moterų tapo pagrindiniu šeimos ramsčiu. Be to, viešajame diskurse palaikyti lyčių stereotipai. Didžiąją dalį sovietmečio periodikoje moterims vyrai reprezentuoti tendencingai – jie pristatomi kaip girtuokliai, mušeikos, neturintys valios ar atsakomybės. Tad mergaitės, tikėtina, galėjo būti imtos vertinti ne tik kaip neva mažiau vaikystėje keliančios problemų, bet ir ir kaip naudingesnės dėl moterims tariamai įprasto įgimto švelnumo ir atsakomybės jausmo³⁸⁵.

Siekiant paaiškinti išskirtinį berniukų apleidimą, galima kelti hipotezę, kad bent dalį atvejų galėjo lemti ir emocinės priežastys, susiklosčiusios tiek dėl stereotipų viešajame diskurse, tiek dėl asmeninės moterų patirties. Kaip metaforiškai įvardijo Tomas Vaiseta, lyčių santykiai reiškėsi „piliėtiniu karu“, tvyrojusių tarp „sofos patriarchų“ ir išsilavinusių, dirbusių, vaikus auklėjusių ir buitimi besirūpinančių moterų³⁸⁶. Vaikai neretai atsidurdavo šio partnerių tarpusavio „karo“ priešakinėse linijose – moterys svarstydamos palikti šeimą ar atsikratyti vaikais, dažnai išreikšdavo būtent nusivylimą santykiais su partneriu, apmaudą, nuoskaudas, išdavystes, gėdą, patirtą pažeminimą. Kaip „Tarybinės moters“ redakcijai rašė skaitytoja: „*Nusibodo man nepagarboje gyventi, bet kaip padaryti, vaikai geri paaugliai, išeiti palikti, visi kaltins mane*“

---

³⁸³ Viviana A. Zelizer, “The Price and Value of Children: The Case of Children's Insurance“, *American Journal of Sociology*, 1981, Vol. 86, No. 5, pp. 1036–1056.

³⁸⁴ Aušra Maslauskaitė, Marė Baublytė „Skyrybų visuomenė: ištuokų raida, veiksniai ir pasekmės“, *Gyventojų studijos*, Vilnius 2012, nr. 4, p. 41–49.

³⁸⁵ Toks motyvas išreikštas hipotezėje vertinant kintančią vaikų preferenciją lyties pagrindu šeimose ir kitose visuomenėse, pavyzdžiui, Japonijoje – Wataru Kureishi, Midori Wakabayashi, “Son Preference in Japan“, *Journal of Population Economics*, 2011, Vol. 24, No. 3, pp. 873–893.

³⁸⁶ Tomo Vaisetos pranešimas „Sexual Civil War Instead of Sexual Revolution? Soviet Everyday Sexual Practices and Their Meaning“ konferencijoje „Everyday life History and its Approaches to Writing History of Twentieth–Century Europe“, Vilnius, 2019 02 20–22.

*kaip motiną*³⁸⁷. Be to, praktiškai teisiškai nevaldomas vyrų smurtas prieš moteris taip pat buvo svarbus veiksnys, priimant sprendimus, pavyzdžiui: „K. A. skundėsi, jog žmona K. N. dažnai pabėga iš namų <...> o vaikus palieka uošvei K. P. <...> pastaroji neprižiūri vaikų, girtuokliauja ir vaikai dažnai būna alkani. <...> prašo juos paimti valstybės globon, žadėdamas mokėti pinigų vaikų išlaikymui <...> surinkus medžiagą paaiškėjo, kad <...> būdamas neblaivus vyras muša žmoną“³⁸⁸. Tad tikėtina, kad smurtinis elgesys ir ydingi įpročiai galėjo būti imti tapatinti su lytimi ir tai galėjo atsispindėti berniukų apleidimo tendencijose.

Kita vertus, nors atsakomybė už namų erdvę ir šeimą buvo aiškiai priskirta moterims³⁸⁹, tačiau berniukų auginime tėvo reikšmė buvo ypatingai sustiprinta. Spaudoje ekspertai teigė: „Deja, būsimų vyrų ateitis – moterų rankose. <...> Švelniose, rūpestingose, bet vis tik moteriškose, kurioms trūksta taip būtinos pusiausvyros, jėgos, tvirtumo, ryžto... Moteris – motina! <...> Jei jau šeimoje auga berniukas, tai jau šalia motinos būtinai reikalingas ir tėvas – gyvas akivaizdus pavyzdys ir vyriškos jėgos šaltinis“³⁹⁰. Kaip minėta, moterys buvo atsakingos už tinkamą vaikų auginimą ir auklėjimą, tad ir visa atsakomybė, ypač dėl sūnų moralės, kurie, ekspertų vertinimu, išauga „egoistais“ ir „išlaikytiniais“ turinčiais „smulkiaburžuazinę psichologiją“, teko motinoms: „Tiek mamai, tiek ir auklei pritrūko kantrybės išugdyti tavyje tą puikų savarankiškumo bruožą. <...> Bet dar labiau kalta dėl tavęs nevykėlio akla motinos meilė – kad tik tu būtum sotus, aprengtas ir sveikas“³⁹¹. Matome tvirtinimą, kad moterys neturinčios vyrų, negalėjo užtikrinti tinkamo berniukų auklėjimo. Vaikų globos ir ugdymo įstaigų, kaip valstybinių disciplinavimo ir švietimo įstaigų, užduotis iš dalies buvo užpildyti šeimos ar jos narių spragą. Tad visais vaikų atsikratymo formų atvejais, apibūdinant situaciją, kurioje atsisakoma vaiko, užtekdavo tarti, kad tai vienišos motinos vaikas. Tokia motinoms taikyta atsakomybė, spaudimas dėl vyro svarbos berniukų auklėjime taip pat galėjo būti reikšmingi.

---

³⁸⁷ Laiškas Tarybinės moters redakcijai, 1968, LLMA f. 83, ap. 1, b. 92, l. 180.

³⁸⁸ Pažyma apie NRK prie Šiaulių rajono Vykdomojo Komiteto individualų profilaktinį darbą su nedarniomis šeimomis, 1982, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 11456, l. 69–70.

³⁸⁹ Susan E. Reid, „Women in the Home“, in: Melanie Ilič, Susan E. Reid, Lynne Attwood (eds.), *Women in the Khrushchev Era*, Palgrave Macmillan, 2004, p. 159–160. Plačiau apie sovietinę lyčių santykių „tvarką“ – Sarah Ashwin (ed.), *op. cit.*, 2000.

³⁹⁰ Valentinas Sikorskis, „Auga šeimoje berniukas“, *Tarybinė moteris*, 1970 nr. 3, p. 16.

³⁹¹ „Lengviau tėvu tapti nei juo išlikti“, *Tarybinė moteris*, 1970 nr. 9, p. 16.

Kita ryški tendencija – ilgainiui vis daugiau vaikų gyveno įstaigose, skirtose vaikams su negaliomis ir sutrikimais³⁹². Vaikų, turėjusių kokią nors negalią ar vystymosi sutrikimą, kiekio didėjimas statistikoje, įstaigų dokumentacijoje yra akivaizdus. Tačiau svarbu tai, kad vaikų vystymosi normatyvai, pagal kuriuos buvo vertinami įstaigose augę vaikai, buvo unifikuoti, griežti ir, svarbiausia, jie keitėsi, tad vertinant vaikų išsivystymą pagal skirtingus normatyvus, rezultatai galėjo kardinaliai skirtis: vertinant pagal vieną nomenklatūrą vaikas buvo sveikas, pagal kitą – ne³⁹³. Tačiau, pavyzdžiui, standartiškai 5 mėnesių kūdikis turėjo gebėti sėdėti ant naktipuodžio, o būdamas 1,5 metų – išreikšti iki 30 žodžių³⁹⁴. Jeigu vaikas neatitikdavo šių ir panašių normatyvų, buvo įvertinamas kaip turintis vystymosi sutrikimą. Visgi gyvenimas įstaigoje natūraliai lėtino vaikų vystymąsi, o ypač buvo pastebimas šių vaikų kalbos atsilikimas. Tai dažnai buvo nulemta būtent gyvenimo įstaigoje specifikos. Kita vertus, sukonkrečius medicininės būklės vertinimo nomenklatūrą, buvo pastebima, jog vis didesnė dalis atiduodamų vaikų buvo jau su sudėtingomis diagnozėmis – įgimtomis ir sukeltomis ligomis, negaliomis, kaip mini įstaigų darbuotojai, „Gauname vis blogesnius vaikus“³⁹⁵, „Lyginant su pernai metų daviniais debilikų skaičius padidėjo, nes atvyko jaunesnio amžiaus labai atsilikusių vaikų, o vyresni vaikai baigę 7 klases – beveik psichiškai neatsilikę išvyko“³⁹⁶.

Didžioji bendro tipo globos įstaigų dalis ilgainiui buvo performuoti į specializuotas įstaigas vaikams su negaliomis ir vystymosi atsilikimais. Jau 7-o dešimtmečio antroje pusėje didžioji dalis mokyklų–internatų buvo „pagalbinio“ tipo, t. y., skirti užtikrinti specializuotą ugdymą vaikams „negalintiems“ mokytis bendrojo lavinimo įstaigose. Visgi, kiek vaikų išties objektyviai turėjo kokią nors sutrikimą ar atsilikimą, išlieka probleminis

---

³⁹² žr. Priedą nr. 4: 4 lentelė.

³⁹³ Fizinis kūdikių išsivystymas buvo vertinamas pagal normatyvinės lentelės, kurias sudarydavo ekspertai. Kaip pažymi vyr. gydytoja: „Kūdikių–vaikų fizinį išsivystymą išvedėme pagal Česnio ir Andriulio lentelę. Anksčiau vesdavome pagal Levijanto lentelę. Palyginus su Levijanto lentele Česnio ir Andriulio lentelė reikalauja geresnio fizinio išsivystymo. Todėl šiais metais mūsų auklėtinių fizinis išsivystymas žymiai ir pablogėjo“ (Vilniaus miesto kūdikių namų analizė už 1969 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 94, l. 13).

³⁹⁴ Vilniaus miesto kūdikių namų med. seserų konferencijos protokolas, 1971, VRVA, f. 1189, b. 109, l. 5.

³⁹⁵ Vilniaus spec. kūdikių namų gamybinio susirinkimo protokolas nr. 3, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1 b. 320, l. 19.

³⁹⁶ Nenurodyto pagalbinės mokyklos–internato patikrinimo aktas, 1954, LCVA f. R–769, ap.1, b. 902, l. 188–191.

klausimas, mat šių įstaigų statistikoje žymėtas gyvenančių asmenų kiekis, dažnai nespacificuojant tikslios kiekvieno vaiko būklės. Tad tik galima daryti prielaidą, kad konkretaus pobūdžio vaikų namuose gyvenę asmenys ar bent didžioji jų dalis atitiko įstaigos pobūdį.

Vaikai, kurie neturėjo augti sveikųjų vaikų namuose buvo įvardijami kaip „anomalūs“, „defektyvūs“, „neįgalūs“, „nevisaverčiai“, „nepilnaverčiai“ arba „nesveiki“. Visi šie vaikai vertinti kaip visiškai nevertingi visuomenei arba mažiau vertingi už tuos, kurie buvo įvertinami esantys sveiki, ši nuostata praktiškai nesikeitė visu sovietmečiu. Pavyzdžiui, siekiant šviesti jaunavedžius ir tėvystę planuojančius, perspėta, kokiais atvejais gali gimti vaikai su apsigimimo žymiais, kurie lemia žmogaus „nevertingumą“ – “Toks kūdikis paprastai turi apsigimimo požymius, kurie ir gydomi neišgyja. Taip užauga nevertingas žmogus, turįs daug fizinių ir psichinių trūkumų.“ – teigė LTSR vyr. akušeris ginekologas Jonas Neniškis³⁹⁷. Taigi, „ligoti ir psichiškai nepilnaverčiai“³⁹⁸ nuolat atvirai deklaruoti kaip niekam tikę. Tačiau pažvelkime, ką išties reiškė minėti apibūdinimai.

Maždaug iki 8-o dešimtmečio vidurio bendrose ataskaitose dažniausiai nebuvo pažymima tiksli vaikų būklė. Oligofrenas, idiotas, debilas, imbecilas, spastikas – pagrindinės ir neretai vienintelės diagnozės, nurodytos vaikų charakteristikose ar bendresnio pobūdžio įstaigų veiklos ataskaitose. 1972 m. lapkričio 21 d. TSRS Švietimo ministerija išleido ikimokyklinių įstaigų „anomaliems“ vaikams nomenklatūrą, kurioje išskirtos 5 grupės pagal vaikų „anomalumo“ lygį:

- 1 – su klausos sutrikimais, apkurtusieji ir kurtieji;
- 2 – su kalbos sutrikimais, tame tarpe mikčiojantieji, bet normaliu intelektu ir klausia;
- 3 – su regos sutrikimais (tame tarpe žvairuojantieji, akli), su intelekto sutrikimais ar nesunkiais atramos–judamojo aparato sutrikimais;
- 4 – su intelekto sutrikimais (protiškai atsilikę, oligofrenai ir lengva debilumo forma);
- 5 – su atramos – judamojo aparato sutrikimais (taip pat gali būti su normaliu intelektu);

---

³⁹⁷ Jonas Neniškis, „Kuriantiems šeimą“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1971 nr. 2, p. 4.

³⁹⁸ „Norėtume įvaikinti kūdikį“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1983, nr. 8, p. 2.

6 – pasirenkama jei kondicija „kitokia“ nespecifikuojant³⁹⁹.

Tuo pačiu imti žymėti ir konkretesni įgimti arba gimdymo traumos sukelti neįgalumai: perinatalinė encefalopatija, psichomotorinis vystymosi sutrikimas, hipertoninis sindromas, daugybiniai apsigimimai, cerebrinis paralyžius, vilko gomurys, epilepsija, mikrocefalija, chondrodistrofija ir pan⁴⁰⁰. Tačiau realiai nuolat pasitaikydavo atvejų, kai vaikai būdavo apgyvendinami įstaigose ne pagal jų sveikatos būklę ar amžių. Randami pasikartojantys atvejai, kuomet sveiki vaikai ar vaikai su nežymiais pakenkimais, neturinčiais didesnės įtakos jų intelektinėms ar judėjimo galimybėms, augdavo pagalbinėse įstaigose ar atskirtose pagalbinėse grupėse⁴⁰¹. Svarbu tai, kad specialistai, dirbę su „anomaliais“ ar „defektyviais“ vaikais gaudavo priedą prie atlyginimo⁴⁰², tad tikėtina, jog vaikų „anomalumą“ žymėjimu galėjo būti ir piktnaudžiaujama.

Vaikų apleidimui, tikėtina, turėjo įtakos ne tik „anomalių“ ar „defektyvių“ vaikų stigmatizavimas, kaip esančių mažiau vertingų už kitus, bet ir tėvų, turinčių vaikų su negalėmis, stigmatizavimas. Vyravusios sovietinės vaikų psichiatrijos ir pedagogikos požiūriu, dėl vaikų psichikos „anomalumo“, dažnai ir fizinių negalių, traktuotų kaip apsigimimai ar traumos, buvo kalta socialinė vaiko aplinka, o dėl naujagimių ankstyvo raidos etapo sutrikimų – pirmiausia, šeima ir jos gyvenimo „kokybė“⁴⁰³. Spaudoje publikuotuose straipsniuose vaikų apsigimimai buvo bent iš dalies susieti su netinkamu tėvų gyvenimo būdu⁴⁰⁴. Pavyzdžiui, kalbėta apie tėvų piktnaudžiaujančių alkoholiu kūdikius: „4–5-tais vyro alkoholizmo metais, jis jau nebesugeba duoti gyvybės pilnaverčiam žmogui <...> Nors alkoholikų tėvų vaikai ne visi paženklinėti nelemtu paveldėjimo ženklu, tačiau niekas neneigia, kad tose šeimose daug nepilnaverčių ir nelaimingų vaikų, kurie užaugę tampa našta sau ir visuomenei“⁴⁰⁵. Tokį požiūrį atkartoja ir respondentė, pasakojusi apie moterį, kuri įtarė, kad dėl jos vaiko sunkios fizinės negalios buvo kalta

---

³⁹⁹ Ikimokyklinės įstaigos metinės statistinės ataskaitos sudarymo instrukcija, 1983, LCVA f. R–363, ap. 1, b. 21752, l. 3–5.

⁴⁰⁰ Vilniaus kūdikių namų ataskaita – analizė už 1975 m. VRVA f. 1189, ap. 1, b. 146, l. 20.

⁴⁰¹ Žr. psl. 157

⁴⁰² Vilniaus miesto kūdikiu namu patikrinimo aktas 1976, VRVA, f. 1189, ap. 1, b.155, l. 5.

⁴⁰³ Nancy Rollins, *op. cit.*, p. 23.

⁴⁰⁴ Žr. psl. 76–77

⁴⁰⁵ Filomena Taunytė, „Alkoholizmas ir vaikai“, *Tarybinė moteris priedas Pagrandukas*, 1971, nr. 7, p. 13.

gimdymo metu dirbtinai medicinos personalo sukelta trauma, o respondentė pažymėjo, kad tikriausiai pati moteris buvo girta kai vaikas buvo pradėtas⁴⁰⁶.

3.4. Paliekamų vaikų problemos diskursas

Valstybinė globos įstaigų sistema visu sovietmečiu buvo perpildyta paliekamų vaikų, kurie tiesiog fiziškai netilpo įstaigose. Vaikų nuolat buvo daugiau nei oficialiai vietos – lovų, būtino ploto. Šių vaikų skaičiaus ir ugdymo bei švietimo problemos ypač išryškėjo vėlyvuojų sovietmečiu, pasibaigus industrializacijos spurtui, nusistovėjus darbo kultūrai bei išsikvepiant ideologiniams tikslams⁴⁰⁷. Tad paliekamų vaikų problemą bandyta spręsti viešajame diskurse aktualizuojant požiūrį į vienišą motinystę ir įsivaikinimo praktiką problemas bei skatinant įsivaikinti. 7-o dešimtmečio pirmoje pusėje imtas keisti kalbėjimas apie tėvus, kurie perkelia savo atsakomybę auginti vaikus valstybei, taip pat imtasi propagandinės kampanijos prieš tėvų „amoralų“ gyvenimo būdą, alkoholio vartojimą, nes tai, kaip matyti, pasak sovietinių ekspertų, lemia „nevisaverčio“ kūdikio gimimą.

Pasibaigus pokario suirutei, išryškėjo, kad moterys, kurios pastojo ne santuokoje, ir moterys, kurios vienos augino vaikus, nes buvo išsiskyrusios, ar paliktos vyrų, visgi buvo vertinamos skirtingai. Diskusijų viešojoje erdvėje apie šių moterų gyvenimo būdą buvo gausu ir jų pobūdis veik nesikeitė visu laikotarpiu: nesantuokinio nėštumo atveju – dėl moters nemoralumo⁴⁰⁸; nesugebėjus išsaugoti šeimos – dėl netinkamai vykdomų pavyzdinei tarybinei moteriai priskirtų pareigų. Konservatyvi nuostata nėštumą, prasidėjusį ne santuokoje, vertinti kaip didelę gėdą⁴⁰⁹ išliko. Tai neretai lemdavo nėštumo

---

⁴⁰⁶ Pokalbis su V.

⁴⁰⁷ Tomas Vaiseta, *op. cit.*, 2014, p. 112–120.

⁴⁰⁸ Pvz. 1960 m. nr. 11, p. 17 „Tarybinėje moteryje“ R. Galvydytės straipsnyje „Pasitikėjimo riba“ paskatinta diskusija, kuri toliau plėtota 1960, nr. 12 p. 15 Filomenos Taunytės straipsnyje „Už pasitikėjimą be ribų“; taip pat: 1961 m. nr. 1 „Aš laiminga“; nr. 2 „Pagalvokime ir apie jį“; nr. 4 „motinystė – ne yda“.

⁴⁰⁹ Pvz. Ugnė Jonaitytė, *op. cit.*; Vladas Sirutavičius, *op. cit.*; Rima Praspaliauskienė, *op. cit.*, 2001; Dalia Leinartė, “Why Does Public Policy Implementation Fail? Lithuanian Office of State Benefits for Mothers of Large Families and Single Mothers, 1944–1956”, in: Helene Carlback, Yulia Gradska, Zhanna Kravchenko (eds.), *And They Lived Happily Ever After: Norms and Everyday Practices of Family and Parenthood in Russia and Eastern Europe*, CEU press, 2012, pp. 105–122.

slėpimą, kuris, ypač provincijoje, buvo gajus: „Iš Židikų miestelio atvežė bibliotekos vedėją. Kuri nuo pat pastojimo pradžios nuo visų slėpė nėštumą. Apklauses moteris, sužinojau, kad ji neištekėjusi. Tai pirmas jos nėštumas. Kad niekas nėštumo nepastebėtų, ji pilvą bintavo, mažai gėrė ir valgė <...> jos būklė labai sunki“⁴¹⁰. Viešojoje erdvėje, žiniasklaidoje vienišas motinas siekta iš dalies apginti teigiant, kad pasmerkimo už paliktą moterį su kūdikiu turėtų susilaukti vyras⁴¹¹. Tačiau dėl situacijos vis tiek liko kalta moteris.

Na, o moterys, kurios buvo santuokoje ir kurias paliko jų sutuoktiniai, arba buvo išsiskyrusios, nekėlė (bent jau spaudoje tai neatspindėta) daug diskusijų apeliuojančių į jų moralę. Tačiau vėlyvuju sovietmečiu, ypač po 1968 m. vykstant šeimos instituto stiprinimo kampanijai, negebėjimas „išlaikyti“ vyrų šeimoje buvo priskirtas moterų atsakomybei. Joms ne tik nederėjo „be reikalo“ priekaištauti vyrams ir taip juos „priversti“ nenorėti grįžti į šeimą, bet taip pat neva jų galioje buvo ir vyrų alkoholizmas: „Girtavimu užsikrečia ir suserga dažniausiai viengungiai. O taip pat ir šeimos vyrai išlepinti žmonių pataikavimo“⁴¹²,– ar apskritai gebėjimas „būti vyrais“: „Tavo išmintis ir gerumas jam turi šviesti sunkiame kelyje į judviejų susijungimą <...> nes kitaip neįvyksta stebuklas – jie netampa vyrais“⁴¹³, – rašyta spaudoje. Su šiomis diskusijomis pradėtas teigti požiūris, kad valstybės globai palikti vaikai, visgi, yra savo naštos užkrovimas visuomenei. Vienišos motinystės sunkumai nebebuvo visiškai pateisinama priežastis perkelti vaiką augti į globos ir ugdymo įstaigą, nes vieniša motinystė buvo pačių moterų netinkamo elgesio rezultatas.

Pokariu plėtotas diskursas, kuriame perkėlimas valstybei dalies motinystės pareigų buvo pateikiamas kaip normalus ir priimtinas reiškinys, pradėtas iš esmės keisti. Vaikai, augantys įstaigose, imti reprezentuoti kaip tėvų nuskriausti, apie vaikų namų auklėtinius imta kalbėti nebe vien kaip našlaičius, beglobius–benamius ir beturčius vaikus, bet ir kaip apie morališkai puolusių, jų išsižadėjusių tėvų atžalas: „Globojami ir mylimi auga daug daug – net 140 vaikų. Visiems užtenka šilumos ir meilės. Visi sotūs ir gražiai aprenkti. Visi lanko ne tik mokyklas, bet ir mokosi muzikos, piešimo, namų ruošos, rankų darbų. Užmiršta, kad jie našlaičiai. Užmiršta, kad kai kurių tėvai išsižadėjo savo sūnaus ar dukters. Tarybų valdžia šiems vaikams suteikė kitus

---

⁴¹⁰ Jonas Stankus, *op. cit.*, 1956 m., p. 142.

⁴¹¹ „Moteris šiandien kitokia“, *Tarybinė moteris*, 1961, nr. 7, p. 16–17.

⁴¹² Filomena Taunytė, „Girtuoklio gydymas ir priežiūra šeimoje“, *Tarybinė moteris*, 1959, nr. 1, p. nežymėtas.

⁴¹³ „Istorija be laimingos pabaigos“, *Tarybinė moteris*, 1983, nr. 1, p. 8.

namus – daug geresnius ir jaukesnius.⁴¹⁴ Tokie tėvai turėjo sulaukti, pirmiausia, visuomenės pasmerkimo, spaudimo: „Varanauskaitė paliko savo dukrą likimo valiai.<...> tokia motina piktesnė už piktą vilką.<...> Uždirba pakankamai, kad galėtų gerai prižiūrėti Violetą. Kodėl ji neatlieka savo pirmosios žmogiškos pareigos? Kodėl Šepetos durpių kraiko įmonės vadovai, kolektyvas nieko nepadare, kad Varanauskaitė suprastų savo elgesio biauromą? Kodėl ji iki šiol vaikšto tarp žmonių kaip lygi tarp lygių? <...> ji savo vaiko išsižada. Ji daro gėdą visiems tarybiniais žmonėms. Visuomenė privalo pasmerkti ją! <...> O Violeta – nebe našlaitė. Ji gyvena didelėje šeimoje. Vaikų namuose“⁴¹⁵. Kaip matyti, akcentuotas išskirtinis motinų moralinis pakrikimas ir dažniausiai reprezentuotos būtent moterys, palikusios vaikus dėl trumpalaikių, savanaudiškų įgeidžių⁴¹⁶, jos neva pasižymėjo veltėdišku, egoistiniu gyvenimo būdu.

8-o dešimtmečio pabaigoje, šiek tiek labiau atskleidžiant paliekamų ar apleistų vaikų situacijas, imta aiškiai akcentuoti, kad daugybę vaikų namų ar mokyklų–internatų auklėtinių tėvai „iškeitė į stiklinę degtinės“⁴¹⁷ arba kad “iš jų nė vieno našlaičio <...> tėvai gyvena amoraliai, girtauja, nedirba, nesirūpina vaikais”⁴¹⁸. Kartu pabrėžti jų piktavališki siekiai senatvėje būti išlaikomiems paliktų vaikų. Tad tekstuose buvo pateikiama ir paliktų vaikų teisė atsisakyti teikti finansinę pagalbą jų atsisakiusiems tėvams: “savo pusės metų dukrą palikau likimo valiai<...> gerokai vėliau ištekėjau už saliuono šeimnininko <...> nedaug ir teprašau. O dukrai tai nebūtų dideli pinigai. <...> – bet jūs jos neauginate, neauklėjote. <...> – Taip aš nieko nepadariau. Tačiau man pačiai tuo metu buvo labai sunku. Juk aš neįmečiau jos į upę <...> Teismas išėjo į pasitarimų kambarį. Sprendimas man buvo aiškus“⁴¹⁹. Visuomenės pasipiktinimui katalizuoti vaikus palikusių tėvų (vėlgi, dažniausiai motinų⁴²⁰), kaip teigiama, „pretenzijos“⁴²¹ ir naudos siekis imtas priešpastatyti „svetimus“ vaikus užauginusiems: „Ir vėl žodžiai apie motiną. Šį kartą apie moterį

---

⁴¹⁴ „Tik pas mamytę“, *Tarybinė moteris*, 1959, nr. 6, p. 9.

⁴¹⁵ R. Stankutė, „Savi ir svetimi“, *Tarybinė moteris*, 1964, nr. 7, p. 19.

⁴¹⁶ V. Prišmantienė, „Brangiausia – motinos rankos“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrاندukas*, 1973, nr. 6, p. 16–17.

⁴¹⁷ A. Kazlauskienė, „Motina juos paliko“, *Tarybinė moteris*, 1978, nr. 9, p. 9.

⁴¹⁸ J. Šinkūnaitė, „Kas atstos motinos meilę?“, *Tarybinė moteris*, 1979, nr. 6, p. 3.

⁴¹⁹ N. Rasimavičius, „Alimentinė byla“, *Tarybinė moteris*, 1967, nr. 8, p. 16–17.

⁴²⁰ A. Kazlauskienė, „Juos paliko motina“, *Tarybinė moteris*, 1978, nr. 9, p. 9.

⁴²¹ V. Prišmantienė, „Brangiausia – motinos rankos“, *Tarybinė moteris*, 1973, nr. 6, p. 16.

išauginusių keturis svetimus vaikus. Apie paprastus žmones, kurie gerą darbą laiko savo pareiga, kuriems didžiausias atlyginimas – dėkingumo šypsena⁴²².

Globėjų ir įsivaikinusių reprezentacijos pasitaravo ir įvaikinimo skatinimo tikslui. Panašu, kad dalyje visuomenės buvo paplitęs neigiamas požiūris į įvaikinimą, nes vaikų, kurie buvo likę be tėvų „nenormalus“ gyvenimas iš esmės buvo tradiciškai socialiai priimtinas⁴²³, jie buvo suvokti kaip kiti ir kitokie. Ne biologiniai šeimos vaikai buvo vadinami „augintiniais“ ir į juos, jų išvaizdą, elgesį buvo žiūrima su dideliu įtarumu; sūnų įsivaikinusio moteris „Tarybinės moters“ redakcijai rašė:

Esu įsigimėlė, aš niekad neturėsiu vaikų, nes pas mane nėra gimdyvės. <...> kaip matosi iš pavardės aš vedusi. <...> apsipirkom po truputį baldų, susirūpinome ir apie vaiką, kadangi pas mane nėra vaikų tai mes pasiėmėm iš Šiaulių kūdikių namų augintinį sūnų. <...> kol neturėjau sūnaus užkliūdavau, kad bevaikė, o dabar tenka sūnui visokių negandų, kad jis nesveikas, serga rachitu, arba kad nevaikšto toks didelis <...> sūnus auga labai gražus, sveikas, kalbus, ir nieko nei aš nei vyras nematau jame jokių trūkumų <...> lopšelio gydytoja niekuomet nėra pasakiusi, kad jis nenormalus. <...> dabar ir man sunku, nes reikia slapta džiaugtis⁴²⁴.

Viena vertus, vaikų, likusių be tėvų, stigmatizacija, tikėtina, rėmėsi į įtartiną jų pradėjimo aplinkybes, baimę dėl ligų ar polinkių paveldėjimo (šių veiksnių įtaka galėjo išaugti pokariu). Tad viešojoje erdvėje siekta kiek apmaldyti nerimą dėl įvaikinto vaiko saugumo, vaikų ir įtėvių tarpusavio santykio pažeidžiamumo, kylančio dėl vyraujančių nuostatų. Pavyzdžiui, spaudoje rašyta: „Gyventi buvo sunku ir gera. Sunku, nes net moters motina nežinojo teisybės <...> Gera, nes įtampa slūgo, vaikutis augo sveikas ir du žmonės vis labiau tikėjo, kad jų sūnus niekada – niekada nepaklaus: „Ar tiesa, kad ne jūs mano tėvai?“ <...> Valstybė šiuo klausimu labai humaniška – įpareigoja visus šiuo klausimu laikyti paslaptį“⁴²⁵.

Antra vertus, kaip matyti iš laiško, ne tik „augintiniai“ kėlė įtarimų, bet ir vaisingumo problemų turėję asmenys. Toks požiūris, greičiausiai, taip pat yra sąlygotas gilesnių kultūrinių reikšmių. Egzistuojant sovietinei pronatalinei propagandai, teigiančiai, kad svarbiausia moters funkcija yra motinystė, ir

⁴²² R. Stankutė, „Savi ir svetimi“, *Tarybinė moteris*, 1964, nr. 7, p. 19.

⁴²³ Barbara Klich-Kluczevska, *op. cit.*, 2021, p. 220.

⁴²⁴ V. K. laiškas „Tarybinė moteris“ redakcijai, 1968, LLMA f. 83, ap.1, b. 92, l. 86–88.

⁴²⁵ R. Bernotienė, „Teisti už kilnumą?“, *Tarybinė moteris*, 1967 nr. 2, p. 4.

sovietinių moterų kaip pirmiausia motinų, reprezentavimo tendencijai, spaudimas nemažėjo. Tokias nuostatas atspindi reportažai spaudoje, kuriais raginta rasti supratimo ir pagarbos žmonėms, auginantiems ne biologinius vaikus: „Taigi toji, kuri svetimus vaikus augina. Šešiolika ar dvidešimt užaugino, tikro skaičiaus nė nežinau...<...> Ir atsidūsta. Suprask, savų neturi.<...> Bevaikė šeima visą gyvenimą augina svetimus vaikus. Tai be abejo sukeltų ilgas skeptikų diskusijas. <...> man pasirodė, kad šiems žmonėms <...> reiktų daugiau materialiai padėti. <...> Na ir, žinoma, geru žodžiu. Nereikia jo šykštėti žmonėms už jų nepaprastai didelę ir jautrią širdį“⁴²⁶.

Nors įvaikinimo galimybių aspektai ir kitokios su tema susijusios problemos kartkartėmis buvo šiek tiek nagrinėjamos, tačiau tik 8-ojo dešimtmečio antroje pusėje pasireiškė suaktyvėjimas „svetimų“ vaikų auginimo tema. Publikacijų kiekis akivaizdžiai išaugo, pradėtas leisti žurnalas „Šeima“, kuriame taip pat būta tikslinių tekstų įvaikinimo temomis. Jis, nors ir nežymiai, vis tik prisidėjo prie daugiausiai „Tarybinėje moteryje“ iškeliamos vaikų namų temos. Pirmiausia, informuota apie palankias juridines sąlygas įsivaikinti vaiką bei nurodytos taisyklės, kokie vaikai ir kada yra tinkami įvaikinti. Spaudoje teigta, kad įsivaikinti tinkami vaikai sovietinėje santvarkoje yra tik tie, kurių tėvai atsisakė arba nebeturėjo teisių į juos⁴²⁷. Taip pat patarta, kad „žmonės norintys išauginti vaiką, turėtų jį įvaikinti iki trejų metų“⁴²⁸ ir vaikai turėtų būti visiškai sveiki. Pastarųjų atveju teisiškai buvo leidžiama tėvams įvaikintąjį grąžinti atgal į įstaigą jeigu paaiškėdavo, kad vaikas yra „silpnaprotis“ ar turi psichikos ligą⁴²⁹. Tai, beje, buvo pristatoma

---

⁴²⁶ O. Gerulienė, A. Skiauteris, „Kas tavo mama?“, *Tarybinė moteris*, 1964 nr. 12, p. 12.

⁴²⁷ Miriam Galley teigia, kad teisiškai vaikų „atsisakymo“ sistema nebuvo sutvarkyta iki pat 7 dešimtmečio, tuo pačiu nebuvo nustatytas ir jų legalus statusas ir tokių vaikų įvaikinimo ar globos praktikos (Miriam Galley, *op. cit.*, p. 31). Atsižvelgiant į prieinamus dokumentus nepanašu, kad LTSR tokia problema būtų apskritai kelta. Visgi, tikėtina, kad įsivaikinimo praktikos galėjo būti nepopuliarios taip pat ir dėl to, kad tėvų ir jų paliktų vaikų teisinis santykis nebuvo teisiškai iki galo sutvarkytas. Tai lemdavo problemas, kurios kartais sušmėžuodavo spaudoje, pavyzdžiui, biologiniams tėvams reikalaujant atiduoti jiems vaiką (V. Prišmantienė, „Ką pavadins mama?“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1981, nr. 5, p. 3).

⁴²⁸ Birutė Jakimavičiūtė, „Norėtume įvaikinti kūdikį“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1983, nr. 8, p. 3.

⁴²⁹ K. Lipeika, „Nebevadinkite mūsų tėvais“, *Tarybinė moteris*, 1975, nr. 4, p. 10; LTSR Santuokos ir šeimos kodeksas, str. 132: Įvaikinimo panaikinimas, Mintis, 1981, p. 54.

kaip privilegija biologinių tėvų atžvilgiu, kurie, pasak straipsnių spaudoje, kitaip nei anksčiau, moralinės teisės atiduoti vaiką valstybės globai nebeturėjo.

Įvaikinimo skatinimą pasitelkiant geresnį visuomenės švietimą apie juridines sąlygas, lydėjo paliktų vaikų istorijos, turėjusios sujaudinti ir taip paskatinti motinas apsispręsti įvaikinti. Tačiau tokia strategija buvo suvaržyta bendresnių propagandos rėmų. Šių vaikų istorijos atidengdavo problemą, kurios visuomenei rodyti nepageidauta. Jaudinantys pasakojimai imti plėtoti publicistikoje, grožiniuose literatūriniuose kūriniuose (tiek sąjunginiu mastu, tiek LTSR) skirtuose tėvų paliekamų vaikų, mokyklų–internatų auklėtinių temoms⁴³⁰, taip pat ypač emociškai įtrauki vizualika – Viktoro Storošo 1979 m. dokumentinis propagandinis filmas „Aš myliu direktorę“ – net ir kartu su propagandinėmis žinutėmis, parodydavo ne tik sunkią psichinę dalies vaikų globos įstaigose būklę, bet visų čia augusių vaikų psichologinius sunkumus, melancholiją, pyktį⁴³¹. Apsilankiusi kūdikių namuose žurnalistė tipiškame propagandiniame straipsnyje taip pat patvirtino, kad visi valstybinės įstaigos auklėtiniai yra labai problemiški: „sunku susikalbėti, žodžių atsargos nepaprastai menkos, pasyvūs, nedeklamuoja, neseka pasakų, nepiešia“⁴³². Tokie, per daug atviri tekstai ir vaizdai, pritrūkę propagandinių žinučių, galėjo balansuoti ant santvarkos kompromitavimo ribos⁴³³.

Vis tik, bet koks viešas šios temos nagrinėjimas atkreipdavo dėmesį į masinę nereikalingų vaikų problemą, kuri šiaip jau dažnai buvo pasitelkiama antivakarietiškoje propagandoje, teigiant, kad tėvų apleisti vaikai yra kapitalistinių visuomenių aktualija. Tad greta minėtų istorijų buvo pabrėžiama, kad: pirma – „Mūsų valstybė yra visiškai pajėgi išlaikyti tėvų neturinčius vaikus“⁴³⁴; antra – dalis vaikų namų globotinių yra palikti įstaigose tik laikinai⁴³⁵; trečia – įvaikinti „norinčiųjų daugiau negu įvaikinimui tinkamų

---

⁴³⁰ Janina Semaškaitė-Kličinskienė, *Kas tu?*, Vilnius, Mintis, 1976; Juozas Glinskas, *Kingas*, Vilnius, Vaga, 1981.

⁴³¹ P.vz. D. Pyplytė, „Mano žmogiukai“, *Tarybinė moteris*, 1979, nr. 4, p. 15–16.

⁴³² Janina Šinkūnaitė, „Kas atstos motinos meilė?“, *Tarybinė moteris*, priedas *Pagrandukas*, 1979, nr. 6, p. 3.

⁴³³ Pavyzdžiui, 9-o dešimtmečio pradžioje Virgilijaus Šontos sukurtas fotografijų ciklas „Mokykla – mano namai“, kuriame fiksuota mokyklose–internatuose gyvenusių vaikų kasdienybė, panašu, peržengė šią ribą, nes nebuvo propagandinės kampanijos dalimi ir neturėjo sistemškai reikalingų žinučių, tad viešas šių fotografijų eksponavimas nebuvo pageidautas, iš kūrėjo buvo atimtas apdovanojimas.

⁴³⁴ Z. Bajorūnas, „Savas nors negimdytas“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1973, nr. 7, p. 16–17.

⁴³⁵ A. Vieversys, „Motinos meilė“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1979, nr. 11, p. 8.

vaikų⁴³⁶; ketvirta – didžioji dalis vaikų, augančių valstybinėje sistemoje, yra iš „amorialių“, alkoholio vartojimo paveiktų šeimų, kurioms gimsta vaikai su fiziniais ir psichiniais „trūkumais“⁴³⁷. Kaip žinia, šie nebuvo tinkami įvaikinti, nes nebuvo sveiki. Tad nereikalingų vaikų problema, kurią, panašu, norėta spręsti praktiškai, čia pat būdavo paneigiama, o tikroji šių vaikų situacija augant valstybinės globoje turėjo būti slepiama siekiant politinių tikslų.

3.5. Vaikų globos sistemos perpildymo problemos sprendiniai

Pokariu dėl bendro patalpų visuomenės reikmėms trūkumo geresniuose pastatuose įsikūrę vaikų namai buvo priversti dalintis erdve su kitomis įstaigomis arba buvo iškraustomi į provinciją, jų patalpas skiriant kitoms institucijoms. Pavyzdžiui, 1946 m. tame pačiame pastate šalia Vilniaus kūdikių namų buvo įkurdintas DPR⁴³⁸, 1952 m. likvidavus Vilniaus vaikų namus Nr. 7 ir globotinius iškeldinus į Smalininkų vaikų namus, patalpos atiduotos studentų bendrabučiu⁴³⁹. Dėl augančio beglobių vaikų skaičiaus vyko ir vaikų namų auklėtinių atranka. Ji buvo vykdoma siekiant atlaisvinti vaikų namuose vietas nuo „peraugusių“ ir tėvus ar giminaičius turinčių. Išties, tuomet nemaža dalis vaikų namų auklėtinių buvo „peraugę“. Vaikų namuose dėl įvairių priežasčių – neįgalumo, tęsiamų mokslų ar kt. – vis dar gyveno vyresnių nei 14 metų amžiaus vaikų ir net jaunuolių iki 25 metų amžiaus⁴⁴⁰. Svarbu pastebėti, kad šių vaikų amžius neretai nebuvo aiškus, nes jie neturėjo jokių dokumentų, be to, karo patirtis vaikų fiziologijoje, elgesyje ir išvaizdoje neabejotinai paliko savų žymių. Šiaip ar taip vaikų namuose turėjo likti tik pamestinukai ir našlaičiai.

Visgi ilgai neužtrukdavo kol į vaikų namus sukelti vaikai iš jų pabėgdavo dėl čia egzistavusių gyvenimo sąlygų. Net sistemos darbuotojų – įstaigų

---

⁴³⁶ „Norėtume įvaikinti kūdikį“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrاندukas*, 1983, nr. 8, p. 2.

⁴³⁷ „Vaiko teisė būti sveikam“ interviu su Olga Račkauskiene, *Tarybinė moteris*, 1983, Nr. 1, p. nežymėtas.

⁴³⁸ Sveikatos apsaugos ministro Stanislovo Banaičio raštas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui, 1946, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 766, l. 60.

⁴³⁹ LTSR Sveikatos apsaugos ministro B. Penikovskio raštas „Apie vaikų namų LTSR būklę“ CK KP mokyklų skyriaus vadovui, 1951, LYA f. 1771, ap. 105, b. 3, l. 48.

⁴⁴⁰ Išrašas iš Vilniaus miesto komiteto posėdžio 1945 m. kovo 21 d. protokolo „Apie vaikų namų darbą Vilniaus mieste“, LYA F. 1771, ap. 8 b. 332, l. 9.

vadovų gyvenimo sąlygos buvo nepavydėtinos⁴⁴¹, juo labiau jiems sunkumų kėlė ligoti ir badaujantys vaikai. Tad daugybė iš vaikų įstaigų pabėgusių atgal į gatves, o vėliau grįžusių ar grąžintų teisėsaugos vaikų nebuvo priimami atgal ir darbuotojams toks vaikų pabėgimas buvo pageidautinas⁴⁴². Be to, egzistavo daugybė savavališkų sisteminių atsikratymo problema praktikų, pavyzdžiui, vaikų „keitimas“: „Pasitaiko faktų, kad vaikų namų direktoriai savavališkai atrenka vaikus priėmimo paskirstymo punktuose ir jų vietoje atiduoda kitus vaikus – nedisciplinuotus“⁴⁴³. Šie, kaip ir vaikai, kuriems pritrūkdavo vietos vaikų namuose, bei tie, kurie turėjo būti „perauklėti“ dėl kriminalinio elgesio, arba neradus juos globoti galinčių asmenų, patekdavo į sugriežtinto režimo įstaigas. Kai šios persipildydavo kritiškai, dalį vaikų tiesiog išveždavo į įstaigą kitoje sovietinėje respublikoje⁴⁴⁴.

Vaikų namų laisvinimas „tikriems“ našlaičiams ir pamestinukams turėjo būti atliekamas specialiai sudarytai medicininei komisijai⁴⁴⁵ nustatant vaikų namų auklėtinių amžių, taip pat pačių įstaigų vadovybių iniciatyva per miliciją ieškant žinių apie gyvus tėvus ar giminaičius, kurie, režimo požiūriu, galėjo „pilnai išlaikyti“ savo vaikus⁴⁴⁶. Šie vaikai buvo išsiunčiami tėvams ar priskiriami globoti, vyresnius – patronuoti (prižiūrėti, auklėti)⁴⁴⁷, o „peraugę“ nukreipiami dirbti ar į kitas ugdymo įstaigas. Visgi, sumanymas sklandžiai

---

⁴⁴¹ Pavyzdžiui, Vilniaus nepilnamečių darbo kolonijos direktorius pažymi, kad su šeima gyvena 8,5 m² bendrabučio kambaryje be šildymo, kiauru stogu: „Aš nebeturiu vilties gyventi kaip žmogus“, tad prašo, kad bent laikinai galėtų su šeima apsigyventi kolonijos, kuriai vadovauja, pastate. Šios dalį tuo metu užėmė karininkai ir nevedę prižiūrėtojai (Č. S. laiškas NRK prie LTSR MT pirmininkui Eduardui Ozarskiui, 1963, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 6132, l. 98).

⁴⁴² Raštas Utenos vaikų namų direktoriui, 1951, UAA f. 372, ap. 1, b. 8, l. 79.

⁴⁴³ LTSR švietimo ministro pavadootojo E. Lisausko raštas sričių bei Vilniaus m. liaudies švietimo skyriaus vedėjams ir vaikų namų direktoriams“, 1951, UAA f. 372, ap. 1, b. 8, l. 49.

⁴⁴⁴ Pvz. Raseinių kolonijoje LYA 1771, ap.133, b. 22, l. 152 – 153 . Čia liko gyventi 106 nepilnamečiai Vidaus reikalų ministro Juozo Bartašiūno raštas LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui.

⁴⁴⁵ Utenos apskrities gydymo profilaktinės pagalbos vaikams vyr. inspektoriaus aktas 222, 1946, UAA f. 372, ap. 1, b. 4, l. 6.

⁴⁴⁶ Vilniaus srities Liaudies švietimo skyriaus vedėjo B. Survilos raštas Utenos vaikų namų direktoriui, 1951, UAA f. 372, ap. 1, b. 8, l. 62.

⁴⁴⁷ Patronavimo sąvoka naudota kaip „šefavimo“ (шефство) sinonimas. „Šefų“ koncepcija sumanyta 3–e dešimtmetyje, 1933 m. priskirti „šefai“ ne tik asmenims, bet ir vaikų įstaigoms, pvz. vaikų namams. Juos „šefuoti“ priskirtos organizacijos, gamyklos turėjo rūpintis, padėti įvairiais atžvilgiais – pvz. aprūpinti batais, sutaisyti kiaurus stogus ar pan.

nevyko. Dalis vaikų išties buvo iškelta kitur, tačiau žmonių, kurie prisiimtų globoti, net esant įstatymui, apibrėžiančiam, kad tam tikrus kriterijus atitinkančios šeimos negali atsisakyti priskirto globoti vaiko⁴⁴⁸, nebuvo taip jau lengva rasti.

Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo Sovietų Sąjungoje vykdytos propagandinės našlaičių įvaikinimo kampanijos⁴⁴⁹ LTSR buvo nesėkmingos. Tikėtina, kad ši sovietinė socialinė kampanija gyventojams, tiek kiek ji juos pasiekė pokariu, viena vertus, nekėlė pasitikėjimo, antra vertus, nebuvo patraukli pokario skurdo sąlygomis, nes globėjams nebuvo atlyginama, o išlaidos globotiniui išlaikyti, tikėtina, išties nebuvo padengiamos⁴⁵⁰. Geranoriškas šeimų prisiėmimas globoti užklydusius beglobius vaikus ar giminaičių našlaičius, greičiausiai, nebuvo paskatintas okupacinio režimo vykdytų socialinių kampanijų. Gyventojams galėjo nekelti pasitikėjimo ir patys vaikai, kurių tūkstančiai buvo skirstomi okupacinio administracijos aparato. Net jei gatvėse sulaikytų „bezprizornikų“ ir nesiūlyta priglausti, apskritai geros reputacijos beglobiai neturėjo, mat dauguma jų buvo plėšikaujančių gaujų nariai, ligoti ir išbadėję atvykėliai iš okupanto teritorijų. Tad vykdant oficialų vaikų priskyrimą globoti šeimoms, pastebėta, kad didelė tokių priverstų globėjų dalis visiškai nesirūpina vaikais, šie badauja ir toliau gyvena „beglobišką gyvenimo būdą“. Taip pat sulaikyti vaikataujančius, apleisti vaikai buvo gražinami juos palikusiems tėvams ar giminėms, tačiau lygiai taip pat netrukdamo kol jie grįždavo į gatves.

Sisteminiis vienašališkas vaikų iš įstaigos atidavimas globoti asmenims ar net juos apleidusiems tėvams buvo praktikuotas ir vėlesniais laikotarpiais. Vaikų gražinimą jų atsisakiusiems tėvams padėdavo vykdyti specialios institucijos – visuomeninės Rūpybos tarybos, kurias turėjo sudaryti įvairių institucijų atstovai, taip pat savanoriai – atstovai iš konkrečias vaikų įstaigas

---

⁴⁴⁸ Pagal įstatymą, globėju paskyrus institucijoms atsisakyti juo būti nebuvo galima. Išskyrus vyresniems nei 60 m. amžiaus, ligoniams, turint du ar daugiau vaikų, jau globojant vaiką, žindančioms motinoms, taip pat motinoms turinčioms jaunesnių nei 8 m. amžiaus vaikų. (Str. 78, RTFSR santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas: veikiąs Lietuvos TSR teritorijoje: oficialus tekstas su pakeitimais 1951 m. liepos 1 dienai ir su pastraipsniui susistemintos medžiagos priedu /Lietuvos TSR Teisingumo ministerija Vilnius, p. 26).

⁴⁴⁹ Rachel F. Green, “Making Kin out of Strangers: Soviet Adoption During and After the Second World War“, in: N. Baron (ed.), *Displaced Children in Russia and East Europe, 1915–1953*, Brill Leiden Borston, 2017, pp. 155–186.

⁴⁵⁰ „RTFSR santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas“ Vilnius, 1952, Str. 81, 82, p. 26–27.

šefavusių gamyklų ar kolūkių⁴⁵¹. Šios institucijos turėjo tikrinti tėvų (dažniausiai motinų) gyvenimo sąlygas ir įvertinti, ar jų materialinė padėtis ir gyvenimo būdas tinkami auginti savo vaiką. Tais atvejais, kada vaikų patalpavimo į vaikų namus priežastimi oficialiai buvo nurodytas negalėjimas suderinti darbo su motinystės pareiga, situacija galėjo būti sprendžiama išimties keliu. Pavyzdžiui, 1969 m. Vilniaus vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas pasistengė, kad dalis vaikų, augusių kūdikių namuose, gautų vietas darželiuose, ir jie buvo grąžinti motinoms⁴⁵². Tačiau tokiu principu grąžinant vaikus tėvams kartais visai nebuvo atsižvelgiama į tai, kad šie to visai nepageidavo. Be to, jei vaikai buvo likę našlaičiais, globėjai jiems galėjo būti priskirti nekreipiant dėmesio į jų gyvenimo aplinkybes⁴⁵³. Taip pat tėvystės teisių atėmimas kartais buvo visiškai formalus ir, nepaisant nuosprendžio, vaikai galėjo būti paliekami toliau gyventi su tėvais arba pačių įstaigų grąžinami tėvams atgal, nepaisant nepakitusio jų gyvenimo būdo ir gyvenimo sąlygų tėvų namuose⁴⁵⁴.

Dalies paliktų vaikų situacija išsprendavo dar ligoninėse. Kaip minėta, daug vaikų buvo atsisakoma ką tik pagimdžius. LTSR, pasak respondento, didelė dalis sveikų vaikų būdavo veik iš karto atiduodami šeimai, laukiančiai įsivaikinti⁴⁵⁵. Įsivaikinimas dažniausiai buvo slepiamas dėl egzistavusių nuostatų tiek įvaikintų vaikų, tiek vaisingumo problemų turinčių asmenų atžvilgiu. Nusprendusi įsivaikinti šeima, dažnai imituodavo nėštumą ir pasiimdavo kūdikį tiesiai iš gimdymo namų imituojant nėštumą. Tikėtina, kad tokia įvaikinimo gimdymo namuose praktika buvo paskatinta 1966 m. vasario 16 d. TSRS Ministrų Tarybos nutarimu, kuriame nurodyta, kad moterims, įsivaikinusioms naujagimius ligoninėse, skiriamos visos gimdyvėms tenkančios pašalpos, dekretinės atostogos ir pan. Na, o, vaikui patekus į kūdikių namus jo šansai būti įvaikintam smarkiai sumenkavo. Viena vertus, pasiimant vaiką iš įstaigos buvo kebliau nusišlepti įsivaikinimą. Kita vertus,

---

⁴⁵¹ Vilniaus kūdikių namų analizė už 1971 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 111, l. 11.

⁴⁵² Vilniaus kūdikių namų analizė už 1970 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 100, l. 7.

⁴⁵³ NRK prie Šalčininkų raj. DŽDTvykdomojo komiteto rašto LTSR švietimo ministrui Antanui Rimkui nuorašas NRK prie LTSR MT, 1978, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10413, l. 18.

⁴⁵⁴ NRK prie Mažeikių raj. LDT vykdomojo komiteto komisijos pirmininko V. Čekio rašto LTSR švietimo ministerijai nuorašas NRK prie LTSR MT, 1979, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10413, l. 47.

⁴⁵⁵ Respondentas J.R. apie naujagimius paliktus po gimdymų pažymi: „sveiką vaiką retai kada atiduodavom į kūdikių namus“.

kaip minėta, sistemiškai buvo palaikytas įvaizdis, jog įstaigose daugiausia yra „nepilnaverčių“ vaikų, kurie įvaikinimui „netinkami“.

Catherine Bonnet įžvalgos Prancūzijos atveju rodo, kad panaši, supaprastinta vaikų atidavimo tvarka ligoninėse iš karto po gimdymo padėdavo apsaugoti vaiką nuo vaikžudystės arba jo atidavimo į įstaigas ateityje⁴⁵⁶. Tikėtina, kad ir Sovietų Sąjungoje galėjo būti vadovujamasi panašia logika ir taip pat buvo lengvinama vaikų palikimo ligoninėse ir įsivaikinimo ligoninėse tvarka, siekiant spręsti tiek vaikžudystės, tiek ir perpildytos globos įstaigų vaikams sistemos problemas. Svarbu tai, kad šie palikimo ir įvaikinimo atvejai, jų mastas lieka šešėlyje, kadangi ne maža dalis dokumentacijos buvo slepiama arba falsifikuojama:

Iš gimdyklos niekada neimdavo, buvo juridiškai, turėjo būti visi dokumentai užpildyti, pačioj ligoninėj buvo vedamos knygos, tvarkydavo viską ligoninės teisininkas. Viskas buvo labai oficialiai, taip negalėjo paimti. Tiktai tiek, kad buvo galimybė tais laikais, nes buvo įprasta slėpti, kad paima vaiką. Dažniausiai žmonės nenorėdavo, kad kas nors žinotų, kad jie paėmė vaiką. Tai imituodavo nėštumą, nešiodavo pagalvę ant pilvo, visi nežinodavo ten net ir šeima turbūt išskyrus vyrą. <...> negalėdavai nuspėti kada jos vaidindavo nėštumą, o to vaiko nēr ir nēr, tai sudėtinga būdavo. Bet buvo kaip, jeigu jau ji turėdavo dokumentus, o sprendimą duodavo Vykdomasis komitetas, pavyzdžiui, jau ten įvykdavo tie posėdžiai, ir pasakydavo, kad tokia šeima gali paimti, gali įvaikinti, <...>, tai mes turėdavom teisę ją [įsivaikinti siekiančią moterį – I. B.] paguldyti į ligoninę, jinai atsiguldavo į ligoninę, į akušerijos skyrių, būdavo užvedama fiktyvi istorija, buvo užrašomi apyrankės vaikui su pavarde, jų pavarde, imitacija būdavo. Tuo metu tokius lapelius kabindavom prie priėmimo išorėj, kad žmonės pamatytų, kad tokia moteris pagimdė tokį vaiką, tokią dieną. Mes negalėdavom pakeisti vaiko gimimo datos, tai gimimo data galėdavo pakeisti tik jeigu žmonės kreipdavosi į aukščiausios tarybos prezidiumą ir ten galėdavo pakeisti vaiko gimimo datą. Kartais žmonės keisdavo tą datą. Jeigu jie vaidindavo ir ten kažkas nesutapdavo, darbe jinai pavyzdžiui dirbo, o vaikas tuo metu jau yra gimęs tai jie prašydavo keisti <...> gimimo datą. Pavarde tai keisdavo iš karto. Prašydavo kad gali turėti tokią pavarde tas vaikas. <...> Ilgą laiką kai aš buvau skyriaus vedėja tai aš pasirašinėdavau tuos [gimimo – I. B.] pažymėjimus. Bet niekada mes nesam parašę kito pažymėjimo. Todėl neįmanoma. Nors yra buvę. Literatūroj

---

⁴⁵⁶ Catherine Bonnet, “Adoption at Birth: Prevention Against Abandonment or Neonaticide“, *Child Abuse & Neglect*, 1993, Vol. 17, No. 4, pp. 501–513.

*skaitēm ar ten dar kur nors. Rusijoj ten. Visokių buvo. Bet pavyzdžiui mūsų ligoninėj tai tikrai niekada.*⁴⁵⁷

Taip pat, žinoma, lieka šešėlyje ir, atrodo, visiškai nelegalūs „išsivaikinimo“ atvejai kūdikius nusiperkant. Respondentė mini, kad jos darbo praktikoje buvo atvejis, kuomet skurde gyvenanti motina už bulvių maišą pardavė savo naujagimį turėti vaiką norėjusiems žmonėms⁴⁵⁸. Visgi, kaip praktiškai juridiskai buvo sutvarkyta ši situacija, lieka nežinioje.

Buvo imamasi ir praktinių iniciatyvų kontroliuoti galimybes atsisakyti kūdikio. Viena vertus, kaip mini gydytojai, kūdikius atiduodančias moteris ligoninėse labiausiai patys akušeriai stengdavosi atkalbėti nuo sprendimo. Tačiau panašu, kad atkalbinėti stengtasi tas, kurių išties buvo mažiausiai – brandžias, jau vaikų turinčias moteris.

*Visada mes kalbėdavom. Pirmiausia buvo tokia nuostata – kaip galima palikti savo vaiką? Tai čia aišku jau dirbdavo su tom moterim, <...> palatos gydytojas, palatos akušerė, ateidavo naujagimių daktarė, nu ir būdavo taip spaudžiama moteris pasiimti vaiką.*⁴⁵⁹

Vilniaus kūdikių namų vyr. gydytoja A. Gruodienė pažymėjo, kad laikotarpiu nuo 1968 m. iki 1970 m. į įstaigą atiduodamų kūdikių iki 6 mėnesių amžiaus skaičius mažėjo. Ji spėjo, kad situacija keitėsi dėl to, kad teisininkai gimdymo namuose neleisdavo vienišoms motinoms atsisakyti kūdikių („mažiau ima atsisakymų“) arba neišleisdavo jų vienu su kūdikiais iš ligoninių, jas privalėdavo pasitikti giminės ar bendradarbiai⁴⁶⁰. Nors minima, kad tokiam teisininkų elgesiui galėjo turėti įtakos kažkokie tikslingi TSRS Ministrų Tarybos (MT) nurodymai, visgi tai išlieka tik spėjimu. Ar tai buvo paremta kokiais nors sąjunginiais nurodymais, taip pat sunku pasakyti, nes įrodymų tam nerasta. Taigi tikėtina, kad didelė dalis praktinių priemonių vaikų kiekiui įstaigose mažinti visgi buvo tuo suinteresuotų šioje sistemoje LTSR dirbusių asmenų iniciatyvos. Ir šiuo atveju, A. Gruodienė pažymėjo, kad ji asmeniškai patarė teisininkams kaip reikėtų elgtis su vienišomis gimdyvėmis ir atvejais kuomet moterys norėdavo atsisakyti naujagimio.

---

⁴⁵⁷ Pokalbis su D.N.

⁴⁵⁸ Pokalbis su D.K.

⁴⁵⁹ Pokalbis su J.R.

⁴⁶⁰ Vilniaus kūdikių namų analizė už 1970 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 100, l. 6.

3.6. Globos įstaigų personalas ir vaikų kasdienybė

Švietimo sistemos, kurios dalimi buvo ir vaikų namai, sovietizacija turėjo vykti per švietimo darbuotojus, tad iš jų tikėtasi lojalumo okupantų režimui. Taigi 1949-1952/53 m. laikotarpiu vyko sisteminis, dar tarpukariu globos ir ugdymo darbui paruoštų pedagogų, tarp kurių ne maža dalis buvo vienuolės bei dvasininkai, auklėtojų, vadovų keitimas naujais kadrais. Patikros aktuose, pranešimuose skirtuose Lietuvos komunistų partijos centriniam komitetui (LKP CK), pavardėmis buvo išvardijami pedagogai, kurie žymėti kaip turintys ideologiškai netinkamą praeitį ar netinkantys sovietiniam pedagoginiam darbui: „Patikrinus darbuotojų asmens bylas paaiškėjo, kad keletas žmonių vaikų namuose dirba, kuriems negali būti patikimas tarybinių vaikų auklėjimas“⁴⁶¹, arba „Vaikų namuose dirbo auklėtojos S. ir P., kurios buvo represuotos ir nelegaliai grįžo į Lietuvą <...> tokiu atveju priešiški elementai daugiau metų darė blogą įtaką vaikams dirbdamos „auklėtojomis“. Dažniausiai nurodomi tokių darbuotojų atleidimo motyvai buvo: neturi reikiamo išsilavinimo, prasta mokytojavimo kokybė, ideologinių „tiesų“ neišmanymas. Pavyzdžiui, „Yra auklėtojų K., S., kurios pačios, tarp kitko, yra visiškai aklos politiniai <...> į komjaunimą nestoja“⁴⁶²; „Tikrinant mokytojos S. darbą paaiškėjo, kad ši mokytoja nežiūrint į tai, kad turi didelį darbo stažą, dirba blogai <...> neskaito naujosios tarybinės literatūros metodikos ir pedagogikos klausimais, nesiorientuoja vidaus ir tarptautinio gyvenimo įvykiuose“⁴⁶³, „Šiuo metu IV grupės auklėtoja dirba S., baigusi Kauno mokytojų seminariją, kurios giminaičiai yra išsiųsti už anti-sovietinę veiklą, šį faktą S. dokumentuose slepia“⁴⁶⁴; „Pvz. Auklėtoja S.-T. <...> jos tėvas 1924 m. dirbo Marijampolėje burmistru, o tėvo pusbrolis buvo vyskupu, du broliai išbėgo į Ameriką ir kartais išstoja per radijo „Golos Ameriki“ „⁴⁶⁵. Tokie asmenys buvo akyliau stebimi ir įstaigų, kuriose jie dirbo, patikros aktuose

---

⁴⁶¹ Lietuvos LKJS CK mokyklų skyriui informacija apie Kauno vaikų namų nr. 1 darbą, 1951–1952, LYA F 1771, ap. 105, b. 6, l. 51.

⁴⁶² LLKJS CK instruktoriaus Trainytės pranešimas „Apie auklėjamąjį darbą Kalnaberžės ir Rokiškio vaikų namuose“ 1951–1952, LYA F 1771, ap. 105, b. 6, l. 127.

⁴⁶³ Pažyma apie Kauno vaikų namų nr. 5 ir nr. 4 mokomąjį–auklėjamąjį darbą 1951–1952, LYA F 1771, ap. 105, b. 6, l. 38.

⁴⁶⁴ Pažyma apie Kauno miesto vaikų namų nr. 2 darbą, 1951–1952, LYA F 1771, ap. 105, b. 6, l. 45.

⁴⁶⁵ Lietuvos LKJS CK mokyklų skyriui informacija apie Kauno vaikų namų nr. 1 darbą 1951–1952, LYA F 1771, ap. 105, b. 6, l. 51.

pabrėžtinai žymėti galimi finansiniai nusikaltimai, bendras moralinis jų auklėtinių pakrikimas, jie apkaltinami smurtingu elgesiu, visišku dėstomų dalykų neišmanymu.

Dėl šios politikos ypač nukentėjo vaikų namai – buvusios vaikų prieglaudos. Pavyzdžiui, motyvuojant tuo, kad neturėjo tinkamo pedagoginio išsilavinimo 1952 m. buvo atleisti ir iš dalies pakeisti naujais kadrais visi Juodšilių ir Pabradės vaikų namų mokytojai ir auklėtojai⁴⁶⁶. Pastabos apie darbuotojų ideologinį netinkamumą, jų negebėjimą atlikti auklėjamąjį-mokomąjį darbą ar tokios pastabos kaip: „Yra atsitikimų kai penkiametis deklamuoja eilėraščius apie dievą, bet visiškai nemoka tarybinių eilėraščių“⁴⁶⁷ tapdavo lemtingos. Tuo tarpu atvejais, kai nekildavo didesnių abejonių dėl darbuotojų palankumo santvarkai, nors įstaigose nebuvo užtikrinamos minimalios vaikų gyvenimui ar net išgyvenimui būtinos sąlygos, darbuotojai dažniausiai apsieidavo prisakymais gerinti darbo kokybę.

Naujų, režimui tinkamų darbuotojų trūko, ir šis trūkumas su metais vis ryškėjo, ypač įstaigose augant vaikų skaičiui. Pavyzdžiui, ilgametė Vilniaus kūdikių namų direktorė, vyr. gydytoja A. Gruodienė kasmet ataskaitose pažymėdavo: „katastrofiška padėtis yra su jaunesnioju personalu“⁴⁶⁸, taip pat ir viduriniu⁴⁶⁹. Vien Vilniaus kūdikių namuose 1970 m. nebūta darbuotojų 23 etatams⁴⁷⁰. 1986 m. ten pat iš 50 darbui numatytų auklių būta vos 15⁴⁷¹. Tikėtina, kad globos įstaigos iš dalies buvo tiesiog nepatrauklios darbovietės. Vaikų globos įstaigų darbuotojams dažnai buvo suteikiamos labai prastos darbo ir gyvenimo sąlygos. Pavyzdžiui, Vilniaus kūdikių namų darbuotojos iki pat Spviėtų Sąjungos griūties gyveno bendrabučiuose po kelias (dažniausiai 4) kambariuose, tačiau ir čia ne visoms užtekdavo vietos, tad likusios apsistodavo kūdikių namų verandoje. Darbuotojos nuolat skųsdavosi, kad, kitaip nei kitur, čia nebūta galimybės gauti kelialapių atostogoms, paskyrų butams ir pan, be to, dėl personalo trūkumo tekdavo ilgesnės darbo valandos ir didesni krūviai. Tad, siekiant bent jau išlaikyti reikiamą

---

⁴⁶⁶ Ataskaita KP CK sekretoriui Antanui Sniečkui, 1951–1952, LYA F 1771, ap. 105, b. 6, l. 76.

⁴⁶⁷ LKP CK mokyklų skyriui, Vytautui Uogintui pranešimas 1947, LYA F. 1771, ap. 105, b. 556, l. 44.

⁴⁶⁸ Vilniaus kūdikių namų analizė už 1971 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 111 l. 9.

⁴⁶⁹ Vilniaus miesto kūdikių namų analizė už 1970 m., VRVA, f. 1189, ap. 1, b. 100, l. 11.

⁴⁷⁰ Vilniaus miesto kūdikių namų analizė už 1970 m., VRVA, f. 1189, ap. 1, b. 100, l. 13.

⁴⁷¹ Vilniaus m. kūdikių namų gamybinio susirinkimo protokolas nr. 2, 1987, VRVA 1189, ap. 1, b. 298, l. 2.

darbuotojų kiekį, čia neretai būdavo įdarbinamos pensininkės⁴⁷², kurios dėl sveikatos būklės nepajėgdavo atlikti fiziškai sunkaus darbo prižiūrint gausybę kūdikių. Visgi reali personalo stygiaus problema lieka nežinioje. Juolab, kad aptinkami atvejai, kuomet vaikų įstaigose naudotasi praktiškai izoliuotų įstaigų situacija ir egzistavo praktika žymėti fiktyvius darbuotojus ir mokėti jiems atlyginimus, taip įsisavinant lėšas⁴⁷³.

Tikėtina, kad dėl bendro darbuotojų trūkumo apskritai vaikų globos įstaigų darbuotojams taikyti žemi kompetencijų standartai, ir ši situacija praktiškai nesikeitė visu sovietmečio laikotarpiu. Kaip ir anksčiau, 1981 m. vis dar pabrėžta, kad vaikų namuose ir mokyklose–internatuose žymi dalis darbuotojų, pedagogų ir auklėtojų yra baigę tik vidurinę mokyklą⁴⁷⁴. Reikiamą išsilavinimą turintieji tiesiog negebėdavo ar nenorėdavo čia dirbti: „Paskutiniaisiais metais, ypač kur gavome 1974 m. seselių laidą (Panevėžio med. seserų mokykla, Šiaulių med. seserų mokykla) beveik ketvirtadalis seselių vaikų nemėgsta, su jais elgiasi nemotiniškai, o taip pat su jais neužsiima auklėjamuoju darbu“⁴⁷⁵; „nei viena nenori dirbti“⁴⁷⁶. Galiausiai personalas tiesiog nepajėgdavo dirbti arba neapsikėsdavo šiose įstaigose: „Beveik 2 trečdalius kūdikių–vaikų reikia apkuopti nuo jų išmatų <...> dauguma jaunų seselių nuo tokios procedūros net ir apsvemia“⁴⁷⁷. Taigi, pavyzdžiui, Vilniaus kūdikių namuose fiksuotos masinės darbuotojų pravaikštos⁴⁷⁸, ir per 1986 metus už pravaikštas bei kitus nusižengimus čia atleista 30 darbuotojų iš 140⁴⁷⁹.

---

⁴⁷² Vilniaus kūdikių namų gamybinio susirinkimo protokolas nr. 2, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 320, l. 9–10.

⁴⁷³ „Pavyzdžiui, Viešvilės ir Pabradės vaikų mokyklose–internatuose darbe įforminti žmonės, kurie gauna atlyginimą, tačiau faktiškai nedirba“ (LTSR prokuratūros raštas NRK prie LTSR MT dėl vaikų apgyvendinimo ir išlaikymo vaikų namuose ir mokyklose internatuose įstatymų pažeidimų, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10676, l. 55).

⁴⁷⁴ Pažyma dėl vaikų namų ir mokyklų internatų veiklos LTSR MT, 1981, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10926, l. 66–67.

⁴⁷⁵ Vilniaus miesto kūdikių namų analizė, 1975, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 146, l. 16.

⁴⁷⁶ Vilniaus žolyno kūdikių namų darbuotojų susirinkimo protokolas, 1974, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 132, l. 44.

⁴⁷⁷ Vilniaus miesto kūdikių namų analizė už 1970 m., VRVA, f. 1189, ap. 1, b. 100, l. 12.

⁴⁷⁸ Vilniaus žolyno kūdikių namų darbuotojų susirinkimo protokolas, 1974, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 132, l. 43.

⁴⁷⁹ Vilniaus miesto kūdikių namų gamybinio susirinkimo protokolas nr. 2, 1987, VRVA 1189, ap. 1, b. 298, l. 2.

Didžiausia problema tapo tai, kad dirbti su beglobiais, ypač kūdikiais ir neįgaliaisiais, didžiąją dalį sovietmečio buvo priimama beveik neatsižvelgiant ne tik į kompetencijas, bet ir į gyvenimo būdą, požiūrį į (šiuos) vaikus. Pažymima, kad įstaigose dirba asmenys turintys „amoralų“ gyvenimo būdo bruožų. Išties, čia klestėjo vaikų žalojimas, smurtas prieš vaikus⁴⁸⁰ ir netinkamas, grubus elgesys su jais⁴⁸¹. Reikšmingą dalį kūdikių namų darbuotojų sudarė vienišos motinos, kurios tose pačiose įstaigose augino savo vaikus⁴⁸²: „Neatėjo nė viena sanitarė, kuri būtų be kūdikio“⁴⁸³. Pasak įstaigos direktorės, tokios darbuotojos buvo itin problemiškos: „dauguma tokių vienišų motinų yra amoralios, nedrausmingos, girtuokliauja ir tiesiog sunku bet kam įsivaizduoti kaip jos kūdikių namuose atlieka savo darbą“⁴⁸⁴, pažymima, jog šios moterys „vaikų nemyli ir nenori su jais dirbti“⁴⁸⁵. Įstaigų patikros aktuose taip pat, tik nebedetalizuojant pažymima, kad vaikų namuose vyrauja „apsileidimo požymiai. Stokojama darbo kultūros“⁴⁸⁶, o vyresnių vaikų įstaigose, vaikų namuose ir mokyklose-internatuose naudojamos „nepedagoginės auklėjimo priemonės“⁴⁸⁷. Kaip matyti, pagalbinėse įstaigose skirtos negalių turintiems vaikams, tai galėjo reikšti ir patyčias: „Auklėtoja A.S. nepedagogiškai barė VIIIa kl. mokinę L.Š. išvadino ją neužauga, invalide ir t.t.“⁴⁸⁸.

Kaip pažymi Mie Nakachi, visoje Sovietų Sąjungoje vaikų mirtys vaikų namuose buvo veik masinės. 1946 vaikų namuose mirė 33 % čia gyvenusių

---

⁴⁸⁰ Vilniaus kūdikių namų protokolas nr. 3, 1975, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 139, l. 23; „Pasitaikė atvejų kai vaikai buvo sumušti“ (Vilniaus m. kūdikių namų gamybinio ssirinkimo protokolas nr. 4, 1987, VRVA f. 1189, ap.1, b. 298, l. 7).

⁴⁸¹ LTSR Socialinio aprūpinimo ministerijos kolegijos posėdžio protokolas 1960 vasario 24 d. LCVA f. R-770, ap. 4, b. 133, l. 31.

⁴⁸² Vilniaus miesto kūdikių namų analizė už 1970 m., VRVA, f. 1189, ap. 1, b. 100, l. 12.

⁴⁸³ Vilniaus kūdikių namų analizė už 1971 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b.111 l. 10.

⁴⁸⁴ Vilniaus miesto kūdikių namų analizė už 1969 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 94, l. 6-7.

⁴⁸⁵ Vilniaus kūdikių namų susirinkimo protokolas nr. 4, 1979, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 202, l. 11.

⁴⁸⁶ Vilniaus miesto Lenino rajono liaudies kontrolės komiteto nutarimas „dėl sanitarinių-higieninių reikalavimų pažeidimų ir kitų aptarnavimo trūkumų Vilniaus m. kūdikių namuose“, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 322, l. 19.

⁴⁸⁷ LTSR prokuroro A. K. Kairelis raštas NRK prie LTSR MT, 1981, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10926, l. 49.

⁴⁸⁸ Šiaulių sanatorinės mokyklos-internato pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 3, 1988, SRVA f. 677, ap. 1, b. 367, l. 26.

vaikų, 1947 – 44 %⁴⁸⁹. Didelėje Sovietų Sąjungos dalyje siautė badas, na o LTSR situacija maisto atžvilgiu buvo kiek geresnė ir tokių masinių mirčių liudijimų, net pirmaisiais pokario metais nėra, išskyrus kūdikių namų atvejus, kur kūdikių būklė dėl pieno trūkumo buvo kritiška ir jų mirtingumas buvo aukštas⁴⁹⁰. Daugybė pokario našlaičių bėgo į Lietuvos teritoriją tiek iš Rytprūsių, tiek iš Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos pusės būtent dėl to, kad čia buvo įmanoma prasimanyti maisto⁴⁹¹. Tačiau maisto keikio ir kokybės problema pokariu ir LTSR buvo didelė, ypač ryškiai tai pasireiškė didžiojoje dalyje vaikų namų. Pavyzdžiui, 1947 m. vaikų namuose Tytuvėnų dvare vienas vaikas per dieną oficialiai gaudavo 0,500 kg duonos, 0,045 kg cukraus, 0,020 kg sviesto, 0,060 kg kruopų, 0,001 kg arbatos⁴⁹², tačiau pažymėta, kad čia buvo išgrobstyta ir išekvota maisto produktų už tūkstančius rublių, be to įstaigose fiksuoti žiurkių antplūdžiai⁴⁹³. Tad kiek išties maisto tekdavo vaikams galima tik spėti.

Pasibaigus pokariui maitinimo vaikų įstaigose problema išliko. Ji buvo būdinga beveik visoms vaikų įstaigoms visu sovietiniu laikotarpiu. Čia klestėjo masinės maisto produktų vagystės, maisto kokybė buvo kritiška, fiksuoti apsinuodijimo atvejai⁴⁹⁴, pasenusių, nebetinkamų vartoti produktų

---

⁴⁸⁹ Mie Nakachi, *op. cit.*, 2008, p. 375.

⁴⁹⁰ Gyd. P. Baublio ir prof. V. Girdzijausko Sveikatos apsaugos L. Komisarų raštas LTSR komisarų tarybos pirmininko pavaduotojui Marijonui Gregorauskui, 1945, LCVA f. R–754, ap. 4, b.335, l. Nežymėtas.

⁴⁹¹ Regina Laukaitytė, „Didžiausia migracijos į Lietuvą krizė: duoneliautojų antplūdis pokariu“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2021, nr. 7, pp. 33–38.

⁴⁹² LKP(b) centro komitetui pranešimas dėl esamos padėties Vaikų namuose, esančiuose Raseinių apskrityje, Tytuvėnų valsčiuje, Tytuvėnų dvare 1947, LYA F. 1771, ap. 10, b. 557 l. 81; Pranešimas LKP CK „Dėl esamos padėties Vaikų namuose, esančiuose Raseinių apskrityje, Tytuvėnų valsčiuje, Tytuvėnų dvare, 1947, LYA 1771, ap. 10, b. 557, l. 79; 2 klasės valstybės tisingumo patarėjo Bacharovo raštas LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui „Apie nepatenkinamą kovos su vaikų nepriežiūra ir beglobyste būklę Respublikoje“ LYA F. 1771, ap. 133, b. 22, l. 124–139.

⁴⁹³ Gruzdžių vaikų namų patikrinimo aktas, 1954, LCVA f. R–769, ap.1, b. 902, 192–94.

⁴⁹⁴ LTSR SAM ministro pavaduotojo A. Vinkaus raštas LTSR MT, 1982, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 11190, l. 149.

(kiaušinių, majonezo, kefyro, mėsos⁴⁹⁵) naudojimas maisto ruošoje⁴⁹⁶. Kūdikių namų virtuvėse nuolat pastebima ypatinga nešvara, antisanitarinės sąlygos. Patikros aktuose pažymima, kad virtuvių darbuotojos nesilaiko elementarių higienos reikalavimų, o atlikus tyrimus išaiškinama, kad maisto ruošos vietose, ant virėjų rankų ir chalātų išsėta žarnyno grupės bakterijų⁴⁹⁷. Be to, maitinimas tiesiog buvo nepritaikytas vaikams, neįgaliesiems, kūdikiams. Pavyzdžiui, ruošiant kūdikių maistą naudoti tokio amžiaus vaikams netinkami produktai: aštrūs prieskoniai, neva ruošti tokie patiekalai kaip žemaičių blynai⁴⁹⁸. Vaikų namuose ir mokyklose-internatuose (patikrų metu) vaikams tekdavo dvigubai skurdesnis maitinimas nei priklausė⁴⁹⁹.

Dėl skurdaus maitinimo vaikai dažnai sirgo. Kaip pastebi I. Katkova, kūdikiams, trumpai arba išvis nemaitintiems natūraliai ir anksti pradėtiems maitinti dirbtiniu pienu, būdingos kvėpavimo takų ligos, pneumonija. Jos tyrime daroma išvada, kad pneumonijos ir maitinimo dirbtiniu pienu koreliacija akivaizdi⁵⁰⁰. Tuo tarpu LTSR kūdikių namuose buvęs didžiulis sergamumas šiomis ligomis ir nemažas mirtingumas būtent nuo jų. Žindyvių etatai, kurie LTSR kai kuriuose kūdikių namuose dar egzistavo 6-o dešimtmečio pradžioje⁵⁰¹, ilgainiui panaikinti, tačiau dirbtinis kūdikių maitinimas sovietmečiu buvo ypač skurdus, priemonių iš esmės trūko. Nors vėlyvuojū sovietmečiu buvo pradėti naudoti pieno mišiniai „Malyš“ ir „Maliutka“, koks kiekis jų tekdavo kūdikių namams ir kiek iš gauto kiekio

---

⁴⁹⁵ Vilniaus m. Kūdikių namų sanitarinio patikrinimo pažyma, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 322, l. 18; Aktas, 1989. VRVA f. 1189, ap. 1, b. 322, l. 16; Protokolas, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 322, l. 24.

⁴⁹⁶ Vilniaus kūdikių namų darbuotojų konferencijos protokolas nr. 2, 1971, VRVA f.1189, ap. 1, b. 109, l. 77.

⁴⁹⁷ Vilniaus miesto Lenino rajono liaudies kontrolės komiteto nutarimas, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 322, l. 20.

⁴⁹⁸ Vilniaus miesto Lenino rajono liaudies kontrolės komiteto nutarimas, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 322, l. 20.

⁴⁹⁹ LTSR prokuratūros raštas NRK prie LTSR MT „Apie vaikų augančių vaikų namuose ir mokyklose–internatuose išlaikymo, ugdymo, auklėjimo, priežiūros ir med. aptarnavimo įstatymų pažeidimus, 1981, LCVA f. R–754, ap. 1, b. 10926, l. 48.

⁵⁰⁰ I. Katkova, „Maternal Care of Infants“, in: Gail Warshowski Lapidus (ed.), *Women, Work and Family in Soviet Union*, M.E. Sharpe, Inc., 1982.

⁵⁰¹ Direktorius J. Lifšico Resp. Kauno kūdikių namų 1953 m. darbo ataskaita LCVA F. R–769, ap.1, b. 4958, l. 26.

likdavo įstaigų kūdikiams, lieka nežinioje, mat čia dėl vagysčių nelikdavo nė šaukštų ar vystyklų⁵⁰².

Taip pat vaikų namuose bei kitose globos ir ugdymo įstaigose nuo pirmųjų pokario metų išliko ir higienos problema. 1952 m. išleista instrukcija, kurioje nurodyta, kad vaikų įstaigose ne rečiau kaip 2 kartus į savaitę pedagogų ir auklėtojų pajėgomis turėjo būti tikrinama auklėtinių švara (galva, kaklas, baltiniai, drabužiai), o medicininė apžiūra medicinos darbuotojo turėjo būti vykdoma kartą per mėnesį. Maudymas pirtyje privalomas kartą per 10 dienų kartu keičiant baltinius ir patalynę, kartą per mėnesį kerpami plaukai ir vėdinamos patalpos, užtikrinamos asmeninės higienos sąlygos – karštas vanduo, praustuvai, šukos, muilas⁵⁰³. Stalinmečiu tai nebuvo užtikrinta nė vienuose vaikų namuose⁵⁰⁴, tačiau ir vėliau visi šie ir vėlesni priesakai visiškai niekada nebuvo įgyvendinti. Ilgainiui, ypač 7-e dešimtmetyje, daliai vaikų įstaigų skyrus naujus pastatus, juose dažniausiai buvo savos prausyklos arba pirtys. Kiekvienoje įstaigoje asmeninės higienos nurodymai buvo vykdomi skirtingai, tačiau vyraujančios tendencijos buvo panašios nepriklausomai nuo laikotarpio. Nors įstaigų vadovybėms buvo pažymima, kad vaikams praustis svarbu, bet kartais med. seserys buvo įsitikinusios, kad tik „iki pusės“⁵⁰⁵. Taip pat, kaip pasakoja respondentė, aštuntajame dešimtmetyje augusi aukštais mokslo pasiekimais pasižymėjusiame „prestižiniame“ internate, visi „baisiai smirdėjo“, nes net ir esant prausykloms ir nustatytai prausimosi tvarkai, auklėtiniams tiesiog nebuvo duodamas raktas nuo prausyklų ir jomis neleista naudotis⁵⁰⁶. Tiesa, bejėgiškiausių vaikų maudymas kūdikių namuose, neįgalumą turinčių vaikų įstaigose vyko savitais standartais, pavyzdžiui, neįgalius vaikus „apiplaukant tualete ant cementinių grindų“⁵⁰⁷.

Visose vaikų globos ir mokymo įstaigose fiksuotas visuotinis vaikų utėlėtumas. Situacija iš esmės nesikeitė visu laikotarpiu, nuolat veik visų

---

⁵⁰² Vilniaus kūdikių namų medicinos seserų konferencijos protokolas nr. 5, 1975, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 139, l. 52.

⁵⁰³ Pedikulozės likvidavimo mokyklose, vaikų namuose, vaikų darželiuose ir internatuose instrukcija, 1952, UAA f. 372, ap. 1, b. 8, l. 38–40.

⁵⁰⁴ Pvz. „Vaikų namuose nešvara, antisanitarinė padėtis, vaikai neturi individualiam naudojimui rankšluosčių, muilo, nosinių, dantims šepetukų, šukų ir kt.“ LTSR švietimo ministro įsakymas nr. 61 „Dėl Vilniaus srities vaikų namų darbo“, 1952, UAA f. 372, ap. 1, b. 8, l. 3.

⁵⁰⁵ Utenos mokyklos–internato tėvų susirinkimo protokolas nr. 12, 1966, UAA f. 372, ap. 1, b. 157, l. 26.

⁵⁰⁶ Pokalbis su A.J.

⁵⁰⁷ Pabradės psichiškai atsilikusių vaikų namų medicininio aptarnavimo patikrinimo aktas, 1972, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 4958, l. 26–29.

įstaigų patikrų aktuose, pedagogų protokoluose, medicininėse pažymose iki pat tyrimo pabaigos metų pabrėžtas „vis dar“ neišgyvendintas vaikų utėlėtumas⁵⁰⁸. Tačiau, kaip mini respondentė apie provincijos miestelio vaikus, situacija ir šeimose buvo tokia pati. Ji teigia:

Klasės auklėtoja turėdavo teisę patikrinti vaikams galvytes <...>, eidavo seselės iš ambulatorijos, ir vaikus ten tikrindavo tą utėlėtumą<...> rasdavo vaikams galvoj tą utėlyčių. Buvo tikrai daug tų utėlėtų vaikų.⁵⁰⁹

Tad matyti, kad švaros standartas bendrai buvo gana žemas ir situacija vaikų įstaigose nesmarkiai skyrėsi nuo sąlygų namuose.

Kita vertus, daugybę metų įstaigos nebuvo remontuojamos, tad galima matyti, kad prausyklos, tualetai tiesiog buvo susidėvėję, nebeveikiantys, jais nebuvo įmanoma naudotis⁵¹⁰. Ilgainiui ėmė ryškėti bendras pastatų nusidėvėjimas, statybinis brokas, sisteminis patogumų trūkumas, išvogtų daiktų stygius⁵¹¹. Pažymėtinas nuolat dokumentuotas sisteminis vaikų namų neaprūpinimas rūbais⁵¹², pavojinga pastatų, skirtų vaikų namams, būklė, neaprūpinimas švariu vandeniu, šildymu, kanalizacija, elektra, tinkamais baldais (trūkumas ne tik stalų, spintų, lovų ar būtent tinkamo dydžio lovų, bet ir patalynės, užvalkalų, čiužinių, tad vaikai miegodavo „ant vielų“⁵¹³). Net jei daliai vaikų namų buvo suteiktos naujai pastatytos patalpos, ilgainiui jos nė kiek netvarkytos, nekalbant apie tas įstaigas, kurios glaudėsi senuose pastatuose. Pavyzdžiui, 1977 m. Vilniaus kurčiųjų iki mokykliniuose vaikų

---

⁵⁰⁸ Pvz., „vis dar yra utėlėtumo – kovoti“ (Antazavės mokyklos–internato pedagogų posėdžio protokolas nr. 5, 1983, UAA f, 124, ap. 1, b. 277, l. 16).

⁵⁰⁹ Pokalbis su Am.

⁵¹⁰ Pažyma dėl vaikų namų ir internatinių mokyklų veiklos, 1981, LCVA f. R–754, ap. 1, b. 10926, l. 65.

⁵¹¹ Kultūros ir sveikatos apsaugos finansavimo valdybos viršininko A. Bagočiūno pažyma „dėl vaikų namų ir internatinių mokyklų veiklos“, 1981, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10926, l. 65–67.

⁵¹² Vilniaus kūdikių namų gamybinio susirinkimo protokolas nr. 7, 1987, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 298, l. 17. Nors oficialiai, pvz. 1983 m. vienam vaikui mokyklose–internatuose metams turėjo būti skiriama 90 rublių apavui ir rūbams (Antazavės mokyklos–internato pedagogų posėdžio protokolas nr. 5, 1983, UAA f, 124, ap. 1, b. 277, l. 16).

⁵¹³ Vilniaus kurčiųjų ikimokykliniai vaikų globos namai, protokolas, 1964, VRVA f. 1176, ap. 1, b. 6, l. 4.

namuose beveik visus metus nebuvo šilto vandens⁵¹⁴; 1982 m. Viešvilės vaikų namuose „vaikai gyvena avarinio stovio kambariuose kur kiekvieną akimirką gali įgriūti stogas“⁵¹⁵; 1979 m. Biržų mokykloje–internatė „Visa vandentiekio, kanalizacijos, apšildymo sistema yra avarinėje padėtyje“⁵¹⁶; 1989 m. Vilniaus kūdikių namuose „Patalpos pastatytos prieš 20 metų. Nuo to laiko nebuvo atliktas remontas <...> . Stogas teka, todėl vietomis grupėse sienos ir lubos ištrupėję, apipeliję. Virtuvės grindyse skylės. Per šitą laiką kanalizacijos, vandentiekio vamzdžiai surūdiję, susidėvėję, dėl ko dažnai buvo išsiliejimas kanalizacijos vandenų į patalpas. San. Techniniai įrengimai seni, apdaužyti, nepasiduoda valymui, dalis iš jų neveikia.“⁵¹⁷. Panašu, kad buities sąlygas iš dalies nulėmė sisteminis neūkiškumas.

Vaikų globos įstaigose turėjo būti ir iš dalies buvo atliekamas ir vaikų gydymas, pavyzdžiui, vaikams su cerebriniu paralyžiumi buvo skiriami medikamentai (aminalonas, glutamininė rūgštis, lipocerebrinas, dinezinas, midokalmas, vitaminai). Gydymo pobūdis, o kartais ir tai, ar jis buvo vykdomas, iš dalies priklausė nuo konkrečiu laikotarpiu (ne)gaunamų medikamentų ir jų kiekio⁵¹⁸. Tačiau vaikų priežiūra ir gydymas didžiąja dalimi priklausė nuo įstaigų darbuotojų (sanitarių, med. seserų) požiūrio, kuris išties buvo esminis. Fiksuojami atvejai, kuomet gauti vaistai tiesiog nepasiekdavo vaikų, kuriems jie buvo skirti⁵¹⁹, arba atvirkščiai, kuomet įstaigos darbuotojai skirdavo didesnes dozes ir taip, sąmoningai ar ne, padarydavo vaikus vangius, „nedarbingus“⁵²⁰. Tad slaugymo kokybė buvo tiesiogiai susijusi su nuolatiniu atsakingų profesionalių darbuotojų trūkumu.

Daugybė vaikų į vaikų namus atkeliaudavo ligoti, nusilpę, tad reikalingi slaugymo. Situaciją gimdymo namuose ir ligoninėse aprašė ir Jonas Stankus, kuris teigė, kad medicinos įstaigose buvęs trūkumas baltinių, vystyklų,

---

⁵¹⁴ Vilniaus kurčiųjų ikimokykliniai vaikų globos namai, protokolas nr. 16, 1977, VRVA f. 1176, ap. 1, b. 78, l. 63.

⁵¹⁵ LTSR LKJS centrinio komiteto sekretorės S. Vaškevičienės raštas Ministrų Tarybai, 1982, LCVA f. 754, ap. 4, b. 11190, l. 160.

⁵¹⁶ Biržų švietimo skyriaus vedėjo K. Gavelio ir Juliaus Janonio internatinės mokyklos direktoriaus J. Repšio raštas LTSR MT pirmininko pavaduotojui Ksaverui Kairiui, 1979, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10413, l. 22.

⁵¹⁷ Vilniaus kūdikių namų aktas, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 322, l. 15.

⁵¹⁸ Vilniaus kūdikių namų analizė už 1971 metus, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 111, l. 10–11.

⁵¹⁹ Vilniaus kurčiųjų ikimokykliniai vaikų namai, protokolas, 1964, VRVA f. 1176, ap. 1, b. 6, l. 2.

⁵²⁰ Rusnės kurčių – nebylių mokykla internatas direkcinis pasitarimas, 1969 XI II, KLRVA f. 348, ap. 1, b. 296, l. Nepažymėtas.

medikamentų, antibiotikų, net dezinfekcijos priemonių (pavyzdžiui, gaunami tirpalai išties netikę operacijoms atlikti), tai lemdavo, jog daugybė naujagimių turėdavo odos pūlinių⁵²¹. Ir vėlesniu laikotarpiu nuolat kartojasi dokumentuoti atvejai, kuomet kūdikiai, atvežti tiesiai iš gimdymo namų ar ligoninių, turėdavo pūlinių, utėlių⁵²². Be to, pažymima, kad kūdikiai ilgesnį laiką praleidę ligoninėse, būdavo „labai atsilikę psichiniai ir daugumoje fiziniai“⁵²³, ten susirgdavo infekcinėmis, kvėpavimo takų ligomis⁵²⁴, o vyresni vaikai buvo nepaskiepyti ir neskiepijami būtinais skiepais⁵²⁵. Kūdikių namai nuolat pasipildydavo ir sunkiai įvairiomis užkrečiamomis ligomis sergančių vaikų. Visiškai sveikų vaikų atvykdavo ar grįždavo iš gydymo įstaigų mažuma. Tačiau vaikai iš vaikų namų, su ligomis patekę į ligonines lygiai taip pat būdavo išskirtinai prastai slaugomi: „ligoninėse mūsų vaikų nieks nežiūri <...> ligoninėse priežiūra bloga“⁵²⁶. Tikėtina, kad taip reiškesi bendresnis aplaidus požiūris į vaikus, realiai neturinčius užnugario.

Sovietinės paliktų ar valstybės priklaustų vaikų globos sistemos tyrėjai ydingą įstaigų veiklą, ugdymo sumanymo įgyvendinimo nesėkmę, sudėtingas materialines sąlygas dažniausiai linkę aiškinti finansavimo trūkumu⁵²⁷. Tačiau tikėtina, kad tai nebuvo vien sisteminio įstaigų finansavimo trūkumo problema.

Reokupacijos pradžioje beglobiai turėjo būti sukontroliuoti ir patraukti iš gatvių. Vėliau, o ypač su politikos pokyčiais 6-e dešimtmetyje, valstybė į jų gyvenimo sąlygas numatė investuoti tiek ir taip, kad jie, iki šiol alinti šalčio, bado ir ligų turėtų pakankamai sveikatos ir gebėjimų papildyti trūkstamai reikalingai darbo jėgai, kai kuriais atvejais iš dalies taip ir vyko. Tačiau ilgainiui paliekamų vaikų kiekis nesuvaldomai augo, o didžioji jų dalis turėjo sudėtingas fizines ar psichikos problemas, juos reikėjo ne tik aprūpinti įprastais kasdieniais rūbais ar pakankamu maitinimu, bet ir specialia įranga, vaistais, ruošti specialistus jų slaugymui ir ugdymui ar kt. Matyti, kad viešojoje erdvėje vyravo nuostata, kad daugelis jų dėl savo savybių yra

---

⁵²¹ Jonas Stankus, *op. cit.*, 1956 m. p. 143.

⁵²² Vilniaus kurčiųjų ikimokykliniai vaikų globos namų pedagogų tarybos posėdžio protokolas nr. 1, 1964, VRVA f. 1176, ap. 1, b. 6, l. 2.

⁵²³ Vilniaus miesto kūdikių namų analizė už 1975 m., VRVA f. 1189, ap. 1, b. 146, l. 15.

⁵²⁴ P.vz. Vilniaus kūdikių namų analizė už 1971 m., VRVA f. 1189, ap.1, b. 111, l. 8.

⁵²⁵ LTSR prokuroro A. K. Kairelio raštas NRK prie LTSR MT, 1981, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10926, l. 48.

⁵²⁶ Vilniaus kūdikių namų gamybinio susirinkimo protokolas nr. 3, 1989, VRVA f. 1189, ap.1, b. 320, l. 20.

⁵²⁷ P.vz. Miriam Galley, *op. cit.*

menkesnės vertės už kitus – „nepilnaverčiai“, „nenaudingi“, „našta visuomenei“ esantys žmonės, o šių vaikų ugdymas ir švietimas standartizuotos ir normatyvizuotos sovietinės pedagogikos kontekste kėlė problemų, socializuotis, dirbti jų realios galimybės buvo ribotos. Tad galima kelti hipotezę, kad investicijų į šiuos vaikus reikėjo gerokai didesnių nei iš jų – fiziškai ir psichiškai „anomalių“ – turėta ir matyta naudos, menko jų vertė valstybei. Tai galėjo būti viena iš priežasčių sistemiškai per menko ar, palyginus su kitomis ugdymo įstaigomis, menkesnio finansavimo.

Svarbiau tai, kad bėdos, susijusios su darbuotojais, vaikų namų sistemos įstaigose tapo ypač didele problema, kuri ir nulėmė jų kasdienį gyvenimą. Šių vaikų neap rūpinimą būtiniausiomis sąlygomis lemdavo globos įstaigų darbuotojų požiūris. Nuolat fiksuotos ne tik vagystės, bet ir įstaigų darbuotojų abuojumas ar net piktavališkumas šių vaikų atžvilgiu: „Auklėtojai sako mokiniam, kad jie visuomenei nereikalingi, tik esate našta <...> mes ruošiame juos komunizmo statybai, o jūs tuo nesirūpinate“⁵²⁸, – valdininkai aiškino vaikų įstaigų darbuotojams. Tad labiau tikėtina, kad režimo sąlygotas sisteminis kasdienes poreikius atliepančių išteklių – maisto, vaistų, sanitarinių priemonių – trūkumas valstybėje lėmė darbuotojų elgesį ir kasdienes praktikas šiose įstaigose. Visuotinio nepritekliaus kontekste, taip pat atsižvelgiant į viešoje erdvėje reprezentuotą ir palaikytą žmonių vertės hierarchiją, tikėtina, naudotasi galia prieš bejėgius, teoriškai „nepilnaverčius“ ir sistemiškai menkai apsaugotus vaikus. Tad būtiniausius, o kartais ir specialiuosius poreikius užtikrinusios, sąlyginai gerai veikusios globos įstaigos tapo išimtimis, tikėtina, tik pavienių darbuotojų, pasižymėjusių asmeniniu rūpesčiu ir atsakomybe sistemiškai „nevertingais“ vaikais, dėka.

---

⁵²⁸ Socialinio aprūpinimo ministerijos kolegijos posėdžio protokolas 1960 vasario mėn. 24 d. LCVA f. R-770, ap. 4, b. 133, l. 32.

4. „GRĖSMINGŲ“ IR „NEVERTINGŲ“ VAIKŲ PROBLEMA

4.1. Institucijų sankloda „beglobiško gyvenimo būdo“ vaikų problemoms spręsti

Sovietinės vaikų gatvėse, beglobių ir neprižiūrimųjų (vadintų „Bezprizornikais“) problemos sprendimo sistemos diegimas Lietuvoje prasidėjo 1944 m., kai Vidaus reikalų liaudies komisariate (VRLK) buvo įsteigtas pirmasis DPR Vilniuje. DPR buvo įstaigos, kuriose būdavo patalpinti gatvėse sulaikyti tėvų neprižiūrimi ar be globos likę nepilnamečiai iki 15 metų amžiaus. Oficialiai jie galėjo čia praleisti ne daugiau kaip dvi savaites, per kurias, jei įmanoma, turėjo būti grąžinti tėvams. Praėjus dviem savaitėms, nepilnamečiai iki 14 m. turėjo būti apmokyti ir apgyvendinti vaikų namuose ar vaikų auklėjimo-darbo kolonijose arba paskiriami jais rūpintis šeimoms ir asmenims. Vyresni nei 14 m. turėjo būti nukreipiami dirbti arba perkeliami į darbo rezervą mokyklas, jas sudarė fabrikinio-gamyklinio apmokymo mokyklos (FGA), amatų mokyklos ir geležinkelininkų mokyklos.

Kita problemos sprendimui pajungta institucija buvo vaikų kambariai (vk). Jie pradėti steigti 1945 m. ir veikė prie milicijos skyrių. Vk buvo nedidelės, geriausiai atveju 2-3 kambarių patalpos miestų ir miestelių milicijos skyriuose. Jose laikinai su milicijos priežiūra turėjo būti apgyvendinti gatvėse rasti neprižiūrimi nepilnamečiai. Vk darbuotojai buvo įpareigoti rasti asmenis, kurie galėtų patronuoti ar įglobinti sulaikytus beglobius, o jei įmanoma, rasti neprižiūrimųjų tėvus. Tik tais atvejais kai galinčių vaikais pasirūpinti neatsirasdavo, iš vk nepilnamečiai turėjo būti siunčiami į DPR⁵²⁹, kurių funkcija buvo išskirstyti juos į įstaigas, kuriose jų priežiūra, maitinimu ir tinkamu ugdymu turėjo pasirūpinti valstybė, arba, jei jie atvykę iš kitų respublikų, grąžinti atgal.

1945 m. VRLK įsteigtas Skyrius kovai su vaikų nepriežiūra ir beglobyste (SKVNB). Tik įkūrus šį skyrių pradėjo veikti sistema skirta kontroliuoti neprižiūrimus ir beglobius vaikus Lietuvoje. SKVNB 1950 m. buvo pervadintas Vaikų kolonijų skyriumi (VKS), kuris iki 1953 m. veikė kaip

---

⁵²⁹ Lydimasis raštas apie milicijos organų darbo (vaikų beglobystės ir nepriežiūros likvidavimo) rezultatus, 1953, LYA f. 1771, ap. 133, b. 51, l. 51–61.

savarankiškas VRM pavaldus skyrius, išties jų veikla nesiskyrė. 1953 m. VKS susmulkintas į atskirus skyrius, kuriems priklausė tiek administracinės įstaigos (DPR ir vk), tiek įstaigos skirtos sulaikytų vaikų ugdymui: vaikų darbo kolonijos, vaikų darbo-auklėjimo kolonijos (VDAK)⁵³⁰. Šiai struktūrai buvo pavaldžios VDAK, DPR, taip pat vk steigti prie milicijos skyrių.

Svarbu tai, kad toks institucijų aparatas buvo skirtas tik vaikų gatvėse problemai spręsti. Tuo tarpu, vaikai, kurie nepatekdavo į benamių beglobių sugautų gatvėse kategoriją, į šią sistemą nepatekdavo. Tarp tokių buvo dalis našlaičių ir tėvų valstybės globai paliekamų vaikų, taip pat į LTSR gabenamų „reevakuojamų“ nepilnamečių iš Rytprusių. Pastarųjų apgyvendinimu, iš anksto ir tiesiogiai kreipdamasis į globos įstaigas ar giminaičius, pasirūpindavo specialus skyrius prie Ministrų Tarybos arba net Ministrų Taryba. Pavyzdžiui, dėl šių vaikų Liaudies komisarų tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas išsiuntė Biržų ir Šiaulių apskričių vaikų namams nurodymą paruošti po 100-250 papildomų vietų⁵³¹. Per 1945 m. tikėtasi LTSR vaikų namuose apgyvendinti bent 2000 vaikų, repatrijuojamų iš Vokietijos⁵³². Lieka neaišku kuo pagrįstas šis skaičius ir kaip tai buvo įgyvendinta.

Gatvėse sulaikomų „vilko vaikų“⁵³³, šioje sistemoje beveik visai nefiksuojama. Viena vertus, atsižvelgiant į „vilko vaikų“ tyrimus, miestuose vokiečiai neužsibūdavo, tad tikėtina, kad jie tiesiog nepatekdavo į beglobių rūpybos sistemos akiratį, kuris daugiausiai aprėpė miestus ir didesnius miestelius, geležinkelių infrastruktūros centrus. Antra vertus, specialiai vokiečiams buvo skirtos atskiros administracinės institucijos, kurios, tikėtina, ir fiksavo bei laikė Rytprusių vaikus⁵³⁴. Tad vokiečiams patekus į DPR

---

⁵³⁰ VRM VSK pažyma, 1957, LYA f. V-145/9 ap.1, b. 3, l. 84.

⁵³¹ Mečislovo Gedvilo pranešimai Biržų ir Šiaulių apskričių Vykdomųjų komitetų pirmininkams, 1945, LCVA f. R-754 ap. 4, b. 319, l. 64-65.

⁵³² Švietimo liaudies komisaro pavaduotojos Michailinos Meškauskienės pranešimas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui, LKP CK sekretoriui Aantanui Sniečkui, LTSR Valstybės kontrolės liaudies komisarui Zigmui Tverkui, 1945, LCVA f. R-754, ap. 13, b 37, 137.

⁵³³ Vilko vaikais vadinami 1945-1948 m. iš Rytprusių į Lietuvos teritoriją atvykę vokiečiai vaikai (Ruth Kibelka, *Vilko vaikai: kelias per Nemuną*, Baltos lankos, 2000)

⁵³⁴ Rūta Matimaitytė, „Lupant „vilko vaikų“ svogūną: Rytprusių krašto vokiečių vaikų likimas ir atmintis Lietuvoje“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2019, nr. 7, prieiga per internetą <https://nzidiny.lt/ruta-matimaityte-lupant-vilko-vaiku-svoguna-rytprusiu-krasto-vokieciu-vaiku-likimas-ir-atmintis-lietuvoje-nz-a-nr-7/> [žiūrėta 2021 01 03].

sistemą, greičiausiai, jie iš ten būdavo pervedami į specialias institucijas, kuriose buvo administruojami pagal atskiras taisykles.

Kas keletą metų LTSR Ministrų Taryba išleisdavo nutarimus su papildomais nurodymais dėl vaikų nepriežiūros ir beglobystės situacijos⁵³⁵. Šie nutarimai pabrėždavo valdžios institucijų ir įvairių visuomeninių organizacijų, komitetų ir komisijų: komjaunimo, tėvų komitetų mokyklose, taip pat įvairių vykdomiesiems komitetams priklausiusių visuomeninių komisijų ir komitetų (vaikų komisijų, vaikų, likusių be tėvų, vaikų apgyvendinimo komisijų ir pan.) – steigimo būtinybę. Joms buvo numatyta veikti kartu su milicija ir vk (organizuoti reidus ir dalyvauti juose gaudant gatvėse nepilnamečius, rašyti prevencinius straipsnius į spaudą, prižiūrėti šeimas, tėvus, vaikus ir organizuoti visuomeninį rūpinimąsi vaikų namais, vesti paskaitas apie vaikų beglobystės problemas mokyklose ir darbovietėse), o taip pat savo iniciatyva rūpintis be tėvų likusių nepilnamečių apgyvendinimu, švietimu ar įdarbinimu, bei tikrinti globojamų, patronuojamų nepilnamečių gyvenimo sąlygas⁵³⁶. Tačiau ištis daugelis šių institucijų neegzistavo, arba buvo fiktyvios - neturėjo nė vieno darbuotojo, arba buvo visiškai neveiksnius⁵³⁷. Taip pat praktiškai nebuvo visų minėtų visuomeninių komisijų⁵³⁸.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje gatvėse sugaunamų beglobių nepilnamečių skaičius sumažėjo perpus. DPR įskaitose ėmė dominuoti ne benamiai beglobiai, o įvertinti neprižiūrimais – valkataujantys ar prasikalstantys, bet pas tėvus, giminaičius, globėjus ar vaikų namuose, kolonijose, mokymo įstaigų ar darbininkų bendrabučiuose gyvenantys nepilnamečiai. Didžioji dalis jų turėjo moksleivių bilietus arba dirbo. Pavyzdžiui, per 1951 m. II pusę ir 1952 m. I

---

⁵³⁵ 1946 m. LTSR Ministrų Tarybos nutarimas „Apie vaikų ir paauglių auklėjamojo darbo gerinimą, kovos su beglobyste ir nusikalstamumu stiprinimą ir platų visuomenės įsijungimą atliekant šį darbą“ LCVA f. R–754, ap. 4, b. 877, l. 178; 1949 vasario 24 „Apie tolimesnį vaikų namų darbo gerinimą“, LYA f. V–13, ap. 1 b. 24, l. 22; 1952 m. vasario 18 „Apie vaikų nepriežiūros ir benamystės likvidavimą“, LCVA f. R–754, ap. 13, b. 374, l. 64–65.

⁵³⁶ LTSR Ministrų Tarybos įsakas „Apie vaikų ir paauglių auklėjamojo darbo gerinimą, kovos su beglobyste ir nepriežiūra stiprinimą ir platų LTSR visuomenės įtraukimą į šį darbą“ 1946 m., LCVA f. R–754, ap. 4, b. 877, l. 152–155.

⁵³⁷ 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo Georgijaus Bacharovo pažyma LKP CK mokyklų skyriaus vedėjai Asejavai, 1952, LYA f. 1771, ap.133, b. 22, l. 142 ; 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo Georgijaus Bacharovo raštas Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui „Apie nepatenkinamą kovos su vaikų nepriežiūra ir beglobyste būklę Respublikoje“, 1952, LCVA f. R–754, ap. 13, b. 374, l. 67–69.

⁵³⁸ Žr. Priedą nr. 6: 2 Schema.

pusę milicija sulaukė 1780 neprižiūrimų ir beglobių. Iš jų buvo 491 beglobiai, 1289 neprižiūrimi, iš jų – 802 pradinių ir vidurinių mokyklų moksleiviai⁵³⁹. 1954 m. didžioji dalis nepilnamečių, sulaikytų už girtuokliavimą, vagystes, pasikėsinimus nužudyti ar žmogžudystes, buvo kolūkiuose dirbantys jaunuoliai⁵⁴⁰.

Vaikų socialinės rūpybos sistemos klostymasis strigo dėl darbuotojų stokos, tad tik šeštojo dešimtmečio pabaigoje realiai pradėjo veikti administracinė sistema⁵⁴¹ skirta nepilnamečių reikalams spręsti, kuri buvo grindžiama visuomeninių organizacijų, milicijos, Darbo žmonių deputatų tarybų (DŽDT) vykdomųjų komitetų komisijų bendradarbiavimo principu⁵⁴². Tik tada institucijos, įstaigos ir organizacijos ėmė pildyti darbuotojais ir nariais, nors entuziazmo ar didelio veiklumo nebūta. Išties jų veikloms nustatyti ir apibūdinti buvo naudojama labai nekonkreti, neapibrėžtas priemonės ir formas tvarkai įdiegti ir palaikyti legitimuojanti, kovinga, net militaristinė retorika. Tad visos administruojančiosios institucijos, pagal jų tarpusavio santykį ir besidubliuojančių funkcijų ir veiklų specifiką, idealiu atveju, turėjo sudaryti panoptinę sistemą – institucijos turėjo tiek vienos kitas prižiūrėti, tiek ir vienos kitoms atskaityti.

Pagrindine administracine vaikų socialinės rūpybos institucija, turėjusia spręsti visus su nepilnamečiais susijusius reikalus turėjo tapti speciali komisija vadinta Komisija kovai su vaikų beglobiškumu ir nepriežiūra prie Vykdomųjų komitetų. Vėliau, ta pati komisija 1961 m. pervadinta Nepilnamečių reikalų ir jaunimo įdarbinimo komisija, o 1979 m. buvo dar kartą pervadinta ir tapo

---

⁵³⁹ Daugiausia Kauno rajone (453) ir Vilniaus rajone (307). (2 klasės valstybės teisingumo patarėjo Georgijaus Bacharovo raštas LTSR Ministrų tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui, 1952, LCVA f. R-754, ap. 13, b. 374, l. 64–65).

⁵⁴⁰ 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo Georgijaus Bacharovo ataskaita LKP CK mokyklų skyriaus pirmininkui Vladui Taurinskui „Apie kovos su beglobyste ir nusikalstamumu būklę respublikoje“, 1954, LYA f. 1771, ap. 192, b. 14, l. 108 (l. 107–117).

⁵⁴¹ Žr: Priedas nr. 7: 3 Schema.

⁵⁴² Teigiama, kad po Stalino mierties, „Atšilimo“ laikotarpiu savanoriškais pagrindais veikiančios visuomeninės organizacijos turėjo perimti dalį valstybės funkcijų. (Elena Zhidkova, “Family, Divorce, and Comrade’s Courts: Soviet Family and Public Organizations During the Thaw“, in: Helene Carlback, Yulia Gradska, Zhanna Kravchenko (eds.), *And They Lived Happily Ever After: Norms and Everyday Practices of Family and Parenthood in Russia and Eastern Europe*, CEU press, 2012, p. 52, cituojama Наталия Лебина, *Энциклопедия банальностей: Советская повседневность: контуры, символы, знаки*, С.–Петербург : Дмитрий Буланин, 2006).

Nepilnamečių reikalų komisija (NRK). NRK pareigos buvo: svarstyti tėvus dėl jų elgesio su vaikais ir esant reikalui skirti baudas už nepilnamečių nepriežiūrą, įtraukimą į nusikalstamas veikas; svarstyti vaikus dėl jų elgesio, būklės ar kt. ir juos paskirti augti ir mokytis į tinkamesnę aplinką – konkrečias įstaigas tolimesniam jų ugdymui; svarstyti ir spręsti įvairias problemas, pavyzdžiui, nepilnamečių, jų tėvų ar globėjų prašymus dėl leidimo nepilnamečiams susituokti ar dirbti, taip pat skirti nepilnamečiams darbo vietą. NRK turėjo pasirūpinti ir tėvystės teisių atėmimo reikalais, inicijuoti ir perduoti vaikų atskyrimo nuo šeimos atvejus svarstyti liaudies teismui⁵⁴³. Ši institucija taip pat galėjo įpareigoti nepilnamečiui skirti visuomeninį auklėtoją ar tokio auklėtojo veiklą nutraukti. Net ir prokuratūra perduodavo NRK spręsti visus, taip pat ir nusikaltimų, atvejus susijusius su nepilnamečiais.

Tačiau dalis NRK iki 7-to dešimtmečio vidurio apskritai neveikė, o ir vėliau kai kurios veikė tik formaliai ar aplaidžiai⁵⁴⁴, pažeisdamos nuostatus ar net įstatymus, dažnai vilkindamos procesus – nuo tėvystės teisių svarstymo iki vaikų skyrimo globos įstaigoms. Iš NRK, kurios buvo biurokratinės, vykdomųjų komitetų institucijos, tikėtasi atsakingesnio darbo su nepilnamečiais, nes jos dažnai problemas spręsdavo paprasčiausiu keliu – perkeldavo jas kitiems. Pavyzdžiui pažymima: „Daug labai pažeidimų buvo padaryta Kauno mieste, kurio komisija buvo labiau linkusi atsikratyti, o ne perauklėti nepilnamečius, pasiunčiant juos į nepilnamečių kolonijas“⁵⁴⁵. Nors jų veiklos rezultatai labiausiai ir turėjo atsispindėti siuntimais į specialias įstaigas⁵⁴⁶.

---

⁵⁴³ Pagal 1944 m. RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksą ir vėlesnius LTSR galiojusio kodekso pakeitimus, iki teismo sprendimo atimti vaikus iš tėvų, kurie „nevykdo“, „neteisėtai vykdo“ arba „žiauriai elgiasi su vaikais“, atskirti vaikus nuo šeimos turėjo teisę ir kitos vaikų socialinės rūpybos institucijos („RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas“, Vilnius, 1952, p. 17, str. 46).

⁵⁴⁴ Pavyzdžiui, formaliai paskyrusios nepilnamečiams „šefuojančius“ asmenis nesirūpino jų kontrole. Tad nuolat pasitaikydavo atvejų kai „šefai“ girtuokliaudavo su prižiūrimais nepilnamečiais, pvz. „J. U. visuomeninis auklėtojas K. J., užuot paauglį individualiai auklėjęs, kartu su juo girtavo <...> J. U. įvykdė sunkų nusikaltimą – nužudymą“ (LTSR prokuratūros raštas NRK prie LTSR MT „Dėl įstatymų pažeidimų ir trūkumų vidaus reikalų organams įspėjant nepilnamečių nusikaltimus ir teisės pažeidimus“ 1980, LCVA f. R–754, ap.1, b. 10676, l. 62).

⁵⁴⁵ Rajoninių komisijų nepilnamečių reikalams pirmininkų pasitarimo–seminaro protokolas, 1962, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 5871, l. 10.

⁵⁴⁶ LTSR švietimo ministro Antano Rimkaus raštas NRK prie LTSR MT, 1982, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 11190, l. 127–129.

NRK bent iš dalies turėjo būti atskaitingos visuomeninės organizacijos: visuomeninės inspekcijos, vietos aktyvas, vaikų kambarių tarybų nariai, gatvių komitetai ir pan. Į šiuos darinius, kuriuos turėjo sudaryti nuo 3 iki 7 aktyvistų, turėjo jungtis deputatai, namų šeimininkės, darbo veteranai, pedagogai t.t. ir jie turėjo bendradarbiauti su mokinių tėvų komitetais sprendžiant su nepilnamečiais kylančias problemas. Visi šie dariniai skatinami deklaruojamo tikslo – komunistinės visuomenės kūrimo, turėjo iš visuomeninių paskatų kontroliuoti nepilnamečių veiklą, bendromis pajėgomis auklėti, tikrinti probleminių šeimų vaikus ir probleminius vaikus⁵⁴⁷. Tačiau realiai tokių visuomeninių darinių veikla buvo visiškai neapibrėžta ir nekontroliuota, tad, kaip pažymėta: „Daugelis organizacijų nežino savo funkcijų darbe su nepilnamečiais“⁵⁴⁸, paskiros visuomeninės organizacijos nė nesibūrė⁵⁴⁹, ar būrėsi sporadiškai, fiktyviai.

Antroje 6-o dešimtmečio pusėje, bent jau formaliai ėmus veikti pilnai sumanytai vaikų socialinės rūpybos institucijų sistemai, iki tol veikusios ir kaip sprendžiančios, ir kaip vykdančios institucijos DPR ir vk teko tik NRK nuosprendžių vykdymo funkcija. DPR išliko kaip vaikų priėmimo-paskirstymo punktas, kuriame nepilnamečiai buvo apgyvendinami ir prižiūrimi kol pareigūnai juos išsiųsdavo į NRK sprendimu skirtą įstaigą jų ugdymui ir priežiūrai. Milicijos vk veiksmai nuo šiol turėjo būti derinami su NRK. Vk turėjo būti pagrindine institucija, kuri vaiką turėjo atgrasyti blogai elgtis, kad nepatektų į NRK svarstymus. Tai reiškė, kad vk turėjo milicinėmis priemonėmis vykdyti nepilnamečių kontrolę: vesti nusikaltusių ar linkusių į nusikaltimus nepilnamečių įskaitas⁵⁵⁰, organizuoti pokalbius apie nusikalstamumą ir vaikų nepriežiūrą, vykdyti reidus, kurių metu viešose

---

⁵⁴⁷ NRK prie LTSR MT informacija apie Kauno rajono NRK darbą, 1978, LCVA f. R-654, ap. 4, b. 10118, l. 44.

⁵⁴⁸ NRK prie LTSR MT posėdžio protokolas nr. 2, 1962, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 5871, l. 4.

⁵⁴⁹ Bent iki 7-o dešimtmečio vidurio tokių inspekcijų buvimas ir darbas buvo retenybė, pvz. 1962 m. Kaune visuomeninių inspektorių išvis nebuvo – NRK prie LTSR MT posėdžio protokolas nr. 2, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 5871, l. 4.

⁵⁵⁰ Probleminių (apibendrintai vadintų „amoraliomis“, nekonkretizuojant kas į šį terminą pateko) šeimų sąrašai ar sulaikytųjų įskaitos sąlyginai buvo pildomos, tačiau tai daryta gana aplaidžiai. Galime matyti, kad pavyzdžiui, Vilniaus miesto (Spalio, Sovietų, Lenino ir Naujosios Vilnios) rajonuose, viso veikė 4 vk. 1964 m. Į nusikalstamumą linkusių įskaitose buvo: Sovietu raj. – 46. Spalio raj. – 64, Naujosios Vilnios raj. – 16, Lenino raj. – lyg 113, lyg 100, lyg 79. Pagal milicijos vk duomenis, visame Vilniaus mieste nusikalsti linkusių jaunuolių būta apie 230. Bet vėlgi, iš šių sąrašų matyti, kad įskaitoje atsidurdavo ir girti moksleiviai, ir pasiklydę mažamečiai.

vietose būtų ieškoma netinkamu metu besišlaistančių nepilnamečių, o probleminius nepilnamečius, kaip minima dokumentuose, „apgauti šiluma ir rūpesčiu“⁵⁵¹, įtraukti į visuomenines veiklas. Tačiau tikslios vk funkcijos išties nebuvo apibrėžtos, dominavo tokie bendro pobūdžio žymėjimai – „kovoti su nepilnamečių nusikalstamumu ir nepriežiūra“. Taigi vk buvo nuolat kritikuojami dėl institucijai priklausančio darbo nevykdymo, tačiau būta sudrausminimų ir dėl to, kad vk vykdo šiai institucijai nepriklausančias pareigas, pavyzdžiui, tikrina nepilnamečių darbinį užimtumą ar tikrina tėvų komitetų veiklą, kuo jos neva visai neturėjo užsiimti⁵⁵². Realiai vk išliko kaip viešose vietose prasikaltusių nepilnamečių sulaikymo vieta.

Ilgainiui būtent švietimo įstaigos ir jų darbuotojai tapo aktyviausios, įtakingiausios ir daugelį darbo su nepilnamečių problemomis funkcijų išties vykdžiusios institucijos. Pirmiausia, žinoma, dėl visuomenę kuriančio ir kontroliuojančio, socializuojančio mokyklos vaidmens. Neilgai trukus po reokupacijos, švietimo įstaigų darbas buvo griežčiau kontroliuotas, darbuotojų veikla buvo sekama, tad ideologiškai tinkami pedagogai pradėjo veikti anksti ir su atidžia priežiūra. Be to, pagal kovos su nepilnamečių beglobiškumu kampanijos nuostatas, švietimo įstaigoms buvo suteikti beveik tokie patys, o paskirais atvejais net tokie patys įgaliojimai kaip ir NRK. Pavyzdžiui, NRK su švietimo įstaigomis dalinosi šeimų kontrolės atsakomybe, tėvystės teisių apribojimo iniciatyva⁵⁵³. Svarbu ir tai, kad sovietinėje erdvėje socialinis darbas nebuvo profesionalizuotas, nebuvo socialinio darbuotojo instituto⁵⁵⁴,

---

⁵⁵¹ Pažyma apie vaikų kambario darbą, 1964, VRVA f. 763, ap. 1. b. 121, l. 7.

⁵⁵² Pažyma apie vaikų kambario darbą, 1964, VRVA f. 763, ap. 1. b. 121, l. 4–5.

⁵⁵³ LTSR Prokuratūros teikimas NRK prie LTSR MT „Dėl įstatymų pažeidimų rūpinantis nepilnamečiais ir taikant poveikio priemones tėvams“, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10676, l. 18.

⁵⁵⁴ В. А. Никитина, *Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений*, Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000; М. А. Галагузова, *История социальной педагогики*, москва, владос, 2000. Tuo tarpu, pavyzdžiui, komunistinėje Rumunijoje iki 1952 m. veikė Princesės Pleanos vardo socialinio darbo aukštoji mokykla, vėliau pertvarkyta, tačiau toliau bent iš dalies ruošusi socialinius darbuotojus, ir nustojo veikti tik 1969 m. (Maria Roth, et al., „The Romanian Social System between 1945 and 1989“, in: Sabine Hering (ed.), *Social Care under State Socialism 1945–1989: Ambitions, Ambiguities and Mismanagement*, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Farmington Hills MI, 2009, p. 192; Didžiojoje Britanijoje atskira socialinio darbo disciplina atsirado tik 7-o – 8-o dešimtmečių sandūroje dešimtmečio pabaigoje (Mark Smith, *op. cit.*, p. 27, 30); Apie socialinio darbo sampratas ir praktiką Europoje: Sabine Hering, Berteke Waaldijk (eds.), *History of*

tad įvairias socialinio darbo funkcijas atliko pedagogai, mokyklose egzistavo ir specialių darinių socialiniam darbui su nepilnamečiais struktūra, šio darbo pareigos buvo paskirstytos atsakingiems darbuotojams. Tad būtent pedagogai buvo įgalinti ir turėjo didelę įtaką bei autoritetą ne tik vietoje auklėjant⁵⁵⁵, bet ir perduodant atvejus milicijai ar vaikų likimo svarstymuose NRK.

Kita vertus daugybė NRK, kaip sprendžiančios institucijos, veikė vangiai. Kaip minėta, sprendimų priėmimą vilkino, o joms oficialiai, bent iš dalies, pavaldžios vykdančiosios institucijos – DPR ir vk buvo prastai kontroliuotos tad priimtus sprendimus vykdydavo lėtai, o kartais išvis nevykdydavo. Toks sprendžiančių ir vykdančių institucijų neveiknumas pirmiausia keldavo problemų ugdymo įstaigoms. Juk būtent mokytojams, vadovybei ar mokyklų bendruomenėms buvo aktualiausias vidinės įstaigų problemos, pradedant moksleivių tarpusavio santykiais, baigiant įstaigos reputacija. Taigi, švietimo įstaigos ėmė pačios priimti ir vykdyti aktualius sprendimus, pvz. vaikus pašalindavo iš mokyklos ir perkeldavo juos į kitas įstaigas be NRK žinios⁵⁵⁶, žinoma, tai nebuvo teisėta, visgi praktiškai vyko. Lygiai taip dalį socialinio darbo, ypač su naujagimiais, kūdikiais ir ikimokyklinio amžiaus vaikais, perėmė medikai. Taigi, dėl sistemos efektyvumo stokos iniciatyvą ir atsakomybę teko rodyti tiems, kurie betarpiškiausiai susidurdavo su nepilnamečiais už privačios šeimos erdvės, kuriems nepilnamečių keliamos problemos labiausiai veikė darbo rutiną, kėlė įvairaus pobūdžio nepatogumų kasdienybėje. Be to, pedagogams ir medikams sistemiskai buvo užkraunama atsakomybė nepastebėjus, nesiėmus veiksmų dėl atvejų susijusių su nepilnamečiais, kurie galėjo būti potencialiai skandalingi, rezonansiniai.

Social Work in Europe (1900–1960): Female Pioneers and Their Influence on the Development of International Social Organizations, Opladen, 2003.

⁵⁵⁵ Rūta Grišinaitytė, *Mokykla ir šeima 1964–1984 m.: ideologiniai vaidmenys, sąveikos, konfliktai*, magistro darbas, VU IF, 2014.

⁵⁵⁶ LTSR prokuratūros rašytas NRK prie LTSR MT „Dėl įstatymų pažeidimų ir trūkumų įgyvendinant visuotinį privalomą vidurinį mokslą ir kovojant su bendro lavinimo mokyklų moksleivių nusikalstamumu“, 1981, LCVA f. R–754, ap.4, b. 10926, l. 9–13.

4.2. Specialios globos ir ugdymo įstaigos

Totalitarinių režimų praktikuotas „nužmoginimas“ buvo būdingas, pasitelkiant Erving Goffman terminą, totalines įstaigas⁵⁵⁷: psichiatrines ligonines, kalėjimus, darbo lagerius ir pan. Šiose įstaigose žmonių mirtys galėjo būti sisteminės: marinant juos badu, darbo prievarta, fiziniu ir psichologiniu sekinimu ir pan. Sovietų Lietuvoje veikusiose įstaigose vaikams galima aptikti tokių praktikų apraiškas. Michel Foucault kalbėdamas apie disciplinuojančias institucijas taip pat pabrėžė „normalizuojanti“ jų veikimo pobūdį apribojant žmonių laisves ar jas kontroliuojant taikant „biopolitiką“⁵⁵⁸. Philippe Aries tekste „Mirties suvokimas Vakarų kultūros istorijoje“, net keletą kartų kalbėdamas apie mirstančiųjų padėtį visuomenėje pastebėjo, jog jie, kaip vaikai ir „puspročiai“ neturėjo teisių⁵⁵⁹. Žvelgiant į vaikų socialinės rūpybos sistemos veikimo principus, galima teigti, kad vaikų teisės šeimos lygmenyje – jų išlaikymas, minimli priežiūra ir pan. ilgainiui tapo stebimos. Tačiau atsidūrę sistemos viduje, jie, lygiai kaip mirštantys ir „puspročiai“, teisių nebetekdavo: „Mūsų vaikai neapginti. Jie neturi savo teisių ir nieko nebus kol jie neturės teisių“⁵⁶⁰ – teigė kūdikių namų darbuotoja.

Specialios įstaigos nepilnamečiams nusikaltėliams (ir tiems, kurie vertinti kaip potencialūs nusikaltėliai) priklausiusios VRM buvo vaikų darbo-auklėjimo kolonijos⁵⁶¹. Visgi vaikų darbo-auklėjimo kolonijos dažnai buvo reorganizuojamos: pervadinamos, likviduojamos ir jungiamos tarpusavyje, o visi šie veiksmai dokumentuoti netvarkingai, tad net sunku pasakyti kiek jų buvo ir kokiais ištis principais jos veikė. Skirtingais metais iki 1954 m. LTSR vaikų darbo kolonijos statusą turėjo įstaigos Kaune, Klaipėdoje, Kapsuke, Kalnaberžėje, Rusnėje, Vėliučionyse. Taip pat 1948 m. teistiems nepilnamečiams įsteigta Raseinių kolonija, kuri turėjo atskirą statusą – buvo kalėjimo tipo kolonija. Tokia visiškai uždara kalėjimo tipo nepilnamečių

---

⁵⁵⁷ Erving Goffman, *op. cit.*, 2017.

⁵⁵⁸ Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978–79*, Palgrave Mcmillan, 2004; Sergei Prozorov „Biopolitics and Socialism: Foucault, Agamben, Esposito“, in: Sergei Prozorov, Simona Rentea (eds.), *The Routledge Handbook of Biopolitics*, Routledge, 2017, p. 94–102.

⁵⁵⁹ Philippe Aries, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Baltos lankos, 1993, p. 205; 219.

⁵⁶⁰ Vilniaus Žolyno vaikų namų protokolas nr. 1, 1989, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 320, l. 2.

⁵⁶¹ Vaikų darbo kolonijų istoriją, pokyčius ir pertvarkas išsamiai aprašė Андрей А. Славко, *op. cit.*, 2011.

kolonija LTSR, regisi, buvo vienintelė. Taip pat, vienuose VRM dokumentuose iki 1954 m. kartais minimas minimas nepilnamečiams skirtas pataisos darbų lageris. Tačiau yra abejonių, kad darbo lageris apskritai egzistavo, nes nėra tai patvirtinančių dokumentų. Tikėtina, jog pataisos darbų lageriu galėjo būti vadinama Raseiniuose veikusi kalėjimo tipo vaikų darbo kolonija. Kita vertus, randame atvejį, kai dokumentuose pažymėta, kad Antalieptės vaikų namai „pervesti į lagerio režimą“, tačiau čia pat pabrėžta, kad šis režimas įvestas tik formaliai ir gyvenimas nesutvarkytas pagal lageriui priklausančius principus⁵⁶². Kaip pažangi, pavyzdinė tokio tipo kolonija LTSR 1947 m. pradėta kurti Vėliučionių auklėjamoji vaikų kolonija su medžio apdirbimo pakraipa neteistiems nepilnamečiams našlaičiams. 1960 m. kolonijų statusą turėjusių įstaigų buvo likę tik dvi – Vėliučionių ir dar viena Vilniuje (mergaitėms), tačiau joje buvo vos 27 auklėtinės ir pati kolonija, kaip pažymima, buvo „organizavimo stadijoje“⁵⁶³.

Visų kolonijų veikla turėjo būti orientuota į griežtos dienotvarkės, uždaro tipo institucijoje vykstantį, (per)auklėjimo „darbo dvasia“ principu paremtą profesinį rengimą, darbą ir kolektyvinę atsakomybę⁵⁶⁴. Iki 1953 m. paskelbus, o LTSR tik 1954 m. pradėjus įgyvendinti šių įstaigų pertvarkas, kasdienybė vaikų darbo-auklėjimo kolonijose, panašu, išliko nepakitusi. Galima teigti, kad nepriklausomai nuo skirtingų pavadinimų ir kategorijų, reali visų kolonijų veikla buvo panaši – nepilnamečiai jose buvo daugiau ar mažiau izoliuoti ir daugmaž visur išnaudoti priverstiniais darbams pagalbinuose ūkiuose ar statybose⁵⁶⁵.

Vaikų darbo-auklėjimo kolonijos, kaip matyti iš veiklos aprašymo, realybėje neturėjo konkretesnių gairių ar taikytos koncepcijos. Be to, viena vertus, kolonijose trūko personalo, kita vertus, darbuotojų požiūris į darbą dažniausiai buvo apibūdinamas kaip „aplaidus“⁵⁶⁶. Pavyzdžiui, „darbuotojai vaikštinėja be reikalo ir trukdo kitiems darbuotojams dirbti“⁵⁶⁷, vaikų

---

⁵⁶² 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo Georgijaus Bacharovo raštas LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui, 1952, LYA f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 135.

⁵⁶³ LTSR MT pirmininko pavaduotojos Leokadijos Diržinskaitės raštas TSRS MT, 1960, LCVA f. R-754, ap.4, b.5293, l. 117–118.

⁵⁶⁴ Vaikų darbo kolonijų vadovų susitikimų rinkinys no. 1, 1950, LYA f. V-13, ap. 1, b. 24, l. 20.

⁵⁶⁵ Vyriausiojo LTSR prokuroro patarėjo Viktoro Galinaičio raštas LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui, 1952, LYA F. 1771, ap.133, b.22, l. 149

⁵⁶⁶ Kauno VDAK viršininko vyriausiojo leitenanto Mecajek įsakymas nr. 37, 1948, LYA f. V-145-10, ap. 2, b. 1, l. 40.

⁵⁶⁷ Kauno VDAK viršininko vyriausiojo leitenanto Mecajek įsakymas nr. 34, 1948, LYA f. V-145-10, ap. 2, b. 1, l. 37.

prižiūrėtojai nuolat gaudavo nuobaudų, buvo papeikiami ar atleidžiami už girtuoklystes⁵⁶⁸, azartinius žaidimus⁵⁶⁹, vaikų nepriežiūrą, pravaikštas, miegą darbo metu, vagystes⁵⁷⁰, muštynes⁵⁷¹ ir pan. Klaipėdos vaikų darbo kolonijoje net pažymima, kad daugelis kolonijos brigadininkų patys yra „nedisciplinuoti, recidyvistai paaugliai“, kurie grubiai elgiasi su nepilnamečiais auklėtiniais⁵⁷². O patikrinus, kaip teigta, „pavyzdinę“ Vėliučionių koloniją konstatuota, kad „nesant Vėliučionių vaikų darbo-auklėjimo kolonijoje pačių elementariausių sąlygų: šviesos, vandens, kanalizacijos, normalaus maitinimo, gamyklinio apmokymo, auklėjimo, mokyklinio, klubinio mokymo ir t.t. – ji neatlieka savo paskirties, netaiso nepilnamečių nusikaltėlių, o tik dar labiau juos skatina“⁵⁷³.

Po 1954 m. kai kurios vaikų darbo ir auklėjimo kolonijos buvo panaikintos, likusios, po 1958 m. Nikitos Chruščiovo inicijuotos švietimo reformos ir įstaigų vaikams pertvarkos pristatymo⁵⁷⁴, 1960 m. nurodymu⁵⁷⁵ buvo reorganizuotos, pervadintos vaikų mokyklomis-internatais. Šios buvo labiau funkciškai diferencijuotos ir paskirtos Švietimo ministerijos atsakomybei kaip ypatingos, turėjusios būti sustiprintos disciplinos mokymo-auklėjimo įstaigos. Pavyzdžiui, 1952 m. Klaipėdos vaikų darbo kolonijos pastatą perdavus Tabako fabrikui, įstaigos auklėtiniai buvo iškelti į kitas kolonijas: Raseinių vaikų koloniją ir naujai įsteigtą Rusnės vaikų darbo koloniją⁵⁷⁶. Pastaroji,

---

⁵⁶⁸ Klaipėdos VDAK viršininko majoro Isajev įsakymas nr. 122, 1949, LYA f. V–145–10, ap. 2, b. 2, l. 138.

⁵⁶⁹ Klaipėdos VDAK viršininko majoro Bauto įsakymas nr. 236, 1949, LYA f. V–145–10, ap. 2, b. 2, l. 267.

⁵⁷⁰ Klaipėdos VDAK viršininko pavaduotojo vyriausiojo leitenanto Trusov įsakymas nr. 43, 1949, LYA f. V–145–10, ap. 2, b. 2, l. 53.

⁵⁷¹ Klaipėdos VDAK viršininko pavaduotojo vyriausiojo leitenanto Trusov įsakymas nr. 43, 1949, LYA f. V–145–10, ap. 2, b. 2, l. 53.

⁵⁷² Klaipėdos VDAK viršininko majoro Bauto įsakymas nr. 0232, 1949, LYA f. V–145–10, ap. 2, b. 2, l. 262.

⁵⁷³ 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo Georgijaus Bacharovo raštas Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislavui Gedvilui ir LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui, 1949, LCVA f. R–754, ap.13, b. 207, l. 27–28. Svarbu pažymėti, kad toje pačioje byloje l. 29–30 VRM ministro Juozo Bartašiūno rašte Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislavui Gedvilui situacija Veliučionyse apibūdinama kaip labai gera.

⁵⁷⁴ Miriam Galley, *op. cit.*, p. 2–3. Žr. Priedas nr. 4: 1 Schema.

⁵⁷⁵ TSRS MT Komisijos įgaliotinio (nenurodyta kokios) A. Gorkino raštas LTSR MT, apie vaikų darbo–auklėjimo kolonijų pertvarką, jų priskyrimą Švietimo ministerijai ir VRM, 1960, LCVA f. R–754, ap.4, b.5293, l. 111–112.

⁵⁷⁶ VRM ministro Juozo Bartašiūno raštas ministrų tarybos pirmininkui Mečislavui Gedvilui, LCVA F. R–754, ap. 13, b. 370, l. 25.

atsižvelgiant į veiklos principus, panašu, veikė kaip įprasta vaikų mokykla-internatas ar vaikų namai. Vėliau ji ir buvo pervadinta vaikų mokykla-internatu ir veikė kaip Rusnės pagalbinė mokykla-internatas. Visgi, dalis iš esmės toliau veikė kaip VRM pavaldžios sugriežtintos tvarkos prasikaltusių ar netinkamo gyvenimo būdo nepilnamečių pataisos įstaigos. Po pertvarkos tokios įstaigos buvo: Vėliučionyse, Čiobiškyje, Juodšiliuose. Ilgainiui, Vėliučionių įstaiga buvo pertvarkyta į specializuotą profesinę-techninę mokyklą (SPTM) ir oficialiai liko dvi – Čiobiškio ir Juodšilių specialūs mokyklos-internatai.

Minėta įstaigų pertvarka grįsta direktyviniais nurodymais „gerinti darbą“ nepilnamečių įstaigose. Gyvenimo sąlygų nepilnamečių įstaigose gerinimo ir kontrolės nurodymai, greičiausiai, buvo paprasčiausiai pragmatiški, juk čia gyveno tūkstančiai jaunuolių, kurie turėjo papildyti trūkstamos darbo jėgos resursus. Iš dokumentų matome, kad iki tol šie vaikai būdavo nualinti ligų, bado ar neprievalgio, dažniausiai neturėjo net pamatinio išsilavinimo, o didelė dalis buvo apskritai neraštingi. Pasitaikydavo atvejų kai priverstiniuose darbuose išnaudojami ir veik bado marinti nepilnamečiai, pabėgdavo iš įstaigų ir susibūrę į gaujas plėšikaudavo, o įstaigose, kur profesiniam mokymui šiek tiek tokios sąlygos buvo sudarytos, kolonijų auklėtiniai, pasinaudoję mokytojų abejingumu rasdavo progų pasigaminti šaltųjų ginklų⁵⁷⁷. Ateities darbininkai iš kolonijų kontingento buvo mažai tikėtini. Taigi pertvarkos esmė išties buvo griežtesnė įstaigų darbo kontrolė – maisto tiekimo, ideologinio auklėjimo ir profesinio mokymo.

Tačiau ši pertvarka, panašu, buvo labiau formali ir realybėje pasikeitimų nebuvo. Nepaisant pervadinimo, didžioji dalis specialių mokyklų-internatų toliau vadinti kolonijomis, kurios iš esmės paveldėjo tiek senas problemas –

---

⁵⁷⁷ Klaipėdos VDAK viršininko pavaduotojo vyriausiojo leitenanto Trusov įsakymas nr. 29, 1948, LYA F. V-145-10, ap. 2, b. 2, l. 30.

maitinimo, drausmės, elgesio su auklėtiniais⁵⁷⁸, ugdymo⁵⁷⁹, tiek senuosius vaikų auklėjimo-darbo kolonijų veiklos principus, „perauklėti“ taikant griežtą

---

⁵⁷⁸ Pvz., Čiobiškio specialios mokyklos internato direktoriaus įsakymų knygoje nuolat pažymimi papeikimai įstaigos darbuotojams už: nuolatinį, pasikartojantį girtavimą darbo metu, pravaikštas, jokių saugos taisyklių nesilaikymą dirbtuvėse, nepakankamą auklėtinių priežiūrą ir sudaromas sąlygas jiems pabėgti ar vykdyti nusikaltimus. Pažymima, kad darbuotojai perdavinėja auklėtiniais rūkalus, alkoholi, vykdomos nuolatinės vagystės iš virtuvės, nesilaikoma sanitarinių standartų, visur nešvara ir netvarka, prieš auklėtinius naudojami smurtas. Čia pat 7-o dešimtmečio pradžioje pažymėtas atvejis, kuomet įstaigos darbuotojas „pažemino komjaunimo“ ir pedagogo vardą, nes buvo girtuoklis, kabinėjosi prie mergaičių, paliko žmoną ir apsigyveno su mokine (1973–1979, VRVA f. 291, ap.1, b: 77); 1960 m. Priekulės pagalbinėje mokykloje-internate buvo „pašlijusi mokinių drausmė, o 1960–61 m. jų drausminimui naudojamos fizinės bausmės. 1960 m. vadovaujant dir. pav. D. J. ir dalyvaujant mok. V. M. ir S. T. buvo organizuotas mokinių N. B. ir N. mušimas. Be to mokinių baudymas darbu, nedavimas valgyti“ (LTSR švietimo ministro įsakymas nr. 1098, 1961, VRVA f. 1176 ap. 1, b. 1, l. 128). Žiaurais fizinio mokytojų, auklėtojų smurto prieš auklėtinius atvejais nuolat kartodavosi profesinėse techniko mokyklose (PTM) (LTSR prokuratūros raštas „Dėl įstatymų pažeidimų ir trūkumų užkertant kelią PTM moksleivių nusikalstamumui“ NRK prie LTSR MT, 1980, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10676, l. 145–146). Tikėtina, kad dėl to, jog PTM nebuvo uždaro tipo įstaigos, fizinio smurto žymės tiesiog buvo dažniau pastebimos už įstaigos ribų. Tai kas darėsi uždaruose įstaigose, tikėtina, dažniausiai, likdavo neužfiksuota.

⁵⁷⁹ Pvz. 1980 m. NRK prie LTSR MT pažymėjo, kad „specialiosiose mokyklose ir specialiosiose profesinėse technikos mokyklose nuolat pažeidžiama moksleivių laikymo tvarka, jų mokymo ir darbo sąlygos. Yra rimtų trūkumų auklėjamajame darbe.“ (NRK prie LTSR MT nutarimas nr. 62, 1980, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10677, l. 58). Taip pat, pasikartojančios, kasdienės problemos buvo: mokyklos vadovybės nežinojimas kur yra dalis auklėtinių, auklėtinių pabėgimai iš įstaigų, vagystės įstaigose ir už jų ribų (LTSR prokuratūros raštas NRK prie LTSR MT dėl vaikų apgyvendinimo ir išlaikymo vaikų namuose ir mokyklose internatuose įstatymų pažeidimų, 1980, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10676, l. 56). Patikros Klaipėdoje pažymoje fiksuota, kad 1985 m. iš auklėjimo-darbo kolonijos į mokyklą internatą nr 3 grąžintas nepilnametis, 1986–1987 m. praktiškai internate nebuvo ir pamokų nelankė, jo nebuvo ir tėvų namuose, o įstaigos darbuotojai nežinojo ir nesidomėjo kur šis visą tą laiką buvęs (Pažyma apie individualų profilaktinį darbą su paaugliais, įrašytais į nepilnamečių reikalų komisijų įskaitą Klaipėdos mieste, 1987, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 12414, l. 35–36.), bendrai, šioje įstaigoje pažymėta, jog: „Dauguma moksleivių išeina į miestą, dalis jų grįžta į šeimas, jų tarpe ir į nedarnias. Kai kurie jų net nusikalsta <...> įvykdė grupinę piliečio asmens turto vagystę iš buto, o po to dar dvi dienas girtavo“ (Pažyma apie individualų profilaktinį darbą su paaugliais, įrašytais

režimą. Kad stalininių kolonijų tradicija buvo tęsiama rodo ir 1964 m. rugsėjo 25 d. LTSR Ministrų Tarybos išleisto įsakymo „Dėl nepilnamečių auklėjimo kolonijų pertvarkymo į specialiąsias ir specialiąsias profesines-technines mokyklas“ turinys⁵⁸⁰. Pagal šio įsakymo nuostatus specialios ir specialios profesinės-teninės mokyklos turėjo „pataisyti vaikus ir paauglius“ nuo 11 iki 14 metų, priimtus į 3-8 klases (galėjo būti priimti ir į 2 klasę). Šių mokyklų auklėtiniai neturėjo teisės išeiti už mokyklos ribų, turėjo būti visą parą prižiūrimi, privalėjo būti įtraukti į kasdienį gamybinį mokymą ir darbą (priklausomai nuo lyties atitinkami darbai – siuvimas, šaltkalvystė ir pan.), o „auklėjimo sistema paremta laisvanoriškumo (įtikinimo) principo derinimu su būtinumo (prievartos) principu“, čia taikyta kolektyvinė atsakomybė buvo didesnė negu kitose ugdymo įstaigose⁵⁸¹. Iš esmės, tai buvo Antono Makarenkos kolonijų tipo, priverstinio darbo ir visiškai izoliuoto gyvenimo įstaigos, kurių progresuojančios pedagoginės idėjos niekada nepasiekė⁵⁸². Tuo pačiu ir gyvenimo sąlygos čia praktiškai nepasikeitė.

Šios įstaigos atliko tikslingo izoliavimo nuo visuomenės funkciją. Pavyzdžiui, čia kalbama apie nepilnametį, kuriam paskirta laisvės atėmimo bausmė: „Jo asmenybę charakterizuojantys duomenys ir kitos bylos aplinkybės nedavė pagrindo manyti, kad jis gali būti pataisytas ir perauklėtas neizoliavus nuo visuomenės“⁵⁸³, lygiai taip kalbėta apie vaiką siunčiamą į specialų mokyklą – internatą: „Nepilnametis M. M. S. kiekvienu momentu gali nusikalsti, todėl turi būti izoliuotas nuo visuomenės“⁵⁸⁴. Svarbu tai, kad bendro pobūdžio mokykloms-internatams nebuvo keliamas tikslas izoliuoti, tačiau net tie, kurie laikyti „prestižiniais“ dėl sąlyginai aukšto mokyklų lygio,

---

į nepilnamečių reikalų komisijų įskaitą Klaipėdos mieste, 1987, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 12414, l. 36).

⁵⁸⁰ LTSR švietimo ministro įsakymas nr. 255, 1964, UAA f. f. 372, ap. 2, b. 51, l. 30.

⁵⁸¹ LTSR švietimo ministerijos specialiųjų mokyklų nuostatai, 1964, UAA f. 372, ap. 2, b. 51, l. 32.

⁵⁸² Apie kintančias pedagogines koncepcijas sovietmečiu yra rašiusi Adelė Trimakienė (Adelė Trimakienė, *op. cit.*). Galima pridurti, kad jos nepasiekė ne tik kolonijų, bet apskritai didžiosios dalies vaikų globos įstaigų LTSR.

⁵⁸³ LTSR prokuratūros raštas „Dėl įstatymų pažeidimų ir trūkumų užkertant kelią PTM moksleivių nusikalstamumui“ NRK prie LTSR MT, 1980, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10676, l. 147.

⁵⁸⁴ Trakų raj. LDT Vykdomojo komiteto rašto nuorašas NRK prie LTSR MT, 1978, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10413, l. 13.

kaip pavyzdžiui, Kapsuko⁵⁸⁵ ar Šiaulių nr.2⁵⁸⁶, ilgainiui taip pat tapo įstaigomis į kurias lygiai taip pat siųsti vaikai bausmei, siekiant atskirti, patraukti juos iš bendrų mokyklų, jose judėjimo laisvė taip pat galėjo būti griežtai ribojama.

Siekiant specifikuoti ugdymą, kuris užtikrintų vaikų, kuriems, režimo požiūriu, reikalinga socializavimas ir darbinis treniravimas specialiais metodais, buvo būtina funkcinė įstaigų diferenciacija. Ji bent jau formaliai vyko bemaž nuolat nuo 1959 m. ir buvo ne vien bendresnio pobūdžio socialinės rūpybos politikos ar švietimo reformų programų, “nuleistų iš viršaus”⁵⁸⁷ dalimi. Ilgainiui procesas tapo savaeigiu tiesiog matant tam poreikį vietoje. Pavyzdžiui, 1979 m. gegužės 11d. LTSR Vidaus reikalų ministerija išleido įsakymą „Apie psichinės būklės ištyrimą nepilnamečiams teisėtvarkos pažeidėjams“, remiantis šiuo įsakymu tais pačiais metais psichiatrai apžiūrėję 910 nusikalstančiųjų įskaitose esančius nepilnamečius konstatavo, kad sekti ir gydyti reikia 25% vaikų⁵⁸⁸. Po šio nutarimo imta kalbėti apie kai kurių SPTM profiliavimą (pvz. Kybartų SPTM)⁵⁸⁹ paauglių su psichikos sutrikimais mokymui. Toks SPTM 9-o dešimtmečio pradžioje buvo vienas – Vilniuje, kartais vadintas „psichoneurologiniu internatu“⁵⁹⁰. Visgi, šiuo atveju, įstaigos reforma neįvyko. Tačiau sumanytas įstaigų profiliavimas, nepaisant to, kad

---

⁵⁸⁵ P vz., Pasak Kapsuko mokykloje–internate (1967 m. gavusiame Vinco Mykolaičio Putino vardą) dirbusios pedagogės, įstaigoje dirbo labai geri, patyrę ir kvalifikuoti pedagogai, entuziastai, buvo puiki biblioteka, gausu laisvai pasirenkamos užklausinės veiklos – nuo būrelių iki ekskursijų, mainų su mokykla Leipzige ir t.t. Tai buvo prestižinė, kaip teigta, „tikrai nebuvo politizuota“ įstaiga, kurioje nieko vaikams netrūko. (Liuda Viliūnienė, „Mergaitė, kurios nėra“, in: Gražina Ramoškaitė–Gedienė (sud.), *Moteris su lauko gėlėmis: knyga apie Nijolę Miliauskaitę*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 48–49).

⁵⁸⁶ Remiantis A.J. interviu, panašų įspūdį sudaro ir Šiaulių mokykla–internatas nr. 2. Čia dirbo aukštos kvalifikacijos ir reiklūs mokytojai, palaikytas aukštas mokymosi standartas.

⁵⁸⁷ Adelė Trimakienė Vėlyvojo sovietmečio švietimo reformų vykdymą apibūdina kaip „vaikščiojimą ratu“, iš esmės vykdant reformų imitavimą. (Adelė Trimakienė, *op. cit.*).

⁵⁸⁸ LTSR SAM informacija NRK prie LTSR MT pirmininkui Aleksandrui Česnavičiui, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10676, l. 93.

⁵⁸⁹ LTSR valtybinio profesinio techninio mokymo komiteto raštas LTSR MT „Dėl Kybartuose statomos SPTM profilio pakeitimo“, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4M b. 10676, l. 139.

⁵⁹⁰ LTSR valtybinio profesinio techninio mokymo komiteto raštas LTSR MT „Dėl Kybartuose statomos SPTM profilio pakeitimo“, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4M b. 10676, l. 139–140.

oficialiai įstaigų spektras specializuotam mokymui, o kartais ir sugriežtintam režimui, buvo platus⁵⁹¹, apskritai ne visai pavyko. Daugelis „pagalbinio“ tipo įstaigų, nepaisant formalių apibrėžimų, nors turėjo specializuotus ugdyti specifinės būklės ar polinkių vaikus, dėl įvairių priežasčių griežtai savo specializacijos nesilaikė. Pavyzdžiui, 1965 m. LTSR švietimo ministro įsakymu nr. 99 turėjo būti patikrinti visi 1953-1957 m. gimę, oficialiai „protiškai atsilikę“ vaikai, kadangi išaiškinta, kad į pagalbines mokyklas-internatus išties siunčiami visiškai sveiki vaikai⁵⁹². Arba, į Vilniaus kurčiųjų iki mokyklinius vaikų namus iš kūdikių namų atsiųstas vaikas, kuris nebuvo kurčiasis⁵⁹³.

Tuo tarpu, tiems vaikams, kurie dėl sveikatos būklės buvo įvertinami kaip „netinkantys apmokymui“⁵⁹⁴ režimas parūpino savitas specialias įstaigas – vaikų „invalidų“ namus. Tai buvo atskiro tipo įstaigos, kurios išties priklausė ne vaikų namų, o neįgaliųjų internatų kategorijai⁵⁹⁵ administruotai Socialinio aprūpinimo ministerijos. Svarbu tai, kad dėl šių įstaigų veiklos dokumentų skurdumo galima matyti tik dalį „invalidų namų“ veiklos, kuri apsiribojo, sovietinio režimo vertinimu, „nevertingų“ asmenų laikymu atskyrus nuo visuomenės. Šešėlyje lieka čia augusių vaikų kontingento kontekstiniai duomenys, pavyzdžiui, apie šeimą, patekimo į įstaigą aplinkybes, o taip pat lieka nežinioje ir didžioji dalis kasdienybės šiose įstaigose aspektų. Visgi, galima pasakyti, kad dalį sovietmečio čia praktiškai nebuvo vykdomas joks ugdymo procesas nepriklausomai nuo vaikų negalios pobūdžio:

Argi tikrai nemato niekas šiuose nelaiminguose vaikuose žalios medžiagos dalelių, ar tikrai nieko iš jų negalima padaryti? <...> didieji šių Vaikų namų auklėtiniai yra per daug subrendę lytiniai. Ar nebūtų galima tą jų energijos perteklių nukreipti kitu keliu – į fizinį darbą, sportą, žaidimus <...> ? Įdomu ar visi šios mokyklos pedagogai-auklėtojai yra baigę specialius kursus, ar dirba taip kaip kas išmano? Baisu, pažiūrėjus į tuos vaikus, kurie negali judėti

---

⁵⁹¹ V. Karvelis, *op. cit.*; Taip pat diferencijuotų įstaigų, kuriose teikta psichiatrinė pagalba vaikams su fizinėmis ir psichikos negaliomis tinklas išsidėstęs skirtingų ministerijų atsakomybei pateiktas Nancy Rollins, *op. cit.*, p. 48.

⁵⁹² LTSR švietimo ministro įsakymas nr. 99 “Dėl vaikų atrinkimo į pagalbines mokyklas“, 1965, VRVA f.1176 ap. 1 b. 1, l. 24.

⁵⁹³ Vilniaus kurčiųjų iki mokykliniai vaikų namai, protokolas nr. 10, 1975, VRVA f. 1176, ap. 1, b. 78, l. 66.

⁵⁹⁴ Kauno pagalbinės mokyklos nr. 2 direktoriaus Skorupsko raštas LTSR MT, 1955, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 3866, l. 45.

⁵⁹⁵ Dar kartais vadinamų „socialiniais internatais“.

*ir visą laiką guli vienoje padėtyje. Prieš jų akis – tuštynė. Ar nebūtų prasminga pakabinti prieš jų akis spalvotų paveikslų, žaislų <...> ? Tikriausiai tai vaikus pradžiugintų, pajvairintų jų baisesių nuobodybę <...> . Teko čia matyti du vaikus su raumenų atrofija, kurie psichiniai yra normalūs. Jų veide liūdesys ir neviltis. Argi gerai, kad jie sėdi nejudėdami nuolatos vienoje būklėje ir niekas su jais neužiima?*⁵⁹⁶

– rašė akių ligų patikrą įvykdžiusi gydytoja. Tuo tarpu 8 dešimtmetyje galima aptikti, kad kai kuriems vaikams („imbicilams“) buvo taikoma „darbo terapija“ – visgi kokius tiksliai darbus jie turėjo dirbti – nepažymima⁵⁹⁷. Kaip atrodė gyvenimas šiose įstaigose didžiąją dalį sovietmečio lieką nežinia, tačiau matyti – dėl to, kad didžioji dalis „invalidų namų“ turėjo pagalbinius ūkius, jie bent jau tarnavo kaip darbuotojų apsirūpinimo maisto produktais vieta⁵⁹⁸.

Tiesa, kad dalis vaikų iš kūdikių namų, sulaukę tinkamo amžiaus ir jei jiems būta vietos, buvo pervedami būtent čia. Tačiau LTSR šių įstaigų iki 1954 m. buvo 2, vėliau 3 ir tiek jų išliko iki sovietmečio pabaigos. Tuo tarpu per kiek daugiau nei dešimtmetį – nuo 1961 iki 1974 – globotinių skaičius šiose įstaigose išaugo nuo 425⁵⁹⁹ iki 825, o 1985 m. tuose pačiuose trijuose

---

⁵⁹⁶ Kauno vaikų invalidų namų auklėtinių akių patikrinimo aktas, gydytoja Čibrienė, 1955, LCVA f. R–769, ap.1, b. 1035, l. 74–75.

⁵⁹⁷ Pabradės psichiniai atsilikusių vaikų namų medicininio sanitarinio aptarnavimo patikrinimo aktas, 1972, LCVA f. R–769, ap.1, b. 4958, l. 47–49.

⁵⁹⁸ Pavyzdžiui, Vilijampolės vaikų invalidų namų patikros metu buvo nustatyta, kad „trūksta vienos kiaulės, kuri inventorizacijos metu svėrė 58 kg gryno svorio. Be Socialinio aprūpinimo ministerijos leidimo ūkyje laikomi asmeniniai gyvuliai, kurių šėrimui dalinai naudojami ūkio pašarai. Direktorius pavaduotojas drg. Šarkas yra atitrūkęs nuo auklėjamojo–mokymo darbo ir visą dėmesį nukreipęs į pagalbinių ūkį“ (LTSR Socialinio aprūpinimo ministerijos kolegijos nutarimas nr. 51, 1957, LCVA F. R–770, ap.4, b. b. 149, l. 182–183); „nesilaikoma maisto normų, išlaikytiniai „dideliais kiekiais nedamaitinami“ „neužtikrinama materialinių vertybių apsauga ir jų apskaita <...> visiškai neinventorizuotos kiaulės, paršeliai ir žąsys“, „grūdai, pienas, pašariniai miltai <...> neužpajamuotos medžiagų knygos“, „gautas minkštas inventorius priduodamas <...> eksploatacija seseriai seimininkei. <...> Tuo buvo sudarytos palankios sąlygos piknaudžiavimui. Tatai rodo ir minkšto inventorius laipsniškas mažėjimas“ (LTSR Socialinio aprūpinimo ministerijos kolegijos nutarimas nr. 48, „Dėl Švenčionių vaikų invalidų namų ir jų pagalbinių ūkių nepatenkinamo darbo“, 1960, LCVA f. R–770. ap. 4, b.204, l. 108).

⁵⁹⁹ LTSR Invalidų vaikų namų suvestinė už 1961 m. sausio 1 d. LCVA F. R–363, ap. 1, b. 5307, l. 3.

vaikų „invalidų“ namuose augo 1045 vaikai⁶⁰⁰. 1986 m. LTSR veikė tie patys 3 vaikų „invalidų“ namai, su 1100 lovų. Kasmet į perpildytus namus neįgaliems vaikams, susidarydavo iki 150 nepatekusių vaikų eilė⁶⁰¹. Trūkstant vietų vaikams vaikų „invalidų“ namuose dalis neįgalių vaikų būdavo apgyvendinami suaugusių „invalidų“ namuose⁶⁰², dar dalis, nors būdami nebetinkamo amžiaus, likdavo gyventi kūdikių namuose. Tiesa, tokie atvejai sistemiškai nebuvo priimtini ir nebuvo masiniai, tačiau nuolat pasikartodavo.

4.3. Institucinis vaikų atskyrimo argumentavimas

Pokariu į VRM administruotas įstaigas iš DPR būdavo siunčiami neteisti, bet prasikaltę arba kaip įvardijama nekonkretizuojant ką tai tiksliai reiškia, „sunkaus charakterio vaikai“⁶⁰³. Visgi, šiuo laikotarpiu didžioji dauguma nepilnamečių, atsidurdavusių DPR ir vk, buvo vienaip ar kitaip prasikaltę (pavyzdžiui, pardavinėjo turguje bandeles ir nelankė mokyklos⁶⁰⁴), neturėjo elementaraus išsilavinimo, dalis buvo migruojantys, valkataujantys ar plėšikaujantys beglobiai ir našlaičiai, tad nemaža dalis jų patekdavo ne į vaikų namus, o būtent į VRM žinioje buvusias specialias darbo-auklėjimo kolonijas. Be to ne pirmą kartą sulaukyti nepilnamečiai našlaičiai prarasdavo šokią tokią ideologiškai lengvinančią aplinkybę vertinant jų elgesį ir sprendžiant jų likimą⁶⁰⁵. Tad daugelis automatiškai buvo įvertinami kaip nebepataisomi, piktybiškai nenorintys socializuotis. Tai leisdavo su jais elgtis pagal paprastesnius standartus – kaip su nusikaltėliais ar „sunkiai auklėjamais“ reikalingais griežto režimo ir specializuoto ugdymo.

---

⁶⁰⁰ LTSR Invalidų vaikų namų suvestinė, 1985, LCVA F. R–363, ap. 1, b. 23627, l. 3.

⁶⁰¹ Dėl senelių ir invalidų aptarnavimo socialiniuose internatuose būklės, 1986, LCVA F. R–754, ap. 4, b. 12229, l. 12.

⁶⁰² Kauno pagalbinės mokyklos nr. 2 direktoriaus Skorupsko raštas LTSR MT, 1955, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 3866, l. 45–46.

⁶⁰³ Išrašas iš Vilniaus miesto komiteto posėdžio 1945 m. kovo 21 d. protokolo „Apie vaikų namų darbą Vilniaus mieste“, LYA f. 1771, ap. 8, b. 332, l. 10.

⁶⁰⁴ Lydimasis raštas apie milicijos organų darbo (vaikų beglobystės ir nepriežiūros likvidavimo) rezultatus, 1953, LYA f. 1771, ap. 133, b. 51, l. 53.

⁶⁰⁵ Juliana Furst, “Between Salvation and Liquidation: Homeless and Vagrant Children and the Reconstruction of Soviet Society“, *The Slavonic and East European Review*, 2008, Vol. 86, No. 2: The Relaunch of the Soviet Project, 1945–64, pp. 232–258, p. 233.

Socialinės rūpybos sistemai pradėjus veikti pilna apimtimi vis dažniau instituciškai imtas spręsti vaikų, kuriems grėsė pavojus šeimoje⁶⁰⁶, likimas. Tačiau pavojaus apibrėžimas ilgainiui darėsi vis mažiau konkretus, pavyzdžiui, šeimos ir santuokos kodekse nebeliko „žiauraus elgesio su vaiku“ dalies. Tad pavojus vaikui (ne kūdikiui) dažniausiai tapo matomas tik kaip pavojus tapti arba toliau būti grėsmingu ir nenaudingu kitiems. Pavyzdžiui, situacijos kai tėvams būdavo atimtos tėvystės teisės ir nuo jų atskirti vaikai po kiek laiko iš įstaigų vėl atgal gražinami tėvams nepaisant nieko⁶⁰⁷, kartais buvo pristatomos kaip grėsmingos vaikams, jie patekdavo į pavojingas sąlygas: „Patalpinti B. Č. Ir B. A į mokyklą – internatą, ne Kauno mieste, kad tėvai neturėtų galimybės nuolat demoralizuoti vaikus“⁶⁰⁸. Lygiai taip į pavojų patekdavo vaikai, ekspertų vertinimu, jau turintys recidyvumo požymių. Nuogaštauta, kad tam tikros gyvenimo sąlygos galėdavo aktyvuoti vaikų nusikalstamumą: „Gyvendami tokiose šeimose, kurių tėvams atimtos tėvystės bei globos teisės, gali vėl daryti teisėtvarkos pažeidimus ir nusikaltimus.“⁶⁰⁹.

Sprendžiant vaikų, kurie buvo įvertinami kaip pavojingi, likimą, ir toliau taikyti išplauto turinio kaltinimai – priešiško elgesio ar sunkaus charakterio apibūdinimai⁶¹⁰. NRK svarstymų metu kaip nuosprendis buvo pabrėžiami svarstomo vaiko bruožai: „antivisuomeniškas elgesys“, „pavojingas elgesys“, „pavojingi anti-visuomeniški veiksmai“⁶¹¹, „amoralus būdas“, „amoralus

---

⁶⁰⁶ „RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas“, Vilnius, 1952 (Šiame leidinyje publikuoti 1936, 1941 ir 1944 m. įstatymai su pakeitimais), taip pat ir „Lietuvos tarybų socialistinės respublikos santuokos ir šeimos kodeksas“, Vilnius, 1981.

⁶⁰⁷ NRK prie Mažeikių rajono LDT VK rašto nuorašas NRK prie LTSR MT, 1979, LCVA f. R–754, ap.1, b. 10413, l. 47.

⁶⁰⁸ Kauno miesto DŽDT Vykdomojo komiteto sprendimas nr. 510, 1963, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 6132, l. 70

⁶⁰⁹ Mažeikių rajono LDT Vykdomojo komiteto komisijos pirmininko V. Čekio rašto LTSR švietimo ministerijai nuorašas NRK prie LTSR MT, 1979, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10413, l. 47.

⁶¹⁰ Tokią, totalitariniam režimui būdingą, nusikaltimo ir nusikaltėlio sampratos specifiką, jos ištakas, susiformavimą ir taikymą išplėtojo Hanna Arendt, *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius, 2001, p. 408–413.

⁶¹¹ Pavojingi „anti-visuomeniški“ veiksmai buvo ir įvairios rezistencinės, antitarybinės veiklos. Pavyzdžiui, pažymima, kad trylikametis „Jackis buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už tai, kad septynmetėje mokykloje suorganizavo antitarybinę grupę, pavadindamas ją „ALKO“ vardu – Antitarybinė Lietuvos Kovotojų Organizacija. Į tą grupę jis įtraukė keturis šios mokyklos mokinius. <...> Jackiui vadovaujant šios organizacijos nariai periodiškai pavesdavo

gyvenimo būdas“, „sunkiai auklėjamas“ ir pan. Šių apibrėžimų turinys galėjo būti labai skirtingas ir varijuoti. Tai galėjo reikšti: valkatavimą⁶¹², pabėgimus iš namų ar įstaigos (dažniausiai internato), smulkias vagystes, „chuliganišką“ elgesį, grubius disciplinos (mokykloje) pažeidimus, smurtavimą, nepagarbą vyresniems, grasinimus, mažesnių vaikų skriaudimą, dalyvavimą išgertuvėse ir t. t. kartais tiksliai neapibrėžiant koks tiksliai elgesys, pavyzdžiui: „užsiima visokiais blogais dalykais“⁶¹³. Šių sąvokų reikšmių neaiškumas buvo reflektuojamas, pavyzdžiui, susirūpinusi motina skunde prašė paaiškinti ką tiksliai reiškė formalūs apibrėžimai:

*Posėdžiuose mano dukterį du kartus svarstė ir prikišo jai šabloną – „amoralų elgesį“, „valkatavimą“. Norėčiau, kad jūs man paaiškintumėte ką reiškia toks žodžių rinkinys. Jokių faktų bei motyvų nei mokykla, nei vaikų kambarys nepateikė tiems žodžiams apginti.*⁶¹⁴

Grėsme visuomenei laikytas „amoralus“ būdas ar elgesys, nebūtinai turėjo nusikaltimo išraišką, bent jau ne vaikų padaryto nusikaltimo. Pavyzdžiui, mergaičių ir merginų atvejais daugybė „amoralus“ elgesio ar „amoralus gyvenimo būdo“ nuosprendžių nurodė į problemų kompleksą, kurio dalimi buvo ir ankstyvi lytiniai santykiai. Tačiau praktiškai visais atvejais NRK nebuvo atsižvelgiama į jokiais šių atvejų aplinkybes. Kaip pažymima prokuratūros atliktoje patikroje, „poveikio priemonės“ už „amoralų elgesį“ (lytinius santykius ir/arba girtavimą su suaugusiais asmenimis) merginoms buvo taikomos vienpusiškai, nebuvo atliekami jokie tyrimai, žinomi įvykių duomenys prokuratūrai toliau neteikiami, dėl įvykių aplinkybių, suaugusieji

---

susirinkimus, kuriuose numatydavo savo antitarybinės kovos kelius ir metodus. Per 1956–1957 m. laikotarpį Jackis pagamino ir išplatino apie 30 št. antitarybinių lapelių.“ (Komisijos palikusiems be tėvų vaikams aprūpinti prie LTSR MT pirmininkui pristatymas, 1957, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 4102, l. 26).

⁶¹² Kaltinimas valkatavimu neretai reiškė aktyvų migravimą. Migravimas po šalį apleistų vaikų tarpe buvo gana įprastas. Nepilnamečiai savarankiškai migruodavo po kraštą, net visą Sovietų Sąjungą, miestus skirtingose respublikose (Komisijos palikusiems be tėvų vaikams aprūpinti prie LTSR Ministrų Tarybos nutarimas nr. 5, 1960, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 5293, l. 55). Pasitaikydavo kad „valkataujantys“ nepilnamečiai iš LTSR buvo sulaikomi Leningrade, Ukrainoje, Maskvoje, Sibire (LTSR Švietimo ministro Antano Rimkaus raštas LTSR MT pirmininko pavaduotojui V. Česnavičiui, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10676, l. 134).

⁶¹³ Vilniaus miesto Naujosios Vilnios VK NRK išrašas iš protokolo nr. 6, 1965, VRVA f. 763, ap. 1, b. 113, l. 11.

⁶¹⁴ M. C. Laiškas NRK prie LTSR MT, 1978, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10119, l. 76.

asmenys, su kuriais šios merginos turėjo santykių, nebuvo ieškomi ar kviečiami pasiaiškinti, net jeigu jos nurodydavo kas jie tokie. Tad, nepaisant merginų nepilnametystės, nebuvo tiriama ar jos buvo aukos, o tikrieji nusikaltėliai likdavo nebaudžiami. Pavyzdžiui, merginoms nurodžius, kad su jomis santykiavo jų tėvai, kareiviai ar karininkai, teisti asmenys ir pan., pažymėta, kad NRK „tiems paaiškinimams neteikė reikšmės“⁶¹⁵.

Kita panaši situacija buvo nepilnamečių girtuoklystė. Pastebėjus, kad 6 klasės mokiniai, kaip teigta, „turi bėdų“ su alkoholiu⁶¹⁶, pabrėžtas nusikalstamumo ir girtuoklystės ryšys. Tokiais atvejais neretai avansu tokie, „sunkūs“ 4-5-6 klasės mokiniai buvo išsiunčiami į sustiprinto režimo pagalbinę mokyklą-internatą⁶¹⁷. Ilgainiui, susiejus, kad apie pusė nusikaltimų padarytų nepilnamečių buvo atlikti grupėse ir esant neblaiviems⁶¹⁸, kaip kova su beglobyste ir nepriežiūra jau šeštojo dešimtmečio pradžioje išvirto į kovą su beglobyste, nepriežiūra ir nusikalstamumu. Po 1985-1986 m., atspindint antialkoholinę kampaniją, kovos su nepilnamečių nepriežiūra, beglobyste ir nusikalstamumu kampanija įgijo naują bruožą, taip pat tapo ir kova su nepilnamečių girtavimu. Nėra aišku ar nepilnamečių girtavimo mastas išties laikotarpiu nuo 1985 m. buvo išaugęs, tačiau tai, kad NRK vis daugiau svarstė nepilnamečių girtavimo ar jų nugirdymo atvejų pažymima 1989 m., kai sudėjus šią ir kitas augančias ir vis labiau pastebimas problemas pripažinta, kad NRK iš esmės nebepajėgia susitvarkyti su problemų mastu⁶¹⁹.

Apibūdinimai naudoti sistemos darbuotojų charakterizuojant vaikus: „nepilnaverčiai“, „anomalūs“, „socialiai anomalūs“⁶²⁰, „antivisuomeniški“,

---

⁶¹⁵ LTSR prokuratūros teikimas dėl pažeidimų siunčiant mergaites į specialiąją profesinę technikos mokyklą, 1978, LCVA f R-754, ap. 1. b. 10114, l. 3-5.

⁶¹⁶ Rusnės kurčių nebylių mokykla internatas protokolas nr. 1(40), 1967-1968, KLRVA f. 384, ap. 1, b. 280, l. 36-37.

⁶¹⁷ Rusnės kurčių nebylių mokykla internatas protokolas nr. 1(40), 1967-1968, KLRVA f. 384, ap. 1, b. 280, l. 36-37.

⁶¹⁸ NRK prie LTSR MT Nutarimas Nr. 11 dėl nepilnamečių nusikalstamumo būklės respublikoje ir profilaktinio darbo jų tarpe sustiprinimo, 1986, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 12214, l. 3. Pavyzdžiui, 1987 m. Kėdainiuose pusė baudžiamojom atsakomybėn patrauktų nepilnamečių nusikaltimus padarė neblaivūs (NRK prie LTSR MT nutarimas „Dėl nepilnamečių nusikalstamumo būklės ir profilaktinio darbo jų tarpe aktyvinimo uždavinių“, 1980, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10677, l. 25).

⁶¹⁹ NRK prie LTSR MT posėdžio protokolas nr. 1, 1989, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 12818, l. 1-2.

⁶²⁰ Vaiko apibūdinimas „anormalaus“ galėjo reikšti bet kokią sąlyginį jo elgesio, išvaizdos ar gebėjimų nuokrypį nuo „normalaus“. Tad jei „anormaliais“ dažniausiai

„amoralaus gyvenimo būdo“ ir pan. išties niekada neturėjo tikslios būklės reikšmių, jos galėjo kisti priklausomai nuo konkretaus atvejo ar situacijos. Įvairios būdo, psichikos, o kartais net fizinės savybės galėjo būti apibūdinamos tomis pačiomis sąvokomis. Apibūdinus vaiką kuria nors iš minėtų sąvokų, tai reiškė, kad jis yra kitoks nei didžioji dalis vaikų, o tokie vaikai, viena vertus, siekiant apsaugoti aplinkinius vaikus nuo jų įtakos, kita vertus, visuomenę ir juos pačius nuo jų „nevertingumo“, turėjo būti atskiriami ir ugdomi specializuotai. Tinkamą ugdymą ir priežiūrą jiems galėjo užtikrinti tik speciali programa įgyvendinama specialių pedagogų, koncentruota specialiose įstaigose. Iš daugybės atvejų matyti, kad tokiose situacijose vadovautasi bendra asmens keliamos grėsmės ir „nevertingumo“ samprata. Tad tiek nusikalstantys, tiek turintys fizinių ar protinių ribotumų vaikai, vertinti kaip vienos rūšies problema, kuri buvo sprendžiama tuo pačiu būdu.

Sisteminiis augančios „grėsmingų“ ir „nevertingų“ vaikų problemos sprendinys buvo naujų jų atskirties ir tinkamo ugdymo įstaigų steigimas, jų tinklo plėtimas. Tačiau dėl ne itin griežtos kontrolės, „nenaudingus“ ir „grėsmingus“ vaikus, vertinančiųjų požiūriu, turinčius polinkį į nusikalstamumą, ar fizinės bei psichikos negalias, elgesio problemų, imta kelti į tas pačias įstaigas. Į specialias mokyklas–internatus ir SPTM ne taip retai būdavo siunčiami vaikai už tokius prasižengimus kaip pvz. „vengimas mokytis“, už ką teisiškai į sugriežtinto režimo įstaigas negalėjo būti siunčiami⁶²¹. Arba pažymint, kad vaikai „charakterizuojami gerai“ gyvena kolonijoje, nors „komisija skaito, kad nepilnamečiams B. galbūt, nėra būtinas kolonijos auklėjimas“⁶²². Tuopat buvo siunčiami arba oficialiai išimties tvarka (nors gana dažnai tos išimtys buvo taikomos) skiriami, vaikai į pagal jų amžių netinkamas įstaigas, pavyzdžiui, į specialias mokyklas–internatus išsiųsdavo nesulaukusius nė 12 metų⁶²³ ar pirmų klasių moksleivius, vos dešimtmečius⁶²⁴. Tuo tarpu pažymėta, kad LTSR esančios specializuotos įstaigos akliesiems ir silpnaregiams ne tik patenkina poreikį, bet taip pat dar

---

buvo žymimi vaikai turėję fizinių „nenormalumų“, „socialiai anomaliais“ galėjo būti įvertinami bet kokių elgesio (sistemos darbuotojų požiūriu) „nenormalumų“ turintieji.

⁶²¹ NRK prie LTSR MT nutarimas nr. 62, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10677, l. 57.

⁶²² NRK prie LTSR MT pirmininko pavaduotojo V. Liutiko raštas Kauno m. DŽDT vykdomojo komiteto pirmininkui, 1963, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 6132, l. 50.

⁶²³ LTSR prokuratūros raštas NRK prie LTSR MT, 1978, LCVA f. R–754, ap.4, b. 10118, l. 159–160.

⁶²⁴ Vilniaus m. NRK prie MT, Vykdomojo komiteto raštas NRK prie LTSR MT pirmininkui Eduardui Ozarskiui, 1963, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 6132, l. 29.

ir ugdo virš 50 vaikų, kuriems specialus mokymas išties net nėra reikalingas⁶²⁵.

Galima pastebėti, kad sugriežtinto režimo perauklėjimui skirtose įstaigose buvo vaikų, kurių elgesys nebuvo „blogas“, tačiau jų byloje pažymima, kad jie turi deviacijų, sutrikimų ar seksualinių „iškrypimų“: užsiiminėja onanizmu, šlapinasi į lovą, yra vangūs, turi valgymo, dėmesio sutrikimų, negeba įsisavinti informacijos⁶²⁶. Svarbu tai, kad siunčiant į įstaigą ir kilus įtarimui dėl vaiko gebėjimo mokytis buvo reikalinga pažyma iš psichiatrinės ligoninės su išvadomis apie nepilnamečio būklę. Visgi pasitaikydavo atvejų kai tokių pažymų būta kelių to paties asmens atžvilgiu ir jos galėjo visiškai prieštarauti viena kitai⁶²⁷, tad kuria kokioje situacijoje vadovautasi – lieka neaišku. Panašu, kad psichikos „sutrikimų“, „atsilikimų“ ar „iškrypimų“ turintieji galėjo būti vertinami kaip tiek pat ir taip pat pavojingi, kiek ir įvairiomis, kartais išties sunkiomis nusikalstamomis veikomis pasižymėję nepilnamečiai. Juo labiau, jei nepilnametis prasikalto ir buvo svarstomas NRK jo „atsilikimai“, „sutrikimai“ ar „iškrypimai“ buvo nuosprendį sunkinanti, o ne lengvinanti aplinkybė, tad dažniausiai jis buvo siųstas į specialią įstaigą. Tikėtina, kad tokia tvarka prisidėjo prie seksualinio išnaudojimo⁶²⁸, savižudybių⁶²⁹ ir kt. problemų šiose įstaigose.

---

⁶²⁵ LTSR švietimo ministro Antano Rimkaus raštas LTSR MT, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10676, l. 72.

⁶²⁶ Veliučionių SPTM – 1 mokinio Š. V. B. charakteristika, 1966, VRVA f. 763, ap. 1, b. 162, l. 199.

⁶²⁷ Pvz. Trakų raj. LDT vykdomojo komiteto raštas LTSR sveikatos apsaugos ministrui Vytautui Kleizai ir nuorašas NRK prie LTSR MT, 1978, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10413, l. 12–13.

⁶²⁸ „Internatė yra tokių, kurie draugauja gražiai. <...> Bet yra ir nešvarių dalykėlių, kuriuos reikia išnaikinti“ (Utenos mokyklos–internato tėvų susirinkimo protokolas nr. 14, 1966, UAA f. 372, ap. 1, b. 157, l. 30). Apie „meilės“ dalykus, jei apskritai yra kas nors užsimenama – labai aptakiai. Ką išties reiškia tokie, „nešvarūs dalykėliai“ – lieka neaišku. Nors dažniausiai detalčiau nedokumentuota kas tiksliai vyko, galima aptikti įvairių atvejų, kurie fiksuoti, tačiau plačiau nekomentuoti, kaip pavyzdžiui, nurodoma, kad Rusnės internatė klasėje kelioms valandoms savavališkai užsirakino „socialiai anomalus“ paaugliško amžiaus vaikas su įvairių negalių turinčia mergaite.

⁶²⁹ Savižudybės ir savęs žalojimai retai žymimi dokumentuose, tačiau kartais, jeigu pavyksta aptikti dokumentuotų tokių atvejų, matyti, kad tai vyko ir buvo besitęsianti problema, nes kalbama, kad faktai vis dar „neišgyvendinti“, „priemonių nesiimama“ ir pan (Minimas „neišgyvendintas“ spec mokyklų auklėtinių savęs žalojimas – NRK prie LTSR MT nutarimas nr. 62, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10677, l. 58). Visgi, dažniausiai suicidinis auklėtinių elgesys, greičiausiai, būdavo „paslepiamas“ po medicininio įstaigų aptarnavimo, hospitalizuotų moksleivių ir psichologinių sutrikimų

4.4. Vaikų atskyrimo į specialias įstaigas praktikos šeimoje

„Blogo“ elgesio vaiko išsiuntimas į įstaigą turėjo būti kraštutinė poveikio priemonė, praktiškai bausmė vaikui. Iki tokio nuosprendžio, kurį oficialiai galėjo priimti tik NRK, pareiga vaiką paskatinti pasitaisyti buvo priskiriama visuomeniniam auklėjimui, t. y. ugdymo įstaigos kolektyvui ir visuomenei. Dažniausi socialinio darbo su vaiku aprašymai matyti tokie: „Su šiuo vaiku mokykla ir visuomenė labai daug dirbo, stengėsi“⁶³⁰ arba „buvo daug dirbama, kalbamasi, svarstytas klasėje, tėvų komitete, mokyklos taryboje, stengtasi padėti jam suprasti savo klaidas“⁶³¹. Svarbu tai, kad koks nors tėvų vaidmuo dirbant su „blogo“ elgesio, „sunkaus charakterio“, „amoralaus būdo“ ir pan. vaikais, retai kada pažymimas. Yra keli tokios situacijos variantai: tėvai galėjo būti linkę perleisti visą ugdymo ir auklėjimo atsakomybę švietimo įstaigoms ir tiesiog nesikišo; tėvai turėjo gyvenimo būdo problemų ir nebuvo suinteresuoti vaikų auklėjimu; įtampą tarp mokyklos ir tėvų sugerdavo vaikai, iš kurių, nepaisant jų amžiaus, kartais buvo reikalaujama prisiimti visišką atsakomybę už save ir savo poelgius. Arba, net siekiant daryti poveikį tėvams, juos pamokyti, nubausti, visgi į griežto režimo įstaigas iškeliami būdavo vaikai.

Galima kelti hipotezę, kad švietimo įstaigose galia prieš šeimas galėjo būti piknaudžiaujama. Šeimos turinčios specifinio būdo ar polinkių, sistemos darbuotojų teigimu, „blogo“ elgesio ar „socialiai anomalius“ vaikus, pasitikint tėvų laiškais ir skundais, galėjo būti ignoruojamos nusprendžiant perkelti vaikus į kitas, specialias įstaigas. Tikėtina, kad įstaigoms siekiant efektyviai susitvarkyti su problema – vaiku, kuris kėlė kokių nors kasdinių problemų, į šeimos norus ar nuomonę ne visais atvejais būdavo neatsižvelgiama: „*Juk Algį sulaičius mūsų nuomonės niekas neatsiklausė*“⁶³². Vaikai, apibūdinti mokyklose kaip „amoralūs“, „anti-visuomeniški“, „anomalūs“ ir pan.

---

informacija. Tai sufleruoja Veliučionių SPTM patikrinimo pažymoje pateikiami duomenys, jog per 1977 m. Naujosios Vilnios psichiatrinėje lioninėje stacionarizuoti 18 jaunuolių „su psichikos sutrikimais po suicidų su ryškiu psychopatinu elgesiu“ (Vilniaus rajono Veliučionių I–sios SPTM kompleksinio patikrinimo pažyma LTSR MT, 1978, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10118, l. 20).

⁶³⁰ Naujosios Vilnios Vykdomojo komiteto nepilnamečių reikalų komisijos išrašas iš protokolo nr. 27, 1964, VRVA f. 763, ap. 1, b. 113, l. 4.

⁶³¹ Naujosios Vilnios Vykdomojo komiteto nepilnamečių reikalų komisijos išrašas iš protokolo nr. 30, 1965, VRVA f. 763, ap. 1, b. 113, l. 13.

⁶³² J. A. B. prašymas Vilniaus rajono Vykdomojo komiteto pirmininkui, 1964, VRVA f. 763, ap. 1, b. 114, l. 4.

pedagogų iniciatyva (o kartais ir sprendimu), ar NRK sprendimu galėjo būti pervedami į specializuotą įstaigą, praktiškai be tėvų žinios:

*komisija sprendė jo likimą, mums, tėvams, nedalyvaujant ir apie tai nežinant. Ir po to jam nebuvo leista grįžti į namus su mumis atsisveikinti, prieš išvežant jį į Vėliučionis. Sūnus per naktį buvo išlaikytas milicijos skyriuje ir sekančią dieną išvežtas.*⁶³³

Be to kartojasi atvejai kai tėvams nebuvo suteikiama informacija apie jų vaikų būklę ar statusą: „*Rašiau daug kartų, bet negaunu jokio atsakymo ant kiek laiko išvežtas ir kada paleis*“⁶³⁴.

Tačiau labiausiai išryškėja tai, kad tėvai pripažindavo valstybinės autoritetą vaikų auklėjime, atkartodavo požiūrį, kad „sunkūs“, „blogo charakterio“ vaikai turėtų augti specialiose įstaigose: „*jei būtų blogo elgesio tai aš pati nebūčiau prieš, kad pabus kolonijoje*“⁶³⁵, – teigė motina. Išties, vaikai dalyje šeimų imti vertinti identiškais kriterijais, kokie jiems buvo taikomi biurokратиškai vaikų socialinės rūpybos sistemos institucijų. Tie, kurie buvo „sunkaus“ charakterio ir kėlė problemų, pačių tėvų galėjo būti pristatomi kaip nusikaltėliai arba turintys tokių polinkių. Pavyzdžiui: „Nepilnamečio motina kategoriškai teigia, kad sūnus internate mokosi blogai, nenakvoja mokykloje. Stovi po durimis naktį, jinai bijanti išeiti į lauką. Prašo atimti jai motinystės teises. Nenorinti tokio sūnaus.“⁶³⁶

Ne maža atvejų kuomet tėvai kreipdavosi į NRK ar konkrečias įstaigas su prašymais priimti vaikus specialiam ugdymui ar ugdymui visam laikui atitraukiant nuo šeimos, motyvuojant tuo, kad jie – patys tėvai – nesugeba tinkamai auklėti savo vaikų, pavyzdžiui: „Ne kartą buvo kalbėtasi su R. tėvais, jie buvo ne kartą baudžiami už mažamečio sūnaus neprižiūrėjimą, tačiau tai nepadėjo. <...> Motina – R. stengėsi paveikti [sūnų, – I.B.], tačiau nepavykus tai padaryti, atsisakė ir prašo tardymo organus perduoti jos sūnų auklėti specialiai įstaigai, motyvuodama tuo, kad ji būdama kiekvieną dieną darbe nepajėgia išauklėti sūnų.“⁶³⁷; „M. F. Mokosi Utenos IV vidurinės mokyklos

---

⁶³³ A. E. M. pareiškimas LTSR MT pirmininkui, 1978, LCVA f. R–754, ap.1, b. 10119, l. 59–60.

⁶³⁴ J. E. D. Prašymas, 1964, VRVA f. 763, ap. 1, b.114, l. 48.

⁶³⁵ J. E. Malonės prašymas LTSR Aukščiausios tarybos prezidiumui, 1964, VRVA f. 763, ap. 1, b.114, l. 27.

⁶³⁶ Vilniaus m. Spalio raj. NRK Protokolas nr. 4, VRVA f. 765, ap. 1, b. 1658, l. 41.

⁶³⁷ Komisijos prie Lietuvos TSR ministrų tarybos palikusiems be tėvų vaikams aprūpinti nutarimas nr. 3, 1960, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 5293, l. 28–29.

IVc klasėje <...> Motina nepajėgia susitvarkyti su dukra ir prašo patalpinti ją į mokyklą-internatą⁶³⁸. Šiais atvejais, žinoma, tėvų pozicija perpasakota sistemos darbuotojų. Tačiau, kaip matyti, panašūs motyvai pateikiami ir kitais atvejais, asmeniškai tėvų teiktuose prašymuose ar kreipimuose, kur tėvai ne tik savikritiškai vertina savo gebėjimus, bet nurodo, kad vaikai jų įtakoje – augantys šeimos aplinkoje – gali tapti nusikaltėliais:

*Prašau mano sūnų B. E. E. <...> patalpinti į mokyklą-internatą. Esu vieniša motina. Paskutiniu metu nebepajėgiu sūnaus tinkamai auklėti. Jis pradėjo vaikatauti, nepareina nakvoti, praleidžia pamokas <...> labai bijau, kad ateityje sūnus neįvykdytų nusikaltimo.*⁶³⁹

Negebėjimas ar neturėjimas galimybių tinkamai auklėti ar prižiūrėti vaikus buvo reikšmingas prisipažinimas, kadangi vaikų globos ir ugdymo įstaigos prioriteto tvarka turėjo priimti našlaičius, karo ir darbo invalidų vaikus ir vienišų motinų atžalas, bei vaikus iš šeimų, kurios neužtikrina „tinkamų auklėjimo sąlygų“⁶⁴⁰. Sovietmečio ekspertai lyčių lygiateisiškumo kontekste nuolat pabrėždavo neva esmingai skirtingą lyčių psichologiją, lytims natūralius gebėjimus ir polinkius, bei ypač tai, ko skirtingos lytys dėl savo prigimties negebėjo⁶⁴¹. Kaip pastebi Deborah A. Field motinoms buvo priskirta atsakomybė už vaikų emocinį, moralinį auklėjimą, tuo tarpu tėčiai liko atsakingi už vaikų mokslinimą ir disciplinavimą⁶⁴². Tokios griežtos perskyros, kokią siūlo Deborah A. Field, žvelgiant iš LTSR perspektyvos, nematyti, tačiau akivaizdu, kad funkcijų ir gebėjimų skirtumai lyties pagrindu buvo teigti. Dėl susiformavusios tėvo vaidmens šeimoje problemos, siekiant juos pritraukti daugiau dalyvauti šeimos gyvenime net teigta, kad „jo [tėvo, – I. B.] nervų sistema pasižymi gera lygsvara, jis mažiau negu motina nurodinėja vaikams ir mažiau nurodymų atšaukia. <...> privalo žinoti gana daug įvairios informacijos (politinės, techninės, sociologinės ir t. t.).

---

⁶³⁸ NRK prie Utenos Rajono DŽDT Vykdomojo komiteto nutarimas, 1973 gruodžio 27, UAA f. 236, ap. 1, b. 402, l. 119.

⁶³⁹ B. J. Pareiškimas Vilniaus miesto liaudies švietimo skyriaus vedėjui, 1978, VRVA f. 765, ap. 1, b. 1675, l. 82.

⁶⁴⁰ Priedėlis nr. 2 prie LTSR švietimo ministro 1964.VII.8 d. įsakymo nr. 168, 1964, UAA f. 124, ap. 1, b. 48, l. 36.

⁶⁴¹ Mary Buckley (ed.), *Soviet Social Scientists Talking: An Official Debate About Women*, Macmillan Press, 1986.

⁶⁴² Deborah A. Field, “Mothers and Fathers and the Problem of Selfishness in the Khrushchev Era“, in: Melanie Ilič, Susan E. Reid, Lynne Attwood, *Women in the Khrushchev Period*, Palgrave Mcmillan, 2004, p. 97.

Dažniausiai tėvo turimos žinios nė kiek ne menkesnės už motinos, greičiau didesnės⁶⁴³. Matyti, kad pareigų ir gebėjimų priskyrimas lyčiai pagal neva natūralius polinkius, formavo nuostatą, kad motinos, ypač vienišos, negali užtikrinti ne tik, kaip jau minėta, berniukų „tinkamo“ auklėjimo, bet ir apskritai, be tėvo joms yra sunku ar neįmanoma visavertiškai išauklėti vaiką.

Tačiau geranoriškas prisipažinimas neturint tinkamų tėvystės įgūdžių galėjo būti tik tėvų strategija ir patogi forma siekiant patraukti vaikus iš šeimos. Specialios vaikų įstaigos ir vaikų socialinės rūpybos sistemos veikimo principai reflektuoti kaip kuriantys patogias galimybes, kuriomis galima naudotis norint vaikais atsikratyti. Pavyzdžiui, kaip teigia šeimos tėvas: „*Motina vaikus privedė prie nusikaltimo tik tam, kad jų atsikratyti ir yra suinteresuota, kad man vaikai nebūtų pavesti auklėti, nes jai turės būti priteisti alimentai vaikų išlaikymui*“⁶⁴⁴. O naudodamas ideologinį žargoną, kaip rašoma dokumente „visai vaikais nesirūpinęs“, girtuokliaujantis tėvas pabrėžė: „tegu vaiką auklėja mokykla, milicija ir visuomenė“⁶⁴⁵, toks tėvo noras, regisi, buvo patenkintas. Taip pat buvo pastebima, kad pasitaikydavo atvejų, kai tėvams sutarus priimti neįgalumą turintį vaiką į įstaigą laikinai, praėjus sutartam priežiūros terminui šeima jo pasiimti atgal „nebenorėdavo“⁶⁴⁶.

Kita vertus, valstybinės įstaigos, pačių tėvų matytos kaip saugi arba bent saugesnė erdvė galinti apsaugoti vaikus nuo smurtaujančių ir geriančių partnerių, jų blogos įtakos. Pavyzdžiui, laiške „Tarybinės moters“ redakcijai, moteris, turėjusi 8 vaikus iš kurių du moksleiviai sūnūs gyveno su smurtaujančiu ir girtuokliaujančiu tėvu, rašė: „*Dėl nepakeliamų jiems gyvenimo sąlygų aš kreipiausi į Šačių vidurinę mokyklą, kad Rimantą ir Robertą paimtų į mokyklos internatą.*“⁶⁴⁷. Tėvų nuogaštauta, kad „amoralinių“, dažniausiai buvusių partnerių daroma įtaka vaikams buvo arba bus pavojinga, lemtinga jų gyvenimams, ir pažymima, kad blogos motinos arba tėvo

---

⁶⁴³ N. Solovjovas, „Tėvas šeimoje“, „Žvilgsnis į šeimą“, Vilnius, 1990, p. 71.

⁶⁴⁴ L.Z.B. pareiškimas NRK prie LTSR MT pirmininkui, 1964, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 6377, l. 3–6.

⁶⁴⁵ Vilniaus miesto 26 vidurinės mokyklos 6 kl. mokinio L. N. F. Charakteristika, VRVA f. 763, ap. 1, b. 113 (1964–1968 m.) l. 39.

⁶⁴⁶ Vilniaus miesto kūdikių namų 1975 m. ataskaita – analizė, VRVA f. 1189, ap. 1, b. 146, l. 20.

⁶⁴⁷ T. Š. laiškas Tarybinės moters redakcijai, 1967, LLMA f. 83, ap. 1, b. 92, l. 106.

netinkamas, blogas elgesys turėjo įtakos tam, kad vaikai prasikalto⁶⁴⁸, arba, tikėtina, prasikals ateityje.

Tėvų sąmoningai atidavusių vaikus į įstaigas atvejais dažniausiai kartojosi ekonominės vaikų vertės motyvas. Įvairaus tipo įstaigos, ypač specialūs ir kitokie mokyklos-internatai, buvo pasitelkiamos tėvų, kuriems vaiko išlaikymas namuose buvo, pirmiausia, apsunkinantis ekonomiškai. Kaip savo prisiminimuose mini Juozas Benecijus Ignatavičius, dauguma „prestižinio“ internato auklėtinių buvo iš labai nepasiturinčių šeimų⁶⁴⁹. Šiose įstaigose vaikai būdavo šiaip ar taip, bet maitinti, rengti, galėjo nemokamai naudotis viešuoju transportu, lankyti kino teatrus. Taigi, iš esmės, šios įstaigos leisdavo tėvams minimaliai arba visai neinvestuojant į vaiką, tačiau išlaikant oficialų tėvų-vaikų santykį, „auginti“ juos legitimioje, ekspertų vadovaujamoje, kartais išties aukštus mokymo standartus užtikrinusioje uždaroje įstaigoje.

Tačiau, šiuo atveju svarbu tai, kad pirmaisiais dviem okupacijos dešimtmečiais diegiant privalomo visuotinio mokslo nuostatas, stebėtas tendencingas dalies visuomenės nenoras leisti vaikų į mokyklas, pasak valdininkų, „dėl tėvų nenoro“ arba „tėvų abejingumo“. Tokia tendencija išliko ir vėlesniais laikotarpiais. Nelankančių mokyklų vaikų iki 14 m. ar vyresnių nepilnamečių, kurie buvo nebaigę privalomojo 7-čio, vėliau, 8-mečio mokslo, arba niekur nedirbo ir nesimokė pasitaikydavo nuolat. Tačiau čia kalbama tik apie oficialiai mokyklų nelankančius vaikus, daug daugiau buvo tokių, kurie buvo mokyklų sąrašuose, tačiau realybėje nelankė pamokų ir apie kuriuos mokyklos vadovybė išties neturėjo jokių žinių. Žinoma, nemaža jų dalis buvo, kaip pažymima, „defektyvūs“ ar „nemokytini“⁶⁵⁰ ir augo šeimose be valstybinio ugdymo. Tačiau taip pat buvo nelankančių mokyklų dėl to, kad dirbo: „dauguma buvo neleidžiami į mokyklą todėl, kad padėjo dirbti tėvams namuose ar kolūkyje, o kai kurie net buvo išleisti piemenauti ar prižiūrėti

---

⁶⁴⁸ J.A.B. pareiškimas Vilniaus rajono vykdomojo komiteto pirmininkui, 1964, VRVA f. 763, ap. 1, b. 114, l. 3.

⁶⁴⁹ Juozas Benecijus Ignatavičius, „Nuo Rausvės pakrančių – į prasmingą gyvenimą“, in: Gražina Ramoškaitė–Gedienė (sud.), *Moteris su lauko gėlėmis: knyga apie Nijolę Miliauskaitę*, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 65.

⁶⁵⁰ Pavyzdžiui, LKP Jurbarko rajono komiteto informacija „apie visuotinio privalomo aštuonmečio ir gamyboje dirbančio jaunimo mokymo patikrinimo reidą Jurbarko rajone“ nuorašas LTSR MT, 1962, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 5869, l. 105.

vaikų⁶⁵¹ ir padėjo išlaikyti šeimą, o paauglės merginos buvo jau ištekėjusios ir susilaukusios vaikų⁶⁵².

Dalis vaikų pradėdavo eiti į mokyklą, bet mokslo metų eigoje nustodavo. Pastebima, kad vaikai mesdavo mokyklas dažniausiai, sulaukę 10 metų amžiaus⁶⁵³. Toks ankstyvas mokslo metimas atrodo stebėtinas, kadangi oficialiai įsidarbinti buvo galima nuo 14-15 m. amžiaus. Sulaukę tokio amžiaus, nebūtinai baigę privalomąjį 8-metį mokslą, jie galėjo būti NRK nutarimu skiriami dirbti ir mokytis vakarinėse mokyklose. Tai buvo gana paplitusi praktika: „mokyklų vadovai paauglius stengiasi atiduoti vakarinei mokyklai“ tam, kad šie galėtų dirbti ir padėti išlaikyti šeimas⁶⁵⁴. Tačiau realybėje amžiaus cenzo nuostatos, bei oficialiai nustatytos specialios sąlygos dirbantiems nepilnamečiams nuolat buvo pažeidžiamos, o įdarbinti būdavo, ypač kolūkių ir fabrių vadovams paminant įstatymus, ir jaunesni vaikai⁶⁵⁵.

Vaikų ekonominė vertė akivaizdžiai šeimoms išaugdavo būtent jiems pasiekus oficialiai darbingą amžių: „Tauragės rajone 9 metų vaikas išėjo į gatvę, o šeima juo susirūpino tik tada, kai jam buvo sukakę 15 metų“⁶⁵⁶. Lygiai taip vaikų augančių spec. įstaigoje svarba šeimoms išryškėdavo tada kai jis jau galėjo prisidėti prie šeimos išlaikymo ar imtis kitokių šeimos gerbūviui vertingų darbų. Pavyzdžiui prašyme grąžinti sūnų iš specialios įstaigos rašoma: *„Aš esu invalidas, mano žmona niekur nedirba, todėl vyriausiojo sūnaus Alekso pagalba man reikalinga. Jis dirbdamas galės padėti man*

---

⁶⁵¹ Informacija LTSR MT „dėl visuotinio privalomo mokymo patikrinimo rezultatų Varnių rajone“, 1962, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 5869, l. 120–128.

⁶⁵² Pavyzdžiui, 1965 m. vien iš tais metais priimtų 2369 prof. techninių mokyklų moksleivių, privalomo aštuonmečio švietimo nelankė 1459 nepilnamečiai (NRK prie LTSR MT protokolo nr. 9 išrašas, 1965, VRVA f. 763, ap. 1, b. 146, l. 126).

⁶⁵³ Zarasų rajono DŽDT Vykdomojo komiteto sprendimas nr. 29 „Dėl mokinių nustojusių lankyti rajono mokyklas“, 1964, UAA f. 124, ap. 1, b. 48, l. 6.

⁶⁵⁴ Zarasų rajono DŽDT Vykdomojo komiteto sprendimas nr. 29 „Dėl mokinių nustojusių lankyti rajono mokyklas“, 1964, UAA f. 124, ap. 1, b. 48, l. 6.

⁶⁵⁵ Dažniausi pažeidimai buvo nepilnamečiams netinkamas darbo grafikas ir režimas, darbo pobūdis, taip pat jų darbas ar viršvalandžiai nebūdavo dokumentuojami, tad ir atlygio už tai jie negaudavo. Į nepilnamečių sveikatą ir galimybes dirbti taip pat nebuvo atsižvelgiama, pavyzdžiui, krovikais skiriami jaunesni nei 14 m. amžiaus vaikai (LTSR teisinės darbo inspekcijos pažyma „apie nepilnamečių darbo įstatymų laikymąsi respublikos įmonėse, įstaigose ir organizacijose, 1980, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10676, l. 44–46).

⁶⁵⁶ Rajoninių komisijų nepilnamečių reikalams pirmininkų pasitarimo–seminaro protokolas, 1962, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 5871, l. 12.

*išlaikyti šeimą, o iš to ir jam bus nauda*⁶⁵⁷. Be to, matyti, kad vaikai iš šeimos savanoriškai atiduoti gyvenimui ir ugdymui į mokyklą-internatą neretai mokslo metų eigoje būdavo tėvų pasiliekami namuose tik tada kai reikėdavo jų pagalbos darbuose: „tėvai neturėdami teisės atitraukti vaikus nuo pamokų, pasilieka juos rudenio darbams dirbti, bulves ar burokus nuimti“⁶⁵⁸, kai tuo tarpu įprastiems savaitgaliams, atostogoms, laisvalaikiui praleisti, pasiimti vaikų iš įstaigų nedaug kas skubėdavo.

Darbo rankų trūkumas buvo ne vien šeimos rūpestis. Ypač kaimo vietovėse, provincijoje egzistavo praktika vaikus greičiau jau įdarbinti, nei leisti į mokyklą, šiai situacijai spręsti LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas net buvo išleidęs įsaką „Dėl trukdymo vaikams ir paaugliams lankyti mokyklą“⁶⁵⁹, tad nuolat pabrėžta, pavyzdžiui: „kai kurie ūkiniai vadovai, kaip Raudonojo Spalio kolūkio pirmininkas drg. K. trukdo mokyklinio amžiaus vaikams lankyti mokyklą“⁶⁶⁰. Tuo tarpu dėl jaunuolių, paremiant tėvų išreikštus prašymus grąžinti vaikus iš specialių įstaigų, kreipdavosi ir darbo kolektyvai, kuriems, panašu, tiesiog trūko darbininkų, pavyzdžiui:

*Mes Panevėžiuko tar. ūkio Krivėnų skyr. dirbantieji prašome direktorių leisti perauklėti patiem savame kolektyve J. J. S. esantį dabartiniu momentu jūsų vadovaujamoje spec. mokykloje. <...> Mūsų nuomone, jeigu leistumėte mum savame kolektyve perauklėti jį, mes perauklėtume konkrečiame fiziniame darbe.*⁶⁶¹

Grįžtant prie šeimos, žinoma, vaikų kaip ekonominių pagalbininkų svarba nereiškia, kad su jais neturėta emocinio ryšio. Tačiau bent dalies atveju, sutrūkusį sentimentalų emocinį ryšį arba jo nebuvimą, arba bent jau žemus rūpesčio vaikais standartus, rodo tai, kad daugiausiai susirūpinimo mokyklų-

---

⁶⁵⁷ Mykolo J. J. Pareiškimas LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui, 1966, VRVA f.763, ap. 1. b.162, l. 106.

⁶⁵⁸ Utenos mokyklos-internato visuotinio tėvų susirinkimo protokolas nr. 8, 1964, UAA f. 372, ap. 1, b. 157, l. nežymėtas.

⁶⁵⁹ Ignalinos rajono LKP komiteto informacija „apie Ingalinės rajone atliktą darbą įgyvendinant įstatymą dėl visuotinio privalomo mokymo“ LKP CK mokslo, kultūros ir mokyklų skyriui 1962, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 5869, l. 98.

⁶⁶⁰ Zarasų rajono DŽDT Vykdomojo komiteto sprendimas nr. 29 „Dėl mokinių nustojusių lankyti rajono mokyklą“, 1964, UAA f. 124, ap.1, b. 48, l. 6.

⁶⁶¹ Kauno rajono Panevėžiuko apylinkės Panevėžiuko tarybinio ūkio Krivėnų skyriaus dirbančiųjų pareiškimas Vėliučionių nepilnamečių vaikų auklėjimo spec. mokyklos direktoriui, 1966 VRVA f. 763, ap. 1, b. 162, l. 136.

internatų pedagogams keldavo situacijos kai vaikai iš namų į mokyklas-internatus grįždavo utėlėti, sudrįsę, nešvarūs, išbadėję, o kartais pažymima, kad pavyzdžiui: „Tėvas yra grubus. Dukters nemyli“⁶⁶², NRK posėdžiuose pabrėžiami smurto atvejai: „Motina labai žiauriai muša savo <...> sūnų“⁶⁶³. Be to pastebėtas visiškas tėvų neįsitraukimas į vaikų gyvenančių mokyklose-internatuose gyvenimus. Įstaigose karts nuo karto vyko tėvų susirinkimai, kurių metu būdavo aptariamose įvairios einamosios problemos, vaikų pažangumas, higiena ir pan. iš tėvų buvo tikimasi, kad šie bent kažkiek bus įsitraukę į vaiko gyvenimą ir ugdymą. Tačiau didžioji tėvų dalis, perkėlus vaikus į įstaigas, jais visiškai nebesidomėdavo. Įstaigų darbuotoju požiūriu tėvai taip pat slėpdavo savo uždarbį, neinformuodavo apie pasikeitusią materialinę situaciją šeimoje, kas galėjo lemti mokesčio didinimą arba mokesčio panaikinimo anuliavimą⁶⁶⁴. Susirinkimų metu, net buvo pažymimi tėvai, kurie, internatų pedagogų požiūriu, piktybiškai savo vaikais nesirūpino, ir jokio suinteresuotumo nerodė, pavyzdžiui: „S. neteisingai kalba, kad negali trijų rublių užmokėti. Ji vaikščiojo prašė du metus, kad kiek reiktų, tiek mokėtų, kad tik vaiką priimtumėt į internatą. O dabar pridavėt globoti ir palikot vaiką“⁶⁶⁵. Nepaisant mokesčio (jis buvo gana lankstus, bet taikytas tiek mokyklose-internatuose, tiek specialiose įstaigose atsižvelgiant į šeimos pajamas⁶⁶⁶), kurį tėvai turėjo mokėti už vaiko išlaikymą, daugybė tėvų išties piktybiškai jo nemokėjo. Be to, tie pinigai ne taip jau griežtai būdavo išieškomi⁶⁶⁷, dažnai, apsiribojus grasinimais ir tėvų gėdinimais, skola galėjo būti ignoruojama ar nurašoma.

---

⁶⁶² Plungės DŽDT Vykdomojo komiteto atsakymas į NRK prie LTSR MT raštą, 1963, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 6132, l. 19.

⁶⁶³ Vilniaus m. Spalio rajono NRK posėdžio protokolas nr. 23, 1980, VRVA f. 765, ap. 1, b. 1675, l. 93.

⁶⁶⁴ Utenos mokyklos-internato visuotinio tėvų susirinkimo protokolas nr. 9, 1964, UAA f. 372, ap. 1, b. 157, l. nežymėtas.

⁶⁶⁵ Utenos vaikų mokyklos-internato visuotinio tėvų susirinkimo protokolas nr. 9, 1964, UAA f. 372, ap. 1, b. 157, l. nepažymėtas.

⁶⁶⁶ SSSR Finansų ministerijos instrukcija dėl mokesčio už vaikų išlaikymą auklėjamosiose kolonijose priemonių ir tvarkos, 1962 spalio 26, VRVA f. 763, ap. 1, b. 113, l. 19–21. (žr. 366 išnašą).

⁶⁶⁷ Pavyzdžiui, Obelių mokykloj-internate iš 41 šeimos, kuri privalėjo mokėti už vaikus įstaigai, realiai mokėjo vos 5–8, (LTSR prokuratūros raštas NRK prie LTSR MT „Apie vaikų augančių vaikų namuose ir mokyklose-internatuose išlaikymo, ugdymo, auklėjimo, priežiūros ir med, aptarnavimo įstatymų pažeidimus, 1981, LCVA f. R-754, ap. 1, b. 10926, l. 48)

Tėvų siekį atiduoti vaikus į įstaigas dėl paplitusio požiūrio į neįgaliuosius, įvardija kalbinta gydytoja:

*šiai su raidos ydom, ten kur sakykim su smegenų išvarža, paralyžuotos kojos, tai prašydavo žmonės valstybės globos. Kadangi požiūris apskritai buvo kitaip visos bendruomenės toks į neįgalumą.*⁶⁶⁸

Tačiau kitaip nei „blogo“ būdo vaikų atveju, fiziškai ir intelektualiai „anomalių“ ar „defektyvių“ tėvams ilgainiui socialinių paslaugų ir pagalbos paketas siek tiek pildytas. Pavyzdžiui, buvo teorinė galimybė gauti vaikų mokymą namuose. Tačiau išties ši paslauga dažniau buvo taikoma vaikams dėl laikinos fizinės traumos ribotą laiką negalintiems lankyti bendro pobūdžio mokyklų. Tuo tarpu finansinė pagalba pristatyta 1967 m. Neįgalumo pensija „vaikystės invalidams“, turėjo būti mokama iki sukankant 16 metų, ji buvo vos 16 rublių dydžio.⁶⁶⁹ 1980 m. ši pašalpa padidinta iki 20 rublių⁶⁷⁰ ir, panašu, kad tokia išliko iki 1989-ųjų. Suma buvo labai menka, tad šeimos, ypač vienišų motinų, tokiomis sąlygomis atsidurdavo skurdo akivaizdoje.

Tačiau nepaisant šių paslaugų, neįgalumą turintys vaikai galėjo būti pristatomi ir kaip našta šeimai ir grėsmė jos darnumui. Tuo remiantis tėvams buvo patariama vaiką atskirti nuo šeimos. Pavyzdžiui medikė teigė: „tokio vaiko buvimas namuose tiesiog ardo normalų šeimos gyvenimą, motinai buvo patarta mergaitę atiduoti į vaikų invalidų namus, ką ji ir padarė“⁶⁷¹. Gydytojos rašte SAM motinos ir vaiko sveikatos apsaugos valdybai kaip išvada pažymima, kad minėta mergaitė „turėtų gyventi vaikų invalidų namuose, nes normalus šeimos gyvenimas, jai esant namuose, neįmanomas.“⁶⁷². Čia ypač svarbu tai, kad pažymėta, jog šioje šeimoje „materialinės ir buitinės sąlygos geros“, o motina nebuvo vieniša, taigi rūpestis buvo išreikštas dėl grėsmės

---

⁶⁶⁸ Pokalbis su D.N

⁶⁶⁹ Dalia Marcinkevičienė, „Teisiniai socialinės paramos šeimai pagrindai sovietinėje Lietuvoje 1945–1970 m.“, *Istorija*, 2008, t. 72, pp. 53–61.

⁶⁷⁰ LTSR SAM Motinos ir vaiko sveikatos apsaugos valdybos viršininkė A. Žilienė „Dėl medicininių išvadų vaikams invalidams iki 16 metų amžiaus“, 1980, LCVA f. R–769, ap. 1, b.19332, l. 32; P. Šimulis, A. Vingras, *Jauniems tėvams*, Mokslas, 1986, p. 18. Sulaukus 16 m. neįgaliesiems nuo vaikystės turėjo būti skiriama „invalidumo pašalpa“, kurios dydis priklausė nuo Gydytojų darbo ekspertizės komisijos nustatytos neįgalumo grupės (I gr. – 30 rublių, II gr. –35 rublių).

⁶⁷¹ Vyr. gydytojos O. Lajauskienės atsakymas LTSR SAM motinos ir vaiko sveikatos apsaugos valdybai, 1970, LCVA F. R–769, ap.1, B. 4958, l. 52.

⁶⁷² Vyr. gydytojos O. Lajauskienės atsakymas LTSR SAM motinos ir vaiko sveikatos apsaugos valdybai, 1970, LCVA F. R–769, ap.1, B. 4958 l. 53.

šeimoms integralumui ir pragyvenimo lygiui. Tad pagalbinės mokyklos-internatai ir vaikų „invalidų“ namai taip pat buvo ta socialinės pagalbos forma, kuri vienintelė siūlyta šeimoms ir reprezentuota kaip tinkama vaikams su negalioms. Viena vertus, tam, kad galėtų jų pačių labai tapti „naudingais visuomenei“⁶⁷³ ir jaustųsi geriau⁶⁷⁴, antra vertus – netrukdyti dirbantiesiems tėvams, jų „normaliam“ gyvenimui bei santykiams, bei visuomenei.

Šeimai nesutinkant atiduoti vaiko į įstaigą ir siekiant jam gydymo ar kitokios pagalbos, sistemos darbuotojų atkreiptas dėmesys į tokio vaiko, turinčio, kaip anuomet teigta, „su gyvybe nesuderinamus pakenkimus“, savaimę daromą žalą. Kaip išsireiškė medikė, vaiko būvimas namuose kelia grėsmę šeimoms „psichologiniam klimatui“ ir būtent motinos būklei, „kuri dėl nuolatinės didelės psichinės traumos, matyti, prarado galimybę objektyviai vertinti padėtį“⁶⁷⁵. Psichologinė trauma patiriama tėvų turinčių neįgalių vaikų, buvo suprantama kaip natūrali, veik neišvengiama. Tiesa, kad dalis tėvų situaciją išties vertino kaip psichologiškai sunkią ir iš esmės jautėsi vaiką karšinantys. 1971 m. Juozas Baltušis dienoraštyje rašė:

*Paskambino Grigaitė. Sesuo pagimdžiusi mergaitę, nenormalią, išsilieję nugarkaulio ir galvos smegenys, kojos abi paralyžuotos. Prašo padėti. Tegu vaiką palaiko gimdymo namai, kol jis ten numirs. Labai nepatogu vežtis jį namo ir patiems marinti. O gyvent jis vis tiek negyvens.*⁶⁷⁶

Tuo pačiu, vaikų gimusių su negaliomis tikėtiną greitą baigtį, kaip matyti iš vaikžudystės atvejų tyrimo, neretai norėta ir siekta pagreitinoti.

---

⁶⁷³ „tik mokykla–internatas, o ne kokio kito tipo mokykla gali geriausiai užtikrinti šių vaikų mokymo–auklėjimo organizavimą“ (V. Karvelis, *op. cit.*); Jean Nazzaro, „Mental Retardation in the Soviet Union“, *Education and Training of the Mentally Retarded*, 1973, Vol. 8, No. 3, pp. 166–171.

⁶⁷⁴ Sistemos darbuotojų teigimu, vaikai turintys „protinį atsilikimą“ yra traumuojami „normaliose“ bendrojo lavinimo mokyklose, kur auga beraščiai, tylūs, užsispyrę, užsidarę ir jaučiasi nuskriausti (Vilniaus 24-os vidurinės mokyklos komisijos aktas, 1966, VRVA f. 763, ap. 1, b. 162, l. 121).

⁶⁷⁵ Vyr. gydytojos O. Lajauskienės atsakymas LTSR SAM motinos ir vaiko sveikatos apsaugos valdybai, 1970, LCVA F. R–769, ap.1, b. 4958 l. 53.

⁶⁷⁶ Juozas Baltušis, *Vietoj dienoraščio*, Vilnius, 2019, p. 303.

5. VAIKŽUDYSTĖ

5.1. Infanticido identifikavimo ir kvalifikavimo problemos

Vaikžudystės terminas turi savitų keblumų, kuriuos svarbu čia paminėti. Vaikžudystės reiškinys neretai tiriamas kaip infanticidas (infanticide). Ši sąvoka apibūdina naujagimio, kūdikio arba mažamečio⁶⁷⁷ nužudymą, kurį dažniausiai įvykdo tėvai. Kitais atvejais naudojamas filicido terminas, reiškiantis tėvų įvykdytą savo sūnaus ar dukros, nepriklausomai nuo jo/jos amžiaus, nužudymą. Vaikų, nepriklausomai nuo jų amžiaus bei neatsižvelgiant į tai, kas žudo, t. y., nebūtinai tik savų, bet ir svetimų vaikų, žudymo reiškiniui apibūdinti gali būti naudojamas pedicido (pedicide) terminas⁶⁷⁸. Taip pat sąmoningam naujagimio nužudymui (per pirmąsias 24 val. po gimimo) įvardyti pasitelkiamas neonaticido (neonaticide) terminas⁶⁷⁹. Naudojant infanticido terminą svarbu įvertinti tai, kad skirtingais laikotarpiais ir skirtingose kultūrose ankstyvas vaiko raidos etapas, vaikystės ar kūdikystės slenkstis nėra vienodai apibrėžiamas, tad kalbant apie infanticidą svarbu pažymėti, apie kokio amžiaus vaikus darbe bus kalbama. Sovietinėje sistemoje kūdikystė (infancy) buvo apibrėžiama vieneriais metais po

---

⁶⁷⁷ Anne–Maria Killday, *A History of Infanticide in Britain c. 1600 to the Present*, Palgrave macmillan, 2013, p. 5, pažymi, kad ankstyvieji vaikžudystės tyrimai infanticidu apibrėžė ir vaikų iki 8–rių metų ar net vyresnių žudymą. Ilgainiui infanticido terminas apibrėžtas kaip būtent naujagimių žudymas (pvz. M. Jackson (ed.), *Infanticide: Historical Perspectives on Child Murder and Concealment 1550–2000*, Routledge, 2002).

⁶⁷⁸ Mildred Dickemann, “Concepts and classification in the study of human infanticide: Sectional introduction and dome cautionary notes“, in: Glenn Hausfater, Sarah Blaffer Hrdy (eds.), *Infanticide: Comparative and Evolutionary perspectives*, New York: Aldine, 1984, p. 428.

⁶⁷⁹ Jurgita Stasiūnienė neonaticidui priskiria naujagimio iki 28 paros amžiaus nužudymą. (Jurgita Stasiūnienė, *Naujagimio nužudymas: medicininės, socialinės, teisinės išvalgos, jų analizė ir vertinimas*, Daktaro disertacija, Vilniaus Universitetas, 2015 p. 19).

gimimo⁶⁸⁰. Toks laikotarpis taikomas ir šiame darbe, tad infanticido terminas dažniausiai vartojamas kaip vaikžudystės analogas, nebent nurodyta kitaip.

Vaikžudystės tyrimo pagrindui pasirinktas infanticido reiškiny, iš esmės atsiremiant į šaltinių specifiką. Sistemiskai sovietmečiu kūdikių iki vienerių metų išgyvenimo rodikliui buvo skiriamas ypatingas dėmesys⁶⁸¹, nes kūdikių mirtingumas yra vienas iš svarbiausių gyvenimo gerovės rodiklių. Tad kūdikių mirties atvejai, pirmiausia, medikų buvo atidžiausiai dokumentuoti ir analizuoti. Kūdikių mirtingumo dokumentai (analizės, pažymos, aktai), kuriuos kiekviena medicinos įstaiga kas mėnesį privalėjo pildyti pateikiant specialios gydytojų komisijos išvalgas bei išvadas apie kiekvieną mirties atvejį, bent iš dalies ir bene išsamiausiai, palyginti su kitų institucijų dokumentais, atspindi mirties aplinkybes, vaiko gyvenamąją aplinką, šeimos sudėtį ir kitus panašius socialinius rodiklius. Be to, čia atsiskleidžia ir kontekstinės problemos, susijusios su vaikžudystės LTSR praktikomis. Pavyzdžiui, galima pastebėti atvejų, kurie nebuvo perduoti teisėsaugai, taigi, išryškėja riba tarp to, kas vertinta kaip kriminalinė veika, vaikžudystė arba bent jau deviacinis elgesys su vaiku, ir kas – ne.

Antra vertus, nors vyresnių nei vienerių metų amžiaus vaikų mirtys dokumentuotos dažnai kartu arba greta kūdikių mirtingumo duomenų, visgi jų būta reikšmingai mažiau ir informacija apie šiuos įvykius pateikta daug skurdesnė. Analizuojant šiuos atvejus dažnai apsiribota paaiškinimais, kad vaikas buvo „nepilnavertis“, t. y., turėjęs sklaidos trūkumų ar pan., ir jo gyvybinės jėgos išseko natūraliai ar jis žuvo dėl nelaimingo atsitikimo – paskendo, užduso, sudegė ar kitaip. Tačiau panašu, kad į didžiąją dalį vyresnių nei vienerių metų vaikų žūties atvejų, išskyrus ryškesnes akivaizdžiai smurtines vaikžudystes, visgi buvo gilinamasi menčiau, taip buvo, tikėtina, dėl to, kad jie keldavo mažiau abejonių dėl nelaimingo atsitikimo. Pavyzdžiui, praktiškai nebuvo tiriami atvejai, kai vaikai „pasikardavo“⁶⁸². Tada

---

⁶⁸⁰ Yra ir platesnė sąvokų problema, pavyzdžiui, kalbant apie įstaigas vadintas „kūdikių namais“. Reikia turėti mintyje, jog šiose įstaigose kūdikiais buvo apibrėžiami vaikai iki 3, vėliau iki 4 metų amžiaus, o išties kartais gyveno ir vyresni, net mokyklinio amžiaus vaikai „netinkami“ mokytis įprastose mokyklose. Taigi, kūdikių namų auklėtinius greičiau reiktų suprasti kaip iki mokyklinio amžiaus vaikus.

⁶⁸¹ Pažymima, kad „Tikslu apsaugoti vaikų gyvybę iki tol kol jiems sukaks vieneri metai“ (LTSR SAM informacija LTSR MT, 1982, LCVA f. 754, ap. 4, b. 11190, l. 80); „Kad apsaugoti vaikų gyvybes iki tol kol jiems sukaks vieneri metai <...> kartais jie auginami ligoninių vaikų skyriuose“ (LTSR SAM informacija NRK prie LTSR MT pirmininkui A, Česnavičiui, LCVA f. R-754, ap. 4, b. 10676, l. 93).

⁶⁸² Kūdikių mirtingumas Kauno grupės rajonuose per 1987 m. rugsėjo mėn. LCVA f. R-769, ap. 1, b. 10200, l. 164.

dažniausiai apsiribota trumpu apibendrinimu, kad tai – nelaimingi atsitikimai arba kad vaikas nusižudė dėl to, jog „susipyko su tėvu“⁶⁸³ – tai, beje, žvelgiant iš šiuolaikinės perspektyvos, taip pat gali būti vertinama kaip vaikžudystė, jei įvykį lėmė emocinis smurtas.

Antropologijoje infanticido reiškinys gali būti skiriamas bent į 6 skirtingus elgesio su vaiku būdus: sąmoningas nužudymas (Deliberate killing), vaiko palikimas pavojingoje situacijoje (Placing a Child in a Dangerous Situation), apleidimas (Abandonment), „nelaimingo atsitikimo“ mirtis („Accidental“ death), perteklinis smurtinis baudimas (Excessive physical punishment), sumažintas biologinis palaikymas (Lowered biological support)⁶⁸⁴. Visi šie būdai išskiriami atsižvelgiant į skirtingų praktikų motyvus, egzistuojančius dažniausiai skirtingose autochtoninėse tradicinėse tautose ir bendruomenėse, kur paprotinės nuostatos ar tikėjimas transcendentinėmis jėgomis ir jų veikimu turėjo arba vis dar tebeturi didelę įtaką socialinėms praktikoms. Šiame tyrime minėtus būdus sujungiu į du konceptualiai skirtingus: infanticidą, kaip aktyvų kūdikio nužudymą sąmoningai tiesiogiai fiziškai smurtaujant ir siekiant mirties, ir pasyvų infanticidą⁶⁸⁵ (indirect infanticide), kaip mirties sukėlimą nesuteikiant palankių sąlygų (iš)gyventi, t.y., tinkamai neprižiūrint, negydant susirgus, nemaitinant ir pan.⁶⁸⁶ Pirmuoju atveju, be akivaizdžių, smurtinių nužudymų, neretai tėra plona riba tarp sąmoningo veiksmo ir išties nelaimingo atsitikimo ar žaibinės ligos eigos. XV a. Florencijoje, XIX a. Lietuvoje ar Anglijoje, taip pat, pavyzdžiui, gausiai tirtoje XX a. JAV visuomenėje fiksuotas reiškinys – staigios kūdikių mirties sindromas⁶⁸⁷ arba įvairiomis aplinkybėmis uždūstantys kūdikiai⁶⁸⁸. Bent dalis tokių atvejų galėjo būti vertinami ir neretai šiuolaikinių tyrėjų yra vertinami kaip sąmoningai sukeltos situacijos siekiant, kad kūdikis žūtų. Tad ir Lietuvoje XX a. pradžioje motinų „nugulti“ kūdikiai⁶⁸⁹ (kaip ir XIX a.

---

⁶⁸³ Kūdikių mirtingumo analizė: Raseinių raj., 1971, f. R-769, ap.1, b. 6035, l.148.

⁶⁸⁴ Susan C. M. Scrimshaw, “Infanticide in Human Populations“, in: Glenn Hausfater, Sarah Blaffer Hrdy (eds.), *Infanticide: Comparative and Evolutional Perspectives*, New York, 1984, pp. 442–444.

⁶⁸⁵ Sąvokos naudojamos atsižvelgiant į Jurgitos Stasiūnienės naudojamas sąvokas (Jurgita Stasuūnienė, „Naujagimio nužudymas: medicininės, socialinės, teisinės įžvalgos, jų analizė ir vertinimas“, Daktaro disertacija, Vilniaus Universitetas, 2015.

⁶⁸⁶ Barbara Miller, Penny van Esterik, John van Esterik, *Cultural Anthropology, 2nd Canadian Edition*, Toronto: Pearson Education Canada, 2004.

⁶⁸⁷ Sarah B. Hrdy, *op. cit.*, 1999, p. 291–292.

⁶⁸⁸ Vladas Sirutavičius, *op. cit.*, p. 152.

⁶⁸⁹ Rasa Paukštytė-Šaknienė, *op. cit.*, 2008, p. 31.

Didžiojoje Britanijoje analogiškas fenomenas, įvardijamas „overlaying“⁶⁹⁰), taip pat dalis sovietmečio šaltiniuose pažymėtų rastų netikėtai mirusių, uždususių, po nakties nebekvėpuojančių kūdikių atvejų gali būti vertinami kaip panašaus pobūdžio reiškinys.

„1974 m. respublikoje namuose mirė 129 kūdikiai, <...> iš bendro mirusių namuose skaičiaus nuo kvėpavimo sistemos susirgimų žuvo 48 kūdikiai. <...> 33 <...> nuo įvairių apsigimimų. 5 <...> nuo infekcinių susirgimų tame tarpe sepsio <...>. 20 atvejų <...> tėvai visai nesikreipė į gydytoją <...> dėl savo nesupratimo, nežinojimo <...>, kitus kūdikius augimo močiutės kaime <...>. Kai kurių šeimų tėvai dėl savo užimtumo neatkreipė reikiamo dėmesio į kūdikį. <...> dalis dėl savo apsilaidimo nesikreipė į medikus. <...> Antrą vietą mirusių namuose kūdikių mirtingumo struktūroje užima nelaimingi atsitikimai. <...> žuvo nuo mechaninės asfiksijos (25), autoavarijos (2), traumos (2), smurto (4). Dalis šių kūdikių tėvų buvo nerūpestingi, mėgsta alkoholinius gėrimus, dalis savo kūdikius palikdavo vyresniųjų vaikų priežiūrai“⁶⁹¹. Kaip matyti, nerūpestingumo, nelaimingų atsitikimų, nežinojimo, sąmoningo nesikreipimo gydyti ir panašių atvejų būta gerokai daugiau nei tų atvejų, kurie įvardyti kaip smurtiniai. Visgi atsižvelgiant į išsamesnius (ne)tyčinių, (ne)laimingų atvejų aprašymus, galima svarstyti, ar dalis jų išties nebuvo pasyvus infanticidas, pavyzdžiui: „Iš socialiai nepalankios šeimos: tėvai veda amoralių gyvenimo būdą, girtauja <...>. Vaikas mirė namuose, paliktas pas svetimus žmones. Į gydytojus nesikreipė. Apie vaiko mirtį sužinota tik po 8 dienų <...> Diagnozė: ūmi virusinė respiracinė infekcija“⁶⁹². Šis atvejis, žinoma, nebuvo pažymėtas kaip smurtinis, oficialiai kūdikis žuvo dėl infekcijos. Tėvams už šį atvejį grėšė nebent tėvystės teisių atėmimas, kuris šiaip ar taip jau anksčiau buvo pritaikytas dėl elgesio su kitais šeimos vaikais. Visgi daugybės panašių kūdikių mirčių atvejais dažniausiai yra sudėtinga arba neįmanoma išsiaiškinti, ar išties būta sąmoningo veiksmo, ar ne, tėvai buvo tokioje būsenoje, kurioje galėjo suprasti, ką daro, ar ne, juolab tai sudėtinga, žvelgiant iš laiko perspektyvos.

Šiuo atveju didžiąja dalimi tyrėjui tenka pasitikėti dokumentuotomis medikų įžvalgomis. Jei medikams įtarimų dėl tikslingo nužudymo nekilo

---

⁶⁹⁰ R. Sauer, “Infanticide and Abortion in Nineteenth-Century Britain“, *Population Studies*, 1978, Vol. 32, No. 1, pp. 81–93.

⁶⁹¹ Kūdikių mirusių namuose bei mirusių pirmą parą vaikų stacionaruose 1974 m. mirties priežasčių tyrimas, LCVA f. R–769, ap. A, b. 7539, l. 257–258.

⁶⁹² Vilniaus miesto kūdikių mirtingumo analizė 1975 gruodžio mėn. LCVA f. R–769, ap.1, b. 7538, l. 10–11.

(dažniausiai atsižvelgiant į numanomas tėvų gyvenimo būdo aplinkybes: elgesį, išvaizdą, materialines gyvenimo sąlygas ir tarpusavio santykius) ir nuspręsta, kad įvykis – nelaimingas atsitikimas⁶⁹³, atvejis neanalizuojamas kaip vaikžudystė. Visgi svarbu atkreipti dėmesį į paplitusią skurdo ar tam tikrų socialinių grupių, pavyzdžiui, vienišų motinų, stigmatizavimo problemą. Ir atvirkščiai, jei šeima medikų įvertinta kaip „darni“, „pilna“, o gyvenimo sąlygos „vidutiniškos“, „patenkinamos“ arba „geros“, panašu, kad atvejis greičiausiai nebuvo įtariamas kaip infanticidas. Tad svarbu turėti mintyje tai, jog kai kuriais atvejais medikų vertinimai galėjo būti esmingai sąlygoti tiek asmeninių išankstinių nusistatymų, subjektyvaus požiūrio į tai, kas yra „darnu“ ar „gera“, tiek sisteminių nuostatų⁶⁹⁴. Kartu svarbi šaltinių specifika yra ta, kad dažniausiai oficialiuosiuose dokumentuose pateiktos tik sistemos darbuotojų įžvalgos. Dėl šios priežasties vaikžudystę įmanoma tirti tik per sistemos darbuotojų požiūrio prizmę. Tėvų ar kitų su atvejais susijusių žmonių balsų juose beveik negirdėti.

Teisiškai Sovietų Sąjungoje infanticidas (bet kurio pobūdžio) nebuvo išskirtas kaip atskiros rūšies nusikaltimas ir pagal 1926 m., vėliau 1960 m. neesmingai šiuo klausimu papildytą Baudžiamąjį kodeksą buvo apibrėžiamas kaip bejėgio asmens arba specialioje rūpyboje esančio asmens nužudymas⁶⁹⁵. Kaip mini Sovietų Rusijos vaikžudystės tyrėjai, dažnu atveju, atsižvelgiant į nužudymo aplinkybes, vaikžudystė (taip pat kaip ir kiti smurto artimoje aplinkoje atvejai) buvo apibrėžiami kaip chuliganizmo nusikaltimas⁶⁹⁶. Tačiau, kaip matyti iš daugybės sovietmečio Lietuvos atvejų, kūdikių mirtys, net ir įtariant smurtinį infanticidą ir perdavus atvejį prokuratūrai, teisėtarkos nebūtinai buvo kruopščiai tiriamos. Pavyzdžiui, „Kūdikis iš VI-to normalaus nėštumo ir gimdymo. Šeima asociali. Motinai atimtos motinystės teisės, 5-ki vaikai auga vaikų namuose. <...> Namuose kūdikis buvo nuolat lankomas gydytojo, felčerės, apyl. tarybos darbuotojų. Kūdikis atrodo buvo norimas, tvarkingai prižiūrimas, aplinka sutvarkyta (motina gyveno su sugyventiniu). <...> atbėgo kaimynai į felč. akušerės punktą ir pranešė, kad kūdikį nužudė tėvas. Felčerė nuvykus kartu su milicijos įgaliotiniu rado tėvus girtus, (motina sumušta pas kaimynus), kūdikis negyvas ir veidelis kruvinas. Tačiau teismo

---

⁶⁹³ Klaipėdos zonos kūdikių iki 1 metų amžiaus mirties priežasčių nagrinėjimo komisijos raštas LTSR SAM, A. Žilienei, 1966, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 16.

⁶⁹⁴ Pvz. vienišų motinų kūdikiai buvo priskiriami kaip esantys rizikingose gyvenimo sąlygose. žr. p. 135.

⁶⁹⁵ Marianna Muravyeva, *op. cit.*, p. 96.

⁶⁹⁶ Marianna Muravyeva, *op. cit.* p. 110.

ekspertizės duomenimis kūdikis mirė nuo abipusės pneumonijos⁶⁹⁷. Tokiomis teismo ekspertizės išvadomis patys medikai kartais abejodavo teigdami, kad su kūdikių lavonėliais dirba nekvalifikuoti, įvairių specialybių gydytojai teismo ekspertai, todėl išvados apie mirties aplinkybes kėlė abejonių ir negarantavo išvadų „tikrumo“⁶⁹⁸. Panašu, kad teismo ekspertizės išties neretai buvo atliekamos be skrodimo ar išsamesnio tyrimo, oficialiai padarant išvadą, kad mirtis nebuvo smurtinė.

Tiriant susidurta su dokumentacijos ypatybe, kuri kelia didelių abejonių, ar reiškinys, jo dinamika ir ypač mastas sisteminiuose dokumentuose atspindėtas tinkamai⁶⁹⁹. Žinoma, nors išties svarbu yra suvokti, kiek ir kaip infanticido reiškiniai buvo paplitę, visgi šiame darbe nebandysime užpildyti statistikos spragas ir suskaičiuoti kiek per sovietmetį vaikų buvo nužudyta. Kita vertus, svarbu pažymėti, kad panašu, jog pasyvus infanticidas buvo paplitusi praktika, fiksuota kone kiekvieną mėnesį visų Lietuvos vyr. pediatrų, kurie sistemindavo miestų ir rajonų vaikų mirčių atvejus ir jų analizes. Tuo tarpu smurtinis infanticidas sovietinės Lietuvos visuomenėje taip pat nebuvo labai retas reiškinys. Šiuo klausimu ištyrus veik visų metų šaltinius nuo šešto dešimtmečio pradžios, kuomet kūdikių mirtys imtos sistemingiau fiksuoti ir detaliau analizuoti, iki 1989 m., galima pagrįstai teigti, kad akivaizdžiai smurtinių vaikžudysčių (didžiąja dalimi infanticido) kasmet sovietinėje Lietuvoje įvykdavo bent iki dešimt, paskirais metais ir daugiau, bet, atrodo, kad nebuvo nė vieno metų, kuomet smurtinių atvejų nebuvo fiksuota nė vieno⁷⁰⁰.

---

⁶⁹⁷ 1981 metų rugsėjo mėn. Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirtingumo analizė, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9073, l. 138.

⁶⁹⁸ Klaipėdos zonos rajonų kūdikių mirtingumo analizė, 1975, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 7538, l. 61–72.

⁶⁹⁹ Įtarimą kelia ir bendresnė Sovietų Sąjungos mastu pateikiama oficiali statistika, pavyzdžiui, teigiama, kad per 5–rius metus (1985–1990) visoje valstybėje fiksuoti tik 1512 infanticido atvejai (įvykdyti motinų) (E. M. Рыбичкий, *op. cit.*, p. 41). Tikėtina, kad čia nebent gali būti kalbama tik apie motinų įvykdytus akivaizdžiai smurtinius atvejus, taigi tikėtina, leidinyje pasirinktas pavyzdys yra nepatikimas.

⁷⁰⁰ Nors tarpukario Lietuvos laikotarpio tyrimas šiame darbe nebuvo vykdomas, visgi, atlikus nedidelę šio laikotarpio dokumentų apžvalgą, aptikta ne tik abortų ar kūdikių „pametimo“ atvejų, bet ir smurtinių kūdikių mirčių – gana dažni kūdikių uždusimai/uždusinimai, kurie baigdavosi, pavyzdžiui, užkasimais „sode po sukrautom šakom“ (Piliečių apsaugos departamentui Šakių apskrities viršininkas, 1932, LCVA, f. 394, ap. 3, b. 405, l. 49) bei žiaurios rezonansinius atvejus: 1932 m. Širvintų valsčiuje „pil. Monika Pietuškaitė, 28 metų amžiaus, pagimdžiusi vyriškos lyties kūdikį, puode suvirino ir išvirtą skystimą supylė į mėšlą tvarte“ (Ukmergės m.

Šiame darbe vis dėlto lieka neatskleisti du svarbūs parametrai – infanticidas lyties pagrindu ir atvejų santykis tarp miestų ir kaimo vietovių. Ištirti lyties santykio problemą trukdo tiek tai, kad ne visada dokumentuota mirusių kūdikių lytis, tiek ir tai, kad atvejų aprašymai dažnai yra itin skurdūs ir įžvelgti skirtumo, ar nužudyti buvo berniukai ar mergaitės, išties nėra įmanoma. Nors apskritai mergaičių infanticidas pasaulyje yra labiau paplitusi praktika⁷⁰¹, visgi to negalima būtų teigti ar paneigti žvelgiant į infanticido atvejus LTSR. Taip pat nėra galima vienareikšmiškai teigti atvejų santykio skirtumo tarp miestų ir kaimų vietovių tiek vaikžudysčių masto, tiek nužudymo aplinkybių ar būdų atžvilgiu. Skirtingų metų duomenimis, skirtingose LTSR vietovėse kūdikių mirtingumo, pasyvaus ar aktyvaus infanticido atvejų santykis galėjo skirtis iš esmės. Tad galima būtų nebent kalbėti apie regioninius skirtumus. Visgi situacija galėjo priklausyti tiek nuo medicinos darbuotojų rajone ar mieste trūkumo, tiek nuo tam tikrose vietovėse fiksuojamo didesnio vaikų, gimstančių su apsigimimais, skaičiaus (pavyzdžiui 8 dešimtmečio viduryje išskirtinis apsigimimų skaičius fiksuotas Kretingos rajone).

Aprašyti vaikžudystės masto ir jo dinamikos klausimą taip pat yra keblu ir, galima teigti, neįmanoma. Remiantis Vakarų tyrėjų duomenimis, iki 1965 m. LTSR kūdikių mirtingumo rodiklis buvo prastesnis už didesnę dalį kitų Sovietų Sąjungos respublikų⁷⁰². Vėlyvuojū sovietmečiu LTSR kūdikių mirčių rodiklis oficialiai buvo žemiausias arba vienas žemiausių lyginant su kitomis Sąjungos respublikomis⁷⁰³. Tačiau atsakingų medikų SAM skirtuose dokumentuose pažymima, kad rodiklis mažas, nes iš ligoninių gaunami

---

ir apskrities viršininkas V.R.M. piliečių apsaugos departamentui, 1932, LCVA f. 394, ap. 3, b. 424, l. 30 (sunumeruota nuo galo). Iš šaltinių gausos, matyti, kad tyrimą galima būtų plėsti ir į Lietuvos tarpukario laikotarpį ir atlikti lyginamąją analizę.

⁷⁰¹ Sheila Ryan Johansson, “Deferred Infanticide: Excess Female Mortality During Childhood“, in: Glenn Hausfater, Sarah B.Hrdy (eds.), *Infanticide: Comparative and Evolutional Perspectives*, New York, 1984, p. 463.

⁷⁰² Elen Jones, Fred W. Grupp, “Infant Mortality Trends in the Soviet Union“, *Population and Development Review*, 1983, Vol. 9, No. 2, pp. 213–246, p. 217.

⁷⁰³ E. M. Рыбицкий, *op. cit.*, p. 62, Statistika pateikiama tik nuo 1980 m. ir paskirais metais konkuruodavo su Estijos SSR ir Latvijos SSR. Visgi, svarbu tai, kad minėtame leidinyje nurodyti duomenys skiriasi nuo tų, kuriuos galima rasti archyvuose dokumentuose, pavyzdžiui, čia pateikia, kad 1985 m. LTSR 1000 gimusių kūdikių, iki vienerių metų amžiaus mirusių tekdavo – 14,2, tuo tarpu LTSR SAM ministrui Jonui Platukiui skirtuose bendruose TSRS kūdikių mirusių iki vienerių metų amžiaus tenkančių 1000 gimusiųjų duomenyse – 17,3 (LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9992, l. 1).

duomenys buvo nepatikimi⁷⁰⁴. Bendrai kūdikių mirtingumo Sovietų Sąjungoje duomenų nepatikimumas fiksuotas ir laikomas problema net ir tyrėjų Vakaruose⁷⁰⁵. Tad tikrasis gimusių-mirusių kūdikių skaičius lieka nežinioje, mat, mirčių ir gimimų registravimas Civilinės metrikacijos biuruose taip pat buvo aplaidus ar netikslus. Ši problema imta žymėti dar 1949 m.⁷⁰⁶ ir išliko aktuali visu sovietmečiu. Tiesa, kad civilinės metrikacijos registras priklausė nuo medicininių ataskaitų duomenų, o čia, pavyzdžiui, egzistavo normali praktika į jokią (nei gimusių, nei mirusių) statistiką neįtraukti neišnešiotų kūdikių, mirusių per pirmąją savaitę po gimimo⁷⁰⁷, be to, gimę ir per parą mirę kūdikiai galėjo būti registruojami kaip „gimę negyvi“⁷⁰⁸, arba per pirmąjį gyvenimo mėnesį mirę kūdikiai neįregistruojami nei gimimų, nei mirties aktuose⁷⁰⁹.

Antra vertus, galima pastebėti, kad skirtingais metais kūdikių mirčių ataskaitos buvo skirtingo detalumo, priklausė tiek nuo konkrečių atsakingų asmenų iniciatyvos, tiek nuo reikalavimų, nuleistų iš SAM. Na, o vėlyvuju sovietmečiu paskirų metų analizės yra visai skurdžios ir jose neatsispiria jokios atvejų aplinkybės. Tad dalis mirties atvejų, kaip ir anksčiau, žymėti kaip buvę „nelaimingi atsitikimai“, tačiau visai nėra detalizuojami. Taigi, nesant detalesnės kontekstinės informacijos, nėra įmanoma įspėti, kokio pobūdžio tai nelaimingi atsitikimai. Kita vertus, nuolat pasitaikydavo atvejų, kai medicinos įstaigose kūdikių mirtingumo, ligų eigos ir kitokia su mirčių atvejais susijusi dokumentacija buvo pildoma aplaidžiai arba nevedama, netgi

---

⁷⁰⁴ „Lentelėse rodomi rodikliai mažai patikimi dėl mažų skaičių“ – Kūdikių mirtingumo analizė už 1981 m. I ketvirtį Panevėžio zonoje LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9087, l. 15.

⁷⁰⁵ Elen Jones, Fred W. Grupp, *op. cit.*

⁷⁰⁶ LTSR MT nutarimas nr 823 „Dėl patikrinimo kaip civilinės būklės aktų įrašų biurui kontroliuoja LTSR gydymo įstaigose gimusiųjų ir mirusiųjų registravimą“ 1949, LCVA f. R–754, ap. 1, b. 162, l. 100–101.

⁷⁰⁷ Jose L. Bobadilla, *Premature Death in the New independent States*, The National Academies Press, 1997, pp. 157–158.

⁷⁰⁸ „biuras surašė gimimo aktą ir įrašė „gimė negyvas“ P. R. kūdikiui, kuris gyveno 13 val. <...> pasitaiko atvejų kada neužregistruojami ir mirimai“ (LTSR teisingumo ministro pavaduotojo J. Misiūno raštas DŽDT vykdomesiems komitetams 1972, LCVA f. R–363, ap. 1, b. 12837, l. 18–19).

⁷⁰⁹ „Mirusieji kūdikiai pirmame gyvenimo mėnesyje dažnai neįregistruojami nei gimimų nei mirties aktų knygos“ LTSR Centrinės statistikos valdybos viršininko pavaduotojas P. Aldys raštas 1972, LCVA f. R–363, ap. 1, b. 12837, l. 24–25.

falsifikuojama⁷¹⁰. Neretai srities ligoninių vyr. pediatrai kūdikių mirtingumo ataskaitose pastebi, jog, nepaisant griežtų nurodymų, specialių medikų komisijų, kurių gretose neretai nebuvo srities ekspertų, pavyzdžiui, akušerių-ginekologų, neonatologų ar patanatomų⁷¹¹, kūdikių mirčių atvejai nebuvo išsamiai tiriami: „Pasvalio komisija mirties atveją išnagrinėjo paviršutiniškai“⁷¹², „Mirties atvejis išanalizuotas neišsamiai, <...> priežastis nesiaiškinama. <...> Komisijos išvada neatitinka pat. anatominei diagnozei, <...> išvada, kad kūdikis mirė gilaus neišnešiotumo pasekmėje neteisinga. <...> Svarstymas praveistas paviršutiniškai, neišgilinant į tikrą mirties priežastį“⁷¹³; „Komisijos akte neišryškėjo anamnezė, kaip kūdikis mirė, kokios mirties aplinkybės, <...> greitoji rado mirusį vaiką ir med. felčeris leido palaidoti, <...> mirties priežastis lieka neaiški“⁷¹⁴; „išvada neteisinga, kadangi naujagimis būdamas 23 parų amž. negalėjo mirti dėl pridusimo gimdymo metu.“⁷¹⁵. Be to, kartais iš ligoninės apie kūdikių mirtis negaunama jokios informacijos⁷¹⁶, tad ir mirčių aplinkybės medikų išties neretai buvo aiškinamos glaustai, skubotai ar aplaidžiai.

Nors falsifikavimo ar nekruopštaus atvejų registro motyvai šaltiniuose lieka neatskleisti, galima įtarti ne tik netyčines klaidas, darbo krūvio nulemtą skubotumą ar medikų požiūrio ypatybes, bet ir siekius mechaniškai gerinti formalius kūdikių išgyvenimo rodiklius, kurie pagal sovietinio režimo planą

---

⁷¹⁰ „Faktai negyvų gimusių kūdikių nurašymas bei ligos istorijų klastojimas – pasitvirtino“ (Sveikatos apsaugos ministro pavaduotojo M. Zaikausko raštas LTSR prokuratūrai, 1971, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 4960, l.129) ; Vyr. gyd. pavaduotoja gydymo reikalams L. Šveistytė pažyma, 1971, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 4960, l.131–132; Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirtingumo analizė už 1966 m. sausio mėn. LCVA f. R-769, ap. 1, b. 3218, l. 200.

⁷¹¹ Patanatomų trūkumas buvo ypač aktualus. Pavyzdžiui, 8 dešimtmečio viduryje Vilniuje su kūdikiais dirbo vos vienas patanatomas, tai dažnai lemdavo nekokybišką mirties priežasčių nustatymą. (Vilniaus miesto ir zonos įstaigų ir kūdikių mirties priežasčių patikrinimo aktas, 1975, LCVA f. R-769, ap.1, b. 7538, l. 96–97).

⁷¹² (Resp. Panevėžio ligoninės) Kūdikių mirties priežasčių analizė mirusių 1966 m. rugsėjo mėn. aktas. nr. 9, 1966, LCVA f. 769, ap. 1, b. 3218, l. 11.

⁷¹³ Kapsuko rajono 1966 m. rugsėjo mėnesio kūdikių mirties analizė, 1966, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 3218, l. 39.

⁷¹⁴ Kūdikių ir vaikų mirties priežasčių analizė kauno zonos rajonuose, 1975, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 7539, l. 94.

⁷¹⁵ Kauno rajono 1966 m. lapkričio mėn. Kūdikių mirties analizė, 1966, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 3218, l. 49.

⁷¹⁶ Klaipėdos zonos kūdikių iki 1 metų amžiaus mirties priežasčių nagrinėjimo komisijos raštas LTSR SAM, A Žilienei, 1966, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 3218, l. 17.

turėjo gerėti, kartu ir slėpti medicininio personalo klaidas, nekompetenciją ir kartais cinišką abejingumą, lėmusį kūdikių žūtis. Pažymėtina, kad kūdikių mirtingumo analizių dokumentai, kuriuose fiksuojamas tiek tragiškai menkas įstaigų neap rūpinimas viskuo, pradedant medikamentais, baigiant patalpomis⁷¹⁷, tiek administracinės nuobaudos, skirtos medicinos darbuotojams už aplaidumą, reikšmingas klaidas⁷¹⁸, išties atskleidžia nemažą medicinos sistemos ir jos darbuotojų problemą. Įvertinus tokias praktikas, randami kūdikių mirtingumo duomenys, pateikiami tiek medicinos įstaigų, SAM, metrikacijos biurų, tiek statistikos valdybos dokumentuose, atrodo, išties yra tik blankus tikrovės atspindys, tikėtina, kartais tikslingai iškreiptas. Taigi, tyrimas leidžia kalbėti tik apie pačias ryškiausias, skirtingais laikotarpiais pasikartojusias vaikžudystės tendencijas.

Visgi, subjektyviu vertinimu, nemažas vaikžudystės mastas kelia klausimą, kodėl egzistuojant ir nors ir savitai veikiant rūpybos sistemai, buvo pasirenkamas nužudymo kelias, o ne alternatyva – vaikų apleidimas/atidavimas auginti įstaigoms ar kitiems asmenims. Remiantis kitų tyrėjų įdirbiu matyti, kad tai yra savita problema, galinti indikuoti specifinę sociokultūrinę tvarką visuomenėje. Pavyzdžiui, paskiruose tyrimuose teigiama, kad infanticidas paplitęs labiau už vaiko auginimo atsakomybės perkėlimą įstaigai ar kitiems asmenims tose kultūrose ir bendruomenėse, kur vyrauja baimė peržengti įsigalėjusių moterų garbės, pirmiausia kaip seksualinės reputacijos, nuostatą. Tačiau tokiais atvejais svarbu tai, kad infanticidas, atsižvelgiant būtent į motyvą, praktiškai buvo tapatinamas su abortu⁷¹⁹. Taigi infanticido (kaip ir aborto) praktika tokiose visuomenėse gali būti vertinama ne kaip veiksmas, nukreiptas prieš savaime vertingą, teises turintį vaiką ar humanizuotą vaisių, bet kaip veiksmas siekiant padėti moteriai, t. y., išlaikyti moters garbę ir socialinį statusą, neatsižvelgiant į vaiką ar vaisių, jo teises ar moralinius skrupulus. Kita vertus, panašaus pobūdžio tyrimuose dažniausiai fiksuojami būtent motinų įvykdomi infanticidai valstietiškoje, nedidelėse bendruomenėse.

---

⁷¹⁷ Vilniaus miesto ir zonos įstaigų ir kūdikių mirties priežasčių patikrinimo aktas, 1975, LCVA f. R-769, ap.1, b. 7538, l. 91–92.

⁷¹⁸ P vz. „Nežymiai mažėja kūdikių 28 d. – 1 m. amžiaus mirtingumas <...> mirtingumą nulemia med. darbuotojų klaidos, <...> žema gyd. pediatrų ir vid. Med. darbuotojų darbo kokybė“ Pažyma kūdikių mirtingumo būklė Vilniaus gr. rajonuose 1974, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 7539, l. 61.

⁷¹⁹ Stephen Wilson, “Infanticide, Child Abandonment and Female Honour in Nineteenth-Century”, *Comparative Studies in Society and History*, 1988, Vol. 30, No. 4, p. 777.

Sovietmečio Lietuvoje situacija, regisi, negali būti vertinama taip vienareikšmiškai. Viena vertus, galima pastebėti labai įvairių infanticido atvejų, kurie nenurodo vien į netekėjusių moterų, nesantuokinių kūdikių situacijas. Matyti visas spektras įvairių atvejų: neišgydant vaikų infanticidas, siekis atsikratyti finansinės naštos, siekis nuslėpti vaiko gimimą, demoralizuotų, skurdo ir priklausomybių valdomų tėvų neatsakingo elgesio ar psichikos ligų sąlygoti veiksmai, net infanticido naudojimas kaip šeimos planavimo metodo ir t.t..

Aprašymas, kaip atrodė vaikžudystės (kaip vaikai buvo nužudomi), nors gali atrodyti tik nereikšmingos kraupybės, visgi yra svarbus keliais aspektais. Pirmiausia, svarbus veiksnių su vaikais žiaurumo lygis. Kaip pastebima, įprasta, kad vaikžudystei dažniausiai pasirenkami kuo neskausmingesni būdai ne vien arba ne dėl to, kad nepalikus smurto žymių tikimasi išvengti bausmės, bet (ir) dėl to, kad dažniausiai tėvų siekiama ne sukelti kančią vaikui, o tik palengvinti savo būseną, išspręsti problemą. Žiaurūs sužalojimai vaikžudystės atvejais yra sąlygiškai reti. Tad iš dalies, priklausomai nuo nužudymo metodo, galima daryti bent šiek tiek tokias išvadas apie nužudymo motyvus – dėl ko, su kokiais jausmais vaikas buvo žudomas. Kitu atveju, psichologų pastebėta, kad žiaurus elgesys, fizinis smurtas prieš vaikus dažniausiai reiškiasi tada, kai patys tėvai vaikystėje buvo patyrę smurtingą elgesį, tad per šias praktikas gali atsiskleisti tam tikros normos ir elgesio tendencijų visuomenėje tęstinumas⁷²⁰. Trečia, dažnai vaikžudystei esant racionalių apsvaistymų, sumanymo ir jo įgyvendinimo rezultatu, pasirinktas nužudymo metodas gali padėti rekonstruoti gyvenimo kasdienybės detales, taip pat ir gyvenimo aplinkybes, kuriose atsidūrė tėvai, sąmoningai pasirinkę atsikratymo vaikais būdus ir priemones. Kita vertus, žvelgiant į tendencingas netikslines kūdikių mirtis, įvykusias dėl tėvų gyvenimo būdo, specifinių socialinių ir ekonominių situacijų, kuriose atsidūrė tėvai, galima apčiuopti įprastai ignoruojamos, nematomos, nutildytos visuomenės dalies – socialinių pakraščiu žmonių – kasdienybės detales.

---

⁷²⁰ Ruth S. Kempe, C. Henry Kempe, *Child Abuse*, Harvard University Press, 1978, p. 12–13; Kami L. Schwerdtfeger, et al., “Intergenerational Transmission of Trauma: The Mediating Role of Parenting Styles on Toddlers’ DSM-Related Symptoms”, *Journal of Agression, Maltreatment & Trauma*, 2013, Vol. 22, No. 2, pp. 211–229.

5.2. Socialinės vaikžudystės prielaidos šeimose

Sovietų Sąjungoje skelbta „kova su kūdikių mirtingumu“ iš esmės orientuota dviem kryptimis: sanitarinio tėvų, neva kultūriškai atsilikusių, švietimo ir natūralaus maitinimo skatinimo. Tokia programa praktiškai buvo tęsiama visu sovietmečiu Ministrų Tarybai kartkartėmis atnaujinant nuostatas „Dėl papildomų priemonių kūdikių mirtingumui mažinti Respublikoje“⁷²¹. Matyti, kad mirtingumui mažinti numatytos priemonės buvo susijusios su motinystės už šeimos ribų taisyklių konstravimu, t. y., motinystės modernizavimu⁷²². Sovietmečio Lietuvoje didelė dalis kūdikių mirčių buvo tiesiogiai priskiriama tėvų „žemam kultūriniam-sanitariniam lygiui“⁷²³, „moraliniam atsilikimui“: „Taip pat pakelia mirtingumo procentą tokie morališkai arba psichiniai atsilikę tėvai, kurie visai nesirūpina savo kūdikiais“⁷²⁴, – ar įgūdžių trūkumui: „motina neišmokyta kaip kūdikį auginti“⁷²⁵. Šis, anuometinėmis frazėmis kalbant, sanitarinis-kultūrinis „lygis“ turėjo būti keliamas pasitelkiant masinį švietimą – viešomis paskaitomis, straipsniais spaudoje, specialiais leidiniais, organizuojant jaunoms motinoms (beje, tik joms) kursus apie rūpinimąsi naujagimiu. Tai buvo sisteminė kūdikių mirtingumo mažinimo priemonė, iš esmės nekeista visu laikotarpiu. Visgi „atsilikimu“ ir tinkamų tėvystės įgūdžių neturėjimu išties buvo apibrėžiami daugybė skirtingų atvejų. Kaip „kultūriškai atsilikę“ galėjo būti įvardijami tiek priklausomybių sukaustyti, tiek psichikos sutrikimų turintys tėvai, tiek vienišos motinos, neturinčios galimybių tinkamai maitinti savo vaikų.

Pastaruoju atveju ypač pabrėžtas kūdikių maitinimo ir mirtingumo ryšys. Mirties atvejais dažniausiai nurodyta, kad šie kūdikiai maitinti nekokybiškai, krūtimi nemaitinti arba maitinti vos vieną mėnesį ar trumpiau. Tad kūdikių maitinimo problema buvo ypač aktuali. Žinoma, už maitinimą atsakomybė buvo priskiriama motinoms, pažymint, jog jos dažnai nežino kaip arba negeba „tinkamai“ maitinti kūdikių. Kaip apibendrina Audronė Daraškevičienė,

---

⁷²¹ Pvz. 1975 m. birželio 27 d. įsakymas nr. 497.

⁷²² Elizabeth Waters, „Modernization of Russian Motherhood, 1917–1937“, *Soviet Studies*, 1992, Vol. 44, No. 1, pp. 123–135.

⁷²³ Alytaus rajono kūdikių mirtingumo analizė už 1966 m. LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 158.

⁷²⁴ Kauno respublikinės Ligoninės kūdikių mirtingumo analizė už 1966 m. balandžio mėn. LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 186.

⁷²⁵ Kėdainių rajono kūdikių mirtingumo analizė už 1966 m. kovo mėn. LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 149.

kūdikiai sovietmečio Lietuvoje įprastai maitinti natūraliai vidutiniškai apie 2 mėnesius⁷²⁶. Tai yra tiek, kiek galima buvo gauti motinystės atostogų po gimdymo. Tendencija išliko nepaisant po 1981 m. kintančių motinystės atostogų nuostatų. Akivaizdu, kad atsiradusi galimybė gauti ilgesnes atostogas⁷²⁷ socialinės ir finansinės moterų situacijos esmingai nepakeitė, be to, formalūs politiniai pakeitimai nereiškė, kad moterys dėl kitų gyvenimo aplinkybių galėjo sau leisti tomis atostogomis naudotis.

Tačiau trumpo natūralaus maitinimo laikotarpio ar natūralaus nemaitinimo problemos situacija susiklostė, tikėtina, ne tik dėl ekonominių ar socialinių priežasčių. Industrializacijos veikiamose visuomenėse, kur moterų į(si)traukimas į kasdienį, neretai pamaininį darbą buvo masinis, natūralaus kūdikių maitinimo problema kilo dėl, viena vertus, laiko ir galimybių trūkumo bei realiai darbovietėse nesuteikiamų arba neužtikrinamų sąlygų maitinti kūdikį. Kita vertus, svarbi buvo paties darbininkiško gyvenimo būdo įtaka moterų fiziologijai – daugybė moterų patyrė pieno trūkumą⁷²⁸. Tai buvo visų modernėjančių valstybių problema, neišskiriant sovietinės. Motinų pieno trūkumas fiksuojamas ir sovietinėje Lietuvoje: „Visais atvejais kūdikiai buvo anksti pervesti į dirbtinį maitinimą dėl motinų hipogalaktijos“⁷²⁹, „Motinai išėjus į darbą dinga pienas“⁷³⁰.

Apie motinų patiriamą pieno trūkumą bendrąja prasme nebuvo viešai daug kalbama, nors patarimų, kaip padidinti pieno kiekį, šiek tiek būta periodinėje spaudoje: „Jeigu trūksta pieno, motinai reikia geriau pailsėti, sočiau valgyti, <...> alų galima gerti tuojau po maitinimo, per dieną maždaug pusę litro, <...> negalima maitinančiai motinai rūkyti, <...> pieno kiekį padidina kmynų arba krapų arbata, <...> gerai valgyti chalvą, <...> jeigu pieno kiekis nedidėja, reikia kreiptis į gydytoją, jis paskirs vaistų“⁷³¹, – rašyta „Tarybinėje moteryje“. Visgi panašu, kad realybėje gydytojai dažniau paskirdavo ne vaistus motinoms, o dirbtinio maitinimo priemones kūdikiams – pieno mišinius.

---

⁷²⁶ Audronė Daraškevičienė, *op. cit.*, p. 85.

⁷²⁷ Valdemaras Klumbys, *op. cit.*, 2020.

⁷²⁸ Richard A. O'Connor, Penny Van Esterik, „Breastfeeding as Custom Not Culture: Cutting Meaning Down to Size“, *Anthropology Today*, 2012, t. 28, nr. 5, p. 16.

⁷²⁹ „Iš 37 atvejų <...> dirbtinio maitinimo priežastys buvo 35 atv. Hipogalaktija ir 2 atvejais motinos nenoras maitinti“ (Panevėžio zonos vaikų mirties priežasčių analizė už 1970 metus, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 6035, l. 25); Šiaulių zonos kūdikių, mirusių 1975, III ketvirtyje, mirties priežasčių analizė, LCVA f. R-769, ap.1, b.7537, l. 29.

⁷³⁰ Vilniaus m. kūdikių mirčių analizė už 1970 metus, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 6035, l. 43.

⁷³¹ L. Steponaitienė, „Motinos pienas“, *Tarybinė moteris*, 1966, nr. 6, p. 11.

Kartu su tokiu ribotu motinų švietimu, siekiant spręsti maitinimo problemą, atkreiptinas dėmesys būtent į dirbtinio maitinimo organizavimą pieno virtuvių forma. Tačiau steigiamų pieno virtuvių kiekis nebuvo pakankamas, jų aprūpinimas buvo prastas, o pasiekiamumas – problema, ypač regionų gyventojams. Pavyzdžiui, 1966 metais pažymėta, kad pieno virtuvės įsteigimas Ylakiuose yra labai reikalingas, kadangi iki šiol šioje apylinkėje būta ypač daug kūdikių mirčių, o jei pieno virtuvė būtų įsteigta, situacija pasikeistų, nes labai pagerėtų kūdikių maitinimas⁷³². Svarbu ir tai, kad šių įstaigų paslaugos buvo gana prastos kokybės. Specializuotose pieno virtuvėse dažnai nesilaikyta elementarių higienos reikalavimų. Net ir medicinos įstaigose pažymima, kad kūdikių maistas iš karvės pieno ir manų čia gamintas tam neturint tinkamų sąlygų, antisanitarinėje aplinkoje, kūdikiai nuo čia ruošto maisto vemdavo ir viduriuodavo⁷³³. Darbėnuose mirusio kūdikio atveju pažymėta, kad nors sergantis kūdikis ir atsidūrė ligoninėje, tačiau vietoje nebūta pieno virtuvės (taip pat ir pediatro), taigi nesuteiktas tinkamas maitinimas⁷³⁴, ir ligoninė jo neišgelbėjo.

Problemiška situacija išliko ir vėlesniu laikotarpiu, pavyzdžiui, 1987 m. Vilkaviškio rajone kūdikių maisto parduotuvėse nebūdavo, apskritai, kaimo gyvenviečių pieno mišiniai nepasiekdavo, o kūdikių maisto skyriuose parduotuvėse kartais išties buvo prekiaujama cigaretėmis⁷³⁵. Visgi maitinimo problema buvo būdinga ne vien rajonams, miestų ir miestelių vaikams lygiai taip pat trūko pilnaverčio dirbtinio maitinimo – maistelio, įprastai gaminto iš karvės pieno, jo mišinių ar kefyro: „Racionalus kūdikių maitinimas skiriamas tik Garliavoje gyvenantiems kūdikiams. Į kitas stambias gyvenvietes pieno mišiniai neišvežiojami“⁷³⁶. Kaip pažymėta, „gaunamas mišinių kiekis iš pieno kombinato negali patenkinti poreikio“⁷³⁷, dėl to kūdikiams maitinti buvo naudojamas vandeniui skiestas karvės pienas, o dėl vandens iš šulinių

---

⁷³² Skuodo rajone kovos eigos su kūdikių mirtingumu 1966 balandžio 18 dieną patikrinimo aktas, LCVA f. f. 769, ap. 1, b. 3218, l. 126.

⁷³³ Kaišiadorių raj. kūdikių mirtingumo analizė už 1966 vasario mėn. LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 177.

⁷³⁴ Klaipėdos zonos kūdikių iki 1 metų amžiaus mirties priežasčių nagrinėjimo komisijos raštas LTSR SAM, 1966, LCVA f. f. 769, ap. 1, b. 3218, l. 14.

⁷³⁵ Kūdikių mirtingumo būklė Vilkaviškio rajone per 1987 m. ir pediatrinio darbo organizacija, 1987, LCVA f. R–768, ap. 1, b. 10200, l. 35.

⁷³⁶ Kauno miesto kūdikių ir vaikų mirtingumas per 1981 metus, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9304, l. 34.

⁷³⁷ Klaipėdos zonos kūdikių mirtingumo analizė už 1981 metus, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9307, l. 4.

naudojimo pasitaikydavo kūdikių apsinuodijimo nitratais⁷³⁸. Taigi įvairūs augaliniai pieno pakaitalai, pavyzdžiui, manų putra⁷³⁹ ar ryžių nuoviras, vadintas „ryžių klijais“⁷⁴⁰, taip pat buvo praktikuojami⁷⁴¹.

Kalbant apie kūdikių maitinimo klausimus ne mažiau svarbi žmogaus santykio su kūnu problema. Kaip pastebi Tomas Vaiseta, sovietmečiu žmogus neretai viešojoje sovietinėje erdvėje buvo reprezentuotas kaip belytis⁷⁴². Įvairios kūno funkcijos, ypač susijusios su reprodukcija, atspindėtos vien moksliskai, anatomiškai ar moralizuojant, pabrėžiant gėdingumą. Ypač svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad kultūroje, kurioje kūniškumas, moterų rūpinimasis išvaizda buvo tuštybės, individualizmo ir nepageidaujamo vartotojiškumo išraiška, viešajame diskurse moters noras maitinti krūtimi, juolab maitinti ilgiau nei dėl įvairių priežasčių tapę normalu ar priimtina, galėjo taip pat būti egoizuojamas⁷⁴³. Tačiau maitinimo krūtimi atveju situacija nėra vienareikšmė, kadangi natūralaus maitinimo skatinimo kampanijoje buvo pasitelktos ir vaizdinės priemonės, pavyzdžiui, sanitarinio švietimo brošiūrose krūtimi maitinančių motinų piešinių būta, taip pat 1958 m. „Tarybinėje moteryje“ Nr. 6 publikuota didelio formato nuotrauka moters apnuoginta krūtine, prie kurios priglaustas kūdikis, jį lydi tekstas: „Visas akiratis – šilta motinos krūtinė, saulė – jos šypsena...“⁷⁴⁴ Visgi ilgainiui tokių atvirų kadru nebelineka ir jau po dešimtmečio maitinimo krūtimi gėdingumas kone pabrėžtas: „Pavyzdžiui, moteris, kuri maitina kūdikį krūtimi, stengiasi, kad to nematytų kiti. Tu turi

---

⁷³⁸ 1980 metų gruodžio mėnesio Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirtingumo analizė, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 8862, l. 56.

⁷³⁹ Klaipėdos zonos kūdikių mirtingumo analizė už 1987 metų pirmus vienuolika mėnesių, LCVA f. R–769, ap. 1, b.10199, l. 73.

⁷⁴⁰ Jonavos rajono kūdikių mirtingumo analizė už 1966 m. lapkričio mėn. LCVA f. 769, ap. 1, b. 3218, l. 50.

⁷⁴¹ „Kūdikis augo blogose sąlygose, miesto gyventojas ir negavo racionalaus maitinimo (6 sav. amžiuje maitinamas B ryžiais)“ (Klaipėdos zonos kūdikių iki 1 metų amžiaus mirties priežasčių nagrinėjimo komisijos raštas LTSR SAM, A Žilienei 1966, LCVA f. f. 769, ap. 1, b. 3218, l. 16).

⁷⁴² Tomas Vaiseta, vieša paskaita MO muziejuje „90–ieji meilės vardu: sukelta, nukelta ar atskelta seksualinė revoliucija?“, prieiga per internetą: https://www.youtube.com/watch?v=kQEtIQGs4ks&t=1397s&ab_channel=MOmuziejus. [(žiūrėta 2020 06 20)]

⁷⁴³ Mintį yra išreiškusi Muirean Maguire pranešimu ‘Breastfeeding and Female Agency in the Nineteenth–Century Russian Novel’ virtualioje mokslinėje konferencijoje ‘Radiant Maternity’: Inaugural Conference of the Slavic and East European Maternal Studies Network (SEEMS), 2022 01 28–29.

⁷⁴⁴ „Tavo vaiko palydovai“, I Dzūko nuotrauka, *Tarybinė moteris*, 1958 nr. 6, p. 4.

gerbti suaugusiųjų gėdingumą⁷⁴⁵, – rašyta spaudoje. Pasiremiant Audronės Daraškevičienės tyrimu matyti, kad maitinimas krūtimi daugybės moterų ištis vertinta kaip nemaloni, varginanti patirtis. Viena vertus, dėl laiko ir sąlygų maitinti stokos⁷⁴⁶, bet kartu ir dėl fizinio nepatogumo, fiziologinių problemų. Kartais maitinimas krūtimi moterų net jaustas ar suvoktas kaip „gyvuliškumas“⁷⁴⁷, tai rodo sudėtingesnį kultūros sąlygotą santykį su kūnu ir jo funkcijomis.

Vis dėlto ilgainiui šeimų, kuriose žuvo kūdikiai, gyvenimo aplinkybės, tokios kaip tėvų išsilavinimas, darbovietė, alkoholio vartojimas, šeimos sandara, santykis tarp partnerių ir pan., imtos aiškiai artikuliuoti analizuojant bendresnę kūdikių mirtingumo problemą. Akivaizdu, kad nuo 7-o dešimtmečio antros pusės kūdikio aplinką imta vertinti nebe pagal neapibrėžtą tėvų „kultūrinį tamsumą“, bet pagal konkrečius tėvų gyvenimo būdo kriterijus, keliančius arba, atsižvelgiant į tendencijas, galinčius kelti grėsmę kūdikio išgyvenimui. Šeimos imtos identifikuoti kaip „rizikingos“ (atskirai: „biologiškai“ rizikingos – galinčios lemti paveldimas ligas ar pan. ir „socialiai“ rizikingos – galinčios kelti pavojų vaikui dėl gyvenimo būdo), „nepalankios“, „socialiai apleistos“ ar pan., apie tokias socialine prasme „rizikingas“, „apleistas“, „nepalankias“ šeimas galėjo būti pranešama milicijai ar Vykdomiesiems komitetams. Jos galėjo atsidurti specialiuose dokumentuose: „R“ (rizikingų) arba „N“ (nepalankių) šeimų sąrašuose – ir tuomet turėtos patronuoti visuomenininkų. Panašu, kad šie – rizikos, nepalankumo, asocialumo – terminai taikyti skirtingai ir dėl skirtingų priežasčių, nes dokumentuose pabrėžtinai kiekvienas atvejis priskirtas prie „R“ arba „N“ šeimų „kontingento“, pavyzdžiui: „76,4% mirusių priklausė „Rizikos“ kontingentui, 19,6% „Nepalankių šeimų“⁷⁴⁸.

Tačiau kuo tiksliai vadovaujantis šeimos buvo priskiriamos kuriai iš šių dviejų kategorijų, nėra visiškai aišku. Tikėtina, kad tai iš dalies priklauso nuo atsakingų asmenų individualių vertinimų. Pavyzdžiui, nesusituokusios šeimos, auginusios kūdikius, galėjo būti priskirtos „Nepalankių“ kategorijai, nepaisant „vidutinių“ ar „patenkinamų“ jų gyvenimo sąlygų (tai dažnai reišė

---

⁷⁴⁵ E. Malkevič, „Ne tik tai duoti gyvenimą“, *Tarybinė moteris*, 1968 nr. 2, p. 9.

⁷⁴⁶ Juridiškai, tiek natūraliai, tiek dirbtinai maitinančios motinos turėjo teisę kasdien naudotis kūdikių maitinimo pertraukomis – ne rečiau kaip kas tris valandas po 30 min. visą kūdikio maitinimo krūtimi laikotarpį, arba vienerius metus po gimimo.

⁷⁴⁷ Audronė Daraškevičienė, *op. cit.*, p. 85

⁷⁴⁸ Klaipėdos zonos kūdikių mirtingumo analizė už 1981 metus, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9307, l. 2.

būtent gyvenamo būsto būkle) ir atsakingo vaikų auginimo⁷⁴⁹. Šeimos, kuriose abu tėvai dirbo ir nuo kelių mėnesių kūdikį palikdavo tik šiek tiek vyresnių vaikų priežiūrai (tokių atvejų nemaža provincijoje, tarp kolūkiečių: „eilę kartų kūdikis rastas paliktas vienas“, „vaikai palikti vieni“ – išeina į ferma, užrakina duris⁷⁵⁰) visai nebūtinai įgydavo „nepalankios“ ar „rizikingos“, „rizikingo elgesio“ šeimos statusą.

„Asocialumu galima apkaltinti <...> šeimą“⁷⁵¹, – teigė tikėtinus pasyvaus infanticido atvejus analizavę medikai. „Asocialioms“ gyvenimo aplinkybėms, nepriklausomai nuo realių santykių šeimoje, galėjo būti priskiriamos situacijos, kai tiesiog vienišos motinos augino kūdikius, kai vaikas „iš dvynių“ arba augo daugiavaikėje šeimoje⁷⁵². Matyt, tiesiog per daug nekreipta dėmesio į konkretų situacijai apibūdinti parenkamą žodį, net jei tai ir suplakdavo skirtingas socialines problemas bei ideologinius imperatyvus į vieną vietą. Vaikų mirčių atvejais „rizikos“, „nepalankumo“ ar „asocialumo“ aplinkybės buvo pakankamos ir savaime suprantamos. Veik visais atvejais su menkomis išimtimis visi „asocialūs“, „R“ ar „N“ kriterijai žymėjo, kad tokiose šeimose vaikai buvo netinkamai prižiūrimi: netinkamai gydomi arba negydomi, nemaitinami, nerengiami, jų ligos nepastebėtos, į gydytojus tokios šeimos nesikreipė arba kreipėsi pavėluotai dėl gyvenimo būdo ar materialinės situacijos aplinkybių ir pan.

Tačiau neretai ištis ne tėvų neišmanymas, kaip auginti vaiką, o realių galimybių trūkumas buvo problema. Nors, kaip minėta, tikslingo vaikų nemaitinimo, negydymo, nepriežiūros atvejų ištis būdavo nemažai, visgi sisteminės sveikatos apsaugos, socialinio aprūpinimo, būtinausių prekių trūkumo problemos atskleidžia dar vieną situacijos vaizdo perspektyvą. Tendencingas kūdikių mirčių aspektas – medicininėse analizėse nuolat buvo nurodomos mirusių kūdikių gyvenimo sąlygos pažymint, kad „augo blogose sąlygose“⁷⁵³. Tačiau „blogų sąlygų“ apibūdinimas dokumentuose neretai nėra sukonkretinamas ir panašu, kad jo reikšmė galėjo būti gana skirtinga. Iš tiesų

---

⁷⁴⁹ „šeima nedispanserizuota „nepalankių šeimų“ grupėje, nors buvo nesantuokinė“ (Klaipėdos zonos kūdikių mirtingumo analizė už 1981 metus, LCVA f.R–769, ap. 1, b. 9307, l. nežymėtas).

⁷⁵⁰ Klaipėdos zonos kūdikių mirtingumo analizė už 1981 metus, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9307, l. 19.

⁷⁵¹ Kūdikių mirtingumo Vilniaus grupės rajonuose per 1982 metų I pusmetį analizė LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9301, l. 98.

⁷⁵² Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirties priežasčių analizė už 1981 metus, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9074, l. 10.

⁷⁵³ Klaipėdos zonos kūdikių iki 1 metų amžiaus mirties priežasčių nagrinėjimo komisijos raštas LTSR SAM, A Žilienei, 1966, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 17.

nemaža dalis kūdikių, jei nenurodoma kitaip (kad mirtis smurtinė, kūdikis užduso arba tikėtina, kad buvo nužudytas), mirdavo dėl kvėpavimo takų ligų, uždegimų, peršalimo, nulemto gyvenimo drėgnose, ankštose, nešildomose patalpose.

Gydytojas J. Stankus dienoraštyje pastebi:

„Nėščios moterys, atėjusios pas mane konsultuotis, skundžiasi stokojančios maisto, sunkiai besiverčiančios, silpnai besijaučiančios. Tokioms ligonėms turėjau teisę išrašyti talonus nusipirkti cukraus, miltų, sviesto ir t.t. Viena nėščia moteris pasakoja apie ypatingai varganas, sunkias gyvenimo sąlygas bendrabutyje. Pavyzdžiui, ji su vyru gyvena viename bendrabučio kambaryje, kuriame, be jų, gyvena devyni žmonės, skirtingos lyties ir šeimyninės padėties⁷⁵⁴,- ir priduria:- gerinti gyventojų, ypač vaikų, sveikatos apsaugą trukdo tai, kad mieste daugiau kaip 1500 jaunų šeimų gyvena palėpėse ir rūsiuose⁷⁵⁵.

Pastaruoju atveju medikas aprašė gana ankstyvą sovietmetį, visgi atsižvelgiant į kitus kūdikių mirčių atvejų aprašymus galima pagrįstai teigti, kad vargana šeimų butis, kūdikiams sveikai augti kenksmingos sąlygos išliko aktualios visu sovietmečio laikotarpiu. Tad „blogos sąlygos“ išties nebūtinai reišė kokį nors ydingo tėvų gyvenimo būdo sąlygotą apsileidimą. Be to, svarbios buvo ir sveikatos sistemos darbuotojų klaidų, skubotumo, galiausiai, personalo trūkumo bėdos. Iš gausybės SAM rašytų tėvų skundų, susijusių su vaikų mirtimis, akivaizdu, kad neretai „pavėluoto“ tėvų kreipimosi priežastis išties buvo medicininės pagalbos neprieinamumas. Nemaža tokių šeimų dalis gyveno provincijoje, kaime, ir čia trūkstant pediatrų ar net felčerių, taip pat nesant prieinamo transporto, negalint išsikviesti greitosios pagalbos, tėvai tiesiog neturėjo sąlygų pristatyti sergančio kūdikio į ligoninę.

Visgi vis aiškiau artikuliuota, kad „asocialumas“ ar „žemas kultūrinis“ lygis buvo būdingas tam tikram šeimų tipui, kuriam kultūrinio „lygio“ kėlimo kampanija išties nelabai turėjo įtakos. Kampanija neveiksminga buvo tėvų dėl išsilavinimo ir įpročių, gyvenimo būdo problemų: „dauguma sanitarinio švietimo priemonių minėtoms šeimoms neturi poveikio. Jos nevykdo medicinos darbuotojų nurodymų, įžeidinėja, grasina, neatvyksta paimti paskirto nemokamo maitinimo, nenori vesti vaikų į lopšelius – darželius,

---

⁷⁵⁴ Jonas Stankus, *op. cit.*, p. 128.

⁷⁵⁵ *Ibid*, p. 158.

neleidžia atlikti profilaktinių skiepimų ir kt.⁷⁵⁶ Be to, imta išskirti net konkrečias visuomenės grupes, kurioms švietimo priemonės neveikia: “Tiek 1974, tiek šiais metais daugiausia kūdikių mirė iš darbininkų bei kolūkiečių šeimų, ypač iš vairuotojų, <...> daugiau nei 2/3 tėvai dirba vairuotojais – mėgstantys išgerti, <...> likusieji – nuo respiratorinių susirgimų mirusių vaikų tėvai arba darbininkai arba kolūkiečiai. Tas rodo, kad sąmoningesni tėvai laiku sugeba pastebėti vaiko negalavimus ir laiku kreipiasi į gydytoją. Kuo mažesnio išsilavinimo tėvai, tuo blogiau atlieka visus gydytojo nurodymus bei patarimus ir, kaip taisyklė, nenaudoja skiriamų profilaktinių bei gydymo priemonių⁷⁵⁷ .

Taigi, „nepalankumas“, „rizika“ ar socialinis „apleistumas“ imti sieti su skirtingomis pavienėmis arba neretai viena kitą sąlygojančiomis socialinėmis problemomis, bendresne prasme tariamai indikavusiomis „netinkamą“ ar „amoralų“ gyvenimo būdą: priklausomybėmis, gyvenimu ne santuokoje, „blogomis“ materialinėmis gyvenimo sąlygomis. Pavyzdžiui: „gyveno blogose sąlygose, tėvų alkoholikų šeimoje, iš vakaro prieš kūdikio mirtį buvo krikštytos, <...> kūdikį iš ryto rado jau su lavondėmėmis“⁷⁵⁸; „7 iš mirusių kūdikių augo šeimose, neužtikrinančiose pakankamos priežiūros savo vaikams. 4 – augo nepalankiose sąlygose buitiniu – materialiniu požiūriu, dažniausiai dėl tėvo alkoholizmo.“⁷⁵⁹ „Tėvas 29 mt. Traktorininkas. Rūko ir geria nesaikingai, sveikas. Motina – 21 mt., namų šeimininkė. Šeima – pilna. San. higiena bute – bloga. Motina nešvari, nerūpestinga. Šeima dispanserizuota kaip „nepalanki“⁷⁶⁰; „buvo iš socialiai sunkių šeimų. Kūdikio V. motina amoralė, vieniša, serganti aktyviu sifiliu. Kūd. L. tėvai alkoholikai. Kūdikis blogai prižiūrimas, kūdikiui susirgus, tėvai med. pagalbos kreipėsi net po savaitės.“⁷⁶¹ „Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose dar daug vaikų miršta socialiai apleistų šeimų, pvz. Vilniaus rajone ½ vaikų mirė iš šeimų, kuriose

---

⁷⁵⁶ LTSR SAM informacija NRK prie LTSR MT pirmininkui V. Česnavičiui, 1980, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 10676, l. 93.

⁷⁵⁷ Šiaulių zonos kūdikių, mirusių 1975 metų I pusmetyje, mirties priežasčių analizė, LCVA f. R–769, ap.1, b. 7536, l. 22.

⁷⁵⁸ Raseinių rajono kūdikių mirtingumo analizė už 1966 m. spalio mėn. LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 62.

⁷⁵⁹ Kūdikių mirtingumas Vilniaus grupės rajonuose per 1–ą 1983 metų ketvirtį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9528, l. 32.

⁷⁶⁰ Klaipėdos zonos kūdikių mirtingumo analizė už 1982 metų liepos mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9307, l. 176.

⁷⁶¹ 1975 metų rugsėjo mėnesio Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirtingumo analizė, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 7537, l. 15.

vaikai blogai prižiūrimi, girtuokliaujama. Daugiau nei pusė šio rajono vaikų mirė iš soc. apleistų šeimų.⁷⁶²

5.3. Infanticido praktikos ir prevencija

Yra pastebima, kad infanticido tyrimuose dažniausiai yra koncentruojamasi į motinų vykdomas vaikžudystes. Tai greičiausiai yra nulemta šaltinių specifikos ir idealizuotos motinystės vaizdinio, kurį vaikžudystės atvejai lyg kompromituoja ir dėl to kelia intensyvesnes emocijas. Vis tik paskiri tyrimai rodo, kad tėčių įvykdytų vaikžudysčių dalis yra veik tokia pati kaip motinų⁷⁶³. Išanalizavus aptiktus atvejus, paaiškėjo, kad sovietmečio Lietuvoje infanticido atvejais tėvų pagal lytį atsakomybė išties buvo apylygė, tad negalima kalbėti vien apie moterų vykdomas vaikžudystes. Netgi negalima teigti, kad jos dominavo. Sovietmečiu taip pat matoma, kad tiek motinos, tiek ir tėčiai, tiek abu veikdami išvien, o kartais net platesnės šeimos asmenys, kuriems buvo vaikai palikti prižiūrėti, buvo atsakingi už mirtis arba bendrininkaudavo. Visgi priklausomai nuo lyties išryškėja tam tikros tendencijos, kurias indikuoja koreliacijos tarp vaikžudžių ir skirtingų nužudymo metodų bei aplinkybių.

Kūdikius nužudžiusių ar palikusių žūti motinų atvejais galima daryti prielaidą, kad dažnai tai buvo vienišos moterys. Akivaizdu, kad nelaukti vaikai dažnai būtent dėl netikėto pastojimo ar partnerio reakcijos į nėštumą tapdavo socialiai grėsmingi. Kartu pritrūkdavo emocinės šių vaikų vertės ir tada jie imti vertinti kaip materialinė našta: „Dirbdama laive B. R. susipažino su jūreiviu J. nuo kurio pastojė. J. sužinojęs, kad B. pastojė, metė ją ir susituokė su kita moterimi. B. pagalvojo, kad sunku bus išgyventi, reikia pagreitinti gimdymą, pavyzdžiui, kilnojant ką nors sunkaus. 7 mėn. 1949 m. kovą, B. pagimdė vaiką. Ji paprašė seserį K. vaiku atsikratyti, kad jis nerėktų. K. atsisakė, bet atsižvelgiant į materialinę padėtį ir dėl grasinimų, sutiko ir paguldė vaiką į vonią kur jis paspringo. Po to B. pasakė savo seseriai K.

---

⁷⁶² Vilniaus miesto ir zonos įstaigų ir kūdikių mirties priežasčių patikrinimo aktas, 1975, LCVA f. R-769, ap.1, b. 7538, l. 106.

⁷⁶³ Thea Brown, Danielle Tyson, Paula Fernandez Arias (eds.), *When Parents Kill Children: Understanding Infanticide*, Palgrave Mcmillan, 2018, p. 11.

nunešti vaiką ir įmesti į Nemuną, kad niekas nesužinotų apie jos gimdymą. K. bijojo savo sesers ir prašymą išpildė.“⁷⁶⁴

Panašu, kad dažnai nelaukto nėštumo atvejais taip pat buvo elgiamasi ir su vaisiumi nepaisant nėštumo trukmės, ir su jau gimusiais nelauktais kūdikiais: „Būdama nėščia ir nenorėdama gimdyti išsoko iš važiuojančios mašinos krisdama ant pilvo, tuo iššaukdama priešlaikinį gimdymą. Po gimdymo kūdikį paliko be priežiūros su neperrista virkštele, kuris dėl kraujo nutekėjimo mirė. Iš darbovietės charakterizuojama teigiamai, darbą atlieka sąžiningai ir gerai, drausminga, administracinių bausmių neturi. Namuose liko duktė 2 metų amžiaus, vyras tarnauja Tarybinėje armijoje“⁷⁶⁵. Kai kuriais atvejais galima įtarti, kad vaikžudystė net buvo praktikuojama kone kaip abortas, kaip šeimos planavimo metodas – atsikratant nenorimų, netikėtų vaikų: „Vienišos motinos vienuoliktas vaikas šeimoje, priežiūra kūdikio namuose buvo bloga, šeimoje namuose mirė 3-ias vaikas, motina dažnai susirgus kūdikiui sąmoningai nesikreipė į medicinos įstaigą. Motinos žodžiais, kūdikis buvęs sveikas ir II.13 d. atsikėlusį iš ryto kūdikį rado mirusį“⁷⁶⁶.

Svarbi dažna kūdikių nužudymų aplinkybė yra nėštumo slėpimas⁷⁶⁷. Apskritai, nėštumo slėpimo ir gimdymo namuose⁷⁶⁸ fenomenas buvo paplitęs, ir namuose gimdyta dėl įvairių priežasčių, taip pat ir siekiant nuslėpti kūdikį arba turint gyvenimą paralyžiuosius priklausomybių: „Vienas iš kūdikių mirusių <...> augo asocialioje šeimoje, buvo gimęs namuose, kur kelias valandas išgulėjo neatjungtas nuo motinos po lova, neišnešiotas“⁷⁶⁹. Tačiau slėptas nėštumas neretai indikuoja „krizinį nėštumą“⁷⁷⁰ dėl moters reputacijos

---

⁷⁶⁴ Teismo nuosprendis, 1949, LCVA f. R–758, ap. 5, b. 171, l. 187.

⁷⁶⁵ Malonės prašymo svarstymo dokumentas, 1954, LCVA f. R–754, ap.1, b. 222, l. 83.

⁷⁶⁶ Vilkaviškio rajono kūdikių mirtingumo analizė už 1966 metų vasario mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 172.

⁷⁶⁷ Tai sąlygojo daugybę priešlaikinių gimimų ir nesant pakankamam technologiniam medicinos išsivystymui bei tinkamam įstaigų aprūpinimui, tapo kūdikių mirties priežastimi.

⁷⁶⁸ Gimdymo priėmimas namuose kaip medicininė praktika, buvo buvo uždraustas 1949 metais.

⁷⁶⁹ Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirtingumas 1982 metų lapkričio mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9301, l. 24.

⁷⁷⁰ Krizinis nėštumas yra sąvoka nurodanti į situaciją, kurioje nėščia moteris jaučiasi esanti krizėje ir negali išspręsti nėštumo kaip problemos. Sąvoka nėra susijusi ir neturi būti painiojama su „krizinio nėštumo centrais“ ir jų veikla –Emma Milne, *Suspicious Perinatal Death and the Law: Criminalizing Mothers Who Do Not Conform*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy; University of Essex, 2019, p. 9,

problemos ir iš to kylančios gėdos („Mirė nuo tyčinio nužudymo – asfikcijos, <...> motina Cirkliškių technikumio moksleivė – 18-metė. Nėštumą slėpė <...> gimdė technikumio tualete. Naujagimio lavonėlis rastas tualete šiukšlių dėžėje“⁷⁷¹) ar dėl asmeninio santykio su partneriu (pavyzdžiui, vyras prašė malonės savo žmonai, nuteistai 5 metų įkalinimo bausme už vaikžudystę. Ši moteris pagimdžiusi kūdikį jį nužudė ir užkasė į mėšlą, „nes nenorėjo, kad vyras žinotų ir kad negalvotų vyras, kad kūdikis ne jo“⁷⁷²). Tačiau ambivalentiškų vienišų jaunų motinų vaikžudystės vertinimų, svarstymų, ar jos aukos ar nusikaltėlės⁷⁷³, panašu, kad nebūta. Atsakomybė už situaciją vienareikšmiškai buvo priskiriama moterims.

Reikia pasakyti, kad aptinkame nemažai kūdikių mirčių atvejų, ypač pirmosiomis dienomis po gimimo, kurie buvo dokumentuoti be jokių aplinkybių, detalių, kaip, pavyzdžiui, šis: „Nežinomas vienos dienos naujagimis rastas Šaltkalvių g-vėje, šiukšlių dėžėje. <...> suvyniotas į laikraštį“⁷⁷⁴. Atsižvelgiant į tai, kad šios aukos buvo nežinomi, ką tik gimę naujagimiai, galima prielaida, kad tiek moters nėštumas, tiek ir gimdymas buvo slapti. Nors matyti, kad apie daugelį slėptų nėštumų ar namuose gimusių kūdikių medikų sužinota tik dėl to, kad motinos pačios į juos kreipdavosi kūdikiams mirus, pavyzdžiui: „Raseinių raj. mirė 1 mėn. kūdikis dėl židininio plaučių uždegimo. Vienišos motinos kūdikis, gimė namuose. Kūdikio gimimą motina norėjo nusišlėpti. <...> motina atnešė jau mirusį kūdikį į priėmimo skyrių. Niekur nesikreipė.“⁷⁷⁵ Tokie ir panašūs atvejai dažnai buvo perduoti teisėsaugai tirti. Ar tai liudija, kad kūdikiai išties nebuvo tikslingai nužudyti ar kad neturėta galimybių žūtis nusišlėpti ir tokiu būdu buvo tikimasi išvengti

---

prieiga per internetą: <https://core.ac.uk/download/pdf/131242077.pdf>, [žiūrėta 2022 03 21].

⁷⁷¹ Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirtingumo analizė už 1982 metų vasario mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9301, l. 158.

⁷⁷² Malonės prašymo argumentas – vyras teigė esantis sovietinės armijos veteranas invalidas ir dėl neįgalumo buvo nedarbingas, tad jam buvo reikalinga jo žmonos materialinė pagalba (Malonės prašymas, 1952, LCVA R–758, ap. 5, b. 105, l. 298).

⁷⁷³ Anne-Marie Kilday, *A History of Infanticide in Britain c. 1600 to the Present*, Palgrave-macmillan, 2013, p. 8.

⁷⁷⁴ Kūdikių ir vaikų iki 14 metų amžiaus mirtingumo analizė Vilniaus mieste už 1975 metų kovo mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 7538, l. 144.

⁷⁷⁵ Kūdikių ir vaikų mirties priežasčių analizė Kauno grupės rajonuose, 1975 metų gruodžio mėnesį LCVA f. R–769, ap.1, b. 7537, l. 251.

teisinių problemų, ar galbūt ir dėl kitokių priežasčių – į šį klausimą nėra įmanoma atsakyti⁷⁷⁶.

Sunku pasakyti kokią dalį vaikžudysčių įvykdė tėčiai, tačiau tėčių vykdomos vaikžudystės atvejais pastebimas noras atsikratyti būtent finansinės vaikų keliamos naštos. Svarbu tai, kad 3 – 4 dešimtmečių Sovietinės Rusijos tyrimai atskleidžia, jog pusė atliktų vaikžudysčių ištis buvo įvykdyti tėčių po skyrybų, dėl finansinių paskatų, galiojant įstatymams išsiskyrus mokėti alimentus⁷⁷⁷. LTSR rasti atvejai rodo, kad ištis būta vaikžudysčių finansiniu pagrindu: „Teismas pripažino kaltu A.S., kuris nenorėdamas skirti lėšų savo mažamečių vaikų <...> išlaikymui nusprendė jais atsikratyti. Tokiu tikslu jis nuvežė vaikus į Kauną, <...> nuvedė juos į statybinių medžiagų sandėlių-aiškstelę Šiaurės prospekte, nuvedė į tualetą ir prigrasinęs jiems neišeiti, ten paliko. Prie -1 laipsnio temperatūros vaikai nuo kūno sušalimo mirė“⁷⁷⁸. Žinoma, tėvo balso čia nesigirdi ir tenka pasitikėti ekspertų teiginiu. Be to, tikėtina, kad vaikžudystės priežastis yra įvardinta dėl to, kad vaikai nebuvo kūdikiai ir atvejis galėjo būti rezonansinis. Tad šis atvejis tik atitinką pastebimą bendrą tendenciją.

Apskritai, sunku pasakyti, kiek smurtinių vaikžudysčių dėl tokio pobūdžio finansinių sumetimų buvo atliekama LTSR. Viena vertus, dėl to, kad, kaip matyti iš moterų liudijimų, priskyrus alimentus buvo gana sėkmingai griebiamasi jų mokėjimo išvengimo strategijų, pavyzdžiui, slepiant gaunamą atlyginimą⁷⁷⁹. Antra vertus, kadangi būtent finansinių motyvų sąlygotos vaikžudystės dažniau pasiglemždavo ne naujagimius, o vyresnius vaikus, bet, kaip minėta anksčiau, vyresnių nei 1 metų vaikų žūtys net ir įtartinais „nelaimingų atsitikimų“ atvejais retai buvo išsamiau tiriamos. Neišaiškinti atvejai, pavyzdžiui: „Nežinomas (vyras) 9 mėn. amžiaus rastas gatvėje nužudytas <...> pjautinės kaklo žaizdos“⁷⁸⁰, arba skurdūs atvejų apibūdinimai tik paminint, kad vaiką nužudė tėvas, nedaug leidžia sužinoti apie aplinkybes ar suprasti motyvus.

---

⁷⁷⁶ Respondentė D.K. mini, kad moterys nužudžiusios naujagimius dėl pogimdyvinės psichologinės būklės atsitokėjusios pranešdavo apie įvykį milicijai.

⁷⁷⁷ Mariana Muravyeva, *op. cit.*, p. 110.

⁷⁷⁸ LTSR aukščiausiojo teismo informacija apie A.S. baudžiamąją bylą LTSR Ministrų Tarybai, 1982, LCVA f. R–754, ap. 4, b. 11190, l. 110.

⁷⁷⁹ R. M. laiškas „Tarybinė moteris“ redakcijai, 1968, LLMA f. 83, ap.1, b.92, l. 35–36.

⁷⁸⁰ Kauno miesto kūdikių ir vaikų mirtingumo analizė už 1982 metų liepos mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9304, l. 141.

Tėvų bendradarbiavimo vaikžudystei atvejais akivaizdi specifinė tendencija – tai būtent vaikų su apsigimimais, ligomis, negalėmis, sklaidos trūkumais infanticidas. Tiesa, kad mirę kūdikiai iš esmės buvo skirstomi į gimusius be apsigimimų ar sklaidos trūkumų ir su. Atsižvelgiant į kontekstinius dokumentus matyti, kad apsigimimo požymių turinčių kūdikių atveju kartais būdavo pažymima, jog vaiko būklė buvo „nesuderinama su gyvybe“, tačiau kartais tokia išvada nebūdavo pateikta ir gydytojai pažymėdavo tėvų santykį su vaiku, pavyzdžiui: „Vaikas buvo su išreikštais Dauno ligos požymiais. Tėvai, žinodami, kad kūdikis nepilnavertis, jam susirgus niekur nesikreipė ir kūdikis mirė namie“⁷⁸¹; „tėvai dėl sunkių apsigimimų nesikreipė su sergančiais kūdikiais į gydytojus“⁷⁸²; „Šilalės rajone tėvai kategoriškai atsisako hospitalizuoti kūdikį sakydami, kad jis serga vėžiu ir mirs“⁷⁸³. Vėlyvojo sovietmečio Lietuvoje neonatalinėje srityje dirbusi respondentė pažymėjo, jog atvirų intencijų, net siekiant rasti pagalbos susidoroti su problema, jos darbo praktikoje taip pat pasitaikydavo. Kūdikių su ryškiais apsigimimais ar ryškesnius sindromus (paminėtas Dauno sindromas) turinčių kūdikių tėvai paprašydavo rasti būdą juos nužudyti:

*Buvo tokių, kurie prašydavo, kad gal galite padaryti, kad jis negyventų, tai <...> daktarė sakydavo: paimkit į namus ir padarykit, jeigu jūs galite, čia yra ligoninė ir mes budelių etatų neturim. Tai buvo tokių.*⁷⁸⁴

Išties kūdikiai su įgimtomis negaliomis ar kitoniškais fiziniais bruožais tyrėjų yra priskiriami prie patenkančių į padidintą infanticido rizikos grupę⁷⁸⁵. Tokių vaikų infanticido reiškinyms pastebimas įvairiose kultūrose, net ir moderniose visuomenėse⁷⁸⁶, mini jį bei kūdikių sąmoningo uždusinimo, nužudymo praktikas Lietuvoje tarpukariu ir ankstyvuoju sovietmečiu ir tyrėjų kalbintos senolės pribuvėjos⁷⁸⁷. Tiesa, tai linkstama vertinti kaip besitęsiančių

---

⁷⁸¹ Kūdikių iki 1 metų mirties priežasčių tyrimo komisija J. Žilienei apie Klaipėdos zonos 1966 metų spalio mėnesio kūdikių mirtingumą LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 75.

⁷⁸² Klaipėdos zonos kūdikių mirusių namuose 1975 metais mirties priežastys, LCVA f. R–769, ap.1, b. 7540, l. 38.

⁷⁸³ Klaipėdos zonos kūdikių mirusių namuose 1975 metais mirties priežastys, LCVA f. R–769, ap.1, b. 7540, l. 38.

⁷⁸⁴ Pokalbis su D. N.

⁷⁸⁵ Sarah B. Hrdy, Glen Hausfater (eds.), *Infanticide: Comparative and Evolutionary Perspectives*, New York: Aldine, 1984, p. xxxi.

⁷⁸⁶ Marvin Harris, *Kultūrinė antropologija*, Vilnius, 1998, p. 71–72.

⁷⁸⁷ Laimė Kiškunė, Rima Pociūtė, *op. cit.*, p. 74.

archajiškų tikėjimų ir požiūrių į apsigimusių apvaisėjimą⁷⁸⁸. Sovietmečio tyrime išryškėja, kad tiesiog atleidžiamai buvo žvelgiama į mirtis kūdikių su sklaidos trūkumais ir rimtesnėmis kondicijomis. „Nepilnaverčių“ kūdikių akivaizdūs pasyvaus infanticido atvejai neretai buvo sistemškai ignoruojami, detaliau neanalizuojami arba priskiriami tėvų „tamsumui“, už kurį nebūtinai grėsė baudžiamoji ar kitokia atsakomybė. Tad didesnis pakantumas apsigimimų turinčių vaikų pasyviai infanticidui, remiantis Anne-Marie Kilday, gali būti paaiškintas kaip kultūriškai „Kvazipriimtina“ (quasi-acceptable)⁷⁸⁹.

Tačiau čia svarbu tai, kad tėvų neatsakingumas ar tikslingi veiksmai (tai kriminalinė veika ar ne) ir už tai gresianti atsakomybė nebuvo vertinami vienareikšmiškai. Pavyzdžiui, atveju, kuomet keturi vaikai mirė dėl to, kad tėvai jais, kaip minima dokumentuose, „visai nesirūpino“, buvo nuspręsta, kad pakanka taikyti tik tokią priemonę – „svarstyti darbovietėse.“ O kai „kūdikis mirė nuo bado ir troškulio, paliktas girtuokliaujančių tėvų su 3-jų metų vaiku“, medikai pasiūlė prašyti prokurorų iškelti baudžiamąją bylą⁷⁹⁰. Visgi ar taip įvyko – nežinia. Kita vertus, toliau pateikiamas atvejis, panašus, liko be jokių padarinių tėvui: „Berniukas mirė, <...> nukrito nuo sofos, saugomas girto tėvo. Byla neiškelta, nes mirtis ne tyčinė“⁷⁹¹. Taigi paskiros aplinkybės, pavyzdžiui, girtumas, galėjo būti tiek kaltę apsunkinantis, tiek ir išteisinantis faktas.

Tiek smurtinės, tiek ir pasyvios vaikžudystės atvejai kartais žymėti taip, kad nurodytų, jog įvykis yra susijęs su tėvų psichine sveikata arba yra „psichiniai nesveikata“, „neprotingo“ tėvo, motinos ar giminaičio būklės, veiksmų pasekmė: „Gimęs namuose iš silpnaprotės motinos. Mirė nuo sušalimo“⁷⁹²; „Augo blogose buitinėse sąlygose, tėvai protiniai atsilikę“⁷⁹³. Žinoma, vaikžudžių, turinčių psichikos ligų ar sutrikimų, būta, dažniausiai tai panašus į sudėtingas moterų pogimdyvines būkles ar schizofrenijos apraiškas, visgi šie atvejai nebuvo dauguma. Juo labiau, atsižvelgiant į vaikžudystės

---

⁷⁸⁸ Vaikus su apsigimimais tikint esant „sukeistus“ ar pan. *ibid.*

⁷⁸⁹ Anne-Marie Kilday, *op. cit.*, p. 3–4.

⁷⁹⁰ Šiaulių zonos kūdikių, mirusių 1975 metų spalio mėnesį, mirties priežasčių analizė, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 7537, l. 118.

⁷⁹¹ Kūdikių ir vaikų mirtingumas Kauno grupės rajonuose 1983 metais, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9531, l. 69.

⁷⁹² Šiaulių ligoninės kūdikių mirtingumo analizė už 1966 metų balandžio mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 183.

⁷⁹³ Kauno rajono kūdikių mirtingumo analizė už 1966 metų vasario mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 179.

dokumentacijos specifika LTSR, kyla nemenkas įtarimas, jog neretu atveju psichinis nestabilumas ar net diagnozė galėjo būti tik emocionalus įvykio žymėjimas, o ne faktas, paremtas išsamia medicinine ekspertize. Išties, vaikžudystės atvejais medikai nevengdavo emocingo vertinamojo požiūrio dokumentavimo, pavyzdžiui, su sarkazmu buvo apibūdinami tėvai, ypač motinos, nužudę savo vaikus: „viena iš jų tik ką gimusį paskandino pati „motina“⁷⁹⁴ – naudojamos kabutės konstatuojant faktą.

Juo labiau psichinė būklė neretai (pagrįstai ar ne – lieka neaišku) buvo suplakama su „tinkamu“ tėvystės/motinytės įgūdžių neturėjimu, tai galima suprasti iš ligoninės vyr. pediatrės įrašo: „Abu buvo krūtimi maitinti tik po 1 mėn., vėliau dirbtinai ir neteisingai, nes abu vaikai daugiausiai buvo prižiūrėti bobutės, iš jų vienas kūdikis vienišos motinos, kuri pati ne visai protinga ir nesirūpino kūdikiu“⁷⁹⁵. Tad panašu, kad dominavo požiūris, jog vaikžudystė yra nenatūralus, agresyvus veiksmas, nebūdingas sveikiems tėvams, ypač motinoms, ir tėvai, nužudę savo vaikus, turėjo būti pakrikę ar turėti psichikos ligų. Visgi, kaip matyti iš panašių tyrimų, teigiama, kad psichikos ligos nėra vienareikšmės, ir, pavyzdžiui, neonatalinių (pirmąją parą po gimimo) motinų žudymų atvejais yra retos⁷⁹⁶. Tad požiūris į vaikžudžius, kaip tikėtinai psichiškai pakrikusius ar ligonius, išties gali būti labiau sąlygotas stereotipų⁷⁹⁷ ir neturi daug bendro su realia situacija.

Visgi, reikšminga kūdikių mirčių atvejų dalis medikams kėlė įtarimą dėl infanticido, atkreipus dėmesį į tėvų santykį su vaiku, pavyzdžiui: „Kapsuko raj. Liudvinavo ambulatorijos duomenimis per metus mirė 3 vaikai, iš kurių „du dviniai, kurių tėvai nenorėjo, nes gausi šeima ir vienas vienišos vaikas motinos, kuri taip pat nenorėjo vaiko“⁷⁹⁸; „Tėvai į ligoninę atsisakė vežti ir pagal aprašymo duomenis f. 75A atrodo, kad vaikas jiems nebuvo

---

⁷⁹⁴ Klaipėdos zonos kūdikių mirčių analizė už 1966 metų kovo mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 131.

⁷⁹⁵ LTSR SAM motinos ir vaiko sveikatos apsaugos valdybos viršininkui (Šiaulių respublikinės ligoninės ataskaita), 1966, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 3.

⁷⁹⁶ Susan Hatters Friedman, James Cavney, Phillip J. Resnik, “Mothers Who Kill: Evolutionary Underpinnings and Infanticide Law”, *Behavioural Sciences and Law*, 2012, Vol. 30, No. 5, pp. 585–597; Hisako Taguchi, “Maternal Filicide in Japan: Analyses of 96 Cases and Future Directions for Prevention”, *Psychiatry et Neurologia Japonica*, Vol. 109, No. 2, pp. 110–127.

⁷⁹⁷ Michelle Oberman, “Understanding Infanticide in Context: Mothers Who Kill, 1870–1930 and Today”, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 2002, Vol. 92, No. 3/4, pp. 707–738.

⁷⁹⁸ LTSR SAM vyr. pediatrės O. Siurplienės Kapsuko rajono vaikų medicininio aptarnavimo patikrinimo aktas, 1959, LCVA f. R–7769, ap. 1, b. 1696, l. 111.

reikalingas⁷⁹⁹; „Vienas naujagimis vienišos motinos. Matomai specialiai buvo šaldomas, nes jau iš pat pirmų dienų norėjusi vaiku nusikratyti⁸⁰⁰; „vienišos motinos nenorimas kūdikis⁸⁰¹, „mirė 2 <...> kurių motinos vienišos, nėštumu nebuvo suinteresuotos. Viena gyvena Baltarusijoje, kita Ukrainoje (gimdyti abi atvyko be dokumentų)⁸⁰²; „Pakruojo rajone mirė 2 kūdikiai, kurių tėvai visai vaikais nesirūpino <...> Akmenės rajone namuose mirė 2 kūdikiai, kurių tėvai visai nesirūpino⁸⁰³, „3 be sklaidos trūkumų kūdikiai: 1-as augo debilų-alkoholikų šeimoje, 1-as vienišos motinos nenorimas kūdikis, 1-as nerūpestingos motinos prižiūrimas kūdikis⁸⁰⁴. Šiais atvejais detalesnių aplinkybių nepateikiama, visgi akivaizdu, kad tiek sąmoningas pasyvus infanticidas, tiek ir tiesioginis smurtinis vykdyti gausybės specifinių socialinių ir kultūrinių visuomenės problemų kontekste.

Be to, išties labai dažnai buvo įvardijama vaiko mirties priežastis ta, kad tėvai dėl savo nenuovokos, užimtumo, neatidumo, neišprusimo ar pan. neatpažino kūdikių mirtinai sergant, nesikreipė į gydytojus: „kūdikis mirė dėl tėvų kaltės, kurie laiku nesikreipė medicininės pagalbos⁸⁰⁵. Lygiai taip pat nereti atvejai, kai nurodoma tėvų kaltė, nes jie atsisakydavo hospitalizuoti kūdikį⁸⁰⁶ arba gydydami patys jį „nugydydavo“: „kūdikis iš sunkių gyvenimo sąlygų, vienišos motinos <...> bobutė girdė vaiką terpentino ir žibalo lašais. Šių medžiagų poveikyje nudeginamas skrandis⁸⁰⁷; „Tėvai gydo kūdikį, sergantį pūlingu ausų uždegimu, namuose tabletėmis, apie tai žino med. felčerė, bet kūdikiui blogėjant nepraneša gydytojui ir kūdikis miršta namuose

---

⁷⁹⁹ Radviliškio rajono vaikų gydomojo–profilaktinio darbo patikros aktas, 1959, LCVA f. 769, ap. 1, b. 1597, l. 114.

⁸⁰⁰ Radviliškio rajono vaikų gydomojo–profilaktinio darbo patikros aktas, 1959, LCVA f. 769, ap. 1, b. 1597, l. 117.

⁸⁰¹ 1980 metų birželio mėnesio Vilniaus grupės rajonų vaikų mirtingumo analizė, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 8862, l. 131.

⁸⁰² Vilniaus miesto kūdikių mirtingumo analizė už 1980 metų sausio mėnesį LCVA f. R–769, ap. 1, b. 8862, l. 202.

⁸⁰³ Šiaulių zonos kūdikių, mirusių 1975 metų, III ketvirtyje, mirties priežasčių analizė, LCVA f. R–769, ap.1, b.7537, l. 30.

⁸⁰⁴ Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirtingumo analizė už 1982 metų liepos mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9301, l. 122.

⁸⁰⁵ Klaipėdos zonos kūdikių iki 1 metų amžiaus mirties priežasčių nagrinėjimo komisijos raštas, LTSR SAM A. Žilienei, 1966, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 16.

⁸⁰⁶ Vilniaus miesto kūdikių mirčių priežasčių analizė už 1966 metų balandžio mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 95.

⁸⁰⁷ Jonavos rajono kūdikių mirtingumo analizė už 1966 sausio mėnesį, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 3218, l. 223.

iš dalies dėl tėvų tamsumo, o iš dalies dėl med. darbuotojos <...> abejingumo⁸⁰⁸; „vaikui sergančiam resp. infekcija ir gydomam namuose motina paklausiusi bobučių sugirdė salietros druskos <...>, vaikas atvežtas agonalinėje būsenoje⁸⁰⁹; „mirė dėl neaiškios kilmės asfikcijos <...> Namuose gyvenimo sąlygos blogos <...> 5 dienos prieš mirtį gydytoja patronažo metu rado kūdikį užklotą galvute, <...> katamneziniai duomenys iš tėvų labai prieštaringi⁸¹⁰. Tad medikų – ypač felčerių, med. seserų, kurios turėjo lankyti naujagimius, ar apylinkių gydytojų – reikšmė užkertant kelią panašioms atvejams buvo didžiulė. Didele dalimi atsakomybė už vaikų mirtis, susijusias su (ne)gydymu, būdavo priskiriama būtent medicinos darbuotojams.

Medikų vertinimu, išties per daug kūdikių mirdavo dėl netinkamo šeimų elgesio, jų „nepalankumo“ kūdikių sveikatai ir gyvybei. Pastebėjus netinkamą rūpestį vaiku arba prevenciškai, atsižvelgiant į tėvų praeitį (ypač jei šeimoje būta mirusių vaikų, vaikų, į kuriuos tėvams buvo jau atimtos teisės, ar vaikų, kurie jau augo globos įstaigose) bei gyvenimo būdo aplinkybes, rekomenduota vaikus atskirti nuo šeimos. Priemonių kūdikių mirtingumui mažinti sąrašuose, kuriuos, spaudžiami gerinti kūdikių išgyvenimo rodiklius centrinėse ligoninėse, pateikdavo atsakingi vyr. pediatrai, pažymima: „Kad ateityje nepasikartotų tokie faktai, nįg neatiduoti į tokias šeimas, o patalpinti į kūdikių namus⁸¹¹. Tad ilgainiui kaip medicinos personalo klaida buvo pažymimi tie atvejai, kada neįvertinus šeimos situacijos kūdikis nebuvo laiku atskirtas nuo šeimos. Pavyzdžiui, atveju, kai kūdikis žuvo namuose dėl, kaip pabrėžta dokumente, „soc. apsileidusios“ šeimos nesikreipimo į gydytojus, pažymėta, kad „Kūdikį reikėjo patalpinti į kūdikių namus⁸¹², taip pat: „Namuose buvo tik 8 dienas, kur buvo auginama tėvo, nes motina nuo kūdikio atsisakė. <...>kritus atsparumui mirė. Motina dirba II klinikinėje ligoninėje, <...> darbovietė nedavė jokių auklėjamųjų rezultatų. Kūdikis turėjo būti laiku patalpintas į kūdikių namus⁸¹³; „mirė <...> vienišos motinos, neturinčios

---

⁸⁰⁸ Kūdikių mirtingumas Klaipėdos zonos rajonuose, 1975, LCVA F. R–769, ap.1, b. 7540, l. 56.

⁸⁰⁹ Šiaulių zonos kūdikių, mirusių 1975 metų I pusmetyje, mirties priežasčių analizė, LCVA f. R–769, ap.1, b. 7536, l. 20.

⁸¹⁰ Kauno miesto kūdikių ir vaikų mirtingumo 1981 metų analizė, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9304, l. 11.

⁸¹¹ 1982 metų gruodžio mėnesio Šiaulių zonos kūdikių mirtingumo analizė, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9310, l. 43.

⁸¹² Kūdikių ir vaikų mirtingumas Kauno grupės rajonuose, 1983, LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9531, l. 173.

⁸¹³ Kūdikių ir vaikų mirtingumas Kauno grupės rajonuose 1981 metų spalio mėn., LCVA f. R–769, ap. 1, b. 9077, l. 161.

gyvenamosios vietos kūdikis, nepatronuotas. Naujagimius turėjo būti patalpintas į kūdikių namus iš akušer. skyriaus⁸¹⁴.

Daugybė atvejų liudija, kad atsižvelgiant į tėvų, dažniausiai motinų, būklę, net jei šios pačios ir neinicijuodavo vaiko atsisakymo, medikai priimdavo sprendimą vaiką atskirti: „vienišos motinos iš labai blogų gyvenimo sąlygų <...> iš RKKL akuš. sk. tą pačią dieną patalpintas į kūdikių namus prašant 3-čios ligoninės vyr. gyd. pavaduotojos, nes apyl. gyd. rado kūdikį girtuoklių aplinkoje, nemaitinamą“⁸¹⁵; „pas motiną gimdymas 6-tas. Mirę 3 vaikai. Motinai atimtos tėvystės teisės. <...> buvo ruošiami dokumentai patalpinimui į kūdikių namus“⁸¹⁶. Tačiau realiai tai buvo komplikuota, mat vietų trūkumas vaikų namuose taip pat buvo problema. Siekiant gelbėti kūdikių gyvybes pabrėžta, kad svarbu „įpareigoti vaikų sk. vedėją užtikrinti, nesant vietų kūdikių namuose, „nepalankių“ šeimų kūdikiams reikiamą priežiūrą stacionare“⁸¹⁷. Ir, kaip matyti, nemažai vaikų išties kurį laiką, kartais net keletą metų, augo ligoninėse: „perkeltas į Joniškėlio ligoninės vaikų skyrių auginti, nes motina neturi iš ko pragyventi“⁸¹⁸.

Tačiau, žinoma, vietos ir galimybių auginti kūdikius ligoninių skyriuose nebuvo. Vaikai, kurie likdavo augti ligoninėse (daugelyje jų vaikų skyriai neatitiko reikiamų sanitarinių reikalavimų, neretai kūdikiai čia šaldavo dėl prasto šildymo, nebuvo maudomi dėl maudyklių trūkumo⁸¹⁹), dėl nepakankamos slaugos bei neužtikrintų saugumo, izoliacijos nuo sergančių užkrečiamomis ligomis sąlygų⁸²⁰ lengvai susirgdavo, ypač respiratorinėmis infekcijomis, kurios tapdavo lemtingomis. Pavyzdžiui: „mirė Nemenčinės ligoninėje nuo virusinių susirgimų vidaus infekcijos. Šis kūdikis buvo auginamas ligoninėse, <...> kūdikio bendras stovis buvo geras, tačiau tėvai šio kūdikio iš ligoninės neatsiėmė ir pasekoje vidaus infekcijos, kūdikis

---

⁸¹⁴ Kauno miesto kūdikių ir vaikų mirtingumas per 1981 metus, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 9304, l. 29.

⁸¹⁵ Kauno miesto kūdikių ir vaikų iki 14 metų amžiaus mirtingumo už 1975 metų kovo mėnesio analizė, LCVA f. R-769, ap. A, b. 7539, l. 157.

⁸¹⁶ Kauno miesto kūdikių ir vaikų iki 14 metų amžiaus mirtingumo už 1975 metų vasario mėnesio analizė, LCVA f. R-769, ap. A, b. 7539, l. 196.

⁸¹⁷ Klaipėdos zonos kūdikių mirtingumo analizė už 1982 metų liepos mėnesį, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 9307, l. 177.

⁸¹⁸ Kūdikių ir vyresnio amžiaus vaikų mirčių analizė 1981 metų gegužės mėnesį Panevėžio zonoje, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 9087, l. 49.

⁸¹⁹ Šalčininkų rajono vaikų medicininio aptarnavimo patikrinimo pažyma, 1979, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 8862, l. 23-25.

⁸²⁰ Kūdikių ir vaikų mirtingumas Kauno grupės rajonuose, 1980, LCVA f. R-769, ap.1, b. 8866, l. 68.

mirė⁸²¹; „Trys vaikai iš viso po gimdymo vienišų motinų neimami į namus, nes neturi kur gyventi ir prašo patalpinti į kūdikių namus, kūdikiai pervedami į vaikų skyrių, kur kontaktuoja su keliomis ligomis ir žūsta“⁸²². Vėlgi, ligoninė jiems taip pat nebuvo saugi vieta augti. Paraleliai teikti pasiūlymai mažinti kūdikių mirtingumą, vaikų visgi neapgyvendinant ligoninėse: „...operatyviai spręsti klausimą dėl kūdikių, kurie auga nepalankiose šeimose, patalpinimo į kūdikių namus, nedaleisti jų užsigulėjimo vaikų stacionaruose“⁸²³. Panašu, kad situacija neretai buvo be išeities, vaikai likdavo šeimose arba buvo kilnojami iš vienos įstaigos į kitą.

Situacija stacionaruose ir vaikų namų įstaigose nebūtinai esmingai skyrėsi nuo situacijos „nepalankių“ šeimų, „socialiai apsilėidusių“ tėvų aplinkoje. Ypač vaikų, su įgimtais sklaidos trūkumais, silpnesnės sveikatos atžvilgiu, sistemos darbuotojai taip pat nepažindavo, nepastebėdavo vaikų sergant⁸²⁴, įstaigose gydymas nebūtinai buvo užtikrinamas, o materialinės sąlygos irgi nebuvo „palankios“. Čia nebuvo neįprasta, kaip žymima dokumentuose, „netinkama priežiūra“, tad dalies vaikų, augusių valstybinėse įstaigose, gyvenimas baigdavosi labai panašiai kaip ir „R“ ar „N“ šeimose: „kas metai kūdikių namuose kartojasi staigios auklėtinių mirtys. Dėl nepakankamo medicinos personalo budrumo <...> analizė parodė, kad yra nemaža klaidų siunčiant vaikus į kūdikių namus, auklėjant juos kūdikių namuose, teikiant medicininę pagalbą jiems susirgus“⁸²⁵. Panašu, kad netiesioginio infanticido rizikoje esančių kūdikių tiek šeimose, tiek valstybinėje sistemoje buvo per daug ir sprendimo šiai situacijai nebūta. Tikėtina, kad dėl to egzistavo tolerancija dalies vaikų mirtingumui.

---

⁸²¹ Vilniaus grupės rajonų kūdikių mirtingumo analizė už 1966 metų lapkričio mėnesį, 1966, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 3218, l. 26 .

⁸²² LTSR SAM vyr. pediatrės O. Surplienės vaikų medicininio aptarnavimo Mažeikių rajone patikros aktas, 1959, LCVA f. R-769, ap. 1, b.1596, l. 129.

⁸²³ Kauno miesto kūdikių ir vaikų mirtingumo 1981 metų analizė, LCVA f. R-769, ap. 1, b. 9304, l. 15.

⁸²⁴ Kauno miesto kūdikių ir vaikų mirtingumo analizė už gruodžio mėnesį, 1982, LCVA , f. R-769, ap. 1, b. 9304, l. 69.

⁸²⁵ LTSR SAM įsakymas nr. 499 „Dėl kūdikių namų darbo organizavimo pagerinimo ir vaikų mirtingumo juose sumažinimo“, 1976, f. R-769, ap. 1, b. 8097, l. 17.

IŠVADOS

1. Nauja politinė santvarka lėmė ne tik naują socialinę tvarką, bet atnešė ir naujus vaizdinius bei sukūrė naujų reikšmių erdvę. Vaikų globos įstaigos, naujakalbe pervadintos vaikų namais, teigtos kaip teikiančios ekspertų vadovaujamą vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugą. Jos buvo pristatytos kaip pažangios socialinės pagalbos motinoms paketo dalis. Kartu, 1944 m. liepos 8 d. šeimos ir santuokos įsakas „Apie valstybinę pagalbą nėščioms moterims, daugiavaikėms ir vienišoms motinoms, apie motinystės ir kūdikystės globos sustiprinimą, apie garbės vardo „Motina-didvyrė“ nustatymą, ordino „Motinos šlovė“ ir medalio „Motinystės medalis“ įsteigimą“ formavo naują pavyzdingos motinystės sovietinėje santvarkoje vaizdinį. Iš motinų buvo pageidaujama daugiavaikystės ir paklusnumo ekspertų autoritetui, joms buvo siūloma perkelti vaikų ugdymą, priežiūrą ir kai kuriais atvejais auginimą valstybei. Tai paskatino ir palengvino apsisprendimą perkelti vaikus auginti valstybinėms globos ir ugdymo įstaigoms, prisidėjo prie vaikų atskyrimo nuo šeimos atvejų gausėjimo sovietmečiu.
2. Socialinės vaikų rūpybos sistema ir veiklos principai LTSR buvo perkelti iš Sovietų Sąjungoje iki 1944 m. suformuotos sistemos, kuri orientavosi į vaikataujančių ir nusikalstančių vaikų kontrolę. Šie vaikai laikyti tiesioginiu nepriežiūros ir netinkamo auklėjimo rezultatu. Todėl vaikų socialinės rūpybos sistema buvo orientuota į vaikų nusikalstamumo užkardymą ir turėjo spręsti netinkamos vaikų priežiūros bei auklėjimo šeimose problemą. Sistemos institucijų uždaviniu buvo: globos ir socializacijos paskyrimas našlaičiams, tėvų apleistiems ir specialių ugdymo metodų reikalingiems vaikams; tėvų elgesio su vaikais ir vaikų elgesio kontrolė; vaikų atskyrimo nuo šeimos įgyvendinimas.
3. Vaikų socialinės rūpybos sistemos veikimas turėjo remtis valdžios institucijų, skirtingoms žinyboms priklausančių globos įstaigų ir visuomeninių organizacijų bendradarbiavimu. Tačiau LTSR ši sistema klostėsi vangiai, nes susidūrė su biurokratiniu institucijų vangumu ir darbuotojų stoka. Vaikų socialinės rūpybos sistema LTSR pilna savo aprėptim išplėtota tik 6-ojo dešimtmečio pabaigoje. Iki tol socialinės vaikų rūpybos politiką įgyvendino tik skirtingo pobūdžio globos ir ugdymo įstaigų bei VRM žinioje buvusių institucijų tinklas.

Todėl sistemos veikla didžiąja dalimi apsiribojo tik beglobių vaikų sulaikymu ir perkėlimu augti į valstybines įstaigas. Socialinės rūpybos sistema liko statiška, nepaisanti kintančio tėvų apleistų vaikų socialinio portreto ir, iš esmės, išliko orientuota į vaikų nusikalstamumo užkardymą.

4. Socialinės vaikų rūpybos sistema, atskiriant ikimokyklinio amžiaus vaikus, rėmėsi grėsme, kylančia jų sveikatai ir gyvybei šeimoje, o būtinybę atskirti vyresnius vaikus nuo šeimos motyvavo šių vaikų realia ar potencialia grėsme visuomenei, kolektyvui, šeimos integralumui. Vaikų grėsmė buvo nustatoma atsižvelgiant į ribotus vaiko gebėjimus, nulemtus fizinių ar psichikos savybių, arba teigiant pasireiškusių polinkių į nusikalstamumą. Buvo teigiama, kad tokie vaikai jau yra nevertingi – našta šeimai ir visuomenei, arba taps nevertingi, jeigu nebus atitraukti nuo šeimos ir neugdomi specializuotai. Dalis tėvų tokį požiūrį priėmė ir buvo linkę perkelti visą auklėjimo ir ugdymo atsakomybę globos ir ugdymo įstaigoms. Tačiau tuo pat metu šia nuostata naudojosi šeimos bei įprastos ugdymo įstaigos, norėdamos atsikratyti ar susidoroti su kokia nors prasme nepatogiais vaikais.
5. Pokariu didžiąją dalį beglobių sudarė migruojantys vaikai: našlaičiai, praradę ryšį su šeimomis. Tačiau 6-o dešimtmečio pradžioje, užaugus karo ir pokario našlaičių bei migruojančių beglobių vaikų kartai, didesnė valstybinių įstaigų globotinių dalis jau buvo tėvų paliekami vaikai ir nuolat augo iš karto po gimdymo motinų paliekamų naujagimių skaičius. 6-e dešimtmetyje, plečiant mokyklų-internatų tinklą, gausėjo ir mokyklinio amžiaus, tėvų bei giminaičių iniciatyva perkeltų augti į globos ir ugdymo įstaigas, vaikų. 7-o dešimtmečio pradžioje ėmė augti skaičius vaikų, kurie buvo atskirti nuo šeimos socialinės rūpybos sistemos iniciatyva. 8-e dešimtmetyje valstybė laisvino taisykles ir plėtė galimybes tėvams perkelti vaikus auginti į valstybines globos įstaigas ir, pasekoje to, susiformavo laikino vaikų palikimo augti ugdymo įstaigose praktika. Vėlyvuju sovietmečiu nusistovėjo vaikų atsikratymo tendencijos: vis daugiau vaikų buvo paliekami kūdikystėje, buvo paliekami augti įstaigose laikinai ar atskiriami nuo šeimų dėl apleistumo. Taip pat, didžioji atsikratomų vaikų dalis, ekspertų vertinimu, turėjo fizinių, psichikos negalių, elgesio sutrikimų.
6. Paaiškėjo, kad didžioji dalis atsikratytų ir nepageidautų įsivaikinti ar globoti, buvo berniukai, taip pat vaikai turintys įgimtų negalių, apsigimimų. Pastarieji sudarė ir ryškią pasyvaus infanticido aukų dalį.

Tokios tendencijos turėjo ir ekonominių, bet daugiausiai sociokultūrinių priešasčių. Viešajame diskurse žmonės buvo hierarchizuojami pagal jų vertingumą, o neįgalieji teigti kaip „nepilnaverčiai“, „nevertingi“ žmonės, tai prisidėjo prie visuomenėje egzistavusių stereotipų, kurie skatino prietarus ir baimes. Tikėtina, kad berniukai į socialinės rūpybos institucijų akiratį tiesiog dažniau patekdavo. Grindžiant sisteminiu grėsmės visuomenei vertinimu, dėl būdo savybių, elgesio ar polinkių jiems galėjo būti dažniau skiriamas specialus ugdymas. Tendencingai didesniai berniukų, augančių valstybinėse įstaigose, skaičiui galėjo daryti įtaką viešajame diskurse gyvavę lyčių stereotipai, kurie formavo nuostatą, kad tinkamai užauginti sūnų be tėvo šeimoje yra sudėtinga ar neįmanoma. Taip pat emocinės priežastys, nulemtos asmeninių moterų patirčių. Galima teigti, kad vaikų atskyrimą specialiose institucinės globos ir ugdymo įstaigose lėmė kitokio pobūdžio valstybės socialinės paramos ir paslaugų šeimoms trūkumas.

7. Pokariu valstybinių globos įstaigų sistemai buvo numatyta vykdyti sėkmingą vaikų socializaciją ir darbinį (orientuotą į profesijos suteikimą) ugdymą. Pasibaigus pokario suirutei ir nusistovėjus socioekonominėms gyvenimo sąlygoms, paliekamų vaikų mastas ėmė viršyti socialinės rūpybos sistemos pajėgumus, o kintantis beglobių vaikų kolektyvinis portretas reikalavo didesnio socializacijos metodu lankstumo. Reaguojant į tai, globos įstaigas siekta pertvarkyti, daugiau į jas investuoti, griežčiau kontroliuoti gyvenimo sąlygų ir ugdymo kokybę, įstaigas labiau funkciškai diferencijuoti. Tačiau neįgyvendinta esminga reforma, todėl pokyčiai buvo formalūs.
8. Nepaisant valdžios deklaruojamo prioritetinio dėmesio, vaikų globos ir ugdymo įstaigos buvo valstybinio rūpesčio paribyje, menkai kontroliuojamos uždaro tipo institucijos, kuriose ypač išryškėdavo planinės ekonomikos nulemtas deficito padariniai. Jose gyvenimo kasdienybė labiausiai priklausė ne tik nuo svarbiausių vartojimo prekių trūkumo ir pasiekiamumo, bet ir nuo įstaigose dirbusio personalo profesinių kompetencijų, moralinės reputacijos, piknaudžiavimo tarnybine padėtimi, požiūrio į sistemiškai neapsaugotus vaikus. Tai lėmė, kad vaikų globos įstaigose vešėjo nerūpestingumo, turto pasisavinimo, smurto prieš vaikus ir panašios praktikos. Galima teigti, kad dėl tokių susidariusių sąlygų, vaikų perkėlimas iš šeimų į globos įstaigas nebūtinai sumažindavo jiems kylantį pavojų.

9. Modernios medicininės kontracepcijos trūkumas ir kokybės problemos bei tendencingas jos reprezentavimas lėmė, kad dekriminalizuotas abortas tapo geriausiai paaiškintu, lengviausiai pasiekiamu, plačiai pritaikomu ir populiariausiu šeimos planavimo metodu. Tačiau sukurta reprodukcijos kontrolės paslaugų sistema, vis dėlto, nei apimtimi, nei kokybe neatliepė realių visuomenės poreikių, todėl vešėjo persileidimo susikėlimo, žalojimosi, taip pat kriminalinių abortų praktikos. Sistemiskai siekta pažaboti tik kriminalines praktikas, taip norint kontroliuoti pelnymąsi už sistemos ribų, nes persileidimų susikėlimų, pačių moterų pasidarytų abortų atvejai, tokių sprendimų ir veiksmų priežastys buvo neanalizuojamos ir ignoruojamos.
10. Ištirti vaikų atsikratymo atvejai atskleidė, kad dažniausios atsikratymo priežastys buvo susijusios su nesantuokinio nėštumo, vienišos motinystės, negalių stigmatizacija, skurdu (būtiniausių gyvenimo sąlygų – maisto, būsto, socialinės pagalbos – trūkumu), emocinės vaikų vertės stygiumi, tėvų gyvenimo būdu, neretai paveiktu ligų, priklausomybių.
11. Lyčių įsitraukimas į atsikratymą vaikais buvo apylygis. Tiek tėčiai, tiek motinos inicijuodavo vaikžudystę ar vaikų perkėlimą augti į ugdymo įstaigas. Svarbią rolę apsisprendimui atsikratyti vaikais turėjo moters partnerio reakcija į nėštumą ar partnerio apsisprendimas neprisidėti prie moters ir vaiko gerovės. Taigi socialinė bei emocinė, taip pat ir ekonominė moterų priklausomybė nuo partnerio buvo didelė, o tai rodo konservatyvius lyčių santykius visuomenėje bei nepakankamą valstybės socialinių paslaugų paketą motinoms. Moterų patiriamas smurtas iš partnerio ir jo baimė taip pat galėjo tapti lemtinga priežastimi apsisprendžiant nutraukti nėštumą ar perkelti vaikus augti į globos įstaigas.
12. Dalis išryškėjusių atsikratymo vaikais situacijų atskleidė ekonomiškai pragmatišką požiūrį į vaikus. Didelė dalis vaikų atidavimo į globos įstaigas atvejų motyvuoti ekonominių ir socialinių sąlygų, valstybės paslaugų ir pagalbos derinant darbą ar mokslą ir vaikų auginimą šeimoje trūkumu. Kartais ekonominės naudos mechanizmas suveikdavo atbuline kryptimi – ekonomine našta esančių vaikų, kurie būtent dėl to buvo apleisti, vertė tėvams sugrįždavo tada, kai šie jau galėjo prisidėti prie šeimos materialinės gerovės, tuomet tėvai siekdavo atgauti atsisakytus vaikus. Tokia tendencija ypač ryški žemiausios kvalifikacijos darbininkų bei vyresnio amžiaus, negalių turinčių, vienišų tėvų šeimose.

13. Politinis režimas atsikratymo vaikais procesų keliamas problemas iš dalies siekė spręsti pasitelkiant viešąjį diskursą: skatinant įvaikinimą ir visuomenės spaudimą vaikus valstybės globai patikėjusiems asmenims, pateikiant kontrargumentus nėštumo nutraukimo apsisprendimui. Tačiau diskursas buvo suvaržytas ideologinių nuostatų, tad pasitelkta retorika ir reprezentacijos iškreipdavo atsikratymo vaikais situacijas taip, kad nekompromituotų santvarkos. Siekta išlaikyti vaizdinį, kad globos įstaigos yra pažangios ugdymo įstaigos, tinkančios vaikams augti, o vykdant antivakarietiškų nuostatų diegimą, beglobių vaikų problema reprezentuota kaip aktuali tik kapitalistinėse visuomenėse, tad neigta, jog valstybinėms globos įstaigoms auginti paliekami vaikai Sovietų Sąjungoje yra problema. Antiaborto kampanijoje konstruoti argumentai neremti realiais duomenimis apie abortų priežastis, kurios atspindėjo tiek sisteminę santvarkos ydas, tiek bendresnio pobūdžio gyvenimo būdo ir šeimos instituto bei lyčių santykių problemas.
14. Kūdikių mirtingumo mastą, kurio reikšmingą dalį sudarė vaikžudystės atvejai, siekta mažinti orientuojantis į numanomą potencialios vaikžudės – vienišos motinos portretą bei vaikžudystės priežastis (neįgalūs kūdikiai ir tėvų „kultūrinis atsilikimas“). Tam pasitelktas daugiausiai fizinio reguliavimo būdas – lengvinta vaikų palikimo po gimdymo tvarka, plėstos ir laisvintos vaikų perkėlimo auginti į globos įstaigas taisyklės, abortas taikytas kaip fiziškai ir psichiškai „nepilnaverčių“ vaikų gimstamumo ir tam tikro segmento motinų kontrolės priemonė. Taip pat visuomenę siekta informuoti apie tinkamą kūdikių priežiūrą, gydymą, slaugymą. Tačiau pasitelktos priemonės neatitiko nei realaus vaikžudystės situacijų spektro, nei bendro atsikratymo vaikais problemų masto. Tai lėmė, kad vaikžudystės atvejų nemažėjo, o dalis vaikų mirčių atvejų nebuvo tirima arba tiriama nepakankamai. Dalis įtariamų pasyvaus ir negalių turinčių kūdikių infanticido atvejų visuomenėje tapo toleruojama, o siekiant sudaryti gerėjančios situacijos vaizdinį – nutylima, slepiama.
15. Valstybiniu lygmeniu atsikratymo vaikais problemos sprendimui kompleksinio veiksmų plano, konkrečių direktyvų nebūta, taikyti sprendiniai neįgavo kryptingos politikos. Siekta suvaldyti tik kiekybinius bendro kūdikių mirtingumo, aborto ir paliekamų vaikų rodiklius, taip pat siekta, kad beglobių vaikų nebūtų gatvėse. Dėl valstybinės sistemos nelankstumo sprendžiant problemas, žemesnioji socialinės rūpybos sistemos darbuotojų grandis buvo priversta pati imtis iniciatyvos. Tad sistema, iš esmės, reagavo tik į atskirus atvejus

ir atsikratymo vaikais reiškinio sukeliama praktines problemas, kylančias vietoje konkrečioms įstaigoms ar institucijoms: ligoninėms, kūdikių namams, įprastoms ugdymo įstaigoms ar panašiai. Atsikratymo vaikais problemoms valdyti buvo pasitelkiami trumpalaikiai sprendiniai: netenkinami tėvų prašymai palikti vaikus, vaikai gražinami atgal juos palikusiems tėvams; dėl įstaigų perpildymo vaikai keliami augti į jų amžiui ar būklei netinkančias įstaigas; ignoruojamas vaikų apleistumas šeimose, ar panašiai. Tai nebūtinai atitiko teisinę tvarką, tačiau tapo priimtina visuomenės socialinės savitvarkos forma.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Ackermann, Felix, Urbansky, Sören, “Reframing Postwar Sovietization: Power, Conflict, and Accommodation“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2016, B. 64, H. 3: 353–362.

Adveev, Alexander et al., *The History of Abortion Statistics in Russia and The USSR from 1900 to 1991*, prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/306160208_The_history_of_abortion_statistics_in_Russia_and_the_USSR_from_1900_to_1991 [žiūrėta: 2019 06 13]

Adveev, Alexander, “Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union Before 1991“, in: Wolfgang Lutz, Sergei Scherbov, Andrei Volkov (eds.), *Demographic trends and Patterns in the Soviet Union Before 1991*, Routledge, 1993.

Amar, Taric. C, “Reframing Sovietization: Sovietization with a Woman's Face: Gender and the Social Imaginary of Sovietness in Western Ukraine“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2016, B. 64, H. 3: Reframing Postwar Sovietization: Power, Conflict, and Accommodation: 363–390.

Archard, David, *Children, Rights and Childhood*, Routledge, 1993.

Arendt, Hannah, *Totalitarizmo ištakos*, Tyto Alba, 2001.

Arendt, Hannah, *Žmogaus būklė*, Margi raštai, 2005.

Aries, Philippe, *Centuries of Childhood: a Social History of Family Life*, Random House USA Inc. 1965.

Aries, Philippe, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Baltos lankos, 1993.

Ashwin, Sarah. (ed.), *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*, Routledge, 2000.

Attwood, Lynne, *Creating the New Soviet Woman: Women 's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922–53*, Palgrave macmillan, 1999.

Badinter, Elizabeth, *Mother Love Myth and Reality: Motherhood in Modern History*, macmillan, 1981.

Baker, Catherine (ed.), *Gender in Twentieth-Century Eastern Europe and the USSR*, Palgrave, 2017.

Baublytė, Marė, Klimas, V. „Gimstamumo reguliavimas Lietuvoje: situacija ir nuostatos“, in: Vlada Stankūnienė, Alfonsas Algimantas Mitrkas (sud.), *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.

Hering, Sabine, Berteke Waaldijk (eds.), *History of Social Work in Europe (1900-1960): Female Pioneers and their Influence on the Development of International Social Organizations*, Opladen, 2003.

Ball, Alan M., *And Now My Soul is Hardened: Abandoned Children in Soviet Russia, 1918-1930*, University of California Press, 1994.

Barkauskaitė, Marija, Griepėdienė, Viktorija, *Vaikų globos ir rūpybos Lietuvoje istorinės pedagoginės raidos apžvalga*, VPU leidykla, 1998.

Bernstein, Laurie, “Communist Custodial Contests: Adoption Rulings in the USSR after the Second World War“, *Journal of Social History*, 2001, Vol. 34, No. 4: 843–861.

Bobadilla, Jose L., *Premature Death in the New Independent States*, The National Academies Press, 1997.

Bogdan, Branka, “Cold War Entanglements and Abortion Technology: Writing Yugoslavia into the Global History of Vacuum Aspiration, 1964-1974“, *AJPH, Special Issue: The Entanglements of Europe: history, Geography, Identity*, 2018, Vol. 64, No. 3: 407–421.

Bonnet, Catherine, “Adoption at Birth: Prevention against abandonment or neonaticide“, *Child Abuse & Neglect*, 1993, Vol. 17, No. 4: 501–513.

Boswell, John, *Kindness of Strangers: The Abandonment of Children in Western Europe from Late Antiquity to The Renaissance*, Chicago: The University of Chicago Press, 1988.

Braslauskienė, Rasa, *Bešeimių vaikų ugdymo ypatumai globos institucijose (socialinis ir psichopedagoginis aspektas)*, Daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas, 2000.

Bronfenbrenner, Urie, *Two worlds of childhood: U.S. And U.S.S.R.*, London: George Allen & Unwin LTD, 1971.

Brooks, Jeffrey, *Thank you Comrade Stalin!: Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*, Princeton University Press, 2000.

Brown, Thea, Danielle Tyson, Paula Fernandez Arias (eds.), *When Parents Kill children: Understanding Infanticide*, Palgrave Mcmillan, 2018.

Buckley, Mary (ed.), *Soviet Social Scientists Talking: An Official Debate about Women*, Macmillan Press, 1986.

Carlbäck, Helene, Yulia Gradszkova, Zhanna Kravchenko (eds.), *And They Lived Happily Ever After: Norms and Everyday Practices of Family and Parenthood in Russia and Eastern Europe*, CEU press, 2012.

Crew, David F., “Alltagsgeschichte: A New Social History "From below"?, *Central European History: German Histories*, Vol. 22, No. 3/4, Challenges in Theory, Practice, Technique: 394–407.

Cunningham, Hugh, *Children and Childhood in Western Society Since 1500*, Routledge, 2021.

Černevičiūtė, Sigita, „Smurtas prieš moteris: seksualiniai nusikaltimai ir jų prevencijos idėjos Lietuvoje 1918–1940“, *Istorija / History*, 2020, t. 117, nr. 1: 24–46.

Černiauskas, Norbertas, *Nedarbas Lietuvoje 1918-1940 metais*, Daktaro disertacija, VU, 2014.

Česnuitytė, Vida, „Socialinių sluoksnių matrimonialinės ir prokreacinės elgsenos strategijos: bruožai ir jų kaita“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2004, nr. 1: 97–103.

Daraškevičienė, Audronė, *Rūpinimasis kūdikiu ir ankstyvasis vaiko auklėjimas šiuolaikinėje Lietuvoje: Viduriniojo visuomenės sluoksnio tėvų požiūriai*, Daktaro disertacija, LII, VDU, KU, Vilnius, 2020.

Das Gupta, Monica et al., “Why is son preference so persistent in East and South Asia? A cross-country study of China, India and the Republic of Korea“, *Journal of Development Studies*, 2003, Vol. 40, No. 2: 153–187.

Davies, Christie, “Goffman's Concept of the Total Institution: Criticisms and Revisions“, *Human Studies*, 1989, Vol. 12, No. 1/2: Erving Goffman's Sociology: 77–95.

DeMause, Loyd, *The History of Childhood*, Rowman and Littlefield Publishers inc, 1975, 2006.

Denisov, Boris, Sakevich, Victoria, “Birth Control in Russia: A Swaying Population Policy“, in: Niethammer Lutz, Silke Satjukow (eds.), *Wenn die Chemie stimmt...: Geschlechterbeziehungen und Geburtenplanung im Zeitalter der “Pille”*, Walstein Verlag, 2016.

Derevenski, Joanna S. (ed.), *Children and Material Culture*, Routledge, 2000.

Dickemann, Mildred, “Female infanticide, reproductive strategies, and social stratification“, in: Chagnon Napoleon A., William Irons (eds.), *Evolutionary Biology and Human Social Behavior: An Anthropological Perspective*, Duxbury press, 1979.

Dickemann, Mildred, “Concepts and classification in the study of human infanticide: Sectional introduction and dome cautionary notes“, in: Glenn Hausfater, Sarah Blaffer Hrdy (eds.), *Infanticide: Comparative and Evolutionary Perspectives*, New York: Aldine, 1984.

Dobson, Miriam J., “The Post-Stalin Era: De-Stalinization, Daily Life, and Dissent“, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 2011, Vol. 12, No. 4: 905–924.

dos Guimaraes Sa Isabel, “Circulation of Children in Eighteen-Century Portugal“, in: Catherine Panter-Brick, Malcolm T. Smith (eds.), *Abandoned Children*, Cambridge University Press, 2000.

Du Plessix Gray, Francine, *Soviet Women: Walking the Tightrope*, New York, Doubleday, 1991.

Ennew, Judith, Swart-Kruger, Jill, "Introduction: Homes, Places and Spaces in the Construction of Street Children and Street Youth", *Children, Youth and Environments*, 2003, Vol. 13, No. 1: Street Children and Other Papers: 81–104.

Faircloth, Charlotte, Diane M. Hoffman, Linda M. Layne (eds.), *Parenting in Global Perspective: Negotiating Ideologies of Kinship, Self and Politics*, Routledge, 2013.

Fass, Paula S. (ed.), *The Routledge History of Childhood in Western World*, Routledge, 2013.

Field, Deborah A., "Mothers and Fathers and the Problem of Selfishness in the Khrushchev Era", in: Ilić Melanie, Susan E. Reid, Lynne Attwood (eds.), *Women in the Khrushchev Period*, Palgrave Mcmillan, 2004.

Field, Norma, "The Child as labourer and Consumer: The Disappearance of Childhood in Contemporary Japan", in: Stephens Sharon (ed.), *Children and the Politics of Culture*, Princeton University Press, 1995.

Fisher, William A. et al., "Characteristics of women undergoing repeat induced abortion", *CMAJ*. 2005, Vol. 172, No. 5: 637–641.

Fitzpatrick, Sheila, „Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s“, *Slavic Review*, 1996, Vol. 55, No. 1: 78–105.

Fitzpatrick, Sheila, *Tear Off the Masks!: Identity and Imposture in Twentieth-century Russia*, Princeton University Press, 2005.

Fonseca, Claudia, "Orphanages, Foundlings and Foster Mother: the System of Child Circulation in a Brazilian Squatter Settlement", *Anthropological Quarterly*, 1986, No. 59: 15–27.

Foucault, Michel, *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, Baltos lankos, 1998.

Foucault, Michel, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978-79*, Palgrave Mcmillan, 2004.

Fox, David M., "Multiple Modernities vs. Neo-Traditionalism: on Recent Debates in Russian and Soviet History", *Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas*, 2006, B. 54, H. 4: 535–555.

Friedman, Susan H., Cavney, James, Resnik, Phillippe J., "Mothers Who Kill: Evolutionary Underpinnings and Infanticide Law", *Behavioural Sciences and Law*, 2012, Vol. 30, No. 5: 585–597.

Fuchs, Rachel G., *Abandoned Children: Foundlings and Child Welfare in Nineteenth-Century France*, Albany: State University of New York Press, 1984.

Furedi, Frank, “Foreword”, in: Faircloth Charlotte, Diane M. Hoffman, Linda L. Layne (eds.), *Parenting in Global Perspective: Negotiating Ideologies of Kinship, Self and Politics*, Routledge, 2013.

Furst, Juliana, “Between Salvation and Liquidation: Homeless and Vagrant Children and the Reconstruction of Soviet Society “, *The Slavonic and East European Review*, 2008, Vol. 86, No. 2: The Relaunch of the Soviet Project, 1945–64: 232–258.

Gaižutytė, Jurgita, “Pagerinta“ visuomenė: eugenikos pėdsakai tarpukario Lietuvoje“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2021, nr. 1.

Gal, Susan, Kligman, Gail, *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000.

Galley, Mirriam, *Building Communism and Policing Deviance in Soviet Union: Residential Childcare 1958-91*, Routledge, 2020.

Geiger, Kent H., *The Family in Soviet Russia*, Harvard University Press, 1986.

Ghodsee, Kristen R., Mead, Julia, “What Has Socialism Ever Done For Women?”, *Catalyst*, 2018, No. 2, prieiga per internetą: <https://catalyst-journal.com/2018/09/what-has-socialism-ever-done-for-women>. [žiūrėta: 2021 12 15].

Ghodsee, Kristen R., *Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic Independence*, Bold Type books, 2018.

Ghodsee, Kristen, Liškova, Katerina., “Bumbling Idiots or Evil Masterminds? Challenging Cold War Stereotypes about Women, Sexuality and State Socialism“, *Filozofija i Društvo*, 2016, Vol. 27, No. 3: 489–503.

Goffman, Erving, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Routledge, 2017.

Goldman, Wendy Z., *Women, The State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life 1917-1936*, Cambridge University Press, 1993.

Goscilo, Helena, Yana Hashamova (eds.), *Cinepaternity: Fathers and Sons in Soviet and Post- Soviet Film*, Indiana University Press, 2010.

Green, Rachel F., “Making Kin out of Strangers: Soviet Adoption During and After the Second World War“, in: Baron Nick (ed.), *Displaced Children in Russia and East Europe, 1915-1953*, Brill Leiden Borston, 2017.

Griffante, Andrea, *Children, Poverty, and Nationalism in Lithuania 1900-1940*, Palgrave macmillan 2019.

Grišinaitė Rūta, “Vaiko ir vaikystės sampratos ir jų kūrimas viešajame vėlyvojo sovietmečio Lietuvos pedagoginiame diskurse (1962–1984)“, *Lietuvos Istorijos Studijos*, 2017, t. 39: 84–104.

Grišinaitė, Rūta, *Mokykla ir šeima 1964–1984 m.: ideologiniai vaidmenys, sąveikos, konfliktai*, Magistro darbas, VU IF, 2014.

Hajdo, Małgorzata, “Wizerunek kobiety jako matki, pracownika i działaczki społecznej prezentowany na łamach prasy kobiecej w latach 1948–1956“, *Dzieje najnowsze*, 2006, t. 38, nr. 3: 57–72.

Hajnal, John, „European Marriage Patterns in Perspective“, in: Glass D.V., D.E.C. Eversley (eds.), *Population in History. Essays in Historical Demography*, London, 1965.

Harris, Marvin, *Kultūrinė antropologija*, Vilnius, 1998.

Heer, David M., “Abortion, Contraception, and Population Policy in Soviet Union“, *Demography*, 1965, Vol. 2: 531–539.

Heer, David M., Bryden J. G., “Family Allowances and Fertility in The Soviet Union“, *Soviet Studies*, 1966, Vol. 18, No. 2: 153–163.

Hering, Sabine (ed.), *Social Care under State Socialism (1945–1989): Ambitions, Ambiguities, and Mismanagement*, Barbara Budrich publishers, 2009.

Hyer, Janet, *Fertility Control in Soviet Russia, 1920–1936: A Case Study of Gender Regulation and Professionalization*, PhD thesis, University of Toronto, Department of Political Science, 2007.

Hilevych, Yulia, “Abortion and Gender Relationships in Ukraine, 1955–1970“, *The History of the Family*, 2015, Vol. 20: 86–105.

Hilevych, Yulia. *Strong Families and Declining Fertility: A comparative study of family relations and reproductive careers in Soviet Ukraine*, PhD thesis, Wageningen University, 2016.

Hrdy, Sarah B., “Fitness Tradeoffs in the History and Evolution of Delegated Mothering with Special Reference to Wet-nursing, Abandonment, and Infanticide“, *Ethology & Sociobiology*, 1992, Vol. 13, No. 5–6: 409–442.

Hrdy, Sarah B., *Mother Nature: A History of Mothers, Infants and Natural Selection*, New York: Pantheon, 1999.

Hrdy, Sarah B., *Mothers and Others: The Evolutionary Origins of Mutual Understanding*, The Belknap Press of Harvard University Press, 2009.

Hufton, Olwen, *The Prospect Before Her: A History of Women in Western Europe, 1500–1800*, New York: Knopf, 1996.

Huizinga, Johan, *Homo Ludens: Mėginimas apibrėžti kultūros žaidybinių elementų*, Gelmės, 2018.

Yurchak, Alexey, *Everything Was Forever Until it Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton university press, 2006.

Jackson Mark (ed.), *Infanticide: Historical Perspectives on Child Murder and Concealment 1550–2000*, Routledge, 2002.

Jakulis, Martynas, *Špitolės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI-XVII a.*, VU, 2019.

James, Allison, Prout, Alan, “A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise, and Problems”, in: James Allison, Alan Prout (eds.), *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, Routledge, 2015.

Johansson, Sheila R., “Deffered Infanticide: Excess Female Mortality During Childhood“, in: Hausfater Glenn, Sarah. B. Hrdy (eds.), *Infanticide: Comparative and Evolutional Perspectives*, New York, 1984.

Johnson K. A., “Chinese Orphanages: Saving China's Abandoned Girls“, *The Australian Journal of Chinese Affairs*, 1993, No. 30: 61-87.

Jonaitytė, Ugnė, *Nesantuokiniai vaikai XVIII a. Vilniaus dekanate: sociodemografinė perspektyva*, Magistro darbas, VU IF, 2020.

Jones, Elen, Grupp, Fred G., „Infant Mortality Trends in the Soviet Union“, *Population and Development Review*, 1983, Vol. 9, No. 2: 213–246.

Jonutytė, Jurga, Šmitienė, Giedrė, *Gyvatės kojos: Negalios samprata gyvenimo pasakojimuose*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021.

Jūrėnienė, Virginija, “Sovietinės moters „kūrimas“ sovietų Lietuvoje ir Sovietų sąjungoje“, *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2009, t. 7: 36–45.

Kalmar, Roberta, “Comparative Perspective on Abortion Policy in the People’s Republic of China and the Soviet Union“, *International Social Work*, 1976, Vol. 19, No. 2: 42–47.

Kalwa, Dobrochna, “Post-Stalinist Backlash in Poland“, *Clio. Women, Gender, History*, 2015, nr. 41: “Real socialism” and the challenge of gender: 151–160.

Kaminer, Jenny, “Maternity and Culture in The Soviet Period“, in: Catherine Baker (ed.), *Gender in Twentieth-century Eastern Europe and the USSR*, Bloomsbury, 2017.

Kaminsky, Lauren, “Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union“, *Central European History*, 2011, Vol. 44, No. 1: Human rights, utopias, and gender in twentieth-century Europe: 63–91.

Kareniauskaitė, Monika, „Nutylėta trauma? Smurtas prieš moteris sovietinių okupacijų kontekste“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2019, nr. 5.

Kareniauskaitė, Monika, „Smurto lyties pagrindu sampratos Lietuvoje vėlyvuojų sovietmečiu ir posovietinės transformacijos metu“, *Kriminologijos studijos*, 2019 t. 7: 104–132.

Kašauskienė, Vanda, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940-1964 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.

Katkova, I., “Maternal Care of Infants“, in: Gail Warshowski Lapidus (ed.), *Women, Work and Family in Soviet Union*, M.E. Sharpe, Inc., 1982.

Katus K, Puur A, Sakkeus L., „Family Formation in the Baltic Countries: A Transformation in the Legacy of State Socialism“, *Journal of Baltic Studies*, 2008, Vol. 39, No. 2: 123–156.

Kelly, James, “Infanticide in Eighteenth-Century Ireland”, *Irish Economic and Social History*, 1992, Vol. 19: 5–26.

Kelly, Catriona, *Children’s World: Growing Up in Russia, 1890-1991*, Yale University Press, 2007.

Kempe, Ruth S., Kempe, Henry C., *Child Abuse*, Harvard University Press, 1978.

Kertzer, David I., *Sacrificed for Honor: Italian Infant Abandonment and the Politics of Reproductive Control*, Beacon press, 1993.

Kertzer, David I., White, Michael J., Koball, Heather, “Growing up as an Abandoned Child in Nineteenth-Century Italy”, *History of the Family*, 1997, No. 2: 211–228.

Kharkhordin, Oleg, *The Collective and the Individual in Russia: A study of Practices*, Berkley, 1999.

Khlinovskaya – Rockhill, Elena, *Lost to the State: Family Discontinuity, Social Orphanhood and Residential Care in the Russian Far East*, Berghahn books, 2010.

Kibelka, Ruth, *Vilko vaikai: kelias per Nemuną*, Baltos lankos, 2000.

Kilday, Anne-M.arie, *A History of Infanticide in Britain c. 1600 to the Present*, Palgrave macmillan, 2013.

Kiškūnė, Laimė, Pociūtė, Rima, *Gimdymas ir gimimas. Šiandieninės patirtys pribuvėjų istorijos kontekste*, Vilnius, 2005.

Klich-Kluchewska, Barbara, “Far From A Children’s Home and the Question of Individual Agency in the Peoples’s Republic of Poland”, in: Kochanowski J., C. Kraft (eds.), *Rooms for Manoeuvre: Another Look at Negotiating Processes in the Socialist Bloc*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2021, Vol. 15: 213–230.

Kligman, Gail, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu’s Romania*, Berkeley: University of California Press, 1998.

Klumbys, Valdemaras, “Equality Just Over the Horizon: Soviet Gender Equality in Law and Policy“, *Lithuanian Historical Studies*, 2020, Vol. 24: 143-181.

Klumbys, Valdemaras, *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*, Lietuvos istorijos institutas, 2021.

Knodel, John, De Vos, Susan, “Preferences for the Sex of Offspring and Demographic Behavior in Eighteenth and Nineteenth-Century Germany: An Examination of Evidence from Village Genealogies“, *Journal of Family History*, 1980, Vol. 5, No. 2: 145–166.

Korbin, Jill E., "Children, Childhoods and Violence", *Annual Review of Anthropology*, 2003, Vol. 32: 431–446.

Kościanska, Agnieszka, *Gender, Pleasure and Violence: The Construction of Expert Knowledge of Sexuality in Poland*, Indiana University Press, 2021.

Kraniauskienė, Sigita, *Tapsmas suaugusiųjų: jaunimo socialinė branda Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2009.

Kucherenko, Olga, *Soviet Street Children and the Second World War Welfare and Social Control under Stalin*, Bloomsbury, 2016.

Kukhterin, Sergei, "Fathers and Patriarchs in Communist and Post-Communist Russia", in: Ashwin Sarah, *Gender and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*, London, 2000.

Kureishi, Wataru, Wakabayashi, Midori, "Son preference in Japan", *Journal of Population Economics*, 2011, Vol. 24, No. 3: 873–893.

Kuzma-Markowska, Silva, "An Unexpected Continuity: Voluntary and Compulsory Sterilization in the Rhetoric of the Pre- and Post-World War II Polish Birth Control Movement", *East Central Europe*, 2011, Vol. 38: 97–114.

Lancy, David F., "Children as a Reserved Labor Force" (2015), prieiga per internetą:

https://www.academia.edu/9155943/Children_as_a_Reserve_Labor_Force_mail_work_card=view-paper, [žiūrėta 2020 05 20].

Lancy, David F. "Why Anthropology of Childhood?: A Short History of an emerging Discipline", *French Studies in the Anthropology of Childhood*, 2012, Vol. 1, No. 1: 1–17.

Langer, William L., "Infanticide: A Historical Survey", *History of Childhood Quarterly*, 1974, Vol. 1, No. 3: 353–366.

Laukaitytė, Regina, „Didžiausia migracijos į Lietuvą krizė: duoneliautojų antplūdis pokariu“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2021, nr. 7.

Ledeneva, Alena V., *Russia's Economy of favour: Blat, Networking and informal Exchange*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Leinartė, Dalia (sud.), *Prijaukintos kasdienybės: 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*, Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

Leinartė, Dalia, „Sovietinė lyčių lygybė ir jos įgyvendinimo pradžia Lietuvoje, 1945–1955 m.“, *Liaudies kultūra*, 2010, nr. 6: 39–45.

Leinartė, Dalia, „Teisiniai socialinės paramos šeimai pagrindai sovietinėje Lietuvoje 1945–1970 m.“, *Istorija*, 2008, nr. 72: 53–61.

Leinartė, Dalia, „Vyrai, moterys ir sovietinė ideologija“, *Klėja*, 2003, nr. 7, prieiga per internetą:

https://www.lsc.vu.lt/assets/leidiniai/index0453.html?show_content_id=599, [žiūrėta: 2019 03 04].

Leinartė, Dalia, “Why Does Public Policy Implementation Fail? Lithuanian Office of State Benefits for Mothers of Large Families and Single Mothers, 1944-1956”, in: Helene Carlback, Yulia Gradszkova, Zhanna Kravchenko (eds.), *And They Lived Happily Ever After: Norms and Everyday Practices of Family and Parenthood in Russia and Eastern Europe*, CEU press, 2012.

Leinartė, Dalia, *Family and the State in Soviet Lithuania. Gender, Law and Society*, Bloomsbury Academic 2021.

Leinartė, Dalia, Laima Žilinskienė, Sigita Kraniauskienė, Irena Štutininė, Ingrida Gečienė, *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*, Vilnius, 2014.

Leinartė, Dalia, *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, Vilnius, 1999.

Leonavičius, Vylius, „Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąveika“, *Darbai ir dienos* 2002, nr. 49: 219–233.

Leonavičius, Vylius, Keturakis, Saulius, „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo-lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje“, *Mintis ir veiksmai*, 2002, nr. 2: 40–49.

Levine, David Z., *Family formation in an Age of Nascent Capitalism*, Academic Press Inc., 1977.

Lipša, Ineta, “Over-Latvianisation in Heaven” - Attitudes towards Contraception and Abortion in Latvia 1918-1940“, in: Felder Bjorn M., Weindling Paul W. (eds.), *Baltic Eugenics. Bio- Politics, Race and Nation in interwar Estonia, Latvia and Lithuania, 1918–1940*, Amsterdam/New York, NY: Rodopi, 2013.

Liškova, Katerina, “Sex under Socialism: From Emancipation of Women to Normalized Families in Czechoslovakia”, *Sexualities*, 2019, t. 19, nr. 1–2: 211–235.

Lovell, Stephen, *The Shadow of War: Russia and the USSR, 1941 to the Present*, Willey-Blackwell, 2010.

Lutz, Wolfgang, Sergei Scherbov, Andrei Volkov (eds.), *Demographic trends and Patterns in the Soviet Union Before 1991*, Routledge, 1993.

Madison, Bernice, “Social Services for Families and Children in the Soviet Union Since 1967“, *Slavic Review*, 1972, Vol. 31, No. 4: 831–852.

Marcinkevičienė, Dalia, „Būti mama: vaikų priežiūros strategijos sovietinėje Lietuvoje 1945–1970 metais“, *Liaudies kultūra*, 2008, nr. 6: 31–39.

Marcinkevičienė, Dalia, „Lytis ir istorija: pasakojamosios istorijos metodas“, *Inter-studia humanitatis*. 2008, nr. 5: 88–95.

Marsh, Rosalind (ed.), *Women in Russia and Ukraine*, Cambridge University Press, 1996.

Marsha, Marotta, “MotherSpace: Disciplining Through the Material and Discursive”, in: Hrdy Sarah, Caroline Wiedmer (eds.), *Motherhood as Space: Configurations of the Maternal Through Politics, Home, and the Body*, Palgrave Macmillan, 2005.

Maslauskaitė, Aušra, Baublytė, Marė, „Skyrybų visuomenė: ištuokų raida, veiksniai ir pasekmės“, *Gyventojų studijos*, Vilnius 2012, nr. 4.

Matimaitytė, Rūta, „Lupant „vilko vaikų“ svogūną: Rytprūsių krašto vokiečių vaikų likimas ir atmintis Lietuvoje“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2019, nr. 7, prieiga per internetą <https://nzidiny.lt/ruta-matimaityte-lupant-vilko-vaiku-svoguna-rytprusiu-krasto-vokieciu-vaiku-likimas-ir-atmintis-lietuvoje-nz-a-nr-7/> [žiūrėta 2021 01 03]

McCagg, William, Siegelbaum, Lewis, *The Disabled in the Soviet Union: Past and Present, Theory and Practice*, Pittsburg:University of Pittsburg Press, 1989

McCallum, Claire E., “The Return: Postwar Masculinity and the Domestic Space in Stalinist Visual Culture, 1945–53”, *The Russian Review*, 2015, Vol. 74, No. 1: 117–143.

McIntosh, Tania, “An Abortionist City”: Maternal Mortality, Abortion, and Birth Control in Sheffield, 1920– 1940“, *Medical history*, 2000, Vol. 44, No. 1: 75–96.

Miller, Barbara, van Esterik, Penny, van Esterik, John, *Cultural Anthropology, 2nd Canadian Edition*, Toronto: Pearson Education Canada, 2004.

Miller, Julie, *Abandoned: Foundlings in Nineteenth-century New York City*, New York University Press, 2008.

Milne, Emma, *Suspicious Perinatal Death and the Law: Criminalizing Mothers Who Do Not Conform*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, University of Essex, 2019, prieiga per internetą: <https://core.ac.uk/download/pdf/131242077.pdf>, [žiūrėta 2022 03 21].

Mitsuyoshi, Yoshie, “Public Representations of Women in Western Ukraine under Late Stalinism: Magazines, Literature, and Memoirs“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2006, B. 54, H. 1: Themenschwerpunkt: Gespaltene Geschichtskulturen? Zweiter Weltkrieg und kollektive Erinnerungskulturen in der Ukraine: 20-36.

Morgan, Lynn M., “Ambibuties Lost:Fashioning the Fetus into a Child in Ecuador and United States”, in: Nancy Scheper-Hughes, Carolyn Sargent (eds.), *Small Wars: The Cultural Politics of Childhood*, University of California Press, 1998.

Muravyeva, Marianna, “Bytovukha: Family Violence in Soviet Russia“, *Aspasia*, 2014, Vol. 8, No. 1: 90–124.

Murphy, Michelle, *Seizing the Means of Reproduction: Entanglements of Feminism, Health, and Technoscience*, Duke University Press, 2012.

Musgrove Nell et. al., "Hearing Children Voices: Conceptual and Methodological Challenges", in: K. Moruzi, N. Musgrove, C. P. Leahy (eds.), *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*, Palgrave Macmillan, 2019.

Nakachi, Mie "Replacing the Dead: Politics of Reproduction in the Postwar Soviet Union, 1944–1955" University of Chicago, Department of History, Dissertation, 2008.

Nakachi, Mie, "N. S. Khrushchev and the 1944 Soviet Family Law: Politics, Reproduction, and Language", *East European Politics and Societies: And Cultures*, 2006, No. 1: 40–68.

Naudžiūnienė, Akvilė, „Naujasis žmogus“ iki pareikalavimo: mokinys vėlyvojo sovietmečio (1964–1988) Lietuvos mokyklose", *Lietuvos istorijos studijos*, 2021, t. 47: 99–117.

Navailh, Françoise, "The Image of Women in Contemporary Soviet Cinema", in: Anna Lawton (ed.), *The Red Screen: Politics, Society, Art in Soviet Cinema*, Routledge 1992.

Nazzaro, Jean "Mental Retardation in the Soviet Union", *Education and Training of the Mentally Retarded*, 1973, Vol. 8, No. 3: 166–171.

Neisser, Ulric, Fivush, Robyn (eds.), *The Remembering Self: Construction and accuracy in the self-narrative*, Cambridge University Press, 1994.

Norkus, Zenonas, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilniaus Universiteto leidykla, 2008.

O'Connor, Richard A., Van Esterik, Penny, "Breastfeeding as custom not culture: Cutting meaning down to size", *Anthropology Today*, 2012, Vol. 28, No. 5: 13–16.

Oberman, Michelle, "Understanding Infanticide in Context: Mothers Who Kill, 1870-1930 and Today", *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 2002, Vol. 92, No. 3–4: 707–738.

Panter-Brick, Catherine, "Nobody's Children? A Reconsideration of Child Abandonment", in: Catherine Panter-Brick, Malcolm T. Smith (eds.), *Abandoned Children*, Cambridge University Press, 2000.

Panter-Brick, Catherine, Malcolm T. Smith (eds.), *Abandoned Children*, Cambridge University Press, 2000.

Paukštytė-Šaknienė, Rasa, „Gimimų reguliavimo būdai ir jų raiška istoriografiniame kontekste“, *Liaudies kultūra*, 2008, nr. 5: 30-37.

Paukštytės-Šaknienė, Rasa, „Kultūrinių reprodukcijos aspektų raiška kaimo kultūroje“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2004, nr. 4: 89–110.

Paukštytės-Šaknienė, Rasa, „Kūdikio laukimas tradicinėje kaimo ir šiuolaikinėje bendruomenėje (XIX a. pab. – XX a.)“, *Liaudies kultūra*, 1995, nr 5: 235–238.

Paukštytės-Šaknienė, Rasa, *Gimtuvės ir krikščynos Lietuvos kaimo gyvenime: XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1999.

Paxson, Heather, “Rationalizing Sex: Family Planning and the Making of Modern Lovers in Urban Greece“, *American Ethnologist*, 2002, Vol. 29, No. 2: 307–334.

Peacock, Margaret E., *Contested Innocence: Images of the Child in The Cold War*, PhD thesis, The University of Texas at Austin, 2008.

Pentikainen, Juha, “Child Abandonment as an Indicator of Christianization in the Nordic Countries“, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 1990, Vol. 13: Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names: 72–91.

Phillips, Susan S., “Violence and abortions: What’s doctor to do?“, *Canadian medical association*, 2005, Vol. 172, No. 5: 653–654.

Pollock, Linda A., *Forgotten Children: Parent-child Relation from 1500-1900*, Cambridge University Press, 1985.

Postman, Neil, *The Disappearance of Childhood*, Delacorte Press, 1982.

Praspaliauskienė, Rima, „Crime Born of Shame and Fear“, *Lithuanian Historical Studies*, 2001, No. 6: 89–105.

Press, Billie K., “Observations on Family Life, Child Rearing and Education in the Soviet Union Today“, *Early Child Development and Care*, 1989, Vol. 50: 11-23.

Prozorov, Sergei, “Biopolitics and Socialism: Foucault, Agamben, Esposito“, in: Sergei Prozorov, Simona Rentea (eds.), *The Routledge Handbook of Biopolitics*, Routledge, 2017.

Pūras, Dainius, Šumskienė Eglė, „Psichikos negalią turinčių asmenų globa Lietuvoje: priklausomybė nuo paveldėtos paslaugų teikimo kultūros“, ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖSENA UŽDAROSE PSICHIKOS SVEIKATOS PRIEŽIŪROS IR GLOBOS INSTITUCIJOSE“ (A. Germanavičius, D. Pūras, D. Šakalienė, E. Rimšaitė, L. Mališauskaitė, R. Povilaitis) projekto ataskaita, Vilnius 2005, prieiga per internetą: https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/psi_ataskaita_170x245.pdf [žiūrėta 2021 10 13].

Putinaitė, Nerija, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasioriešinimas sovietų Lietuvoje*, Aidai, 2007.

Putinaitė, Nerija, *Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, LKMA, Naujasis Židinys-Aidai, 2019.

Račiūnaitė-Paužuolienė, Rasa, „XIX a. pabaigos XXI a. pradžios gyvenimo ciklo papročiai“, *Papilė*, t. 2–3, Vilnius, 2006.

Randal, Amy E., “Abortion Will Deprive You of Happiness!“ Soviet Reproductive Politics in the Post-Stalin Era”, *A Journal of Women’s History*, 2011, Vol. 23, No. 3: 13–38.

Ransel, David L., “Orphans and Foundlings“, *Encyclopedia of European Social History, From 1350 to 2000*, Vol. 3, New York, 2001.

Ransel, David L., *Mothers of Misery: Child Abandonment in Russia*, Princeton: Princeton UP, 1988.

Reid Susan E., “Cold War in the Kitchen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev“, *Slavic Review*, 2002, Vol. 61, No. 2: 211–252.

Reid, Susan E., “Women in the Home”, in: Melanie Ilič, Susan. E. Reid, Lynne Attwood (eds.), *Women in the Khrushchev Era*, Palgrave Macmillan, 2004.

Riccardo, Lucchini, Daniel, Stoecklin, *Children in Street Situations: A Concept in Search of an Object*, Springer, 2020.

Riches, David “The Netsilik Eskimo: A Special Case of Selective Female Infanticide“, *Ethnology*, 1974, Vol. 13, No. 4: 351–361.

Richter, Jeffrey S., “Infanticide, Child Abandonment, and Abortion in Imperial Germany“, *The Journal of Interdisciplinary History*, 1998, Vol. 28, No. 4: 511–551.

Rimšaitė, Eglė, „Psichoneurologiniai pensionatai: socialinio darbo ar disciplinarinės visuomenės institutas?“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2006, nr. 2: 131–139.

Rimšaitė, Eglė, Laimutė Žalimienė, „Nevyriausybių organizacijų metamorfozės – nuo labdaringos pagalbos vargšams XVIII amžiuje iki socialinių paslaugų rinkos dalyvio šiuolaikinėje visuomenėje“, *Socialinis darbas*, 2007, t. 6, nr. 1: 83–95.

Rimšaitė, Eglė, *Nuo tradicinės iki modernios globos: sutrikusio intelekto ir psichikos ligomis sergančių asmenų atvejis*, Daktaro disertacija, VU, Vilnius, 2006.

Riordan, Jim (ed.), *Soviet Education: the Gifted and the Handicapped*, Routledge, 1988.

Risch, William J., “A Soviet West: Nationhood, Regionalism, and Empire in the Annexed Western Borderlands“, *Nationalities papers*, 2015, Vol. 43, No. 1: 63–81.

Rollins, Nancy, "Child Psychiatry in The Soviet Union: Preliminary Observations", Harvard University Press, 1972.

Rosenberg, Charles E., *The family in History*, University of Philadelphia Press, 1975.

Roth, Maria et al., "The Romanian Social System between 1945 and 1989", in: Sabine Hering (ed.), *Social Care under State Socialism 1945–1989: Ambitions, Ambiguities and Mismanagement*, Barbara Budrich Publishers, Opladen & Farmington Hills MI, 2009.

Rotkirch, Anna, *The Man Question: Loves and Lives in Late 20-th Century Russia*, University of Helsinki, 2000.

Savevich, Victoria I., Denisov, Boris P., "Birth Control in Russia: Overcoming the State System Resistance", *Higher School of Economics Research Paper*, No. WP BRP42/SOC/2014: 2–25.

Sauer, R., "Infanticide and Abortion in Nineteenth-Century Britain", *Population Studies*, 1978, Vol. 32, No. 1: 81–93.

Schultz, Theodore W., "The Value of Children: an Economic Perspective", *Journal of Political Economy*, 1973, Vol. 81, No. 2, Part 2: New Economic Approaches to Fertility: S2–13.

Schwerdtfeger, Kami L. et al., "Intergenerational Transmission of Trauma: The mediating role of parenting styles on toddlers' DSM-related symptoms", *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 2013, Vol. 22, No. 2: 211–229.

Scrimshaw, Susan C. M., „Infanticide in Human Populations“, in: Glenn Hausfater, Sarah B. Hardy (eds.), *Infanticide: Comparative and Evolutional Perspectives*, New York, 1984.

Sheper-Hughes, Nancy, *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*, University of California Press, 1992.

Shlapentokh, Vladimir, *Love, Marriage and Friendship in the Soviet Union*, Praeger, 1984.

Shlapentokh, Vladimir, *Public and Private Life of the Soviet People: Changing Values in Post – Stalin Russia*, Oxford, 1989.

Shorter, Edward, *Making of the Modern Family*, New York: Basic books, 1975.

Singh, Kamalroop, "Save Our Girls: The Prevention of Female Feoticide in The Asian community", *Journal of Religion and Violence*, 2014, Vol. 2, No. 3: 433–446.

Sirutavičius, Vladas, „Nusikaltimai „dėl gėdos“: naujų žudymų XIX a. visuomenėje“, *Lietuvos etnologija*, 2002, nr. 11: 147–158.

Smith, Mark B. „The Withering Away of the Danger Society: The Pensions Reforms of 1956 and 1964 in the Soviet Union”, *Social Science History*, 2015, Vol. 39, No. 1: 129-148.

Smith, Mark, *Rethinking Residential Child Care: Positive Perspectives*, Policy Press, University of Bristol, 2009.

Srinivasan, Sharada, Bedi, Arjun S., “Daughter Elimination: Cradle Baby Scheme in Tamil Nadu“, *Economic and Political Weekly*, 2010, Vol. 45, No. 23: 17–20.

Stankūnienė, Vlada, „Šeimos kūrimo strategijos kitimas Lietuvoje: nuo tradicinio prie modernaus modelio“, *Lietuvos mokslas*, 1997, t. 15, nr. 5.

Stankūnienė, Vlada, Maslauskaitė, Aušra (sud.), *Lietuvos šeima: Tarp tradicijos ir naujos realybės*, Socialinių tyrimų institutas, 2009.

Stankūnienė, Vlada, Mitrkas, Alfonsas Algimantas (sud.), *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.

Stasiūnienė, Jurgita, „Naujagimio nužudymas: medicininės, socialinės, teisinės išvalgos, jų analizė ir vertinimas“, Daktaro disertacija, VU, 2015.

Stephenson, Svetlana, *Crossing the Line: Vagrancy, Homelessness and Social Displacement in Russia*, Ashgate, 2006.

Stolee, Margaret K., “Homeless Children in the USSR, 1917–1957“, *Soviet Studies*, 1988, Vol. 40: 64–83.

Streikus, Arūnas, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.

Stundžė, Liana, Rutkauskaitė Giedrė, „Moterų sakytinė istorija. Komunikacinis aspektas“, *Informacijos mokslai*, 2014, t. 68: 63–86.

Šadauskas, Vilius, „Tarp Europos ir Rusijos imperijos – žvilgsnis į tėvų globos netekusių vaikų institucinės globos praktikos Lietuvoje XVIII a. pab. - XX a. pr.: Vilniaus Vaikelio Jėzaus auklėjimo namų atvejis“, *Socialinis ugdymas*, 2020, t. 53, nr. 1: 58–82.

Šumskienė, Eglė, Genienė Rasa, „Stacionarios globos pertvarka Lietuvoje institucionalizmo teorijos požiūriu“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 2016, t. 12: 74–89.

Šumskienė, Eglė, Nemanytė, Monika, “Discursive Exploitation or Actual Impact: Mental Health Anti-Stigma Campaigns in the Post-Communist Area“, *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 2020, No. 1: 22–33.

Švedas, Aurimas, „Sakytinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (atminties kultūris ir istorijos politikos aspektai)“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 26: 148–161.

Taguchi, Hisako, “Maternal Filicide in Japan: Analyses of 96 Cases and Future Directions for Prevention”, *Psychiatria et Neurologia Japonica*, Vol. 109, No. 2: 110–127.

Theixos, H., Jamil, Sania B., „The Bad Habit of Bearing Children“, *International Journal of Feminist Approaches to Bioethics*, 2014, Vol. 7, No. 1: 35–45.

Tolfree, David, *Roof and Roots: The Care of Separated Children in the Developing World*, Save the Children Fund, 1995, prieiga per internetą: <https://archive.crin.org/sites/default/files/images/docs/Roofs%20and%20Roots.%20The%20care%20of%20separated%20children%20in%20the%20deve.pdf> [žiūrėta 2021 10 03]

Trimakienė, Adelė, „Naujojo žmogaus“ kūrimas: sovietinės pedagogikos atvejais“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2007, nr. 1–2.

Vaiseta, Tomas, *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija vėlyvuojų sovietmečiu (1964–1984)*, Naujasis Židinys-Aidai, 2014.

Varsa, Eszter, „Child Protection, Residential Care and the „Gypsy question“ in Early State Socialist Hungary“, in: Sabine Hering, Opladen and Farmington Hills (eds.), *Social Care under State Socialism (1945–1989)*, Barbara Budrich Publishers, 2009.

Varsa, Eszter, *Protected Children, Regulated Mothers: Gender and the "Gypsy Question" in State Care in Postwar Hungary, 1949-1956*, Central European University Press, 2021.

Vinogradov, A.A., *Putevoditel po gorodu Vilnie i jevo okriestnostiam*, Vilna, 1904.

Warshofsky Lapidus, Gail, *Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change*, University of California press, 1978.

Waters, Elizabeth, „Modernization of Russian Motherhood, 1917-1937“, *Soviet Studies*, 1992, Vol. 44, No. 1: 123-135.

White, Elizabeth, *A Modern History of Russian Childhood: from the Late Imperial Period to the Collapse of The Soviet Union*, Bloomsbury Publishing, 2020.

Williams Christopher, „Abortion and Women’s Health in Russia and the Soviet Successor States“, in: Rosalind J. Marsh (ed.), *Women in Russia And Ukraine*, Cambridge University Press, 1996.

Williams, Samantha, „The Experience of Pregnancy and Childbirth for Unmarried Mothers in London, 1760–1866“, *Women’s History Review*, 2011, Vol. 20, No. 1: 67-86.

Wilson, Stephen, „Infanticide, Child Abandonment and Female Honour in Nineteenth-Century“, *Comparative Studies in Society and History*, 1988, Vol. 30, No. 4: 762-783.

Zahra, Tara, „Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe“, *The Journal of Modern History*, 2009, Vol. 81, No. 1, European Childhood in the Twentieth Century: 45-86.

Zdravomyslova, Elena, Temkina, Anna, "The Crisis of Masculinity in Late Soviet Discourse", *Russian Studies in History*, 2012, Vol. 51, No. 2: 13-34.

Zelizer, Viviana A., "The Price and Value of Children: The Case of Children's Insurance", *American Journal of Sociology*, 1981, Vol. 86, No. 5: 1036-1056.

Zelizer, Viviana A., *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, Princeton University Press, 1994.

Zenzinov, Vladimir, *Deserted: The Story of the Children Abandoned in Soviet Russia*, Hyperion Press Inc. 1975.

Zeina, Mariia J., "Without a Family: Orphans of the Post-War Period", *Russian Studies in History*, 2010, Vol. 48, No. 4: 59-73.

Волохатова, Влада М. *Сиротские учреждения советской России: история становления и проблемы функционирования*, диссертация на соискание ученой кандидата исторических наук, Московский государственный гуманитарный университет имени М. А. Шолохова, 2005

Зенина, Мария, Р., «Система социальной защите детей-сирот в СССР» *Педагогика*, 2000, т. 3.

Майофис, Мария, «Пансионаты трудовых резервов: формирование системы школ-интернатов в 1954—1964 года», *новое литературное обозрение*, 2016, nr. 6, prieiga per internetą: <https://magazines.gorky.media/nlo/2016/6/pansiony-trudovyh-rezervovformirovanie-sistemy-shkol-internatov-v-1954-1964-godah.html> [žiūrėta: 2022 01 13].

Никитина В. А. *Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений*, М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.

Рыбицкий Е. М. *положение детей в СССР 1990 год: состояние, проблемы, перспектива*, Москва, 1990.

Славко Андрей А. *Детская беспризорность и безнадзорность в России конца 1920-х - начала 1950-х годов: социальный портрет, причины, формы борьбы*, диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук, Самарский государственный университет, 2011.

Славко, Андрей А., «Государственное регулирование процесса ликвидации детской беспризорности в России в годы Великой Отечественной войны и в послевоенный период», *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, 2010, prieiga per internetą: (<https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-regulirovanie-protsessa-likvidatsii-detskoj-besprizornosti-v-rossii-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny-i-v/viewer>) [žiūrėta 2021 05 10].

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (Vilnius)

f. R-363, LTSR Valstybinis statistikos komitetas

ap.1: b. 154, 317, 4090, 4686, 6981, 6981a, 7688, 7716, 8337, 8340, 2067, 2672, 3031, 3051, 3052, 4090, 4686, 5307, 5309, 5310, 23627, 23615, 22666, 222654, 21764, 21752, 18618, 18610, 18606, 18076, 9039, 9701, 9703, 9736, 10388, 10389, 10395, 10396, 10406, 10394, 5225; 5227; 6086; 6120; 17048; 17086; 17098; 17105; 17843, 13685, 13700, 14616, 14626, 14628, 15441, 15443, 15459, 13684, 13683, 11118; 11128; 11148; 11996; 12001; 12019; 12837; 12849; 12851; 12852, 9332, 19321, 20126, 20137, 20874, 20885

f. R-769, LTSR Sveikatos apsaugos ministerija

ap. 1: b. 7536, 7537, 7538, 7539, 7540, 2675, 2676, 2677, 452, 455, 10199, 10200, 10143, 9992, 9992, 9856, 9711, 9541, 9538, 9535, 9534, 9531, 9528, 9319, 9310, 9307, 9304, 9301, 9387, 9084, 9081, 9080, 9077, 9074, 9073, 8875, 8872, 8869, 8866, 96, 124, 1439, 1440, 1441, 66, 1444, 1462, 1493, 1501, 1439, 1440, 1441, 1444, 1462, 1493, 1501, 1596, 1597, 1598, 267, 2676, 2677, 2678, 2680, 2945, 1681, 2947, 3218, 3219, 3006, 6850, 7600, 4817

f. R-762, LTSR Liaudies švietimo ministerija

ap. 6, b: 50, 51, 42, 53, 338, 340, 341, 342, 456, 3722, 3493

f. R-754, LTSR Ministrų Taryba

ap. 4: b. 12642, 12651, 12818, 12828, 9814, 9817, 9818, 9819, 10114, 10117, 11455, 11456, 11713, 11719, 11720, 11973, 12214, 12229, 12410, 12414, 10118, 10119, 10413, 10416, 10417, 10676, 10677, 10926, 10927, 11190, 3210, 3866, 3826, 4102, 4100, 2189, 5320, 5308, 5293, 5002, 2366, 2355, 1041, 877, 476, 319, 11191, 5869, 5871, 1871, 6131, 6132, 6374, 6375, 6376, 6377

ap. 13, b: 37, 384, 370, 374, 384, 389, 33,

f. R-770, LTSR Darbo ir socialinio aprūpinimo ministerija
ap. 4: b. 90, 39, 128, 133, 149, 168, 203, 204, 253, 254, 260, 259, 256,
172, 154

f. R-758, LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas
ap. 5, b. 92, 105, 114, 133, 171

f. 394, Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentas
ap. 3, b. 405, 424

Lietuvos Literatūros ir Meno Archyvas (Vilnius)

f. 83, Žurnalo „Tarybinė moteris“ redakcija
ap. 1, b. 117, 110, 109, 92, 86, 85, 78, 74, 72, 58
Netvarkytas fondas. Kino filmų nuomos valdybos byla
Netvarkytas fondas. Kino filmų nuomos kontoros Šaulių skyriaus
darbuotojos byla

Lietuvos Ypatingasis Archyvas (Vilnius)

f. 1771, Lietuvos komunistų partijos (LKP) centro komitetas

ap. 233: b. 16, 18

ap. 232: b. 26, 27, 28, 29

ap. 209: b. 26, 27, 28

ap. 10 b: 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558

ap. 254, b. 314,

ap. 118, b. 1, 3, 10, 11

ap. 186, b. 2, 5, 6

ap. 133, b. 22, 51

ap. 8, b. 330

f. V-16, LTSR Vidaus reikalų ministerijos (MVD) Šiaulių srities valdyba
ap. 1, b. 5, 15, 18, 22, 23, 25, 31, 37

f. V-13, LTSR Vidaus reikalų ministerijos (MVD) Kauno srities valdyba
ap. 1, b. 24, 60, 65

f. V-145-10, Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos (MVD) Raseinių miesto vaikų darbų kolonija
ap 2, b. 1, 2,3,4,5,6,7,8,9

f. V-11 , Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos (MVD) milicijos valdybos Operatyvinis skyrius
ap. 1, b. 78, 79, 80

f. V- 101, Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos (MVD) Viešosios tvarkos apsaugos valdyba
ap. 1, b. 22, 16

f.V-145-9, Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos (MVD) Vaikų kolonijų skyrius
ap. 1, b. 1, 2, 3

f. V-99, Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos (MVD) Milicijos valdybos kriminalinės paieškos skyrius
ap.1, b. 19

Vilniaus Regioninis Valstybės Archyvas (Vilnius)

f. 1176, Vilniaus kurčiųjų ikimokykliniai vaikų namai
ap. 1, b. 1, 6, 7, 12, 13, 17, 24, 28, 69, 78, 79

f. 1189, Vilniaus miesto specializuoti kūdikių namai vaikams su centrinės nervų sistemos organiniais pakenkimais ir psichikos sutrikimu
ap. 1, b: 251; 298; 322; 320; 202; 280; 321, 94; 100; 109; 101; 132; 146; 186; 111; 139; 200

f. 763, Vilniaus miesto Naujosios Vilnios rajono liaudies deputatų tarybos vykdomasis komitetas
ap. : b. 46, 84, 107, 111, 112, 113, 114, 115, 119, 121, 135, 146, 162

f. 32, Ukmergės rajono Vidiškių apylinkės liaudies deputatų tarybos vykdomasis komitetas
ap. 2, b. 160, 293

f. 765, Vilniaus miesto Spalio rajono liaudies deputatų tarybos vykdomasis komitetas

ap. 1: b. 1657, 1658, 1659, 1656, 1662, 1660, 1661, 1663

f. 291, Širvintų rajono Čiobiškio specialioji mokykla

ap. 1: b. 6, 15, 29, 32, 42, 46, 53, 60, 77, 78

f. 576, Trakų rajono liaudies deputatų tarybos vykdomasis komitetas

ap. 1, b. 518, 519, 635

Klaipėdos Regioninis Valstybės Archyvas (Klaipėda)

f. 348, Šilutės rajono Rusnės pagalbinė mokykla-internatas

ap. 1, b: 7, 16, 29, 30, 41, 60, 61, 127, 129, 174, 189, 210, 280, 296,
303, 322, 323, 332, 344, 352, 356, 368, 379, 388

f. 610, Priekulės rajono Švėknos vaikų namai

ap. 1, b: 3, 4, 11, 12

Šiaulių Regioninis Valstybės Archyvas (Šiauliai)

f. 677, Šiaulių sanatorinė mokykla-internatas

ap. 1, b: 28, 124, 201, 347, 367,

Kauno Regioninis Valstybės Archyvas (Kaunas)

f. 108, Kauno kūdikių namai

ap. 1: b. 10, 2, 7, 12, 21, 27, 39, 42, 43, 99, 40, 68, 83

Utenos Regioninis Valstybės Archyvas (Utena)

f. 124, Zarasų rajono Antazavės vaikų namai

ap. 1: b. 28; 36, 44, 54, 58, 61, 68, 86, 106, 213, 277, 243,

f. 372, Utenos pagalbinė mokykla-internatas

ap. 1: b. 4, 7, 8, 31, 51, 58, 157, 129, 136, 162

f. 236, Utenos rajono liaudies deputatų tarybos vykdomasis komitetas

ap. 1: b. 212, 262, 263, 438, 561, 806, 1209

Interviu

Pokalbis su A.J., 2021 06 27
Pokalbis su Am., 2021 05 15
Pokalbis su D.K., 2022 07 26
Pokalbis su D.N., 2019 04 19
Pokalbis su J. R., 2019 04 19
Pokalbis su V., 2019 04 05

Dienoraščiai, atsiminimai

Baltušis, Juozas, „Vietoj dienoraščio“ I tomas, Vilnius, 2019
Benecijus Ignatavičius, Juozas „Nuo Rausvės pakrančių – į prasmingą gyvenimą“, in: Gražina Ramoškaitė-Gedienė (sud.) „Moteris su lauko gėlėmis: knyga apie Nijolę Miliauskaitę“, Vilnius, 2003
Juknaitė, Vanda, *Ta dūzgianti ir kvėpianti liepa yra*, Vilnius, 2021
Našlaičių brolija „Našlaičių dalia“, Švenčionys, 2009
Stankus, Jonas, „Tarp dienoraščio eilučių“, Vilnius, 2005
Viliūnienė, Liuda, „Mergaitė, kurios nėra“, *Moteris su lauko gėlėmis: knyga apie Nijolę Miliauskaitę*, Vilnius, 2003

Sovietmečio spaudos publikacijos, leidiniai ir kiti šaltiniai

„Apie visų intymiausia“, *Tarybinė moteris*, 1963, nr. 7,
„Ar galima vaikus bausti fizinėmis bausmėmis?“, *Tarybinė moteris*, 1955
Nr. 1
„Aš laiminga“, *Tarybinė moteris*, 1961 nr. 1
„Demografija ir mes“, *Tarybinė moteris*, 1973, nr. 7
„Istorija be laimingos pabaigos“, *Tarybinė moteris*, 1983, nr. 1
„Istorija be laimingos pabaigos“, *Tarybinė moteris*, 1983, nr. 1
„Lengviau tėvu tapti nei juo išlikti“, *Tarybinė moteris*, 1970 nr. 9
„Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija, t. 6, Vilnius, 1980
„Lietuvos tarybų socialistinės respublikos santuokos ir šeimos kodeksas“,
Vilnius, 1981
„Moteris ir motinystė“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1975m. nr.
5, p. 5

- „Moteris šiandien kitokia”, *Tarybinė moteris*, 1961 Nr. 7
- „Motinystė – ne yda”, *Tarybinė moteris*, 1961 Nr. 4
- „Norėtume įvaikinti kūdikį”, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1983, nr. 8
- „Norėtume įvaikinti kūdikį”, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1983, nr. 8
- „Pagalvokime ir apie jį“, *Tarybinė moteris*, 1961 Nr. 2
- „Rytoj Operacijos diena“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1984 m. nr. 3, p. 16
- „RTFSR santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas“, Vilnius, 1952
- „Vaiko teisė būti sveikam“ interviu su Olga Račkauskiene, *Tarybinė moteris*, 1983, Nr. 1
- Aleknavičienė, L., „Kur palikti vaikus“, *Tarybinė moteris*, 1961, nr. 4, p. 9
- Bačiulis, J., „Gerbkite save“, *Tarybinė moteris*, 1965 Nr. 10
- Bajorūnas „Savas nors negimdytas“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1973, nr. 7
- Baltrūnienė, A., „Kodėl vyras nenori dukters?“, *Tarybinė moteris*, 1956 Nr. 12
- Barakūnaitė, Laima, „Šeimoje bent trys vaikai“, *Tarybinė moteris*, 1969 nr. 5
- Baronas, R., *Vedybų higiena*, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962
- Bernotienė, R., „Teisti už kilnumą?“, *Tarybinė moteris*, 1967 nr. 2
- Bertaitis, O., „Tarybinės vyriausybės rūpinimasis vaikais“, *Panevėžio tiesa*, 1947 10 29
- Budanovas. J., „Įstatymas yra“, *Tarybinė moteris*, 1967, Nr. 9
- Butautienė, J., „Į tavo visi sužiuro“, *Tarybinė moteris*, 1960, nr. 3
- Dembauskienė, G., „Vaikų skriaudėja“, *Panevėžio tiesa*, 1947, nr. 71, p. 3
- Džiaugienė, G., V. Sadauskas „Moteris ir motinystė“, *Tarybinė moteris*, 1975 Nr. 5
- Galvydytė, R., „Pasitikėjimo riba“, *Tarybinė moteris*, 1960 Nr. 11
- Garunkštytė, Z., „Jos niekas nediris mušti“, *Tarybinė moteris*, 1967, Nr. 5
- Gerulienė, O, Skiauteris, A., „Kas tavo mama?“, *Tarybinė moteris*, 1964 nr. 12
- Girčys, Iz., „Dovanėlės neturtingiems vaikams“, *Panevėžio tiesa*, 1946, nr. 78, p. 3
- Glinskas, Juozas, *Kingas*, Vilnius, 1981
- Jarusevičius, Albinas, „Mūsų džiaugsmas, mūsų rūpestis“, serija „Tėvų biblioteka“, Šviesa, 1979

- Karvelis, V., „Anomalių vaikų mokymas Tarybų Lietuvoje”, Pergalė 1969
- Kaziūnas, Z., „Pavyzdingas vaikų darželis“, *Panevėžio tiesa*, 1948 02 01, p. 3
- Kazlauskienė, A., „Juos paliko motina“, *Tarybinė moteris*, 1978, nr. 9
- Kazlauskienė, A., „Motina juos paliko“, *Tarybinė moteris*, 1978, nr. 9
- Kosmodemjanskaja, L., „Savi“ ir „svetimi“ vaikai“, *Tarybinė moteris*, 1955 nr. 9, p. 16
- Kvietinis, B., „Juos globoja socialistinė valstybė“, *Naujasis kelias*, 1948 09 21, p. 3
- Lanca, M., „Daugiau rūpintis našlaičiais“, *Panevėžio tiesa*, 1947 09 05, p. 4
- Lipeika, K., „Nebevadinkite mūsų tėvais“, *Tarybinė moteris*, 1975, nr. 4
- Lipeikaitė, Vanda, „Šviesūs vaikysėts rūmai“, *Tarybinė moteris*, 1983, nr. 10
- Maleckas, L., „Iš ginekologo užrašų“, *Tarybinė moteris*, 1967 nr. 9, p. 8
- Malkevič, E., „Ne tiktai duoti gyvenimą“, *Tarybinė moteris*, 1968 nr. 2
- Naruskaitė, G., „Mažasis rūpestėlis“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1970, nr. 10, p. 1
- Neniškis, Jonas, „Kuriantiems šeimą“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1971 nr. 2
- Pyplytė, D., „Mano žmogiukai“, *Tarybinė moteris*, 1979, nr. 4
- Prišmantienė, V., „Brangiausia – motinos rankos“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1973, nr. 6
- Prišmantienė, V., „Ką pavadins mama?“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1981, nr. 5
- Rasimavičius, A., „Alimentinė byla“, *Tarybinė moteris*, 1967, nr. 8,
- Saudargienė, S., „Nėštumo reguliavimas“, *Tarybinė moteris*, 1969, nr. 3
- Saudargienė, S., „Nėštumo reguliavimas“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1969 nr. 3
- Semaškaitė-Kliučinskienė, Janina, *Kas tu?*, Vilnius, 1976
- Sikorskis, Valentinas, „Auga šeimoje berniukas“, *Tarybinė moteris*, 1970 nr. 3
- Solovjovas, M., „Motinystė – ne yda“, *Tarybinė moteris*, 1961, nr. 4, p. 15-16
- Solovjovas, N., „Tėvas šeimoje“ in „Žvilgsnis į šeimą“, Vilnius, 1990
- Stankutė, R., „Savi ir svetimi“, *Tarybinė moteris*, 1964, nr. 7,
- Stankutė, R., „Savi ir svetimi“, *Tarybinė moteris*, 1964, nr. 7
- Steponaitienė, L., „Motinos pienas“, *Tarybinė moteris*, 1966, nr. 6
- Šimulis, P., A. Vingras „Jauniems tėvams“, Vilnius, 1988
- Šinkūnaitė, J., „Kas atstos motinos meilę?“, *Tarybinė moteris*, 1979, nr. 6

Taunytė, Filomena, „Alkoholizmas ir vaikai“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1971, nr. 7

Taunytė, Filomena, „Girtuoklio gydymas ir priežiūra šeimoje“, *Tarybinė moteris*, 1959 Nr. 1

Taunytė, Filomena, „šeimoje bent trys vaikai“, *Tarybinė moteris*, 1969 Nr. 5

Taunytė, Filomena, „Tikroji motina“, *Tarybinė moteris*, 1959, nr. 2, p. 12

Taunytė, Filomena, „Už pasitikėjimą be ribų“, *Tarybinė moteris*, 1961 Nr. 1

Tik pas mamytę“, *Tarybinė moteris*, 1959, nr. 6

Vaicekauskienė, V., „Barbutės „namai“, *Tarybinė moteris*, 1955 Nr. 8, p. 14

Venckauskas, A., „Antikoncepcijos klausimai“, *Tarybinė moteris* priedas *Pagrandukas*, 1974 nr. 11

Venckauskas, A., „Atsako gydytojas“, *Tarybinė moteris*, 1972 nr. 6

Veržbavičius, L., „Tarybinės valstybės rūpinimasis motinyste ir vaikyste“, *Naujasis kelias*, 1946 07 07, p. 3

Vesels, H., „Žmonės iš konservų“, *Tarybinė moteris*, 1967, nr. 5

Žvilklienė, A., „Santuokos sėkmė“, Vilnius, *Žinija*, 1988

PRIEDAI⁸²⁶

Priedas nr. 1: *1 Lentelė. Bendras vaikų globos įstaigų: vaikų namų ir mokyklų-internatų, ir jų auklėtinių skaičius*⁸²⁷

	Vaikų įstaigų skaičius	Auklėtinių skaičius
1944	29	1500
1945	43	3478
1952	38	3815
1956	43	4923
1957	43	5288

⁸²⁶ Visos lentelės ir schemas sudarytos Ievos Balčiūnės. Statistinės lentelės sudarytos susisteminius LCVA Valstybinio statistikos komiteto f. R–363 ap. 1 bylose esančių LTSR Švietimo ministerijos metinių vaikų namų suvestinių duomenis. Taip pat Visuotinėje Lietuvių Enciklopedijoje, t. XXIV, Vilnius, 2013, p. 519 rasti 1949, 1985, 1987 metų vaikų namų duomenys, tačiau lieka neaišku kokios įstaigos į pateiktą statistiką įeina, nenurodoma iš kur šie duomenys gauti, jie kelia įtarimą dėl tikrumo, pvz. teigiama, kad 1949 m. LTSR vaikų namuose augo 7000 vaikų. Šie duomenys neva paremti Rasos Tamašauskienės, *Vaikų globos institucija ir jos organizavimas*, Kaunas, 2011, leidinio informacija, tačiau šiame, *Vaikų globos institucija ir jos veiklos organizavimas*, Klaipėdos valstybinė kolegija, 2011, ir tos pačios autorės kitame leidinyje panašiu pavadinimu *Vaikų globos institucija ir jos veiklos organizavimas*, Klaipėda, 2010, nėra pateikiami jokie duomenys šiuo klausimu. Taip pat, lyginant su LCVA f. R–363 ap. 1 bylose rasta duomenimis, toks vaikų augusių vaikų namuose skaičius minėtais metais neatrodo tikėtinas.

⁸²⁷ Panaši sąjunginė statistika nuo 1975 iki 1989 m. vaikų augančių šio tipo įstaigose pateikia E. M. Рыбицкий. Atsiskleidžia keletas šios statistikos niuansų, pavyzdžiui, duomenų trūkumas paskirais metais, tikėtinas vaikų augančių „invalidų“ internatuose skaičiaus augimas vaikų namų auklėtinių sąskaita, taip pat tam tikrų duomenų fiksavimas (pvz. globojamų ar įvaikintų vaikų kiekio) tik nuo 1986 m. (E. M. Рыбицкий, *op. cit.*, p. 90, 97).

1958	45	5339
1960	38	4434
1961	36	4418
1962	35	4493
1963 ⁸²⁸	36	4636
1965	41	5267
1967	38	5438
1970	38	5833
1979	37	5580
1971 ⁸²⁹	39	6377
1971	38	6117
1974	42	7401
1975	45	7872
1976	48	8591
1978	52	9746
1979	54	10086
1980	58	10693
1981	61	11414
1982	62	11686
1983	62	11928
1984	62	12088

---

⁸²⁸ Marija Barkauskaitė ir Viktorija Griepėdienė nurodo, kad 1963 m. LTSR veikė 47 mokyklos–internatai su 13000 auklėtinių (p. 29). Toliau jos teigia, kad 1964/65 m. LTSR veikė 47 mokyklos–internatai su 15600 auklėtinių, p. 29, o p. 30 teigia, kad 1977 LTSR veikė 34 mokyklos–internatai su 11799 auklėtinių, 12 vaikų namų su 1590 auklėtinių ir dar „keliasdešimt kūdikių namų“. Visgi lieka neaišku kokiais ir iš kur paimtais duomenimis remiami tokie teiginiai. Atsižvelgiant į bendrą vaikų globos įstaigų steigimo LTSR dinamiką, šie duomenys atrodo neadekvatūs, o dalis jų – kad egzistavo keliasdešimt kūdikių namų – yra tiesiog klaidingi. (Marija Barkauskaitė, Viktorija Griepėdienė, *op. cit.*).

⁸²⁹ Šiuo atveju, matyti, kad greičiausiai, atsiradęs skirtumas yra dėl Kauno Spec. mokyklos–internato, kuris vienoje lentelėje priskirtas prie pagalbinių internatų, o kitoje pateiktas atskirai. Kitoje lentelėje ta pati problema matosi

Priedas nr. 2: 2 Lentelė. Vaikų globos įstaigų santykis

	Vi so įst ai gų	Pagalb in-iai moky klos- intern atai	Viso vaik ų nam ų	Bendro pob. Vaikų n.	Sanato rinių vaikų n.	kito kių ⁸³⁰	Iš jų ikim oky klini ų	Iš jų mok ykli nių	Mišr ių	Spe ciali ų ⁸³¹
1956	43	11	32	31	1	-	6	22	3	-
1958	45	13	32	31	1	-	6	21	4	-
1960	38	15	23	22	1	-	6	13	3	
1961 ⁸³²	36	15	36	19	1	-	6	10	3	1
1962 ⁸³³	35	16	35	17	1	-	6	8	3	1
1963	36	18	36	16	1	-	6	7	3	1
1965	41	24	17	16	1	-	6	8	3	-
1967	38	26	12	11	1	-	5	5	2	-
1970 ⁸³⁴	38	26	12	9	-	3	8	3	-	-
1970	37	25	12	9	-	3	8	2	2	-
1971 ⁸³⁵	39	27	12	9	-	3	8	2	2	-
1971	38	26	12	9	-	3	8	2	2	-
1974	42	30	12	9	-	3	8	2	2	-
1975	45	33	12	9	-	3	8	2	2	-
1976	48	36	12	9	-	3	8	2	2	-
1978	52	40	12	9	-	3	8	2	2	-
1979	55	42	12	9	-	3	8	2	2	-
1980	58	45	13	10	-	3	9	2	2	-
1981	61	47	14	11	-	3	10	2	2	-
1984 ⁸³⁶	62	48	14	11	-	3	10	2	2	-

⁸³⁰Dokumentuose netikslinama kokie.

⁸³¹Dokumentuose netikslinama ką tai reiškia.

⁸³² Kaip matyti, nuo 1961 m. Visos įstaigos vaikams vadintos vaikų namais, taip pat ir skirtingo pobūdžio mokyklos–internatai, kurie sudarė tik dalį vaikų namų įstaigų.

⁸³³ Kaip matyti, į bendrą vaikų namų skaičių patekdavo ir pagalbiniai mokyklos–interntai ir vaikų namai. Vėliau vaikų namų statistinėse lentelėse žymimas bendras įstaigų skaičius, jų tarpe vaikų namai ir mokyklos–internatas – atskirai

⁸³⁴ 1970 m. statistinės lentelės yra dvi, kuri iš jų yra teisinga – lieka neaišku. Visgi, Šioje statistinėje lentelėje akivaizdžiai vienos įstaigos netikslumas. Nors vaikų namų nurodyta jog buvę 12, pažymima, kad iš jų iki mokyklinių – 8, mokyklinių – 3. Tikėtina, padaryta klaida, tad antroji lentelė – tikslesnė ir labiau tikėtina.

⁸³⁵ Ta pati situacija kaip 1970 m. – dvi lentelės su skirtingais duomenimis.

⁸³⁶ 1882–1983 m. tas pats kaip 1984.

Priedas nr. 3: 3 Lentelė. *Vaikų namų ir mokyklų-internatų auklėtinių sudėtis pagal lytį ir sveikatos būklę*⁸³⁷

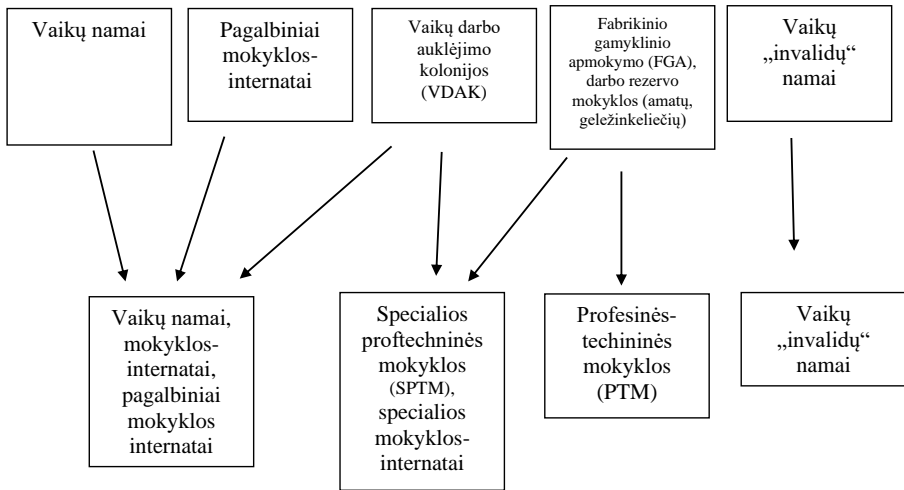
		Viso	Bendro tipo įstaigose	Pagalbinėse įstaigose
1956	mergaičių	2108	1519	548
	berniukų	2815	1925	820
1958	m.	2294	1592	656
	b.	3045	1979	1012
1960	m.	1908	1130	733
	b.	2526	1379	1097
1962	m.	1927	1093	784
	b.	2491	1192	1252
1963	m.	1938	1007	931
	b.	2698	1167	1531
1971	m.	2414	685	1729
	b.	3963	903	3060
1974	m.	2792	713	2079
	b.	4609	960	5216
1975	m.	3061	705	2356
	b.	4891	1049	3842
1978	m.	3796	594	3202
	b.	5950	734	5216
1979	m.	3982	726	3256
	b.	6104	878	5224
1980	m.	4246	775	3471
	b.	6447	880	5567
1981	m.	4449	759	3690
	b.	6965	948	6017
1983	m.	4649	657	3992
	b.	7279	820	6478
1984	m.	4830	647	4183
	b.	7258	819	6439

⁸³⁷ Neatitinkantis vaikų kiekio skirtumas yra dėl dalies vaikų buvimo sanatoriniuose vaikų namuose, šių vaikų sveikatos būklė lieka neaiški, t. y., ar jie buvo sveiki, bet sergantys išgydomomis ligomis, ar yra anuomet nepagydomą neįgalumą turintys. Ilgainiui, sanatoriniai vaikų namai(internatai) buvo pervadinti pagalbiniais.

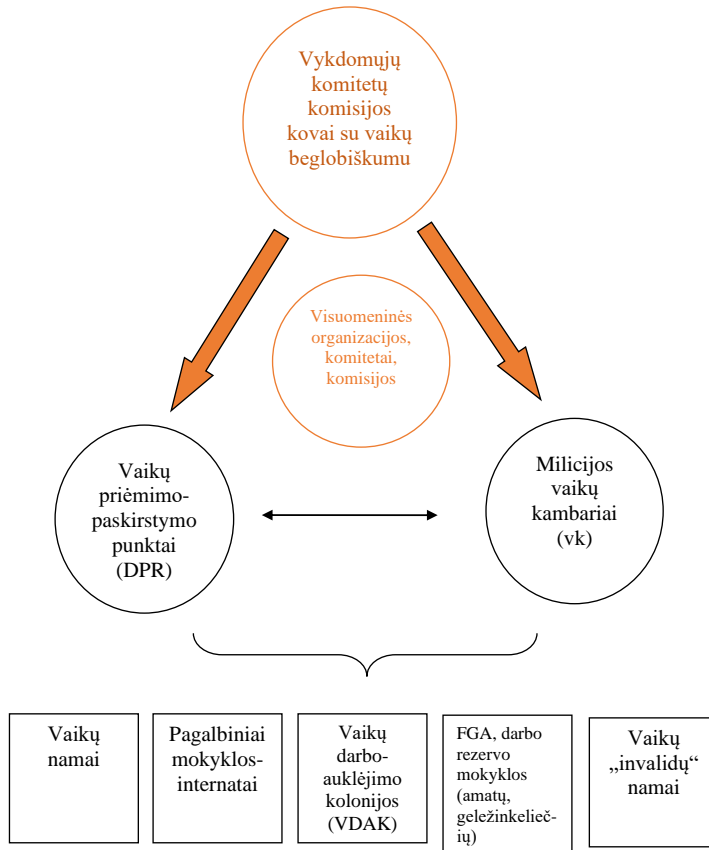
Priedas nr. 4: 4 Lentelė. Vaikų namų ir mokyklų-internatų auklėtinių sudėtis pagal paskirstymą į sveikųjų ir negalių turinčių vaikų įstaigose

	Bendras skaičius	sveikųjų	Fizinį arba socialinį „anomalumą“ turinčių
1955	4434	-	-
1956	4923	3444	1368
1957	5068	-	-
1958	5339	3571	1668
1959	4920	-	-
1960	4434	2509	1830
1962	4418	2285	2133
1963	4636	2174	2462
1974	7401	1673	4815
1975	7872	1674	6198
1978	9746	1328	8418
1979	10086	1606	8480
1980	10693	1655	9038
1981	11414	1707	9707
1983	11928	1458	10470
1984	12088	1466	10622

Priedas nr. 5: 1 Schema. Įstaigos vaikams ir jų pertvarka 6-e dešimtmetyje

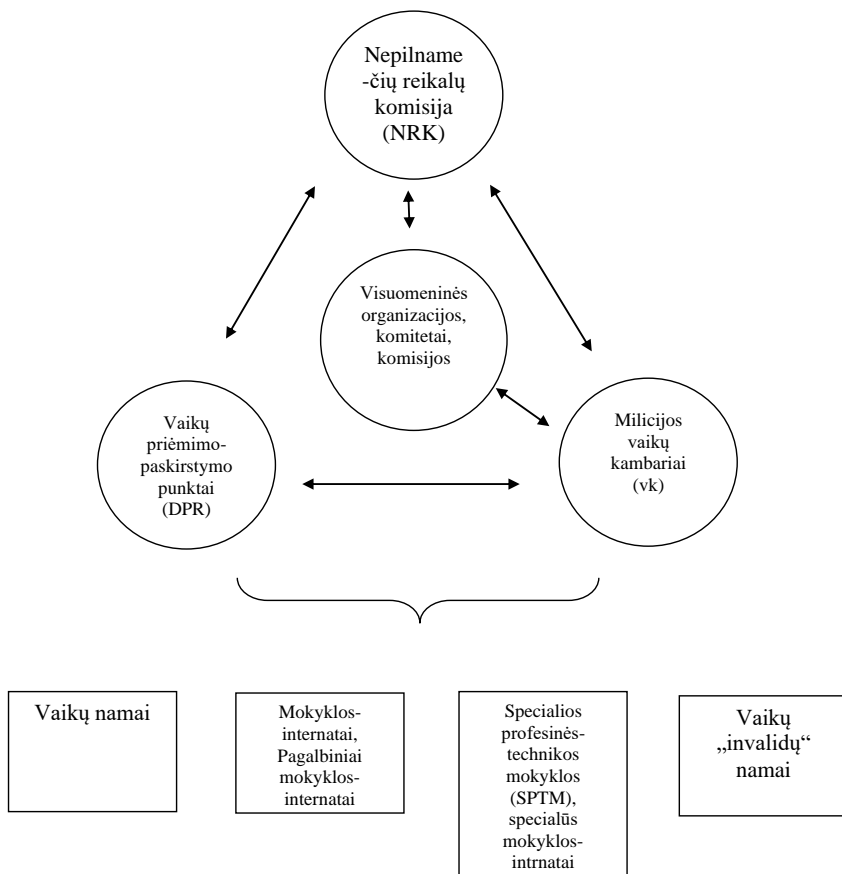
Priedas nr. 6: 2 Schema. *Vaikų socialinės rūpybos sistemos institucijų schema iki ~ 6-o dešimtmečio pab.*

- Oranžinė spalva – institucijų lygmuo, kuris šiuo laikotarpiu buvo neveiksnius.
- Įstaigos vaikams, kurios čia nurodytos, po 1954-1956 ir 1958 m. pertvarkų keitėsi. Žr. 1 Schema.

Priedas nr. 7: 3 Schema. Reali vaikų socialinės rūpybos sistemos institucijų ir įstaigų veikimo schema nuo ~ 6-o dešimtmečio pab.:

SUMMARY

ABANDONMENT OF CHILDREN IN SOVIET LITHUANIA: PARENTS, UNWANTED CHILDREN, AND THE STATE

Numerous Soviet outlets had published material on children, childcare, family upbringing, state care, stressing that childhood had an “absolute value” in the Soviet system – children are important, they are individuals with personalities, they are not to be looked down upon as a burden or one’s “live estate”, which can be managed as one wishes. According to propaganda, in the Soviet system value of a person was measured by a “completely precise measurement” – how useful one can be. Therefore, children must become useful to society - valuable human beings. From the regime’s perspective, not all parents adopted this “truth”, not everyone applied effective and correct attitudes or acquired necessary skills to raise children. Thus, such incompetence posed a threat for both children, and the society. A progressive state could not turn a blind eye to this, and the Soviet Union could not have any redundant people. Everyone had to be accounted for, no one left to their own fate, especially children.

It is understandable that this widespread phenomenon of unwanted, irrelevant, unexpected, burdensome children is a natural human occurrence. Abandonment of children is a universal motif observed across cultures, myths, religious stories, literature, other art forms. Undoubtedly, in Soviet Lithuania children were also abandoned, and both the state, and the society participated in the process of it. The research regarding why and what children would become unwanted, as well as what circumstances surrounded the phenomenon during the Soviet period, and how the state and society tried to solve abandonment problems, allows one to present the Soviet family life’s aspect which has received little attention until now. Likewise, the research looks deeper and helps to understand the subject of the Soviet society.

The **object** of this research is the phenomenon of abandonment of children in Soviet Lithuania from 1944 to 1990. The umbrella term “abandonment of children” encapsulates modes of parents’ behavior trying to minimize the cost (both material and immaterial) of having children, raising them, or trying to avoid having children altogether. The term is used to name the complex phenomenon of parents voluntarily refusing to control, look after and keep children. This research analyses the case of the Lithuanian Soviet Socialist Republic (LSSR) from 1944, when the Soviet political regime was installed

in Lithuania after the Soviet reoccupation, up until 1990, when the country started to regain its independence.

This dissertation looks at abandonment of children from three standpoints:

- Neglecting children or putting their upbringing outside the family.
- Physical extermination – infanticide.
- Artificial pregnancy termination.

These approaches were chosen to reconstruct the overall tendencies how families tried to solve the situation of unwanted children, who were considered to be a disturbance or a burden.

The **problem of the research** is the social milieu in Soviet Lithuania available for the abandonment of children.

When Lithuania was incorporated into the Soviet Union, the society underwent numerous social, cultural, economic shocks: post-war disturbances, repressions, the process of Sovietization in different fields, escalated and expedited modernization. As usual, there were parents who did not want to have children, thus controlling or aborting pregnancies, and when unwanted children were born, deciding to limit their participation in raising them or abandoning them altogether. The state proclaimed that there were no redundant children for the system, and this notion, to some extent, became the basis for family policy and the concept of social care.

Drawing from previous research on soviet social policy, different forms of children abandonment in Soviet Russia, Ukraine, other Soviet Union republics, as well as studies on children, childhood and state-run institutions for children, this research focuses on regional specificities: the course of children abandonment and social care system in Soviet Lithuania.

The **aim** of this dissertation is to research the phenomenon of abandonment of children in Soviet Lithuania and to reveal how parents, the state and the society acted and interacted in the processes of abandonment.

Tasks:

- To uncover the dominant causes and social circumstances behind the abandonment of children.
- To establish the scope of the abandonment phenomenon, its dynamics.
- To unfold how parents, the state and the society acted in situations of abandonment.
- To uncover the theoretical and practical modes of work of social care institutions.

- To analyze public discourse on topics regarding the abandonment of children – to ascertain how the problem of abandonment was represented to the society.
- To establish which solutions to the issue of abandonment were applied practically.

Research methods

The topic of this research has not yet been explored in Lithuanian historiography; therefore, methods of description and comparison are employed to draw from similar research of the problem in the Soviet Union, socialist countries, and the Western world. The phenomenon of children abandonment is analyzed in the context of social, political, cultural traits and changes. It is important to note that problems of abandonment of children was poorly documented. Abundant archival, published, and soviet periodic sources are used to uncover situations (motives, preconditions) of children's abandonment. Established cases are documented and systemized, generalized, and examined. Issues with insufficient written sources have contributed to the method of oral history (semi-structured interviews) being implemented to fill certain gaps, which were needed to execute the research successfully. Abstracted data is analyzed by employing methods of critical source analysis, statistical analysis, interpretation, synthesis. The text is constructed using the method of problematic analysis.

The approach of “history of everyday life” is employed to uncover the motives behind children abandonment, and to note main issues of procreation and raising children during different periods between 1944 and 1990 in Lithuania. The main idea is that the attitude towards children is set by the perceived value of them. This dissertation encompasses several different meanings of a “child's value”, therefore, cases of abandonment are explored through cultural, social, economic “values” of a child.

“Child's value” differs due to cultural context, social status of a family, dominant ideology, the process of modernization. Thus, abandonment of children is analyzed also as a part of the process of modernization – an issue which was affected by political goals, which means that the “value” of children was perceived not only by parents, but by the state as well. In this case, the problem of children abandonment is also seen as partly formed by the Soviet social order.

The dissertation is divided into 5 parts, which examine various problematic aspects of abandoning children through modes of abandonment.

The **first chapter** reveals that after the Lithuanian reoccupation in 1944, the new regime introduced novel representations of the society, family, its members, and constructed new functions and goals for motherhood and families, created state-run institutions for raising and accommodating children. Here, the cultural context where the abandonment was executed, and how the regime changed the process of it, is presented.

In 1944, the Soviet regime overtook 29 institutions for childcare, and then reformed and renamed them into “children’s homes”. Together with newly installed family laws and novel orders specifically addressing mothers, the authority of the state in upbringing and educating children was formed and promoted. The purpose of childcare institutions such as orphanages and shelters designated for permanent living and education of children was changed. From now on, they were introduced not as institutions that solve certain marginal issues and accept orphans, neglected, unwanted children, but also as educational establishments, performing functions very similar to those of kindergartens: taking care of children while their mothers have work obligations or other commitments.

Meanwhile, representations of the “right and wrong” motherhood, the model of a Soviet mother were employed to sovietize women and the society. A personal feeling of debt to the creditor, i.e., the state, was induced on women through periodicals and a magazine *The Soviet Woman* (“Sovietinė moteris”). By employing the authority of various experts, through numerous articles, publications, the regime signaled what the state asks from women (meaning, mothers) in exchange for the provided social benefits, and the “gift” of civil rights. It can be suggested that in terms of the role of exceptional mothers their family obligations were limited to a narrow case of making the “right” decisions in women’s life. The main requirements for women were positioned in the fields of: reproduction, family models, educating children and, in some cases, upbringing them. These standards could be achieved solely by entrusting one’s child to the state-run system, its institutions, and by following the experts promoted by the state unquestionably.

The **second chapter** researches the phenomenon of abortion in Soviet Lithuania. Until abortions were legalized in 1955, due to deficiencies in documentation, it is difficult to establish how popular the procedure was, as well as motives behind such decisions and how the society perceived them. When abortions were legalized, the procedure was presented to the society not only as another right provided to women by the state, but also as an action that causes the end to a life of something gradually becoming a human, yet not as ending a life that is valuable as such. In parallel, anti-abortion campaign was carried out, however, it was based not on real information about the

circumstances that made people choose abortions, rather it was constructed according to a broader propagandistic line which pursued wider political aims.

According to the official discourse, reproduction was not and could not be a part of a woman's life which she could deliberately, rationally control. Measures that enhanced fertility control and brought more power to women in terms of managing their life – modern medical contraceptives – were systematically mystified, associated with the unknown, and, most importantly, with the vile intentions of the West. Multiple examples of this are being presented in this chapter. The themes of family planning, reproduction and fertility were developed to a limited extent when addressing the actual concerns of women and families and did not provide practical information on the matter. This added to the overall popularity of abortion, which in comparison to other family planning methods was best explained and even recommended by the experts.

Systematically gathered data on motivation for seeking abortions demonstrate the predominant motives to terminate the pregnancy. The first dominant theme was social insecurity due to poverty, bad living conditions, insufficient wages, and couples' reluctance to have more children. It is probable that the first reason was behind the second one, and the latter was sometimes expressed by women wanting to cover the former. The second dominant theme was various problems connected to the man of the family, social insecurity created by the absence of the partner, his behavior, etc. The least number of abortions were motivated by women's personal needs and necessities – health reasons, studying, seeking career etc.

The research reveals that in many cases a decision to abort pregnancy was motivated by the relationship of a couple. Physical, psychological violence, disappointment over the relation with a partner, his attitude towards receiving the news about pregnancy dominate in informal testimonies of women seeking abortions, which were written not to simply fill medical forms, but to get consolation, seek help or advice. Nonetheless, the soviet regime avoided politicizing the issues of violence against women, partner relations, actual women's social and emotional dependence on their partners, as they were left to the intimate sphere of gender relations. Therefore, the role that conservative gender relations, men's behavior (including violence) played in the practice of abortion and its increased popularity was not emphasized or analyzed. This issue stayed in the shadow.

From a legal perspective, abortion of pregnancy fell into the general practice of gynecology-obstetrics specialists. They had no right to refuse to perform the procedure. Nevertheless, some specialists tried or avoided carrying out abortions due to various motivations, including religious beliefs.

The procedure saw little improvements during the time while it was legal in the LSSR. How it was performed largely depended on capabilities of clinics, despite publicly advertised modernization and easy accessibility. Some gynecologist's rooms, hospitals, maternity hospitals, especially in the provinces or smaller towns, lacked even the most basic equipment for gynecological examination: special chairs, medical tools, etc. During this time, operations were carried out with available means. This meant that some services were not necessarily accessible and not necessarily differ much from abortions made outside the legal system.

In result, due to lack of sufficient means to carry out the abortions inside the system, criminal abortions were a popular alternative, resulting in considerable profits from side services connected with abortions: anaesthetization, confidentiality, etc. Together with legal and illegal procedures, some semi-legal practices existed. Institutions tolerated or even encouraged abortions for women who were suspected to have or diagnosed with mental disorders, illnesses. Likewise, doctors could follow their own prejudices and beliefs when making decisions in relation to some women's pregnancies. Consequently, abortions could be performed to avoid other supposedly inevitable outcomes, such as newborn deaths. This way, preventive abortions were used to decrease the overall numbers of infant deaths and other problems of child abandonment. Even though efforts were put to systematically eradicate these practices, the institutions tolerated them because of widespread informal agreements and general acceptance.

The **third chapter** uncovers the problem of abandoned children in Lithuania after the Post-war period up until the end of the Soviet occupation. During the first years after the Second World War, children's homes were receiving not only many foundlings, orphans that lost their parents, but also children coming back from deportation to Siberia. Also, thousands of children of various age migrated unattended through Lithuanian territories, around half of them arriving there from Russian and Belarussian lands, mostly in the spring and summer months, as the documents note, "to pursue bread".

The number of vagabond children in LSSR started to decrease around 1951. However, the overall number of children requiring care outside the family only increased. Most children that ended up in children's homes were preschoolers. Often fathers gave their children away to institutions when the mothers died or were sick. Yet mothers refusing their children right after birth in the hospital were the most prevalent cases. According to the testimony of the interviewed doctor, in most cases, young students, women who already had several children and women with serious addictions were the ones usually leaving their newborns.

In this case, most children in childcare institutions came from single-mother-households, and the most common explanation to this was that there were other children in the family, hence another child was too much of a burden for the mother. The issue of poverty – lack of living space, food, facilities (no electricity, heating, running water) – often tormented single-mother-households. The situation did not significantly change up to 1990, and the number of abandoned children living in childcare institutions from 1944 with 1500 children, at the end of the 80's increased tenfold.

On the institutional level, after the war, childcare facilities were divided into those intended for infants and preschoolers, and others, accepting children of educational age, e.g. children labor camps. Children's homes were more strictly differentiated after 1956 when new types of institutions emerged. The idea of boarding schools was developed in 1954-1956, when the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union released a resolution to massively enlarge the establishment of boarding schools. These had to accommodate children in remote areas, and addressed the problem of children skipping school, as it was a widespread phenomenon in Soviet Lithuania. Eventually, only about 20% of boarding school inhabitants were children whose homes were in remote areas. Hence, boarding schools became institutions for educating and caring for children which for various social reasons were detached from their parents by the care system, or by parents themselves.

Significant part of boarding schools inherited the aims of children labor camps and were employed to solve the issues of “problematic” children and families. From the regime's point of view, these “problematic” children and families lived an “immoral lifestyle”, unable to “properly” raise children, so the children were extracted from regular schools. It is fair to state that the concept of practice and everyday-life reality in these facilities (some of which were called “special boarding schools”) did not differ much from the ones in children labor camps during the Stalin era. The situation did not change until the end of the occupation. Therefore, the development and reformation of these institutions were mostly formal.

It is apparent that from the beginning of the 70's in LSSR, boys became less desirable in the families. This suggests that abandonment of children was also executed based on gender. Trying to explain why boys were more frequently abandoned, it is possible to hypothesize such tendency: firstly, at least some cases were based on emotions and women's personal experiences of violence or disappointment caused by their partners. This might had caused the phenomenon of seeing traits of an abusive partner in sons. Secondly, it might had been influenced by gender stereotypes in the public discourse.

Father's role in educating a boy was strongly emphasized, creating pressure on single mothers.

Another trend was that increasingly more children lived in institutions designated for children with disabilities and disorders. These children were called "anomalous", "defective", "disabled", "incomplete", "lacking" or "unhealthy". They were represented as "worthless" or "less useful" people for the society than others. This systemic notion created not only an economic burden for families, as there were almost no social help or assistance provided to them, but also social pressure on parents who also experienced stigmatization regarding being parents to "worthless" or "less useful" humans.

In the second part of the 70's, many boarding schools were in fact of "auxiliary" type, i.e., aimed at separating and providing specialized schooling for children "unable" or "unsuitable" to participate in the public schooling system. Overall, the state-run childcare system was overflowed with abandoned children during the Soviet period, as well as children with minor disturbances and, according to soviet experts, "anomalous" behavior (which did not have significant effect on their intellectual, physical capabilities), who were growing up in auxiliary institutions or separate auxiliary groups. There were not enough places in the institutions and often there were more children than officially could be housed; beds, living space was lacking.

A public discourse of mother's duties being transferred to the state was normalized during the Post-war period, but gradually, this shifted in order to fix an emerging problem of overcrowded children's homes. Adapted representations in the mass media of the children living at the institutions was employed to encourage adoption, change society's attitude towards infertile people and abandoned children. The society still adopted prejudices towards these people, as they were seen as suspicious. Print publications manipulated emotions, encouraging women to adopt.

Nevertheless, public examination of the problem also shed light on the great problem of unwanted and abandoned children, which particularly was escalated in anti-Western propaganda. Even though there was a systemic intention to solve the problem of number of abandoned children using public discourse, at the same time the issue was denied, instead suggesting that most children in childcare institutions are unhealthy, worthless people, unsuitable for adoption, and that the state is more than capable to look after them.

At the same time, adopting an infant left in a hospital right after birth was promoted. In these cases, documents were often falsified, so instances of completely illegal "adoptions", where children were bought, remain in the dark. Some initiatives to remove the ability for women to refuse their

newborns and to persuade them to change their mind were exercised. It is likely that many practical measures to reduce the number of children in institutions were initiatives of concerned regular employees of the childcare system.

The ratio of abandoned children with physical and mental disabilities grew, likewise children who did not have congenital problems, but after spending several years living in overcrowded institutions with poor financial support and lack of state control, showed developmental and psychological challenges. Their capabilities to socialize and work were limited as well. Therefore, their “value” to the state as future workers and builders of communism began to decrease. Unofficial practical measures started to be taken to solve this problem and reduce numbers of children who systemically were put in the institutions: children were brought back to parents who abandoned them (despite their position). In some cases, the termination of parental rights was merely formal and even after the official ruling, children could continue to live with their parents.

Everyday life of abandoned children was mostly determined by the sovietization of the education system. At the beginning of occupation, teachers and other professionals had received their education during the Interwar period, many of them were nuns and clergymen, but gradually they were changed for employees loyal to the regime. This policy had a particularly negative impact on children’s homes, former children’s shelters, and orphanages. Yet, there was a shortage of new, ideologically devoted employees, and with time the issue became increasingly more pressing, especially when the number of children in the institutions grew. Because of the overall lack of professionals, low standards for prospective employees were upheld and it saw little change during the whole Soviet period. It resulted in personnel being documented as leading “immoral” lifestyles, using physical and psychological violence against children. In the context of mass deficit, considering the formed and often proclaimed hierarchy of people, power was abused in every step and on every level against the helpless, mostly disabled, and therefore “worthless” or theoretically “insufficient” and systemically unprotected children.

The **fourth chapter** of this dissertation studies the problem of children who were proclaimed dangerous by the social care system due to their physical or mental state and behavior.

The social care system that was established in Lithuania after reoccupation and its institutions were designated solely to solving the issue of street children and juvenile delinquency. Therefore, every few years the Council of Ministers of LSSR released resolutions emphasizing the necessity of establishing

various public organizations, committees, and commissions to curb relevant problems of juveniles: School parent committees, Public commissions and committees for parentless children, Committees for housing children, etc. The most important institution was the Commission for Juvenile affairs (NRK) which was tasked to withdraw parental rights, initiate, and assign cases for the People's court to remove children from their families. The Prosecutor General's office forwarded all juvenile cases, even criminal ones, to the NRK.

Overtime, the educational institutions and their employees became the most active, influential authorities, performing most of the work in juvenile affairs. Firstly, this was due to the role which schools had in creating, controlling, and socializing the society. Secondly, as institutions of social care were underperforming, educational establishments started to decide and enforce pressing judgements, and the responsibility was put on teachers. For instance, even though it was illegal, some children were expelled from schools and moved to other institutions without the necessary decision of the NRK.

The official decision to separate children from their families and raise them in institutions was often motivated by the danger facing the child. But the definition of danger became less defined, e.g., the term "cruel conduct with children" was omitted from family and marriage codex. Thus, as time passed, the danger to the child was understood as a risk of him / her becoming or remaining a menace to the other, "worthless" subject. Vague accusations were given in deciding which children would become or already were menacing, it was simply stated that they possessed a hostile or difficult character. Character became the basis for judgment in many NRK hearings; children were labelled with: "antisocial behavior", "dangerous behavior", "dangerous antisocial actions", "immoral character", "immoral lifestyle", "hard to re-educate", etc. The meaning of these accusations varied greatly. If one of the was used to characterize a child, it meant that he / she was different from the others, and so must be isolated, receive special education so that the rest would be safer from their influence, and the society - from their uselessness in the future. Only a special program, executed by special teachers in special institutions could provide a required education and care. Some families adopted this systemic approach. Then parents were prone to entrusting the education and re-education of their children to specialized institutions. Some cases appeared were parents manipulated and used the system, invoked terms of child menace and uselessness to abandon their children.

In many cases, parents' decisions to deliberately put their children in institutions were based on the economic value of the offspring – parents were unable to provide for the child, his / her value increased only when the child could contribute to the material well-being of the family. Sometimes, even

going against the law, children as young as 10 years old were employed according to family's or collective farm's demands. Of course, if the child was seen as first and foremost contributing economically to the economy of the family, that did not automatically mean that there was no emotional connection. Yet, at least in some cases, sentimental emotional relations were broken or altogether non-existent, and the children were neglected, as it is demonstrated by the case that most concerns boarding schoolteachers had regarding children were for those returning to the institutions loused, in tatters, dirty, hungry, beaten up by their parents.

The **fifth chapter** examines the phenomenon of infanticide. The vast occurrences of infanticides show that there were many different cases: mostly, killings of disabled children, also infanticides seeking to relieve financial burden, to hide childbirth, irresponsible parents' behavior, consequences of their mental disorders, even using infanticide as a family planning method, etc. The scope of infanticide by violence or indirect measures (not providing livable conditions for the baby, medical care, not feeding, etc.) is not completely clear due to insufficient or even false documentation. However, this phenomenon occurring the Soviet period is evident, since there is not a single year when some children did not die from violence and indirect infanticide.

Facing this problem, the proclaimed campaign to "fight against child deaths" in the Soviet Union was steered in two directions: educating allegedly culturally backward parents on sanitation issues and encouraging natural feeding of babies. Many infant deaths in Soviet Lithuania were automatically attributed to the "low level of culture-sanitation". Parents with mental disorders, addictions, or single mothers who lacked capabilities to appropriately feed their offspring's could have been labelled "culturally backward".

However, from the second part of the 70's, an infant's environment was assessed not according to vague "cultural darkness" of the parents, but to specific scenarios of parental life, which could (according to tendencies) or would pose a threat to a child's chances of surviving. It was started to label the families as "risky" (both "biologically risky", as potentially causing hereditary diseases or otherwise, and "socially risky", meaning their lifestyle (e.g., single parenthood, parents living in cohabitation, addictions possibly causing threats to a child)), "disadvantageous".

In many cases the real issue was not the parents' lack of knowledge in raising children, but the deficiency in sufficient circumstances to raise them: lack of possibilities to get an adequate medical help for children, limited access to baby formula, lack of basic living conditions such as hot water,

heating, etc. On the other hand, unplanned pregnancies and children resulting from them often became a social threat to women due to both the unforeseen gestation and the unpredictable reaction of the partner. Combined with the lack of emotional bonding, such children were often started to be seen primarily as a material burden. It seems that in many unexpected pregnancy cases similar behavior could be observed concerning the unborn child, the duration of the pregnancy notwithstanding, as well as the already born infants, as a reoccurring important motive behind infanticide was the aim to hide pregnancy.

Violent, as well as indirect infanticide was widespread and medical professionals understood the threat it posed. Because of this, it was sometimes recommended to separate a child from a family preventively, assessing the history of the parents (especially, if the family had children that previously died, lost rights to a child, had children in childcare institutions) and their lifestyle. Often medical professionals chose the decision to separate the child in the case when a parent's, primarily mother's, conditions were assessed, even though they might not have initiated the process themselves. But the childcare system was so overflowed with children that many separated children, children with no emotional connection to their parents or children of parents with addictions were growing up in hospitals and became burden for the health care system, and its employees.

However, the situation in stationaries and children's homes or other childcare facilities did not necessarily differ from one in an uncaring family. There were too many infants facing the risk of neglect and death at home, as well as in the social care or health care system, and the state did not provide a solution to the issue. It is probable that because of such states negligence the tolerance towards children mortality existed, especially regarding indirect infanticide of children with disabilities.

Conclusions

- The introduced Soviet political regime determined a new social order, brought new representations of the society and family. Childcare institutions, which previously were understood as orphanages, in the “newspeak” were named “children's homes” and depicted as providing professional services of childcare, education. They were presented as a part of the social service and help the modern state was providing mothers with. The 1944 Order on Family and Marriage formed a new image of exemplary Soviet motherhood. A certain level of reproduction and following experts' advice was expected from mothers, they were encouraged to entrust education, care and, in some cases, overall upbringing of children to the state. This contributed and

facilitated the decision to move children's care to state-run institutions and affected the spread and growth of cases of child separation from families.

- The system of social care and its principles were imported to LSSR from Soviet Union, where they were formed until 1944 by efforts to solve issues of vagabond, criminal children. These children were seen as a direct result of neglect and improper parenting. Thus, the system's social care for children was aimed at preventing juvenile delinquency and had to solve the problems of unfit parenting, raising children in families. The institutions were responsible for: appointing care and socialization for orphans, children neglected by their parents, and those requiring special education; controlling parent's behavior towards children; issuing and enforcing decisions to separate children from their parents.
- The functioning of state-run childcare system was based on the cooperation between different state institutions, various establishments for care they were managing, and public organizations. Yet, faced with shortage of employees favorable to the regime the evolvement of this system in LSSR lagged. The planned state social care system for children was fully developed only at the end of the 60's. Until then, many institutions for care and education, establishments answerable to the Ministry of Internal Affairs were enforcing the policies of childcare. This determined that the system was mostly working on the issues of detaining waif children, moving them into state-run institutions. Moreover, even later, the development of the system fell behind, it functioned inflexibly and although the social portrait of neglected children was changing, the system remained fixed on the same goal of preventing juvenile delinquency.
- Some preschool children were separated from their families, this decision being based on the threats for their health and life inside the families. In the cases of older children, it was motivated by real or potential danger children were posing to the society, collective, family integrity. A threat of a child was asserted by assessing his / her limited mental capabilities which were affected by physical and psychological aspects or suggesting an apparent inclination to criminal activity. It was alleged that such children are already or will become worthless (a burden to a family, society) if not separated from families and thus educated or taken care of in special institutions.

Some parents adopted such attitudes and tended to entrust all parenting and upbringing of children to institutions for care and education. Further, the system was successfully employed by families and ordinary education institutions which sought to get rid of particular children.

- After the war, the majority of neglected children were migrating juveniles – orphans who lost family connections. Still, at the beginning of the 50's, when the generation of war orphans and migrant neglected children reached adulthood, an increasing number of children ending up in state-run institutions for care had (in fact, at least one, but in many cases) both living parents. Gradually, the state relaxed rules and opened more opportunities to move the raising of children to institutions for childcare. This formed a practice to temporarily leave children in institutions. Only at the start of the 70's more cases of children separated from their families by the initiative of the social care system started to emerge.
- State-run system of institutional care was tasked with executing the successful socialization of children, meaning their political and professional training. When the chaos of the Post-war period ended and socio-economic conditions stabilized, numbers of abandoned children, their changing collective portrait (increasingly more children were abandoned during infancy, had physical, mental disorders, deficiencies of behavior) started to cause problems, which were previously unforeseen and unresolvable inside the frames of the system, exceeded its capabilities. Educational institution reforms, more investments, stricter control of living conditions, quality of education were pursued; some local authorities also sought to differentiate the institutions based on their performed functions more strictly. In reality, these changes were formal and insufficient, thus many institutions housed a certain group of children separated from the society until they reach adulthood.
- Despite the outspoken priority to provide care, institutions for children education and upbringing received little control and were enclosed objects existing at the margins of state interests. Here, the impracticality of the regime and economic deficit was especially apparent. Everyday life in these institutions depended not only on the availability and scarcity of everyday items, but also on the society and employees – their professional characteristics, often doubtful moral reputation, qualities of lifestyle, inclinations to abuse their status,

attitudes towards systemically unprotected children, most of whom were systemically claimed to be worthless human beings. This meant that negligence, purloin of property and violence against children flourished. It is possible to argue that due to these circumstances moving children from their families to institutions did not always decrease the dangers facing them.

- The deficit of modern medical contraceptives, issues with their quality, their biased representation contributed to the fact that decriminalized abortions became most comprehended, easily accessible, commonly applied, and a popular method for family planning. Even though the state created a system of services for reproduction control, it was insufficient in both scope and quality, therefore practices of induced miscarriage, self-mutilation, criminal abortions were widespread. This research proposes that the authorities fought these criminal practices for ending pregnancies primarily to curb financial earnings outside the system, as the reasons behind the decisions and actions of induced miscarriages, abortions performed by women on themselves were largely ignored.
- The analyzed cases of abandoned children reveal that predominant reasons behind the decision to abandon were connected to extramarital pregnancies, single mothers, stigmatization of disabled people, poverty (lack of food, housing, social care, medical assistance), non-existent emotional connection with children, parents' lifestyles largely affected by diseases, addictions.
- This research demonstrates that both genders participated in the abandonment more or less equally. Members of family acted in unity, both fathers and mothers initiated and performed infanticide, left children for institutions. It emerged that the partner's reaction to the pregnancy, his decision to not contribute to the wellbeing of a child and a mother was an important factor when deciding to abandon a child. Thus, mother's social, emotional, economic standing was tightly connected to their partner's behavior and decisions; this signalizes that conservative gender roles dominated in the society and mothers were not granted even the most necessary social guarantees. Further, it became apparent that in some cases domestic violence, or its threat were the fundamental factor for women to terminate the pregnancy or move their children to institutions.
- Several cases of child abandonment demonstrate a rather pragmatic attitude towards children. Often the decision to put children into care

institutions were motivated by economic, social conditions, lack of possibilities to combine work, studies, and childcare. Sometimes this motivation was used in the opposite direction - the abandoned child could once more become valuable to the parents when he / she could contribute to the family's financial wellbeing. This tendency was especially prevalent among less qualified working class and elderly, disabled, single-parent households.

- Most abandoned, unwanted for adoption children were boys, also children with congenital disabilities. The latter made a significant part among victims of indirect infanticide. Economic reasoning behind this was clear, but it was mostly based on socio-cultural aspects. In the public discourse people were hierarchized according to their "value", thus disabled people were "inferior". Stereotypes were maintained regarding disabled people, their parents, thus contributing to various fears, superstitions. In cases of abandoned boys, it is possible that they simply came to the attention of social care institutions more often. Based on systemic assessment of threats to the society, they could more often be appointed for special education because of their character traits, inclinations. Publicly asserted gender stereotypes could have contributed to the data that more boys were growing in state-run institutions, also helping to cement the notion that raising a boy without a father is complicated or impossible. A mother's personal experience with partners and emotional reasons could have also contributed to this tendency. In both cases of these categories of children, separation from families were affected by the lack of different types (non-special institutional care, schooling, social support, services) of care and assistance.
- The political regime tried to control processes of abandonment through social discourse, but the frames of propaganda were restraining it, as propagandistic messaging was employed to carry out sovietization, maintain public order. Thus, the used forms and arguments distorted the situation so that it would not discredit the regime – publicly it was suggested that children's homes and similar institutions are advanced and suitable for raising children. Further, by installing anti-Western sentiments, the problem of waif children was portrayed as existing in only capitalist societies, and it was denied that children left to be raised in Soviet institutions were causing any issues to the system. The widespread phenomenon of ending pregnancy was countered with the anti-abortion campaign. Still, the constructed

arguments did not reflect real data on the motives of seeking abortions, which were connected to systemic regime flaws and problems of gender relations, lifestyle, institute of family.

- The high number of infant deaths, many of whom were cases of infanticide, was to be solved through addressing the supposed potential killer – i.e., single mothers (their “cultural backwardness”), and their motives for killing a child (because of disabilities). The problem was mainly approached through regulation - rules regarding abandoning a child after birth were relaxed; instructions for moving children into care institutions were made simpler; abortions, from the experts’ point of view, were carried out to control some mothers and the births of physically and / or mentally “insufficient” children. Yet, the employed measures did not correspond with the real spectrum of circumstances for infanticide, therefore, the society partly tolerated such killings, especially indirect infanticide and in the cases of disabled infants; such cases were held in secrecy, suppressed to create a public image of an improving situation.
- This research demonstrates that there was no complex action plan and specific directives to tackle the abandonment of children; applied solutions did not evolve into a coherent policy. The authorities only sought the suppression of numbers of child deaths, abortions, abandonments of children, and moving juveniles out of the streets. Due to the inflexibility of the system, the ordinary employees in the social care system were forced into taking responsibility and initiative. This resulted in cases of child abandonment, its practical issues were addressed on a local level solely. Firstly, false documentation was invoked to make the statistics look better on paper. Secondly, short-term solutions beneficial to local institutions were prioritised: parent’s requests to give away, leave children were refused; abandoned children were returned to their parents; children were moved from congested institutions to other ones not necessarily corresponding to their needs or age; child neglect in families was ignored; etc. This did not comply with the order of the law but became an acceptable form for societal self-management.

CURRICULUM VITAE

IEVA BALČIŪNĖ

astro.ieva@gmail.com

IŠSILAVINIMAS:

2017–2022 Doktorantūra:

Jungtinės doktorantūros studijos Lietuvos istorijos institute ir Vilniaus Universiteto istorijos fakultete.

2015–2017 Magistras:

Istorijos magistro studijos Vilniaus Universiteto istorijos fakultete.

2011–2015 Bakalauras:

Kultūros istorijos ir antropologijos bakalauro studijos Vilniaus Universiteto istorijos fakultete

TARPTAUTINĖS KONFERENCIJOS:

2022 05 27–28 The 28th Biennial AABS Conference “Baltic Studies at a Crossroads” (University of Washington, Seattle, WA, USA)

2022 01 28–29 “Radiant Maternity”: Inaugural Conference of the Slavic and East European Maternal Studies Network (Vilnius University, LT - University of Exeter, ENG)

2022 01 27–28 "Tracing Social Change: “Family Planning” since the 19th Century" (Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung-Institut der Leibniz-Gemeinschaft, Marburg, GE)

2021 07 12 Workshop "Tracing Social Change: “Family Planning” since the 19th Century" (Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung-Institut der Leibniz-Gemeinschaft, Marburg, GE)

2019 09 16–18 „Patterns of Everyday Life in Soviet Society(s): Biographies, Practices, and Memory“ (Vilniaus Universitetas, LT)

2019 06 09–11 Fourth Annual Tartu Conference on Russian and East European Studies „Communities in Flux: Rethinking Sovereignty and Identity in an Era of Change“ (Tartu Ülikool, EST)

AKADEMINĖS IŠVYKOS:

2022 06 20–23 Mothernet Summer School (Uppsala University, SE)

2021 10–2022 01 Uniwersytet Warszawski, Wydział historii,
(Warszawa, PL)

2020 03 Havighurst Center for Russian and Post-Soviet Studies,
Miami University (Oxford, OH, USA)

KITA MOKSLINĖ KŪRYBINĖ VEIKLA:

2021–2022 Dalyvė
Vilniaus Universitetas, Uppsala University (SE), Maynooth
University (IRL) projektas: “Developing a New Network of
Researchers on Contemporary European Motherhood (MotherNet)”

2016 Praktikantė
Lietuvos studijų ir tyrimo centras (Chicago, IL, USA)

KALBOS: Lietuvių – gimtoji, Anglų – C1, Rusų – B2, Lenkų – A2

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

- “Sovietization of Women in Lithuania: Representations of Motherhood and Family Planning in the Magazine *Tarybine moteris* (1952-1989)”, in: Heidi Hein-Kircher, Denisa Nestakova, Elisa-Maria Hiemer (eds.), *Challenging Norms and Narrations: Family planning and social change in Europe*, Berghahn books in Association with the Herder Institute for Historical Research on East Central Europe, Marburg, Germany (Straipsnis priimtas. Leidinys ruošiamas publikavimui)
- “Neprižiūrimų ir beglobių nepilnamečių problema ir jos sprendimas 1944–1954 metais Lietuvoje”, *Lietuvos istorijos studijos*, 2021, t. 47, pp. 82–98
- “Abortions in Soviet Lithuania 1955–1990: Social Context and Everyday Practices”, *Lituanus: The Lithuanian Quarterly*, 2020, pp. 5–25.

Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, Vilnius, LT-01101
El. p. istorija@istorija.lt, www.istorija.lt
Tiražas 15 egz.